6

2013

新疆文化

ISSN 1008-6498

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

• مجلة حضارة شنجيانغ

www.uyghurkitap.com

ماقالىسى 1 ـ دەرىجىلىك باھالانغان ئاپتورلار

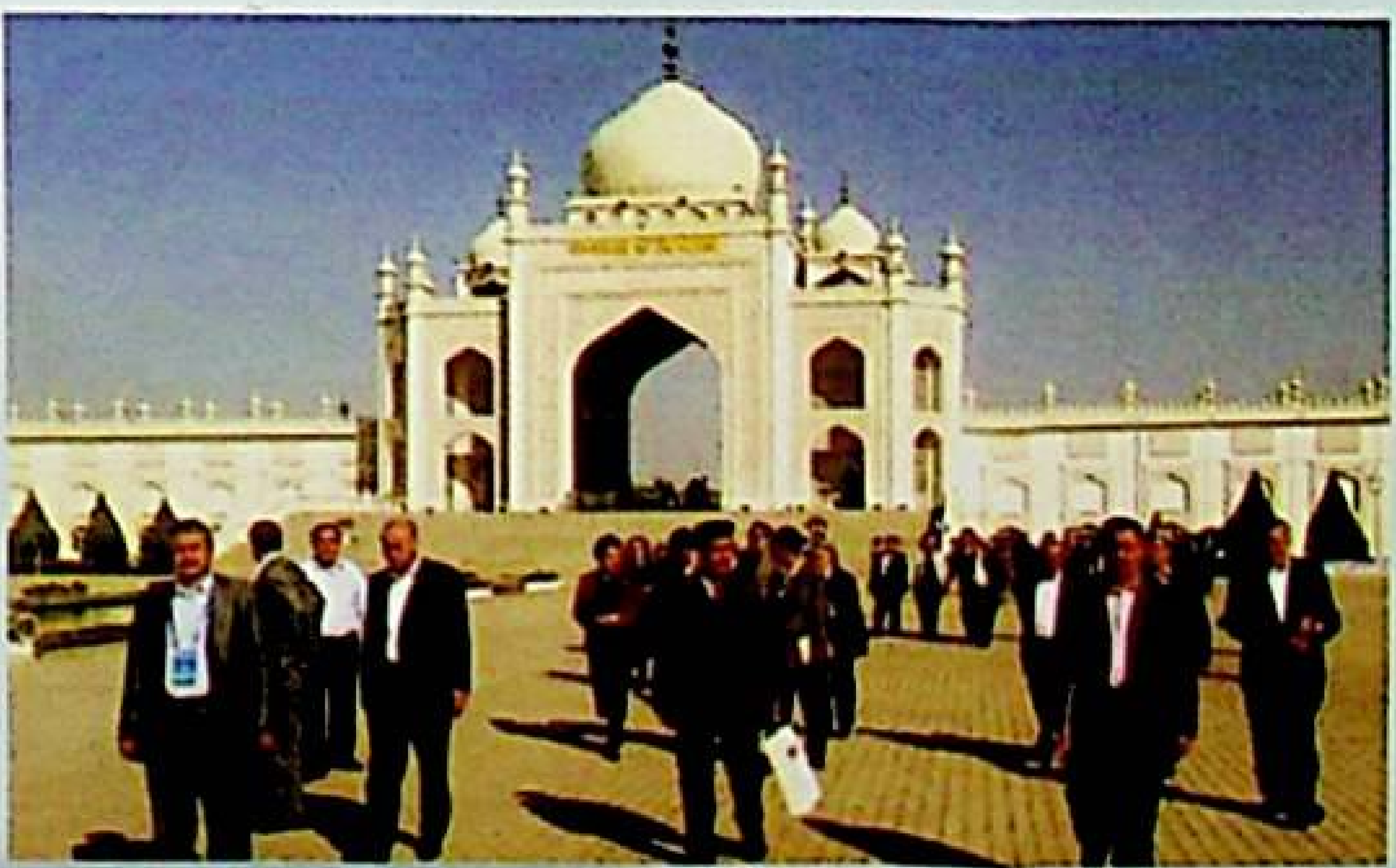

نىڭشيادىكى ئىسلام سىمارچىلىقى

ماقالىسى 2 ـ دەرىجىلىك باھالانغان ئاپتورلار

نىڭشيادىكى قۇمكۆل ساياھەت رايونىدا

مۇنەۋۋەر مۇخبىرلار

شىنجاڭ مەدەنىيىتى
(62 ـ يىل نەشرى)

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال
ئەدەبىي ژۇرنال
2013 ـ يىلى 6 ـ سان
(ئومۇمىي 324 ـ سان)

تەھرىر ھەيئەت مۇدىرى:
مۇختار مەخسۇت

تەھرىر ھەيئەتلەر
(ئۇيغۇر ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە)

ئابدۇقادىر جالالىدىن
ئارسلان ئابدۇللا
ئازات سۇلتان
ئادىل تۇران
بەگمەت يۈسۈپ
جالالىدىن خوگچاۋ
دىلشات پەرھات
قۇربان مامۇت
ئىمىن ئەخمىدى

ژۇرنال قانۇنىي ۋەكىلى،
دائىمىي مۇئاۋىن
باش مۇھەررىر،
بەگمەت يۈسۈپ
(كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

بۇ ساننىڭ ئىجرائىيە
مۇھەررىرى ۋە
تېخنىكا رېداكتورى:
ئايگۈل ئەمەت
(كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

● شوئارىمىز: خەلقچىللىق، ئىلمىيلىك، ئاممىباپلىق، ئوقۇشچانلىق ●

بۇ ساندا

«تىلماچلار جايىخانىسى»دىكى پاراڭلار

ئىشنى ئاخىرىغىچە پىچىرەيلى ... ئەلنىڭ كۆزىنى بويىماي دۇرۇس ئىش قىلايلى ... «يامان بولىدىغان ئىشنى يەنىلا ئۆزۈم قىلاي» .... ئاسىمجان ئابلىمىت (ت) 2

ئائىلە ـ مەدەنىيەت بۆشۈكى

بىر ئائىلە ـ بىر مەكتەپ .... يالقۇن روزى 6

بىز باسقان يوللار

لوپنۇر زىيارىتىدىن تۇغۇلغان ھېسلار .... ئابدۇكېرىم رەھمان 11

ئوبزورچىلار مۇنبىرى

«... ئوچۇق خەت»كە ئوچۇق خەت .... مەتتۇرسۇن ئېلى 25

ھېكايەت ھاسىلاتلىرى

ھېكايەتتىن ھاسىلاتلار .... ئابدۇرېھىمجان يۈسۈپ ئۈمىد 33

ئەدەبىيات گۈلزارى

ھاراق (6) .... (ھېكايە) .... ئابلىكىم ئەبەيدۇللا 43

مەن كۆرگەن دۇنيا

تۈركىيە تەسىراتلىرى .... ئادىل خالىقجان 56
ئىچكىرى ئۆلكىلەردە ئەدەبىيات .... ئوسمان قاۋۇل 65
دېڭىز بويىدىكى نەم خىياللار .... رۇقىيە ئابدۇللا 69

مۇقاۋىدا: ئەتلەس جۇلاسى
ئابلىز ئابدۇللا فوتوسى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئىشنى ئاخىرىغىچە بىجىرەيلى

لىۇ ۋېي

تۆۋەنگە چۈشۈپ تەكشۈرۈشتە بولغان بىر رەھبىرىي كادىرنىڭ دەپ بېرىشىچە، بەزى پارتىيەۋىلىك كادىرلاردا خىزمەتنى پۇختا ئىشلىمەيدىغان ئەھۋال مەۋجۇت ئىكەن، پىلاننى ئىنچىكە تۈزىدىكەن، خىزمەتنى ئەترالىق ئورۇنلاشتۇرىدىكەن، خۇلاسە قىلغاندا گۈل كەلتۈرۈۋېتىدىكەن، ئەمما ئەمەلىيلەشتۈرۈشكە كەلگەندە بوشاپ قالىدىكەن. «چوڭ سۆزلەپ، قۇرۇق ۋەدە بېرىش»كە ياكى بولمىسا مەسئۇلىيەتتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، مەسىلىدىن ئەگىپ ئۆتۈپ كېتىشكە تەييار تۇرىدىكەن. ھەل بولۇشقا ئاز قالغان ئاممىنىڭ دەۋا-تەلەپلىرىمۇ ئىزىدا توختاپ قالىدىكەن. بۇنداقلار دەل قۇرۇق رەسمىيەتچىلىك كەلتۈرۈپ چىقارغان تىپىك بىيۇروكراتىزملىقنى «قالقان» قىلىۋالغانلاردۇر.

«ئىشنىڭ ئاخىرى چۈشمەسلىك»نىڭ سەۋەبى، ئەمەلىي ئىش قىلىش ئىدىيەسىنىڭ كەمچىل بولغىنىدا، «قىلسام قىلمىسام كىم باشقۇراتتى، خاتا قىلىپ قويسام مەسئۇلىيەتنى مەن ئۈستۈمگە ئالامتىم» دەيدىغان خاتا تونۇشنىڭ، قىيىن ئىشتىن قاچىدىغان، مەسىلىلەرنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشكە باش قاتۇرمايدىغان، قىيىن مەسىلىگە يولۇققاندا ئامال قىلىپ كەينىگە سۆرەيدىغان، زىددىيەتلىك مەسىلىدىن ئۆزىنى قاچۇرىدىغان، ئاممىنىڭ ئىنكاسى كۈچلۈك بولغان مەسىلىلەرنى ۋاقتىدا ھەل قىلماي، بىر چەتكە تاشلاپ قويۇپ كارى بولمايدىغان ناتوغرا ئىدىيە ۋە خاھىشلارنىڭ ساقلانغىنىدىن بولغان. ھازىرغىچە ھەل بولماي كېلىۋاتقان بىر قىسىم كونا مەسىلىلەرنىڭ يىغىلىپ تۇرۇۋېرىشى، زىددىيەتلەرنىڭ ھەل بولماي ئايىنىپ كېتىشى، ئاممىۋى مۇلازىمەتلەرنىڭ جايىدا بولمايۋاتقانلىقىدەك كۆندىلىك تۇرمۇشىمىزدىكى بىر قاتار مەسىلىلەرنىڭ ھەممىسىنى يۇقىرىقى ئىدىيەدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

«ئىشنى ئاخىرىغىچە قىلىش»تا يەنىلا ئەمەلىي ئىش قىلىشقا تايىنىدىغان گەپ، پارتىيەمىزمۇ تارىختىن بۇيان ئەمەلىي ئىش قىلىش ئىدىيەسىنى تەشەببۇس قىلىپ كەلگەن. يولداش ماۋزېدۇڭمۇ «پارتىيە ئەزالىرى چوقۇم ئەستايىدىل ئەمەلىي ئىش قىلىشى كېرەك»، «بىر ئىشنى قىلغانىكەنمىز چوقۇم ئاخىرىغىچە قىلىشىمىز، ئاخىرقى غەلىبىنى

تەرجىمە كۆزنىكى

قولغا كەلتۈرۈشىمىز كېرەك» دېگەنىدى. يولداش دېڭ شى-
ياۋپىڭمۇ «دۇنيادىكى ئىشلارنىڭ ھەممىسى قول سېلىپ
ئىشلىگەندىن بولىدۇ، ئەمەلىي ئىش قىلمىساق،
ماركسىزمنىڭ قىلچىلىك رولى بولمايدۇ» دەپ كۆرسەت-
مە بەرگەن.

بۈگۈنكى كۈندە، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش قەدىمىمىز
ئۈتكەللىك باسقۇچقا، سۇنىڭ چوڭقۇر يېرىگە كېلىپ
قالدى، سانسىزلىغان ئەگرى-توقاي، مۇشەققەتلىك «ئاخى-
رى چىقماس ئىشلار»نىڭمۇ ئاخىرى چىقمىسا بولمايدىغان
ۋاقتى كەلدى. پارتىيەنىڭ نۆۋەتتىكى ئاممىۋى لۇشيەنىنى
ئەمەلىيەتتە ئىزچىللاشتۇرۇش پائالىيىتى نۇقتا قىلىغان
«تۆتنى تۈزەش» ھەرىكىتىمۇ، ئاممىنىڭ قېپقالغان «ئاخى-
رى چىقماس ئىشلىرى»نى تەلتۆكۈس ھەل قىلىپ، ئەمەلىي
ھەرىكىتىمىز بىلەن ئاممىنىڭ رايىغا بېقىشىمىز كېرەكلىكىنى
تەلەپ قىلىدۇ.

بۇ ئەسەر «خەلق گېزىتى» 2013-يىلى 28-
ئاۋغۇست سانى 5-بېتى «ئوبزور» سەھىپىسىدىن ئاسىمە-
جان ئابلىمىت تەرجىمىسى

ئەلنىڭ كۆزىنى بويىماي دۇرۇس ئىش قىلايلى

ياڭ چاۋچىڭ

خۇبېي ئۆلكىسىدىكى بىر مۇنەۋۋەر ئاھالە كومىتېتى-
نى تەكشۈرۈۋاتقىنىمىزدا، بۇ يەرنىڭ كۇتۇپخانىسىنىڭ تول-
مۇ ئازادە ۋە يورۇقلۇقىنى، كىتاب-ژۇرناللارنىڭ تۈرلىرى-
نىڭمۇ شۇنچە كۆپلۈكىنى كۆرۈپ باركاللا ئېيتتۇق. ئەمما
تەپسىلىي كۆزەتكەندىن كېيىن، كىتابلارنىڭ يېپىقى بەتلى-
رىدە ھېچقانداق ۋاراقلانغان ئىزنالارنى بايقىمىدۇق؛ ئىش-
كاپلارنىڭ سەل ئىچكىرىسىگە تېخى پېچەتى ئېچىلمىغان ك-
تابلار يېپقا چىگىلگەن ھالدا تىزىپ قويۇلغانىدى.

ئوقۇرمەنلىرى بولمىغان قىرائەتخانا ۋە «چاڭ-
توزان قونمىغان» يېڭى كىتابلار، تېگى-تەكتىدىن ئېلىپ
ئېيتقاندا، بيۇروكراتىزمنىڭ ئىپادىسى ئىدى. بۇ «تېشى
پال-پال، ئىچى غال-غال» كۇتۇپخانىغا خېلى كۆپ
مەبلەغ سېلىنغىنى بىلەن، پەقەت يۇقىرىنىڭ تەكشۈرۈشى-
گە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈنلا ياساپ قويۇلغاندەك
قىلاتتى.

ئاممىۋى مۇلازىمەت ئەسلىھەلىرىنىڭ ئۆز رولىنى
جارى قىلدۇرۇش ئۇنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ماھىيى-
تى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزدا ئاممىۋى
ئەسلىھەلەرنىڭ ئىشلىتىلمەي تاشلىنىپ قېلىشى، ئۆز ئورنىنى
تاپالماسلىقىدەك ئەھۋاللارنىڭ يىلتىزى دەل «يۇقىرى»-
نىڭ كۆزىنى بوياپ، ئەپلەپ-سەپلەپ تەكشۈرۈشتىن ئۆتۈ-
ۋېلىش ئۈچۈندۇر. «تاشقى قىياپىتى»گىلا ئەھمىيەت
بېرىش نەتىجىسىدە، بۇ كۇتۇپخانىنىڭ قىرائەتخانىسى ئىج-
تىمائىي ئاساسىدىن مەھرۇم قېلىپ، قۇرۇق شەكىلگە ئايلى-
نىپ قالغان. ھەقىقىي ئەلگە قولايلىق، ئەلگە نەپ يەتكۈزى-
دىغان كۇتۇپخانا قۇرىمىز دەيدىكەنمىز چوقۇم ئالدى
بىلەن ئەل رايىغا بېقىشىمىز، ئامال قىلىپ ئامما ئۈچۈن
سورۇن ھازىرلاپ بېرىشىمىز كېرەك. يۇقىرىغىلا قارىۋال-
ماي، تۆۋەنگىمۇ كۆپرەك نەزەر سېلىپ، كۇتۇپخانىغا كو-
مىتېتتىكى ئاھالىلەرنى باشلاپ كىرىشىمىز، ئامما ياقتۇرۇپ
كۆرىدىغان كىتابلارنى تاللاپ ئەكىرىشىمىز كېرەك، مانا
بۇلار ئاھالىلەرنىڭ كومىتېتقا بولغان قايىللىقىنى ئاشۇرۇپ،
ئاممىنىڭ پاراۋانلىقىنى ھەقىقىي تۈردە ئىشقا ئاشۇرىدىغان
مۇھىم ئامىللاردۇر.

بيۇروكراتىزملىق سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان ئاما
بىلەن بولغان «ئارىلىق»نى يوق قىلىش ئۈچۈن، «كىم
ئۈچۈن قىلىمىز، كىمگە تايىنىمىز، مەن كىم؟» دېگەن سو-
ئاللارغا قايتىدىن جاۋاب بېرىشكە توغرا كېلىدۇ. ھەر دە-
رىجىلىك رەھبىرىي كادىرلار پەقەت ئاممىنىڭ غېمىنى يېيە-
لىسە، ئاممىنىڭ ئوتىدا كۆيەلىسە، رەھبەرلىك ئىدىيەسىنى
توغرىلاپ، كىشىلىك قىممەت قارىشىنى قايتىدىن رەتكە
تۇرغۇزۇپ، مەدەنىيەت ۋە مەرىپەتكە ھەقىقىي ئەھمىيەت
بېرەلىگەندىلا، ئاندىن «يېڭى كىتابلارنى پېچەتتىن چىقى-
رىپ»، ئاما بىلەن بولغان «ئارىلىق»نى تەلتۆكۈس تۈ-
گەتكىلى بولىدۇ.

بۇ ئەسەر «خەلق گېزىتى» 2013-يىلى 28-
ئاۋغۇست سانى 5-بېتى «ئوبزور» سەھىپىسىدىن ئاسىمە-
جان ئابلىمىت تەرجىمىسى

www.uyghurkitap.com

«يامان بولىدىغان ئىشنى يەنىلا ئۆزۈم قىلاي»

گۇ بوچۇڭ

1984-يىلى 1-نويابىر، دۆلەتمىز چوڭ كۆلەملىك ئەسكەر قىسقارتىش پىلانىنى يولغا قويۇش ئالدىدىكى بىر قېتىملىق چوڭ يىغىندا، يولداش دېڭ شياۋپىڭ مۇنداق بىر مەردانە سۆزنى قىلغانىدى: «ئەسكەر قىسقارتىش كىشىگە يامان بولىدىغان ئىش، يامان بولىدىغان ئىشنى يەنىلا ئۆزۈم قىلاي!». بۇ ئىشقا 30 يىل بولاي دەپ قالغان بولسىمۇ، «يامان بولىدىغان ئىشنى يەنىلا ئۆزۈم قىلاي» دېگەن بۇ گەپنى قانچە ئويلىساق، قانچە تېگىگە يەتسەك، شۇنچە جايىدا، شۇنچە ھەقدادىغا يەتكۈزۈپ ئېيتىلغانلىقىنى ھېس قىلىمىز.

بۇ ئىش مۇنداق بىر ھېكايىنى ئېسىمىزگە سالىدۇ. ئۆتمۈشتە، ئون بوۋاي بىر كۈنى يىغىلىشماقچى بوپتۇ، ئۇلار ھەر بىرەيلەن ئۆزى ئېچىتقان ھاراقتىن بىر قاپاق ئېلىپ كېلىپ، ھەممىسىنى بىر كوزىغا تۆكۈپ، پۇخادىن چىققۇچە ئىچىشەيلى دېيىشىپتۇ. بىر بوۋاي: «ئەكەلگەن ھاراقنىڭ ھەممىسىنى قوشۇپ ئىچىدىغان بولغاندىن كېيىن، بىر قاپاق سۇ ئېلىپ بارسامۇ ھېچكىم بايقىۋالالمايدىغۇ» دەپ ئويلاپتۇ-دە، يىغىلىشقا بىر قاپاق قايناق سۇ ئېلىپ بېرىپتۇ. نەتىجىدە، ئون بوۋاي بىر يەرگە يىغىلىپ قوشقان ھارىقنى ئىچىپ باقسا، ئىچكەن ھاراقنىڭ ھەممىسى قايناق سۇ بولۇپ چىقىپتۇ. ئۇلار زورىغا كۈلۈمسىرەپ بىر-بىرىگە قارىشىپتۇ، ھەممىسى ئىچىدە بىلىشىپ تېشىغا چىقارماپتۇ، يەنە تېخى بىلمەسكە سېلىۋېلىپ، «ھەقىقەتەنمۇ ياخشى ھاراقكەن» دېيىشىپ ئۆزئارا ماختىشىپتۇ.

نۆۋەتتە، مۇشۇنداق ھەق-ناھەق، توغرا-خاتانى ئىچىدە ئوبدان بىلسىمۇ، خەققە يامان بولۇشتىن قورقۇپ كۆزىنى يۇمۇۋالىدىغان ئەھۋاللار بىر قىسىم جايلار ۋە ئىدارە-ئورۇنلاردا بىر قەدەر ئومۇملىشىپ كەتتى. بەزى رەھبىري كادىرلار «يۇملاق تاۋۇز»لۇق خاراكتېرىنى يېتىلدۈرۈپ، «مۇناسىۋەتسىز ئىشلارغا ئارىلاشمىغان ياخشى» دەيدىغان جاھاندارچىلىق يولىغا كىرىۋالدى، ئاڭلاپ تۇرۇپ گاس بولۇۋالدى، كۆرۈپ تۇرۇپ كور بولۇۋالدى، مەسىلىلەرگە دۇچار بولغاندا ئەگىپ ئۆتۈپ كېتىدىغان، مەسىلىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ تەنقىد قىلىش تۈگۈل، بىر ئېغىز ھەق گەپ قىلىشنىمۇ خالىماس بولۇۋالدى. يەنە تېخى ھەممىگە «ياخشىچاق» بولۇشنى ئۆزىنىڭ ئەمەل-مەنسەپ دەستۇرى قىلىۋېلىپ، جاھاننىڭ رەپتارىغا كىرىۋېلىشتا چېكىگە يەتتى. خىزمەتتە يا ئۇياق يا بۇياق بولىدىغان زىددىيەتلىك مەسىلىگە يولۇققاندا، «مەسئۇلىيەتچانلىق» بىلەن «خەققە يامان بولماسلىق»تىن ئىككىلەنمەيلا كېيىنكىسىنى تاللايدىغان بولۇۋالدى. ئۇلار دائىم «ياخشى» ئوبرازى ۋە «مۇلايىم» خىزمەت ئۇسۇلى بىلەن، نۇرغۇنلىغان «يامان» ئىشلارغا ۋە ئادەملەرگە «كەڭ قورساقلىق قىلىپ»، چاكىنا كۆز قاراشلارنىڭ يامراپ كېتىشى، «يوشۇرۇن تۈزۈم»نىڭ ئەۋج ئېلىشى ۋە دۇرۇس كەيپىياتنىڭ سۇسلىشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇنداق «كىشىگە يامان بولماسلىق» ئىدىيەسى، بەئەينى پۇتقا سېلىنغان ئېغىر كىشەندەك بىر قىسىم جايلار ۋە ئىدارە-ئورۇنلارنىڭ ئىدىيەۋى ئىستىل قۇرۇلۇشىنى ئېغىر دەرىجىدە چەكلەپ قويدى.

«ياخشىچاق»لار نۇقتىسىدا تۇرۇپ قارىغاندا، ئەمەلىيەتتە ئۇلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ بۇ خىلدىكى قىلمىشىنىڭ پارتىيەۋىلىك پىرىنسىپىغا زىت كېلىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىشىدۇ، ئەمما ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بېشىدىكى ئاشۇ «مەنسەپ قالپىقى»نى دەپ، ئۆز مەنپەئەتىنى ئېتىقاد ۋە قانۇن-تۈزۈمدىن ئۈستۈن كۆرىدۇ، يەنە دائىم ئۆز مەسئۇلىيىتىدىن ۋاز كېچىپ ئاتالمىش «ئاممىۋى ئاساسى»نى تىكلەش ئۈچۈن تىرىشىدۇ. يەنە بەزىلەر ئۆزى پاكىز بولمىغاچقا «خەقنىڭ يىغىرىغا تېگىپ قويسام، ئۆزۈمنىڭ يارىسى ئېچىلىپ قالارمۇ» دەپ ئەنسىرەيدۇ. شۇڭا ئۇلار مەسىلىلەرگە يۈزتۇرا قارىيالمايدۇ، زىددىيەتلەرگە توغرا مۇئامىلە قىلمايدۇ، ئەكسىچە

ئامال قىلىپ يېپىپ، يوشۇرۇش ئارقىلىق يۇقىرى دەرى-
جىلىك تارماقلارنىڭ ۋە ئاۋام خەلقنىڭ كۆزىنى بويىماق-
چى بولۇشىدۇ. ھالبۇكى نەتىجىسىگە قارايدىغان
بولساق، خەققە يامان بولۇشنى خالىمايدىغان «ياخشى-
چاق»لار ئاخىرىغا بېرىپ، ياخشى «ئاممىۋى ئاساس»
قىمۇ، يۇقىرى «ئاممىۋى سايلام بېلىتى»گىمۇ ئېرىشەل-
مەيدۇ. چۈنكى، ئاۋام خەلق ئۇلارنىڭ قارىماققا
باشقىلار ئۈچۈن قىلىۋاتقاندەك قىلغان ئىشلىرىنىڭ ئەمە-
لىيەتتە، پەقەت ئۆزلىرى ئۈچۈنلا قىلىۋاتقانلىقىنى
ئوبدان چۈشىنىدۇ. بۇنداق پرىنسىپچانلىقى يوق ئىرادى-
سىز «بوشاڭ»لارنىڭ، باشقىلارنىڭ ياقتۇرۇشىغا ۋە
ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولالىشى تولىمۇ قىيىنغا توختايدۇ،
ھەتتا ئۇلارنىڭ «كۆڭۈل بۆلۈشى» بىلەن ۋاي دەپ
ئۆتكەنلەرمۇ، ئۆز كۆڭلىدە ئۇلارنى كۆزىگە ئىلىپمۇ
كەتمەيدۇ.

دادىل بولۇشقا، ئۆز قارىشىدا چىڭ تۇرۇشقا
جۈرئەت قىلالايدىغان بولۇش ھەرگىزمۇ خىزمەت ئۇ-
سۇلىغا دىققەت قىلمايلا، كۆزىگە سىغمىغان ئادەم ۋە
ئىشلارغا قارىتا ئاق-قارىنى پەرق ئەتمەيلا قارشى چە-
قىشنى كۆرسەتمەيدۇ، ئەلۋەتتە. بۇ يەردىكى مۇھىم
نۇقتا پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇشتۇر، پارتىيەنىڭ ئىنتىزامى
ۋە دۆلەتنىڭ قانۇن-تۈزۈم «چېگراسى»دىن ھالقىماقچى
بولغانلارغا قارىتا، يۈز بېرىپ ئولتۇرماي «قارا
يۈزلۈك» قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. نەپسى يامان تويماس-
لارغا قارىتا، ھەرقانچە ئۇسۇلغا، پوزىتسىيەگە دىققەت
قىلغان بىلەنمۇ ئۇلارنى تەسىرلەندۈرگىلى بولمايدۇ،
ئەكسىچە سىزنى ياۋاشكەن، خالىغىنىمنى قىلسام بولىدى-
كەن دەپ ئويلاپ قالىدۇ. گەپنىڭ نېگىزىنى قىلغاندا،
ئەگەر ھەقىقەتەن چىڭ تۇرۇشقا جۈرئەت قىلالمىساق،
ناتوغرا كەيپىياتنىڭ يامراپ كېتىشىگە يول قويغان بولى-
مىز؛ ئەگەر ئاز ساندىكى كىشىلەرگە يامان بولۇشتىن
قورقساق، كۆپ ساندىكى كىشىلەرگە يامانلىق قىلغان بو-
لىمىز، مەيلى مۇھىم ھوقۇقنى تۇتقان رەھبىرىي كادىر
بولۇڭ ياكى ئادەتتىكى پارتىيە ئەزاسى بولۇڭ، چوقۇم
«خەققە يامان بولماسلىق» ئىدىيەسىنى چۆرۈپ تاشلاپ،
دادىل ھەققانىيەتچى بولۇشىمىز، ئەتراپىمىزدىكى مەسىلە-
لەرنى ۋاقتىدا بايقاپ ۋە تۈزەپ، سىياسىي مۇھىتىمىزنى
تېخىمۇ پاكلاشتۇرۇشىمىز ۋە ساپلاشتۇرۇشىمىز كېرەك.

«بىباھا گۈزەل مۇھىتىمىزنى تازىلاپلا تۇرساق،
قالىمىز چوقۇم ئۇنىڭ پاكىزلىقىنى ساقلاپ». پارتىيەنىڭ
ئاممىۋى لۇشيەنىنى ئەمەلىي تەربىيەدە ئىزچىللاشتۇرۇش
پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلىۋاتقان مۇشۇنداق مەزگىلدە، نا-
توغرا ئىستىللارغا، قانۇن-تۈزۈمگە رىئايە قىلمىغان
ئادەم ۋە ئىشلارغا، نامۇۋاپىق «يەرلىك سىياسەت»لەر-
گە، يەڭ ئىچىدىكى «يوشۇرۇن تۈزۈم»لەرگە نىسبە-
تەن، «يامان بولىدىغان ئىشنى يەنىلا ئۆزۈم قىلاي»
دېيىشكە جۈرئىتىڭىز بارمۇ، مانا بۇ پارتىيەۋىلىك كادىر-
لارنىڭ پارتىيەۋىلىكىنى ئۆلچەيدىغان «تارازا»، شۇندا-
قلا ئىدىيەۋى ئىستىل قۇرۇلۇشىدا «زۆرۈر بولغان»
تەلىم-تەربىيەدۇر.

بۇ ئەسەر «خەلق گېزىتى» 2013-يىلى 14-ئاۋغۇست
سانى 4-بېتى «خەلق مۇنبىرى» سەھىپىسىدىن **ئاسىمجان
ئابلىمىت** تەرجىمىسى

تىلماچ: بايىنغولىن ئوبلاستى خېجىڭ ناھىيەلىك سايا-
ھەت ئىدارىسىدىن

بۇ سانىنىڭ ئەسەرلىرى «شىنجاڭ گېزىتى» باسما ئىشلىرى مەركىزى ئۇيغۇرچە
كومپيۇتېر بۆلۈمىدە تىزىلدى؛ بۇ سانىنىڭ تەكلىپلىك تەھرىرى: ئايگۈل ئەمەت؛ كور-
رېكتورى: رەنا ئەمەت؛ مۇقاۋا ۋە قىستۇرما سۈرەتلەرنى ئىشلىگۈچى: مەريەمگۈل ئىدى-
رىس (تەكلىپلىك)، بەتچىك: ئىسھاقجان ئىبراھىم قاراتېكىن (تەكلىپلىك).

www.uyghurkitap.com

بىر ئائىلە — بىر مەكتەپ

يالقۇن روزى

«ئائىلىگە قايتىش» ساداسى 20-ئەسىرنىڭ 60-يىللىرى غەرب دۇنياسىنى قاپلىغانىدى. بۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەب: زامانىۋى سانائەت جەمئىيىتى ئادەمنى ماشىنىغا ئايلاندۇرۇپ قويغان ھەم يۇقىرى دەرىجىدە ماددىيلاشقان جەمئىيەت كىشىلەرنىڭ قەلبىنى قۇرۇتقاچ، مەنىۋىيىتىنى چىدىغۇسىز بۇرۇقتۇرمىلىققا گىرىپتار قىلغانىدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا مۇتەپەككۇرلار ئائىلىۋى مېھىر-مۇھەببەتنىڭ مەلھىمى ئارقىلىق بۇ خىل مەنىۋى كىرىزىسنى پەسەيتىش مەقسىتىدە «ئائىلىگە قايتىش» چاقىرىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان. بۈگۈنكى كۈندە، جەمئىيىتىمىزدە غۇلغۇلا قىلىنىۋاتقان «ئائىلە تەربىيەسىگە قايتىش» مەسىلىسى ئوخشاشلا بىز دۇچ كەلگەن كىرىزىسنى پەسەيتىشنى مۇددىئا قىلغان دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. مېنىڭ «بىر ئائىلە — بىر مەكتەپ» دەپ ماۋزۇ قويۇپ يۈرگۈزگەن بۇ مۇھاكىمەم مىللىي ئېھتىياجىمىزنى چىقىش قىلىپ مەكتەپ تەربىيەسى بىلەن جەمئىيەت تەربىيەسىدىكى كەمتۈكلۈكلەرنى تولۇقلاشنى تۈپ مەقسەت قىلغان.

شۇنى ئەسكەرتىپ قويۇشۇم زۆرۈركى، زامانىمىزدىكى مائارىپشۇناسلار ئائىلە باشلىقلىرىنى ئائىلە تەربىيەسىنى «مەكتەپلەشتۈرۈش»تەك خاتالىقتىن ساقلىنىشقا ئاگاھلاندۇرماقتا. ئۇلار ئىمتىھان مائارىپى ئىدىيەسى يامراپ كەتكەن رېئاللىقنى نەزەردە تۇتۇپ «بالىنىڭ ئۆگىنىش ۋەزىپىسى ئائىلىدىكىلەرنىڭ ئۆگىنىش ۋەزىپىسى بولۇپ قالدى» دەپ تەنقىدلەپ، مۇشۇنداق تۈيغۇنىڭ كۆپلىگەن ئاتا-ئانىلاردا مەۋجۇتلۇقىنى كۆرسەتتى. ئۇلار چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دېيىشتى: بالىلار مەكتەپتىن قايتىپ ئۆيگە كەلگەندىن كېيىن، ئاتا-ئانىلار ئۇلارغا ھەمراھ بولۇپ بىللە مۇزاكىرە قىلىدۇ، يەنە تېكىستنى ئۈنلۈك ئوقۇيدۇ، ياد يېزىش، ئالدىن تەييارلاش، يادلاش، تاپشۇرۇق تەكشۈرۈش ۋە باشقىلارغا ئاتا-ئانىلار چوقۇم باشتىن-ئاخىر ئارىلىشىشى، قول قويۇپ بېرىشى كېرەك. مائارىپشۇناسلارنىڭ قارىشىچە، مانا بۇ ئائىلە تەربىيەسىنى «مەكتەپلەشتۈرۈش» سەۋەنلىكى بولۇپ، ئائىلە تەربىيەسى مەكتەپ

ئائىلە — مەدەنىيەت بۆشۈكى

تەربىيەسىنىڭ مۇكەممەل داۋامى بولۇپ قالغان. مائارىپشۇناسلار ئائىلە تەربىيەسىنى «مەكتەپلەشتۈرۈش» كەيپىياتىنى يامرىتىۋەتكىنى ئوقۇتقۇچىلار بىلەن ئاتا-ئانىلاردىكى ئۆگىنىشنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇش ۋە ئىمتىھان نەتىجىسىنى ھەممىدىن ئەلا بىلىش قارىشىدىن ئىبارەت، مۇشۇنداق بولغاچقا نۇرغۇن ئاتا-ئانىلار ئوقۇتقۇچىنىڭ «بۇيرۇقى»غا بويسۇنۇپ، بالىلارنىڭ «ئائىلە ئوقۇتقۇچىسى»، تاپشۇرۇقلارنى ئورۇنلىشىدىكى «يېقىن ياردەمچىسى» بولۇشتەك رولىنى ئېلىشقا مەجبۇر، ئۇلار تېخى ئائىلە تەربىيەسى «مەكتەپلەشتۈرۈش»نىڭ زىيىنىنى تونۇپ يەتمىدى، دەپ چۈشەندۈرۈشتى. مائارىپشۇناسلار ئائىلە تەربىيەسىنىڭ رولىنى بىر تەرەپلىمە ھالدا ئۆزگەرتىۋەتكىنى ئوقۇتقۇچىلار بىلەن ئائىلە باشلىقلىرىدىكى جاھىل ئىمتىھان مائارىپى ئىدىيەسى، ئېنىقراق ئېيتقاندا، مەنپەئەتپەرەسلىك خاراكتېرىدىكى مائارىپ قارىشى، دەپ ئىزاھلىدى. بۇ مەسىلىدە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مەسئۇلىيىتى ئاتا-ئانىلارنىڭكىدىن زور ئىكەنلىكىنى تەكىتلىگەن مائارىپشۇناسلار ئوقۇتقۇچىلار مەكتەپنىڭ رولىنى بەكرەك تەكىتلەپ، مەكتەپ تەربىيەسىنى ئائىلە تەربىيەسىدىنمۇ مۇھىم ئورۇنغا قويىدۇ، دەپ تەنقىدلەشتى. ئۇلار ئېنىق چۈشەندۈرۈش مەقسىتىدە يەنە مۇنداق دېدى: مەكتەپ تەلىم-تەربىيەسى ھەممىگە قادىر ئەمەس، شۇڭا ئائىلە تەربىيەسى مەكتەپ تەربىيەسىنىڭ بېقىندىسى بولۇپ قالماسلىقى كېرەك، ئىككىسىنىڭ ئەڭ مۇۋاپىق مۇناسىۋىتى ئىشنى مۇۋاپىق تەقسىم قىلىپ ھەمكارلىشىشتا. مەكتەپ تەربىيەسىنىڭ ئارتۇقچىلىقى بىلەن ئاجىزلىقىغا ئاقىلانىلىك بىلەن قاراش كېرەك. قۇرامىغا يەتكەن كىشىلەر خىزمەتتىن كېيىن ھاردۇق ئالغانغا ئوخشاش، بالىلارمۇ ئوخشاشلا ھاردۇقنى چىقىرىدىغان بوشلۇققا ئېھتىياجلىق بولىدۇ. ئائىلە تەربىيەسى بالىلارغا مۇشۇنداق بوشلۇقنى يارىتىپ بېرىشى كېرەك. ھازىر ئائىلىلەردە بۇ خىل بوشلۇق يوقىلىپ كەتتى، بالىلارنىڭ تۇرمۇشى خىلمۇخىل كۇنتەرتىپلەر بىلەن مىچچىدە تولدۇرۇۋېتىلدى. بۇنى مەكتەپ، مۇئەللىم ۋە ئاتا-ئانىلار تولدۇرۇۋەتتى. ئارام ئېلىش پەيتلىرىدە بالىلار يەنە چالغۇ چېلىشنى ئۆگىنىش، ئۇسسۇل كۇرژۇكىغا بېرىش، تىل كۇرژۇكىغا بېرىش دېگەندەك ئۆگىنىش ۋەزىپىلىرىنى ئورۇنداشقا مەجبۇر. بالىلارغا قارىتىلغان تەربىيە مەيلى مەكتەپ ياكى ئائىلىدە بولسۇن بىلىم سىڭدۈرىدىغان، كۆز ئالدىدىكى مەنپەئەتكە بېرىلىدىغان، بالىلارنى روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتە قاتتىق چارچىتىدىغان مەشىققە ئايلاندى. بالىلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە ماس ھالدىكى تەربىيەنىڭ ئىلمىي قانۇنىيىتى ئېتىبارغا ئېلىنمىدى. بۇ ئىلمىي قانۇنىيەتتىن چەتنەپ كەتكەنلىك. مەكتەپ، مۇئەللىم ۋە ئاتا-ئانىلار ئىلمىي قانۇنىيەتتىن چەتنەپ كەتكەن بۇ خىل مەنپەئەتپەرەسلىك مائارىپىنى «ھەممىسى بالىلارنى ئوبدان تەربىيەلەش ئۈچۈن» دەپ چۈشەندۈرۈشتى. ئائىلە تەربىيەسى ئەمەلىيەتتە، ياشلار-ئۆسمۈرلەرنىڭ ساغلام ئىنسانىي قەدىر-قىممىتىنىڭ شەكىللىنىش جەريانىدا ئاساسلىق رول ئوينايدۇ. شۇنداقكەن، ئاتا-ئانىلار زۆرۈر ئائىلە تەربىيەسىگە زادىلا سەل قارىماسلىقى، ئۆگىنىشنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇۋېلىپ، ئائىلە تەربىيەسىدىن ۋاز كەچمەسلىكى كېرەك. ئۆگىنىشنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇۋېلىش خاھىشى كۈچىيىپ كەتسە، ئائىلە تەربىيەسى بالىلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىدىكى ھالقىلىق رولىنى يوقىتىپ قويىدۇ. چۈنكى، ئائىلە تەربىيەسى ساغلام ئىنسانىي قەدىر-قىممەتنىڭ شەكىللىنىش جەريانىدا ئاساسلىق رول ئوينايدۇ. شۇڭا ھەرقانداق ماكان ۋە زاماندا بالىلارغا باراۋەر ۋە ھۆرمەت بىلەن قاراش كېرەك، ئۇلارنى ئۆگىنىش ماشىنىسىغا ئايلاندۇرۇپ قويۇش ئۇلارغا زۇلۇم سېلىش بىلەن باراۋەر. ئائىلە تەربىيەسىنى «مەكتەپ تەربىيەسىنىڭ بېقىندىسىغا ئايلاندۇرۇۋالغان، ئائىلە تەربىيەسىنى مەكتەپلەشتۈرۈش»كە بېرىلىپ كەتكەن ئاتا-ئانىلار دىققەت-ئېتىبارىنى بالىلارنىڭ ئۆگىنىشىگىلا قارىتىۋالىدۇ. بالىلارنى ئۆزىگە ئىشىنىدىغان، مەسئۇلىيەتچان ۋە ئوڭۇشسىزلىقلارغا تاقابىل تۇرالايدىغان كۈچكە ئىگە قىلىپ تەربىيەلەش تېخىمۇ مۇھىم ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ. ئەمەلىيەتتە، بالىلار ئادەم بولۇشتا ھازىرلاشقا تېگىشلىك ئەقەللىي ساپا — سەمىمىيلىك، ئۆزىگە ئىشىنىش، ئۆزىنى قەدىرلەش، كەسىپكە ئىشتىياق باغلاش، پاكىتقا ھۆرمەت قىلىش، مەسئۇلىيەتچان بولۇش، رېئاللىققا توغرا مۇئامىلە قىلىش، ساغلام تەپەككۇر قىلىش قاتارلىقلاردۇر، شۇڭا ئائىلە تەربىيەسى ئۆز رولىنى مۇستەقىل ئەمەلگە ئاشۇرۇشى كېرەك.

كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، مائارىپشۇناسلار مانا مۇشۇنداق تەنقىدلەپ تەكىتلەۋاتقان ئەھۋالدا، مېنىڭ «بىر

ئائىلە ــ بىر مەكتەپ» دەپ ماۋزۇ قويۇشۇم كىشىلەرگە ئائىلە تەربىيەسىنى «مەكتەپلەشتۈرۈش»نى تەشەببۇس قىلىش مۇددىئايىم باردەك تەسرات بېرىپ قويىدۇ. بۇ خىل شۈبھىلىك پوزىتسىيە ئالدىدا شۇنى ئېنىق ئەسكەرتىپ قويۇشۇم زۆرۈركى، مېنىڭ «بىر ئائىلە ــ بىر مەكتەپ» دېگەن قاراشنى ئىلگىرى سۈرۈشۈم، ئائىلە تەربىيەسىنى «مەكتەپلەشتۈرۈش»تەك خاتا كەيپىيات بىلەن ھەرگىز ئوخشىمايدۇ.

ئۇنداقتا «بىر ئائىلە ــ بىر مەكتەپ» دېگەن قاراشنى قانداق چۈشىنىش كېرەك؟ نېمە ئۈچۈن ئائىلىنى مەكتەپ دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ چۈشىنىش زۆرۈر بولۇپ قالدى؟ جەمئىيەت تەربىيەسى، مەكتەپ تەربىيەسى ۋە ئائىلە تەربىيەسى بىر-بىرىنىڭ ئورنىنى باسالمايدىغان ئۈچ خىل تەربىيە سىستېمىسى تۇرسا، ئۇلارنىڭ بىرىنىڭ قىممىتىنى يەنە بىرىنىڭ قىممىتى ئارقىلىق مۇئەييەنلەشتۈرۈش ئىلمىيلىككە خىلاپمۇ-قانداق؟ «بىر ئائىلە ــ بىر مەكتەپ» دەپ ئائىلىنى مەكتەپكە تەققاسلاپ مۇھاكىمە قىلىشنىڭ ئاساسى قەيەردە؟

مېنىڭ «بىر ئائىلە ــ بىر مەكتەپ» دېگەن قاراشنى تەكىتلەشتىكى مەقسىتىم ئائىلىنىڭ رولىنى، ئېنىقراق ئېيتقاندا، ئائىلە تەربىيەسىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش ئارقىلىق ئائىلىنىڭ مىللىي مەدەنىيەتنى ساقلاش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى ئىقتىدارىنى كۈچەيتىشكە دەۋەت قىلىش. مەۋجۇتلۇق ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى خاسلىقىمىزنى ساقلاپ قېلىش تۇيغۇسى بىزگە ئائىلە تەربىيەسىنىڭ زىممىسىگە تارىختا كۆرۈلۈپ باقمىغان ۋەزىپىنىڭ يۈكلەنگەنلىكىنى ھېس قىلدۇردى. نۆۋەتتە بىزنىڭ رېئاللىقىمىزدا ھەر بىر ئائىلە «بىر ئائىلە ــ بىر مەكتەپ» بولۇشتەك ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئېلىشقا مەجبۇر بولۇۋاتىدۇ. يەنى ئائىلە تەربىيەسى بىزنىڭ مىللىي كىملىكىمىزنى ۋە مىجەز-خاراكتېرىمىزنى شەكىللەندۈرۈشتە مۇھىم ئامىل بولۇپ قالدى. مۇنداقچە ئېيتقاندا، بىزنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك تايىنىش نۇقتىمىز ئائىلە تەربىيەسى بولۇپ قالدى. مۇتەپەككۇر ئالىم ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەدئىمىن «ئائىلە» ناملىق كىتابىدا: «ساغلام، ئىناق، مەدەنىي ئائىلە بىر مۇنەۋۋەر مەكتەپ» دەپ كۆرسەتكەن. ئائىلىدىن ئىبارەت بۇ «مەكتەپ»نى تەرىپلىگەندە ئالىم تولىمۇ ئېنىق قىلىپ: «ئائىلە مىللەتنى قۇيۇپ چىقىدىغان قېلىپ» دەپ خاراكتېرلىگەن. ئالىم ئۆزىنىڭ بۇ قارىشىنى بەش جەھەتتىن شەرھلىگەن: «ئائىلە ــ مىللەتنىڭ نەسل بۆشۈكى، مىللىي تىلنىڭ تۇنجى مەكتىپى، مىللىي پىسخىكىنىڭ شەكىللىنىش بۇلىقى، مىللىي مەدەنىيەتنى ئۆزلەشتۈرىدىغان تۇنجى ئوچاق، مىللىي ئىقتىسادىي تۇرمۇش ئورتاقلىقىنىڭ بىرىنچى ھالقىسى.»

دېمەك، بىر ئائىلىنى بىر «مەكتەپ» دەرىجىسىدە مۇئەييەنلەشتۈرۈش مۇئەييەن تارىخىي، ئىجتىمائىي شارائىتتىكى مىللىي زۆرۈرىيەت. بۇ ھەرگىزمۇ ئۆگىنىش نەتىجىسى ۋە ياخشى خىزمەتكە ئېرىشىش نەزەردە تۇتۇلۇپ ئېيتىلغان تار مەنپەئەت مائارىپى قارىشى ئەمەس.

«بىر ئائىلە ــ بىر مەكتەپ» دېگەن قاراشنى نەزەرىيەدىن ئەمەلىيەتكە ئايلاندۇرۇش ئاسان ئەمەس. بۇ ئائىلىنىڭ تەلىم-تەربىيە مۇھىتىنى زور دەرىجىدە ياخشىلاشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئاتا-ئانىلارنىڭ سۈپەت ساپاسى كۆتۈرۈلمىگەن ئەھۋالدا بۇ مەقسەتكە يېتىش تېخىمۇ قىيىن. ئائىلە تەربىيەسىنى مىللىي مەۋجۇتلۇق ۋە مىللىي مەدەنىيەتنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان ئىقتىدارغا ئىگە قىلىش ئۈچۈن، ئاتا-ئانا بولغۇچىدا جەزمەن ئائىلە ئېڭى شەكىللەنگەن بولۇشى ۋە ئائىلە مەدەنىيىتى توغرۇلۇق يېتەرلىك چۈشەنچە بولۇشى كېرەك. ئائىلە ئېڭى شەكىللەنمىگەن ۋە ئائىلە مەدەنىيىتى توغرۇلۇق يېتەرلىك چۈشەنچە شەكىللەنمىگەن ئاتا-ئانىلار ئائىلىسىنى «مىللەتنى قۇيۇپ چىقىدىغان قېلىپ»قا ئايلاندۇرۇشقا ئاجىزلىق قىلىدۇ.

قارايدىغان بولساق، ھازىر بىزنىڭ مىللىي ھاياتىمىزدا ئائىلە قۇرۇۋاتقان قىز-يىگىتلەرنىڭ كۆپىنچىسىدە ئائىلىگە پەقەت بەھرىمەن بولۇشنى كۆزلەپ كىرىدىغان خاھىش ئېغىر. شۇنى بىلىش كېرەككى، ئائىلە پەقەت بەھرىمەن بولۇشنى كۆزلەپ كىرىدىغان ئىستىراھەت ئورنى ئەمەس! بەلكى بېغىشلاپ ياشاشنى ئەلا بىلىپ كىرىدىغان مۇقەددەس ماكان! ئائىلە قۇرۇشتا بېغىشلاپ ياشاشنى ئەلا بىلىدىغان ئىدىيەنى يېتەكچى قىلماستىن، بەھرىمەن بولۇشنى ئەلا بىلىدىغان مەقسەتنى يېتەكچى قىلغان قىز-يىگىتلەر ئائىلىسىنى ئەسلا بەختلىك، ئىللىق ئۇۋۇغا ئايلاندۇرالمىغاننىڭ ئۈستىگە، ئەۋلاد تەربىيەلەشكە ماس كەلمەيدىغان مەجرۇھ ئائىلىنى پەيدا قىلىپ قويىدۇ. بۇنداق ئاتا-ئانىلار

www.uyghurkitap.com

گەرچە بالا بېقىش تىپىدىكى ئاتا ـ ئانا بولالىسىمۇ، ھەرگىز ـ
مۇ بالا تەربىيەلەش تىپىدىكى ئاتا ـ ئانا بولالمايدۇ. بالا
تەربىيەلەش تىپىدىكى ئاتا ـ ئانا بولالمىغانلىق، تەبىئىي
ھالدا ئائىلىنى «مەكتەپ»كە ئايلاندۇرۇشقا قۇربى يەتمە ـ
گەنلىك ھېسابلىنىدۇ. روشەنكى، بۇ يارامسىزلىقنىڭ ئېپادى ـ
سى. بۇنداق مەجرۇھ ئائىلىلەرنىڭ ئەۋلاد تەربىيەسىدىكى
پايدىسىز ئاقىۋىتىنى، مىللەتكە، جەمئىيەتكە كەلتۈرىدىغان
خەۋپىنى مۆلچەرلەش تەس ئەمەس. ئىلغار مىللەتلەر بىلەن
كۈچلۈك مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتى ئاجىز مەدەنىيەتلەرنى
تىنىمسىز زەرەتلەپ تۇرغان ۋە ئۇلارغا يەمىرىش خاراك ـ
تېرلىك تەسىر كۆرسىتىپ تۇرغان بۈگۈنكى دۇنيادا، بىز
ئۆچۈن ئەنئەنىۋى قىممەت قاراشلىرىمىزنى ۋە مىللىي مەدە ـ
نىيىتىمىزنىڭ خاسلىقىنى ساقلاپ قېلىشقا پايدىلىق بىردىنبىر
قورغان ئائىلە ھېسابلىنىدۇ. مۇتەپەككۇر ئالىم ئابدۇشۈكۈر
مۇھەممەدئىمىننىڭ «قەبىلە — مىللەت ئائىلىدە ئاپىرىدە
بولغاندى، ئۇنىڭ گۈللىنىشى ياكى ھالاكىتىمۇ ئائىلىگە باغ ـ
لىقتۇر»، «بىر خەلقنىڭ ھېچقانداق بىر ئىجتىمائىي، ئىقتى ـ
سادىي تەشكىلى ياكى ئورگان سىستېمىسى بولمىغاندىمۇ،
مۇئەييەن تىپتىكى ئائىلە سىستېمىسى، مۇنتىزىم ئائىلە
ئەخلاقى ۋە ئادەتلىرى بولۇشى كېرەك!» دېگەن دانا
كۆرسەتمىسىنىڭ قىممىتى مۇشۇ يەردە.

كىرىزىس ئېغىر ئويغانمىغان ئاتا ـ ئانىلار بۈگۈنكى
مەۋجۇت رېئاللىقىمىزدا ئائىلىنىڭ قانداق رولى بارلىقىنى،
ئائىلە تەربىيەسىنى قايسى يۆنىلىشكە بۇراش كېرەكلىكىنى،
قانداق سۈپەت ۋە ساپادىكى ئائىلە قۇرۇش زۆرۈرلۈكىنى
چىن مەنىسى بىلەن ھېس قىلىپ يېتەلمەيدۇ. شۇڭا ئۇلار
ئۆچۈن ئالدى بىلەن ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلە ئائىلە
تەربىيەسىدىكى ئىلمىيسىزلىكنى ھەل قىلىش. چۈنكى، ئائى ـ
لە تەربىيەسىدىكى ئىلمىيسىزلىك مەسىلىسىنى ھەل قىلماي
تۇرۇپ، ئائىلىنى «مىللەتنى قوغداپ چىقىدىغان قېلىپ»قا
ئايلاندۇرۇش مەقسىتىگە يېتىشتىن ئېغىز ئېچىش مۇمكىن
ئەمەس. شۇڭا بىز ئالدى بىلەن ئائىلە تەربىيەسىدىكى ئىل ـ
مىيسىزلىك مەسىلىلىرىنى تونۇپ يېتىشىمىز ۋە ھەل قىلىشقا
تىرىشىشىمىز زۆرۈر. چۈنكى، خەلقنىڭ بەخت ـ سائادىتى
بالىلارنى توغرا تەربىيەلەشكە باغلىق. بالىلارنى توغرا تەر ـ
بىيەلەشتىكى چىقىش نۇقتا ئۆز ـ ئۆزىگە غوجا بولۇش،
مۇستەقىل ياشاش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈش ئارقىلىق يا ـ
شاشنىڭ سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلىشتىن ئىبارەت. غوجايىن ـ
لىق تۇيغۇسى ئاجىز، مۇستەقىل ياشاش ئىقتىدارى يېتىلمە ـ
گەن ئەۋلادلارنىڭ ھاياتىنىڭ سۈپىتى ئىنتايىن تۆۋەن بولى ـ
دۇ. بالىلارنى ئۆز ـ ئۆزىگە غوجا بولىدىغان، مۇستەقىل يا ـ
شىيالايدىغان قىلىپ تەربىيەلەش ئۈچۈن تۆۋەندىكى
توققۇز تۈرلۈك تەربىيە ئۇسۇلىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش
لازىم:

1. بالىلارغا ئۆزى ئىلگىرىلەپ ماڭىدىغان بوشلۇق
بېرىش؛
2. ئىشلارنى ئۆزى ئورۇنلاشتۇرىدىغان ۋاقىت
بېرىش؛
3. ئۆزى بېشىدىن ئۆتكۈزىدىغان شارائىت بېرىش؛
4. ئۆزى جاۋابىنى تاپىدىغان سوئال بېرىش؛
5. ئۆزى ھەل قىلىدىغان قىيىن مەسىلە بېرىش؛
6. ئۆزى چىڭ تۇتىدىغان پۇرسەت بېرىش؛
7. ھەمكارلىشىشنى ئۆگىنىدىغان ئالاقە بېرىش؛
8. تاللاش ھوقۇقى بېرىش؛
9. ئىجادكارلىق پۇرستى بېرىش.

مەلۇمكى، بالىلار ھەرگىزمۇ بىر ئۆمۈر ئاتا ـ ئانىسى ـ
نىڭ قانىتى ئاستىدا يۈرمەيدۇ، ئۇلار بەربىر جەمئىيەتكە
قەدەم قويىدۇ، رىقابەتكە دۇچ كېلىدۇ، بۇ جەرياندا ھەر
خىل مەسىلىلەرگە يولۇقىدۇ. نۇرغۇن مەسىلىلەرنى ھەل قى ـ
لىشقا توغرا كېلىدۇ. مائارىپشۇناسلار مانا مۇشۇنى نەزەر ـ
دە تۇتۇپ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قوينىدىن ئايرىلالمايدىغان بالى ـ
لارنى «كېنگۇرۇ بالىلىرى» دەپ ئاتاشتى. ئۇلار يەنە
«كېنگۇرۇ بالىلىرى» قوشۇنىنىڭ كۈنسېرى زورىيىشى
جىددىي ئىجتىمائىي مەسىلىگە ئايلاندى، دەپ ئاگاھلاندۇ ـ
رۇشتى. ئۇلارنىڭ تەشەببۇس قىلىدىغىنى «شىرچە بالا
تەربىيەلەش ئۇسۇلى»دىن ئىبارەت. «شىرچە بالا تەربىيە ـ
لەش ئۇسۇلى»نى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ يولى بالىلارنىڭ
قولىنى مەھكەم تۇتۇۋالماستىن، بەلكى ئەركىن قويۇۋېتىش.
ئاتا ـ ئانىلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، بالىسىنىڭ قولىنى قويۇ ـ
ۋېتىش ئۇنداق ئوڭاي ئەمەس! ئۇلار مەلۇم ئورۇندا قو ـ
لىنى قويۇۋەتكەن بىلەنمۇ، ئۆزى تۇيمىغان ھالدا يەنە
ئىختىيارسىزلا بالىسىنىڭ قولىنى تۇتۇۋالىدۇ، بالىنىڭ قولى ـ

نى قويۇۋېتىش قاراشىنىڭ ۋە ئادەتىنىڭ ئۆزگىرىشىگە باغلىق.

بالىنىڭ قولىنى مەھكەم تۇتۇۋالماي ئەركىن قويۇۋېتىشنى تەشەببۇس قىلىشنى ھەرگىز مەيلىگە قويۇۋېتىش شەكلىدىكى ئائىلە تەربىيەسى بىلەن ئوخشاش مەنىدە چۈشەنمەسلىك كېرەك. مەيلىگە قويۇۋېتىش شەكلىدىكى ئائىلە تەربىيەسىنى قوللانغان ئاتا ـ ئانىلار ئادەتتە بالىلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئالاقىسىنىڭ ساغلام ياكى ساغلام ئەمەسلىكىگە، ھەرىكەت ـ ئادەتلىرىنىڭ جەمئىيەتنىڭ ئەخلاق ئۆلچىمى دائىرىسىدە بولۇۋاتقان ياكى بولمايۋاتقانلىقىغا، قىزىقىش، ھەۋەسلىرىنىڭ دۇرۇس ياكى دۇرۇس ئەمەسلىكىگە نازارەتچىلىك، يېتەكچىلىك قىلمايدۇ. «شىرچە بالا تەربىيەلەش ئۇسۇلى» ئۆز ـ ئۆزىگە غوجا بولۇش، مۇستەقىل ياشاش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈش ئارقىلىق ياشاشنىڭ سۈپەتىگە كاپالەتلىك قىلىش قارىشى بىلەن بىردەكلىككە ئىگە.

ئائىلە تەربىيەسىدىكى ئاسانلا خاتا رايونغا كىرىپ قالىدىغان يەنە بىر ئەھۋال مۇستەبىتلىك تۈسىدىكى ئائىلە تەربىيەسىدە كۆرۈلىدۇ. شۈبھىسىزكى، مۇستەبىتلىك تۈسىدىكى ئائىلە تەربىيەسىمۇ، مەيلىگە قويۇۋېتىش شەكلىدىكى ئائىلە تەربىيەسىمۇ مەغلۇبىيەتكە ئېلىپ بارىدۇ.

مۇستەبىتلىك تۈسىدىكى ئائىلە تەربىيەسى بالىلارغا تاللاش ھوقۇقى، ئىختىيارىيلىق، ئازادىلىك بەرمەيدۇ. «يولۋاس ئانا»، «بۆرە ئاتا»، «بۈركۈت دادا» دېگەندەك ئاتا ـ ئانىلار مۇستەبىتلىك تۈسىدىكى ئائىلە تەربىيەسىنى ئەپادىلىگەن تىپىك ئاتا ـ ئانىلاردۇر. مۇستەبىتلىك تۈسىدىكى ئائىلە تەربىيەسىنىڭ ئەڭ ئومۇملاشقان ئىپادىسى قاتتىق قوللۇق بىلەن بالا تەربىيەلەشتىن ئىبارەت. مائارىپشۇناسلارنىڭ نەزەرىدە قورقۇتۇش، مەجبۇرلاش ۋە سۈنئىي نوپۇز ئاساسىدىكى ئائىلە تەربىيەسى ئەڭ ئوسال تەربىيە ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق تەربىيە بالىلارنىڭ ساغلام ھېسسىياتىنى نابۇت قىلىپ، ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىنى يوقىتىدۇ. بۇنداق تەربىيە ئۇسۇلى پەقەت قورقۇنچاق، تەۋەككۈلچىلىك روھى كەم ياۋاش بالىلارنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. ئېنىقكى، مۇستەبىتلىك تۈسىدىكى ئائىلە تەربىيەسىنى قوللىنىپ، بالىلارنى قاتتىق قوللۇق بىلەن تەربىيەلىگەندە ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئابرۇيى كىرىزىسكە دۇچ كېلىدۇ. يەنى ئاتا ـ ئانىلار بالىلارنىڭ نەزەرىدە قايىللىق ۋە ھۆرمەت نەزەرى بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان ئورۇندىن قورقۇپ ۋە بىزار بولۇپ بويسۇنىدىغان ياۋۇز مەخلۇقنىڭ ئورنىغا چۈشۈپ قالىدۇ. بۇنداق ئاتا ـ ئانىلارنىڭ مۇستەبىتلىك تۈسىدىكى پوزىتسىيەسى ئادەتتە ئۆز ئارزۇسىنى بالىسىنىڭ يەلكىسىگە مەجبۇرىي ئارتقانلىقىدا ھەم ئۆزىنىڭ مەنپەئەتپەرەسلىك ئىستىكىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن بالىسىنى ۋاستە قىلغانلىقىدا كۆرۈلىدۇ. بۇ خىلدىكى ئاتا ـ ئانىلار «ھەممىسى سەن ئۈچۈن» دەپ بالىلارغا نېمىنى قىلىش، نېمىنى قىلماسلىق توغرۇلۇق بۇيرۇقۋازلىق ۋە زوراۋانلىق قىلىدۇ.

كېسىپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، مەيلى بالىغا زىيادە ئامراق بولۇش بولسۇن ياكى زىيادە قاتتىق قول بولۇش بولسۇن، ھەر ئىككىسى ئائىلە تەربىيەسىدىكى چەكتىن ئاشقان ھالەت ھېسابلىنىدۇ. يامان يېرى شۇكى، مەيلى مۇستەبىتلىك تۈسىدىكى ئائىلە تەربىيەسىنى قوللىنىشقا ئادەتلىنىپ قالغان ئاتا ـ ئانىلار بولسۇن ياكى مەيلىگە قويۇۋېتىش شەكلىدىكى ئائىلە تەربىيەسىنى ئادەت قىلغان ئاتا ـ ئانىلار بولسۇن، ئۆزلىرىنىڭ مەغلۇپ بولغان ئاتا ـ ئانا ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ. ئۇلار ئائىلە تەربىيەسىدىكى مەغلۇبىيىتىنىڭ سەۋەبىنى كۆپ ھاللاردا بالىنىڭ ئۆزىگە ياكى باشقا ئامىللارغا ئارتىپ چۈشەندۈرىدۇ.

قىسقىسى، بىز ئائىلە تەربىيەسىنى مىللىي كىرىزىسلىرىمىزنى ھەل قىلىشتىكى مۇھىم سەھنە ۋە ۋاستە قىلماقچى، يەنى «بىر ئائىلە ــ بىر مەكتەپ» بولۇشتەك ئۈنۈمىنى قولغا كەلتۈرمەكچى بولىدىكەنمىز، جەزمەن ئائىلە ئېڭىنى شەكىللەندۈرۈش، ئائىلە مەدەنىيىتىنى يېتەرلىك چۈشىنىش ھەم ئائىلە تەربىيەسىدىكى ئىلمىيسىزلىكنى تۈگىتىشنى ئالدىن ھەل قىلىدىغان مەسىلە سۈپىتىدە تونۇپ مۇئامىلە قىلىشىمىز كېرەك. بۇ مەسىلىلەرنى ھەل قىلماي تۇرۇپ، ئائىلىنى مىللىي مەۋجۇتلۇققا كاپالەتلىك قىلىدىغان قورغانغا، مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ خاسلىقىنى قوغدايدىغان بازىغا، مىللىي كىملىكىمىزنى ۋە مىللىي خاراكتېرىمىزنى شەكىللەندۈرىدىغان «مەكتەپ»كە ئايلاندۇرۇش مەقسىتىگە يەتكىلى بولمايدۇ.

2013 ـ يىلى ئىيۇن

ئاپتور: شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتىنىڭ كاندىدات ئالىي مۇھەررىرى

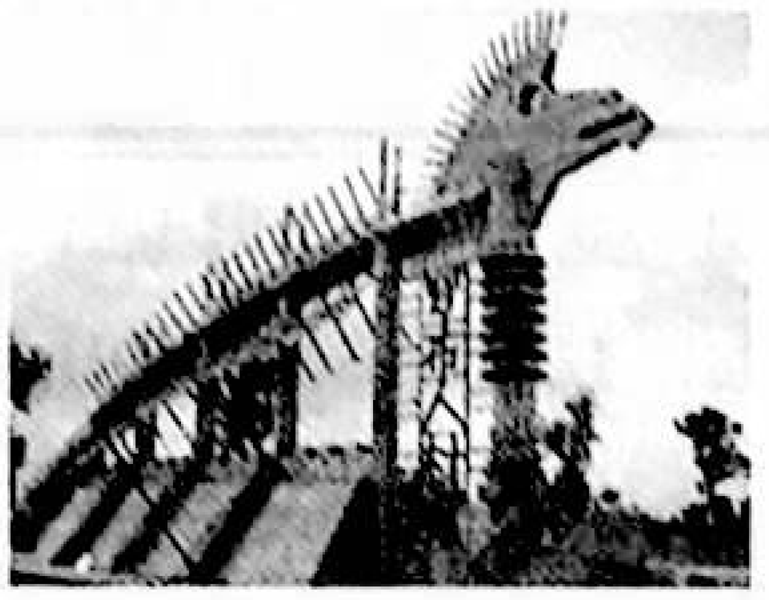

ئابدۇكېرىم رەھمان

لوپنۇر زىيارىتىدىن تۇغۇلغان ھېسلار

مەن ئانا تارىمنىڭ ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن ئېقىنىغا جايلاشقان سىرلىق «يېشىل كارىدور» — لوپنۇرنى ئۈچ نۆۋەت زىيارەت قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشكەن.

بىرىنچى قېتىم ئۇستازىم مۇھەممەد زۇنۇن بىلەن 1978 - يىلى 8 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئېتنوگرافىيە ۋە فولكلور بايلىقلىرىنى قېزىش، توپلاش نىشانلانغان ئىلمىي تەكشۈرۈش پىلانىمىزنىڭ تۇنجى بېكىتى — لوپنۇردا بىر ئاي تۇرغانىدۇق. بۇ يىللار تېخى ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ يارىسى تولۇق ساقايمىغان، ئىدىيەۋى بۇرۇقتۇرمىلىقتىن قۇتۇلمىغان مەزگىللەر ئىدى. ئىلىم روھى جىنچىراغنىڭ نۇرىدەك پىلىلداپ تۇرغان ئاشۇ يىللاردا لوپنۇرنىڭ ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىيەت شارائىتلىرىمۇ ناھايىتى تۆۋەن ئىدى. ھەتتا ناھىيە بازىرىدا بىرەر مېھمانساراي، تاماقخانا، يۇرت - مەھەللىلەرنى تۇتاشتۇرىدىغان قاتناش يوللىرىمۇ يوق ئىدى. بىزنىڭ 30 ياشتىن ھالقىغان قىران چاغلىرىمىز بولغاچقا، سەپىرىمىزدىكى ھەرقانداق مۇشكۈلاتلار ئىرادىمىزنى قىلچە تەۋرىتەلمىگەنىدى. بىز بەزىدە كالا ھارۋىسى، بەزىدە تەگنە-قولۋاقلاردا ئولتۇرۇپ، بەزىدە پىيادە، بەزىدە ئات - ئېشەكلەرنى مىنىپ سازلىق ۋە قۇملۇق چىغىر يوللار بىلەن ئۇيقان ۋە قېقى دەرياسى ئېقىندىكى لوپنۇرنىڭ ئەڭ

بىز باسقان يوللار

چەت يېزىلىرىدىن بولغان دۆڭقوتان ۋە قارچۇغا يېزىلىرىدىغىچە زىيارەت قىلغانىدۇق. بىز «ھالاكەت دېڭىزى» دەپ ئاتىلىدىغان تەكلىماكان قۇملۇقى ئىچىدىكى بۇ «ھاياتلىق بوستانلىقلىرى»نى ئارىلاپ، ئۆمۈر بويى لوپنۇر بازىرىغىمۇ بېرىپ باقمىغان 110 - 120 ياشتىن ھالقىغان جۈشقۇن، روھلۇق بوۋاي - مومايلار بىلەن سۆھبەت قۇرۇپ لوپنۇر دىيارىنىڭ ھەقىقەتەن ئىسمى - جىسمىغا لايىق ئۆزگىچە بىر مەدەنىيەت بەلبېغى، قويۇق مەدەنىيەت تىندۇرمىسىغا ئىگە جەلپكار بىر رايون ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلغانىدۇق. راستىنى ئېيتقاندا، كەسپىي نىشانىمىزدە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە فولكلورنى تاللىشىم ۋە ئۆمۈرلۈك تەتقىقات يۆنىلىشى قىلىپ بەلگىلىشىمگە تۇنجى قېتىملىق مۇشۇ لوپنۇر تەسىراتى سەۋەب بولغانلىقى ئېنىق. دەرۋەقە، بۈگۈنمىزدىن 35 يىل ئىلگىرىكى ئىزدەش يولىدا ئېلىپ بارغان بۇ ئەھمىيەتلىك لوپنۇر سەپىرى مېنىڭ مەدەنىيەت قىممەت قاراشىمنىڭ تىكلىنىشىگە ئاساس بولغانىدى. ئەنە شۇ زىيارەتنىڭ ھاسىلاتلىرى سۈپىتىدە يازغان «لوپنۇر ۋە لوپنۇرلۇقلار» ناملىق 15 مىڭ خەتلىك ئىلمىي تەكشۈرۈش دوكلاتى («شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»نىڭ 1980 - يىللىق 4 - سانىدا ئېلان قىلىنغان) بىلەن مەن تۇنجى قېتىم توپلاپ رەتلىگەن «قىزىلگۈللۈم» داستانى («تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 1980 - يىللىق سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان) قاتارلىقلار ئاشۇ يىللاردا ھەر مىللەت ئىلمىي خادىملىرى ئارىسىدا «لوپنۇر قىزغىنلىقى»نى قوزغىغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن

مۆيدىن سايت قاتارلىق يەرلىك ئەدىبلەر ئۆز يۇرتىنىڭ ئەۋزەل شارائىتىدىن پايدىلىنىپ يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇسى بىلەن بۇ سىرلىق ماكاننى چوڭقۇر قېزىپ، لوپ ئەل ئىچى ئەدەبىياتى ھەققىدە بىر قانچە ئەھمىيەتلىك كىتابلارنى تۈزدى (ئۇلارنىڭ ئەمگىكىگە ئاپىرىن ئېيتىمەن). ئاشۇ 70 ـ يىللاردا رايونىمىزدا تېخى ئۈنئالغۇغا ئوخشاش ئاددىي خاتىرىلەش ئۈسكۈنىلىرىمۇ يوق ئىدى. بىز مىڭبىر تەسلىكتە ئاپتونوم رايونلۇق كىنو فىلىم تارقىتىش ـ قويۇش شىركىتىنىڭ 20 كىلوگىرامدىن ئارتۇق كېلىدىغان كونىراپ كەتكەن بىر ماگنىتوفوننى ئارىيەت ئېلىپ، ئۇنى ئۇششىمىزگە ئارتىپ يولغا چىققاندۇق. ئەپسۇسكى، بۇ «قورال»ىمىز ناھىيە بازىرىدىن باشقا جايلاردا ئىشقاتمىدى. چۈنكى، لوپنۇرنىڭ يېزىلىرىغا تېخى توك تارتىلمىغانىدى. شۇڭا، نەق مەيدان سۆھبەت خاتىرىسىنى قەلەم ـ قەغەزگە تايىنىپ خاتىرىلەشتىن باشقا ئامال يوق ئىدى. بىز لوپنۇر دىيالېكتىدىكى سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى بىلمىگەچكە، ترانسكرىپسىيە شەكلىدە خاتىرىلىۋالاتتۇق، بىزگە ناتونۇش بولغان بۇخىل ئاتالغۇلارنىڭ مەنىسىنى پەقەت زىيارەت قىلغان پېشقەدەم بوۋاي ـ موماىلاردىن ۋە شىرىپ مۇسا (لوپنۇر ناھىيەلىك ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا مەن بىلەن بىر قارار ساۋاقداش) قاتارلىق يەرلىك زىيالىيلاردىن قايتا ـ قايتا سوراپ يېزىۋالاتتۇق. مەن شۇ چاغدىلا لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ «تىلى»نىڭ بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە بولغان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئۆزگىچە بىر دىيالېكتى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلغانىدىم. ۋەھالەنكى، مەن تىلشۇناس بولمىغانلىقىم ئۈچۈن بۇ دىيالېكتنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرىنى نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيەت جەھەتتىن يېشىپ بېرىشكە ئاجىزلىق قىلاتتىم. تەلىيىمىزگە ئاتاقلىق تىل ئالىمىمىز، جاپاكەش ئۇستاز ـــ مىرسۇلتان ئوسمانوف ئاكا 1956 ـ يىلى مەزكۇر ۋە ئاپتونوم رايوننىڭ ئالاقىدار فۇنكسىيەلىك ئورگانلىرى بىرلىشىپ ئۇيۇشتۇرغان چوڭ كۆلەملىك تىل تەكشۈرۈش خىزمىتى جەريانىدا ئېرىشكەن ماتېرىياللىرى ئاساسىدا يازغان «لوپنۇر دىيالېكتى» ناملىق چوڭ مونوگرافىك ئەسەر 90 ـ يىللارنىڭ ئاخىرى نەشر قىلىنىپ، بۇ جەھەتتىكى بوشلۇقنى تولدۇرغانىدى. شۇڭا لوپنۇرلۇقلار مىرسۇلتان ئاكىنى «ئىككىنچى ھېدىن ئاكا» دەپ ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالىدۇ. دەرۋەقە، لوپنۇر مەدەنىيىتى ئۇيغۇر تىلشۇناسلىق تەتقىقاتىدىمۇ ناھايىتى ئەھمىيەتلىك ۋە قىممەتلىك بىر زۇننا.

تۇنجى قېتىملىق «لوپنۇر سەپىرى»دىن 30 يىل كېيىن (2007 ـ يىلى) لوپنۇرنى ئىككىنچى قېتىم زىيارەت قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم. بۇ قېتىملىق زىيارەت جەريانىدا كۆرگەنلىرىم ۋە ئاڭلىغانلىرىمدىن قارىغاندا، لوپنۇر تەبىئىي، ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىيەت ئېكولوگىيەسى ئېغىر بۇزۇلۇش تەقدىرىگە دۇچ كەلگەن، شۇ ۋەجىدىن لوپنۇرلۇقلارنىڭ روھىيەت قاتلىمىدا «يۇرتىمىز كروران تىراگېدىيەسىگە يولۇقۇپ قالارمۇ؟» دېگەندەك ۋەھىمىلىك ئەندىشىلەر پەيدا بولغان. بۇ ئەندىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇلارنىڭ ھاياتلىق قان تومۇرى بولغان تارىم دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن ئېقىنلىرىنىڭ قۇرۇپ كېتىۋاتقانلىقىدەك رەھىمسىز رېئاللىق كەلتۈرۈپ چىقارغان.

تارىم دەرياسى تەڭرىتېغىنىڭ قار ـ مۇزلۇقلىرىدىن باشلىنىدىغان ئاقسۇ دەرياسى، پامىرنىڭ شەرقىدىكى قەشقەر ـ ساركۆل تاغ تىزمىلىرى بىلەن قاراقۇرۇم تېغىنىڭ چوڭگۇرى مۇزلۇقلىرىدىن باشلىنىدىغان يەكەن دەرياسى ۋە قۇرۇم تېغىنىڭ قار ـ مۇزلۇقلىرىدىن باشلىنىدىغان خوتەن دەرياسىدىن ئىبارەت ئۈچ سۇ مەنبەسىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان. يەكەن دەرياسىنى تارىم دەرياسىنىڭ ئاساسلىق غولى دەپ قارىغاندا، بۇ ئانا دەريانىڭ ئېقىندىكى بۆركۆل (لوپنۇر كۆلىنىڭ ئەسلىي نامى)گە قەدەر ئۇزۇنلۇقى 2200 كىلومېتىر كېلىدۇ. بىراق «تارىم» نامى بىلەن ئاتىلىپ كېلىۋاتقان بۇ دەريا يۇقىرىدا تىلغا ئالغان ئۈچ دەريانىڭ قوشۇلغان جايىدىن بۆركۆلگىچە بولغان 1224 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى بۆلەكنى كۆرسىتىدۇ. بۇ بۆلەكتىكى دەريا ھاۋزىسىنىڭ مەيدانى 435 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر. تارىم دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى يەر شەكلى ۋە سۇ رايى ئالاھىدىلىككە ئاساسەن ئاقسۇ تەۋەلىكىدىكى ئارال شەھىرىدىن كۈچانىڭ خادا دۆڭ دېگەن يېرىگىچە بولغان قىسمى يۇقىرى ئېقىن، خادا دۆڭدىن لوپنۇر ناھىيەسىنىڭ چارا دېگەن يېرىگىچە ئوتتۇرا ئېقىن، چارانىڭ تۆۋەن بۆلىكى تۆۋەن ئېقىن ھېسابلىنىدۇ.

تارىم دەرياسى ئېلىمىزدىكى ئەڭ چوڭ، ئەڭ ئۇزۇن ئىچكى قۇرۇقلۇق دەرياسى بولۇپ، ئاخىرقى مەنزىلگاھى

بۆركۆلگە كەلگەندە قۇملۇققا سىڭىپ كېتىدۇ. تارىم دەريا-
سى بويلىرى شىنجاڭنىڭ قەدىمكى بوستانلىق مەدەنىيەت
بۆشۈكى. بۇ دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى 2 مىليون 622
مىڭ مو توغراقلىقنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى لوپنۇر مەدەنى-
يەت چەمبىرىنى مەركەز قىلغان ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن ئېقىن
دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ تەبىئىي توغراقلىق رايونى
بولۇپ، خۇددى يېشىل كارىدورغا ئوخشايدۇ. ئۇ ئەسىر-
لەردىن بۇيان قۇمنى تىزگىنلەپ، ھاياتلىق بوستانىنى
قوغداپ كەلگەن تەبىئىي جەڭگىۋار قاراۋۇلدۇر. لېكىن، بۇ
ھاياتلىق ئېقىننىڭ ئېكولوگىيەسى زامان تەرەققىياتى بىلەن
تەتۈرتاناسىپ ھالدا قاباھەتلىك بۇزۇلۇش تەقدىرىگە دۇچ
كەلدى. 20-ئەسىرنىڭ 60-يىللىرىدا تارىم ئېقىندىكى
ئوتتۇرىچە يىللىق سۇ مىقدارى 5 مىليارد 117 مىليون
كۇب مېتىر بولغان بولسا، 90-يىللارغا كەلگەندە 2
مىليارد 188 مىليون كۇب مېتىرغا چۈشۈپ قالغان. تارىم-
نىڭ تۆۋەن ئېقىنى، يەنى چارا سۇ پونكىتىدىن ئۆتىدىغان
سۇ مىقدارى 90-يىللارغا كەلگەندە 200 مىليون كۇب مې-
تىرغىمۇ يەتمىگەن. شۇنداق قىلىپ تارىم دەرياسىنىڭ ئا-
خىرقى قارارگاھى لوپنۇرنىڭ تەكتىلىك يېزىسىدىكى
داشكۆل سۇ ئامبىرى قۇرۇپ كەتكەن، يىڭسۇ (يۇرت —
جاي ئىسمى)نىڭ تۆۋىنىدىكى 270 كىلومېتىردىن كۆپرەك
ئۇزۇنلۇقتىكى بۆلەكتە تارىم ئېقىننىڭ ئۈزۈلۈپ قالغىنىغا
20 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت بولغان. ئومۇمىي مەيدانى 100
كۋادرات كىلومېتىردىن چوڭراق بولغان داڭلىق بۆركۆل
1972-يىلىغا كەلگەندە سۇ مەنبەسى ئۈزۈلۈپ پۈتۈنلەي
قۇرۇپ كەتكەن. ئەگەر ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 50-يىللىرىدىن
ئىلگىرى لوپنۇر يېشىل كارىدورىنىڭ گۈللىنىشى ياكى خا-
رابلىشىشىدا تەبىئىي ئامىللار ئاساسلىق رول ئوينىغان دې-
يىلسە، ئۇنىڭدىن كېيىنكى يېرىم ئەسىرلىك خارابلىشىشنى
ئىنسانىيەتنىڭ تەبىئەتكە قىلغان ۋاپاسىزلىق، رەھىمسىزلىك
پوزىتسىيەسى (ئىككىلەمچى ئامىل) كەلتۈرۈپ چىقاردى دې-
يىشكە ھەقلىقمىز. چۈنكى، تارىم ھاۋزىسىدا 1954-يىلىدىن
باشلاپ قارامىلىق بىلەن كەڭ كۆلەمدە «بوز يەر»
ئېچىش دولقۇنى كۆتۈرۈلۈپ، 1985-يىلىغىچە يېشىل كا-
رىدورنى يوقىتىش ھېسابىغا 1 مىليون مودىن كۆپرەك ئا-
تالمىش تېرىلغۇ يەر ئېچىلدى. نەتىجىدە تەبىئىي توغراقلىق
كۆلىمى 75% ئازىيىپ كەتتى، تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن
قورۇقتاغ قۇملۇقى ھەر يىلى ئۈچ ~ بەش مېتىرغىچە
سۈرئەت بىلەن يېشىل كارىدورنى يۇتۇۋېلىپ، ئىككىنچى
«كروران تىراگېدىيەسى»نىڭ تەكرارلىنىشىغا ئاگاھلاندۇ-
رۇش سىگنالى چېلىندى. بۇ ئاچچىق ھەقىقەتنى چوڭقۇر
ھېس قىلغان مەركىزىي كومىتېت ۋە ئاپتونوم رايونلۇق
پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى تارىم دەرياسى ۋادىلىرىنى ئو-
مۇميۈزلۈك تۈزەش، تارىم دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا، تۆۋەن
ئېقىندىكى سۇنى راۋانلاشتۇرۇش، يېشىل كارىدورنى
قوغداش ۋە كېڭەيتىشنى مۇھىم ئىشلار كۈنتەرتىپىگە
قويۇپ، 1997-يىلى «تارىم دەرياسىنى تۈزەش باش قو-
ماندانلىق ئىشتابى»نى قۇردى ھەمدە ئۇنىڭ پىلانى ۋە
كونكرېت تەدبىرلىرىنى تۈزۈپ، بۇ چوڭ ئەل رايى قۇرۇ-
لۇشنىڭ بىرىنچى باسقۇچىدىلا مەركەز مالىيەسىدىن 10
مىليارد 700 مىليون يۈەن مەبلەغ ئاجراتتى، مەركەزنىڭ
يۈكسەك ئېتىبارى ۋە غەمخورلۇقى بىلەن ھالاكەتكە يۈز-
لەنگەن بۇ يېشىل كارىدور قىسقىغىنا ئون نەچچە يىل ئە-
چىدە قايتا ھاياتلىققا ئېرىشىپ، قۇرۇپ كەتكەن توغراقلار
يېڭىدىن نوتىلاشقا باشلىدى. لېكىن، بۇ ھاياتلىقنى قوغداش
پىلانىنىڭ مۇقەددىمىسى خالاس.

ئىككىنچى قېتىملىق لوپنۇر سەپىرىدە ھېس قىلغان
يەنە بىر مۇھىم نۇقتا شۇكى، توسۇپ قالغىلى بولمايدىغان
زامانىۋى مەدەنىيەتنىڭ كۈچلۈك زەربىسىدە لوپنۇر ئەنئەنە-
نىۋى مەدەنىيەت ئېكولوگىيەسىمۇ ئۆزگىرىش، بۇزۇلۇشقا
دۇچ كەلگەن. بۇ ھال لوپنۇرنىڭ ئۆزگىچە بولغان يەرلىك
ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى بىلەن دۇنيا كۆلەملىك زامانىۋى مە-
دەنىيەت ئوتتۇرىسىدىكى كەسكىن توقۇنۇشتا ئىپادىلەن-
گەن. ياشاش شارائىتى ۋە تۇرمۇش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزگىرى-
شى، كىشىلىك مۇناسىۋەت ۋە قىممەت قاراشلىرىنىڭ يېڭى-
لىنىشى، تۇرمۇش رىتىمىنىڭ تېزلىشىشى، ئېلېكترونلۇق
ئۇچۇر ۋاسىتىلىرىنىڭ ئومۇملىشىشى قاتارلىق ئوبيېكتىپ
ۋە سۇبيېكتىپ ئامىللار سەۋەبىدىن ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت
مۇھىتى تارىيىپ، لوپنۇردىكى پېشقەدەم قوشاقچىلار (قو-
شاقچىلار) ۋە «ۋەقەشۇناس»لارنىڭ سانى ئازىيىپ
كەتكەن ياكى ئايىغى ئۈزۈلۈشكە باشلىغان. تۆۋەندىكى
زىيارەت خاتىرىسى بۇنىڭ دەلىلى:

خۇداغا شۈكۈر، لوپنۇر قوشاقچىلىرىنىڭ ئاخىرقى ئىز
باسارى 76 ياشلىق تۇرسۇن قوشۇق ھازىرمۇ ناھايىتى

جۇشقۇن ۋە روھلۇق ياشاۋېتىپتۇ (ئەپسۇس، بىز ئۇچرىشىپ ئۈچ يىلدىن كېيىن مەرھۇم ئۇ دۇنياغا سەپەر قىپتۇ). تۇرسۇن قوشۇق بىلەن بولغان سۆھبەت مېنى چوڭقۇر ئويغا سالدى.

— بىز لوپنۇرلۇقلارنىڭ كۆكسى-قارنى لوپنۇر كۆلىدىنمۇ كەڭ ھەم سېخىي. يۇرتىمىزغا كەلگەن مېھماندىن جېنىمىزنىمۇ ئايىمايمىز، — دەپ سۆز باشلىدى تۇرسۇن قوشۇق قوشۇمىسنى تۈرۈپ، — راست گېپىمنى دېسەم مەن ئات ئۈستىدە گۈل سەيلىسى قىلىپ تەييارغا ھەييار بولىدىغان بەگزادە «ئالىم»لاردىن جاق تويدۇم، «بېيجىڭدىن كەلدىم، ئۈرۈمچىدىن كەلدىم» دەپ چوڭ-چوڭ ئورۇنلارنى شىپىي كەلتۈرۈپ، يۇرتىمىزغا تەكشۈرۈشكە كېلىدىغانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسى مېنى ئىزدەيدۇ، ماتېرىيال بەر دەپ قىستايدۇ. دەرۋەقە ساددىلىقىمدىن 50 يىلدىن بۇيان تەكلىماكاننىڭ قۇم-باياۋانلىرىنى پيادە كېزىپ، چوپانلار بىلەن مال قوتانلىرىدا بىللە يېتىپ توپلىغان خەلقىمىزنىڭ قىممەتلىك تەۋەررۇكلىرىنى ئۇلاردىن ئايىمىدىم. شۇنداق قىلىپ مەن شەھەرلىكلەر نېمە تەلەپ قىلسا شۇنى ھازىرلاپ بېرىدىغان «ئېچىل سۇپۇرۇم»غا ئايلىنىپ قالدىم. ئەجەبلىنەرلىكى شۇكى، ئۇلار ئەجىر سىڭدۈرمەي ئېرىشكەن بۇ ئولجىلارنى خام-خوتىلا يالماپ، لوپنۇر شۋىسىدىكى «ئوجۇلۇق (ئورۇق نامى)نى «ئۇچلۇق»، «تاشا» (ياقا، چەت)نى «قاشا»، «ھاگا»نى «ھاۋا»، «قاشۇق»نى «قوشۇق»، «قوشۇق»نى «قوشاق»، «ئابدان»نى «ئابدال»، «قامۇس» (تۇمۇز)نى «قومۇش»، «ئوتاچى» (تېۋىپ)نى «ئوتاقچى»، «ئاغداش» (بەزلەش)نى «ئالداش»، «ئوغچا» (باسماق)نى «ئولجا»، «چۆلمەك» (توگۆچ)نى «چۆلۈك»، «جۇسۇن» (سۆزۈك)نى «يۇسۇن»، «سەمەر» (يوشۇرۇن)نى «سەھەر» دەپ ئۆزگەرتىپ، چاپىقنى ئالىمەن دەپ جىرتاق قىلىپ قويدى. ھەتتا بۇنداق مەسئۇلىيەتسىزلىكنى ئاز دەپ لوپنۇرلۇقلارنىڭ مەدەنىيەت ئۆزگىچىلىكىنى خاتا ئىزاھلاپ خاسلىقلىرىنى يوقىتىۋەتتى. «ئوغدا ياتقان گىردە يەپتۇ، كەتمەن چاپقان جىگدە» دېگەندەك، بىز توپلاپ بەرگەن ماتېرىياللارغا ئىسمىمىزنى ئېلىپمۇ قويمىدى. ھەيتاگەي ھازىرقى ئېكسپېدىتسىيەچىلەرنىڭ ۋۇجۇدىدا «ھەيدىن تۆرەم [1] روھى ئۆچۈپ قاپتۇ. رايونىمىزنىڭ مەدەنىيەت بايلىقىنى ئاچقۇچىلارغا ئۆردەك-ۋايدەك يولباشلىغۇچى بولۇشقا رازىمىزكى، مېھمانسارايلاردا يېتىۋېلىپ قان-تەر ئاققۇزۇپ توپلىغان بىرىنچى قول ماتېرىياللىرىمىزنى يىغىشتۇرۇپ ئېلىپ كېتىدىغان ئەرباپلارغا رايىمىز يوق، — تۇرسۇن قوشۇق قويۇن يانچۇقىدىن ئىككى دەپتەرنى چىقىرىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — بۇرۇن كىتاب-ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان لوپنۇر قوشاقلىرىنىڭ خېلى كۆپچىلىكى ئەسلىي ھالىتىدىن ئۆزگىرىپ كەتكەن، شۇڭا بۇ ياسالما قوشۇقلاردىن لوپنۇر مەدەنىيەت بەلبېغىنىڭ ئەنئەنىۋى خاسلىقىنى بىلگىلى بولمايدۇ. مەن بۇ دەپتىرىمگە پەقەت لوپنۇرلۇقلارغىلا خاس بولغان 400 سوتۇقتىن ئارتۇق قوشۇقنى توپلاپ خاتىرىلىدىم، لېكىن بۇ خاتىرىنى سىلەرگە بېرەلمەيمەن، ئۆمرۈم يار بەرسە ئۇنى تېخىمۇ تولۇقلاپ ئۆزۈم نەشرگە تەييارلايمەن.

تۇرسۇن قوشۇق خاتىرە دەپتىرىنى ئاختۇرۇپ تېخى بىز ئاڭلاپ باقمىغان بىر قانچە سوتۇق قوشۇقنى ئەسلىي ئاھاڭى بىلەن ئوقۇپ بەرگەندىن كېيىن خاتىرە دەپتىرىنى يەنە قويۇن يانچۇقىغا سېلىۋالدى. ئۇنىڭ ئاچچىق ئارىلاش ئېيتقان گېپىنىڭ تەسىرى بىلەن بىۋاستە توپلىغان بۇ خاتىرىسىنى سوراپ كۆرۈپ بېقىشقا جۈرئەت قىلالمىدۇق، «ئۇنىڭ ئېيتقانلىرى دەرھەقىقەت» دېدىم ئىچىمدە. خىجالەتچىلىكتىن قۇتۇلۇش مەقسىتىدە گەپنى باشقا ياققا بۇراپ ئۇنىڭدىن سورىدىم:

— تۇرسۇن ئاكا، سوتۇق دېگەنلىرى نېمە؟

— لوپنۇر قوشاقلىرىنىڭ تۈزۈلۈش شەكلى باشقا جايلارنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ، بىر سوتۇق قوشاق كۆپ ھاللاردا 11 ياكى 13 مىسرا (بەزىدە ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ)لاردىن تەركىب تېپىپ بىر ۋەقەنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. بۇنداق سوتۇقلارنىڭ تۇراق ۋە رىتىمى ئالتە مىسرالىق قوشاقلارنىڭ تۇراق، رىتىمىدىن مەلۇم دەرىجىدە پەرقلىنىدۇ ھەمدە ھەر بىر كۇپلېتنىڭ تۆت مىسراسى ئالماش قاپىيەلىنىپ، ئاخىرقى 5-مىسرا شۇ كۇپلېتتىكى شېئىرى پىكىرنىڭ جۇلاسى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، ئالدىنقى مىسرالارغا قاپىيەلىنىش شەرت قىلىنمايدۇ، ئەمما نىقرات (ياددۇرۇش) سۈپىتىدە 2-كۇپلېتنىڭ 1-مىسراسى بولۇپ تەكرارلىنىپ ئالدىنقى كۇپلېت بىلەن كېيىنكى كۇپلېتلارنىڭ مەزمۇنىنى تۇتاشتۇرۇشتا ھالقىلىق رول ئوينايدۇ. قاراڭلار:

مۇز ئاستىدا كۆن پاتىپ،
ئويۇڭغە كەلدىم ئۇخلاماي،
شۇ ئىچىمدىكى ئارمانىم.
ماختاپ ئاتىڭنى توختاماي،
يار كۆزى خۇمار ئەدى.

يار كۆزى خۇمار ئەدى،
كۆكسىدىكى تۇمار ئەدى.
بۇلتۇرغى شول ئابدالدىكى [2]
دەپ قىيامەت دۇنيا ئەدى.
چىرايلىق بولەك جۇسۇن [3]
چىرايلىق بولەك جۇسۇن،
....

مانا شۇ شەكىلدە تۈزۈلگەن بىر بۆلەك قوشاق «سوتۇق» دېيىلىدۇ.

مەن تۇرسۇن قوشۇقنىڭ چۈشەندۈرۈشىدىن لوپنۇر تىلىدىكى «سوتۇق»نىڭ ياۋروپا كلاسسىك شېئىرىيىتىدىكى «سونىت» بىلەن مەلۇم دەرىجىدە ئوخشاشلىقىنى پەملىدىم. دەرۋەقە «سونىت» پەقەت 14 مىسرادىن تۈزۈلگەن، تۇراق، قاپىيەلىرى قېلىپلاشقان بىر خىل شېئىرىي ژانىر بولۇپ، ئارۇز ۋەزنىنىڭ مۇرەببە شەكلىگە ئوخشايدۇ. لوپنۇر قوشاقلىرىدىكى «سوتۇق» بىلەن ياۋروپا كلاسسىك شېئىرىيىتىدىكى «سونىت» ئاتالغۇلىرى مەنە قاتلىمى جەھەتتىن يېقىنلىشىدىغاندۇ قانداق؟ بۇ ھەقتە تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ تەتقىقات ئېلىپ بېرىش زۆرۈردەك قىلىدۇ.

— ئابدۇكېرىم ئەپەندى، مەن «پو» ئاتقىنىم بىلەن توپلىغان ماتېرىياللىرىمنى قانداق تەرتىپكە سېلىشنىڭ يولىنى بىلمەيمەن. ۋاقتىڭىز چىقسا لوپنۇرغا بىر ئاي چۆككىدەك بولۇپ كېلىڭ، مەن سىزگە ئۆردەكۋايدەك باشلامچى بولۇپ باشقىلار تېخى ئاياغ باسمىغان نۇقتىلارنى كۆرسىتىمەن، ھازىر يۇرتىمىزنىڭ بۇلۇڭ-پۇچقاقلىرىمۇ شەھەرلەردەك ئاۋاتلىشىپ كەتتى. شۇڭا زېرىكىشتىن، ئاچ-توق قېلىشتىن ئەنسىرىمەڭ، پەقەت قوشناچىمىز رۇخسەت قىلسىلا كۇپايە، — دېدى تۇرسۇن قوشۇق چاقچاق ئارىلاش.

مەن تۇرسۇن قوشۇقنىڭ دېھقانلارغا خاس تەكەللۇپسىز سۆزلىرىنى ئاڭلاپ خىجالەتچىلىك ئىچىدە چوڭقۇر ئويغا پاتتىم. دەرۋەقە، مەن 30 نەچچە يىلدىن بۇيان فولكلور مەدەنىيىتى تەتقىقاتى بىلەن ھەپىلەشتىم، لېكىن ئامما ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، ھەقىقىي مەنىدىكى ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ۋاقتىم بەكمۇ قىسقا. كۆپ ھاللاردا ئىككىلەمچى ماتېرىياللارغا تايىنىپ قۇراقچىلىق بىلەن كۈنلىرىم ئۆتۈپتۇ. قارىشىمچە، ھۇجرىغا بېكىنىۋېلىپ كىتاب يېزىش بىزدە خېلى كەڭ ئومۇملىشىپ قالغان ئوخشايدۇ. يېقىندا بىرىنىڭ ئېغىزىدىن جۇڭگودا «ئالىم تولا، باشلىرى تاز، كىتاب تولا، يېڭىلىق ئاز» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ قالدىم. بۇ گەپنى گەرچە مۇتلەقلەشتۈرۈۋەتكىلى بولمىسىمۇ، ئاشۇ ھېكمەت ئىچىگە مەلۇم ھەقىقەت يوشۇرۇنغان. ئىلىم ساھەسىنىڭ، بولۇپمۇ ئادەمنى ئوبيېكت قىلغان گۇمانىتار پەنلەر تەتقىقاتىنىڭ خام ئەشياسى ئاۋام ئارىسىدا بولۇپ، بۇ جاۋاھىرىياتلارنى سۈزۈش ئۈچۈن خەلق دېڭىزىغا غەۋۋاسلاردەك چوڭقۇر شۇڭغۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. شۇنداق قىلالىغاندىلا مەڭگۈ يېقىلماس ئىلمىي ئابىدە تىكلىنىدۇ. بۈۋىمىز مەھمۇد كاشغەرىينىڭ تەۋەررۈك ئابىدىسى «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» ئەنە شۇنداق ئىلمىي روھنىڭ شېرىن مېۋىسى. 11-ئەسىر مۇھىتىدا بارلىقنى ئىلىمگە ئاتىغان بۇ «ئىلىمگە ھۆددىگەر پىرىم» قاتمۇقات قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ تىللاردا داستان بولغىدەك جاسارەت بىلەن 15 يىل ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيا رايونلىرىنى قەدىرىپ تەكشۈرگەن. مەھمۇد كاشغەرىي بۇ ھەقتە توختىلىپ: «مەن شۇ تۈركلەرنىڭ ئەڭ سۆزمەنلىرىدىن، پىكىرنى ئەڭ روشەن بايان قىلالايدىغانلىرىدىن، ئەڭ زېرەكلىرىدىن، ئەڭ ئاسىلىق قەبىلىگە مەنسۇپلىرىدىن، جەڭ ئىشلىرىغا ئۇستا نەيزىۋازلىرىدىن بولۇپ تۇرۇقلۇق، ئۇلارنىڭ شەھەر، سەھرالىرىنى باشتىن-ئاياغ كېزىپ چىقتىم. تۈرك، تۈركمەن، ئوغۇز، قىرغىز، چىگىل، ياغمىلارنىڭ سۆزلىرىنى ۋە قاپىيەلىرىنى ئېنىقلاپ چىقىپ ئۇلاردىن پايدىلاندىم. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ تىلى مېنىڭ دىلىمغا ناھايىتى ياخشى ئورۇنلاشتى. مەن ئۇلارنى پۇختا رەتلەپ، ئوبدان تەرتىپكە سېلىپ چىقتىم.» [4] دەيدۇ. زامان ۋە ماكان نۇقتىسىدىن 11-ئەسىر مۇھىتىدا يۇرت ۋە مەھەللىلەرنى تۇتاشتۇرىدىغان بۈگۈنكىدەك داغدام يوللارمۇ، ئات-ئېشەكتىن باشقا قاتناش ۋاستىلىرىمۇ يوق،

ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەل-يۇرت ناھايىتى ئۇزۇك ۋە تارقاق بولۇپ، تاغ-باياۋان، دەشت-چۆللەرنى يالاڭ ئاياغ كېزىش، قىشنىڭ قەھرىتان سوغۇقى بىلەن تومۇزنىڭ پىژغىرىم ئىسسىقىغا بەرداشلىق بېرىش، ماڭدامدا دۇچ كېلىدىغان يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ ھۇجۇمى، ئوغرى-قاراقچىلارنىڭ ۋەھىمىسى، ئۇسسۇزلۇق، ئاچلىق ئازابى... قاتارلىق جانغا تېگىدىغان قىيىنچىلىقلارغا پىسەنت قىلماسلىق پەقەت جاسارەتلىك ئوغلان مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ھاياتلىق شەجەرىسى بولۇپ، بۇنداق ئەمەلىيەتچىل ئىلىم روھى بىلەن ئۆزىمىزنى قانداقمۇ سېلىشتۇرالايمىز؟! مەھمۇد كاشغەرىيدە بىز تەسەۋۋۇر قىلالمايدىغان چىدام، ۋە غەيرەت-شىجائەت بولغاچقا، خۇددى ئۆزى قەيت قىلغاندەك، بۇ يېتۈك ئەسەرنى ئۆزىدىن بۇرۇن ھېچكىم ئىشەنمىگەن ۋە ھېچكىمگە مەلۇم بولمىغان ئالاھىدە بىر تەرتىپتە تۈزۈپ، «يېڭىلىقلار بېرىشتە قىيامىغا، قىممەت ۋە گۈزەللىكتە پايانىغا» [5] يەتكۈزگەن.

بىز يەنە «ئەجنەبىي» ئۆلىمالارنىڭ ئىلمىي ئېكسپېدىتسىيە روھىنى ئەسلەپ ئۆتەيلى: دۇنيانى بىر-بىرىگە تۇتاشتۇرىدىغان «يىپەك يولى» ئېچىلغاندىن بۇيان بۇ خاسىيەتلىك مەدەنىيەت يولىنىڭ تۈگىنى بولغان غەربىي رايونغا كېلىپ ھەر خىل مەقسەتلەر بىلەن بۇ مۇقەددەس دىيارىمىزنى قىدىرىپ تەكشۈرگەن ئېلىمىز ۋە چەت ئەللەرنىڭ ئېكسپېدىتسىيەچىلىرى نەچچە يۈزگە يېتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر قىسمىلىرى «ئارخېئولوگ»، «گېئوگراف»، «ئېتنوگراف» دېگەنگە ئوخشاش ئىلمىي قالپاقلارنى كىيىۋېلىپ، ئەينى دەۋردىكى غەرب كاپىتالىزمىنىڭ مۇستەملىكىچىلىك سىياسىي مۇددىئاسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىش، مەدەنىيەت جەھەتتىن ئالدىن سىڭىپ كىرىشتەك غەيرىي پائالىيەتلەر بىلەنمۇ شۇغۇللانغان. لېكىن، مۇتلەق كۆپچىلىكى ئۆزلىرىنىڭ شۇغۇللانغان كەسپىي دائىرىسىدە يۇرتىمىزنىڭ كۆمۈلۈپ ياتقان تېپىلغۇسىز مەدەنىيەت بايلىقلىرىنى قېزىش، قوغداش، رەتلەش ئىشلىرىدا جاپالىق قىدىرىپ تەكشۈرۈپ، تارىخ ياد ئەتكۈدەك ئەجايىب خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن.

بىز تېخى بۇ سەيياھلارنىڭ رىيازەتلىك ساياھەت خاتىرىلىرىنى رەتلەپ چىقىرىشقا ئۈلگۈرەلمىدۇق. شۇنداق تۇرۇقلۇق سادىدا ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغىمىز بىلەن ئۇلارنى قاراقويۇقلا «ئەجنەبىي قاراقچىلار» دەپمۇ تىللىدۇق. لېكىن، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەزى ئېكسپېدىتسىيەچىلەرنىڭ تارىم مەدەنىيىتىنىڭ سىرىنى ئېچىش يولىدا كۆرسەتكەن پىداكارانە ئىلمىي روھى بىزنىڭ مەڭگۈلۈك ئۆگىنىش ئۈلگىمىز بولۇشقا مۇناسىپ. ئەنە شۇلارنىڭ ئىچىدە يېقىنقى زاماندىن بۇيان يۇرتىمىزنىڭ مەدەنىيەت سىرلىرى ھەققىدە شۋېتسىيەلىك مەشھۇر ئارخېئولوگ ۋە ئېتنوگراف سۋېن ھېدىندەك قار-تەر ئاققۇزۇپ تەكشۈرگەن ۋە دۇنياۋى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن ئېكسپېدىتسىيەچىلەر ئاز بولسا كېرەك. دوكتور ئەسئەت سۇلايماننىڭ شۋېتسىيەدىكى ساياھەت خاتىرىسى — «ئۆزلۈك ۋە كىملىك» ناملىق كىتابىنىڭ «سۋېن ھېدىن خاتىرە سارىيىدىكى ئىككى بوتۇلكا دۇغ سۇ» بابىدىن مەلۇم بولۇشىچە، سۋېن ھېدىن جەمئىي بەش قېتىم تارىم ۋادىسىدا ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان. سۋېن ھېدىن ئۆزىدىن 20 يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن رۇسىيەنىڭ ئاتاقلىق ئارخېئولوگى پىرژېۋالسكىينىڭ «لوپنۇر كۆلىگە سەپەر» ناملىق ئىلمىي تەكشۈرۈش كىتابىنى قانچە قېتىملاپ ئوقۇش ۋە رۇس تىلىدىن شىۋېتچىگە تەرجىمە قىلىش جەريانىدا، بۇ سىرلىق زۇننىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ تەكشۈرۈش ئىستىكى قوزغالغان. شۇنىڭ بىلەن پىرژېۋالسكىينىڭ لوپنۇر سەپىرىدىن 20 يىل كېيىن، يەنى 1896-يىلى 4-ئايدا ئۇ بىرىنچى قېتىم كەشمىر ئارقىلىق خوتەنگە كېلىپ سال بىلەن تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنى بويلاپ، لوپنۇرلۇقلارنىڭ مەركىزى ئابدال كەنتىگە يېتىپ بارغان. قۇم-بورانغا يەم بولۇش ئالدىدا تۇرغان ئابدال كەنتىدە ئۇ لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئاقساقىلى كۈنچىقان بەگنىڭ قىزغىن قوللىشى ۋە ياردىمىگە ئېرىشىپ، ئۆز تەسەۋۋۇرىدىنمۇ كۆپرەك تەسىراتلارغا ئىگە بولغان. شۇنىڭدىن باشلاپ شۋېتسىيەلىك بۇ مەشھۇر ئېكسپېدىتسىيەچىنىڭ لوپنۇرلۇقلار بىلەن بولغان 40 يىللىق تارىخىي رىشتىسى باغلانغان. 1899-يىلى سۋېن ھېدىن 2-قېتىم لوپنۇر كۆلى ۋادىسىغا قەدەم باسىدۇ. لوپنۇرلۇقلار تەرىپىدىن «ھەيدىن تۆرەم» شەرىپىگە نائىل بولغان سۋېن ھېدىن لوپنۇر ۋادىسىنىڭ تىرىك شاھىتى ئۆردەكبايىنىڭ باشلامچىلىقى بىلەن تەكلىماكان قۇملۇقى ئاستىدا ئون نەچچە ئەسىرلەپ «ئۇخلاپ ياتقان» قەدىمكى مەشھۇر كروران شەھىرىنىڭ خارابىسىنى

تېپىپ دۇنيا ئارخېئولوگىيە ساھەسىنى زىلزىلىگە سالدۇ.
شۇنداق قىلىپ، 1934 ـ يىلى 70 ياشقا يېقىنلىشىپ قالغان
سۋېن ھېدىن 32 يىللىق قەدىنىسى ئۆردەكباينىڭ ھەمراھلى-
قىدا 5 ـ قېتىملىق لوپنۇر سەپىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، تىلى-
سىملىق ماكان تارىم ۋادىسىنىڭ سىرىنى ئېچىپ، ياۋروپا
ئىلىم ساھەسىدىكى چولپانغا ئايلىنىدۇ. ئۇنىڭ 40 يىللىق
ئېكسپېدىتسىيەسىدە چەككەن رىيازەتلىرىنى ئەسلىسەك، بۇ
ئىلىم ئادىمىگە بولغان ھۆرمەت ۋە سېغىنىشىمىز ھەسسى-
لەپ ئاشىدۇ. سۋېن ھېدىن تۇنجى قېتىم خەتەرگە تەۋەك-
كۇل قىلىپ، تەكلىماكاندىن ئىبارەت بۇ «ھالاكەت دېڭى-
زى»غا قىلغان سەپىرىدە مۇنداق بىر تەسىرلىك ۋەقە يۈز
بەرگەن: 1895 ـ يىلى ئەتىيازدا 40 ياش ئۆپچۆرىسىدىكى
بۇ قىران بۈركۈت تەكلىماكان بويىدىكى مەكىتلىك قاسىم
ئاخۇن، ئىسلامباي، مۇھەممەدشاھ قاتارلىق يولباشچىلار-
نىڭ ھەمراھلىقىدا، تەكلىماكانىنى كېسىپ ئۆتۈپ، ئاخىرقى
نۇقتا خوتەنگە بارماقچى بولىدۇ. لېكىن ئويلىمىغان يەردىن
ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى خوتەن دەرياسىنىڭ غەربى ۋە
يەكەن دەرياسىنىڭ ئارىلىقىدىكى بىپايان چۆلدە يۆنىلىشى-
تىن ئېزىپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئېچىدىغان سۇيى
تۈگەپ كېتىپ سەپەرداشلىرى بىر ـ بىرلەپ قۇملۇقتا يىقىلى-
دۇ. ئۇنىڭ ئىرادىلىك يولباشلىغۇچىسى قاسىم ئاخۇنمۇ
ئۇسسۇزلۇق دەستىدىن ھالسىزلىنىپ ھوشىدىن كېتىدۇ.
ھايات ـ ماماتلىق سىنىقىغا دۇچ كەلگەن سۋېن ھېدىن
قاتتىق ئۈمىدسىزلىككە پاتىدۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئۇستىدىكى
مەسئۇلىيەت بۇرچى ئۇنىڭغا چىدام ۋە غەيرەت ئاتا قىلىپ،
ئۇسسۇزلۇققا قارشى كۈرەشكە ئۈندەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن
ئۇ يەنىلا مېڭىشنى توختاتمايدۇ، ئاخىر خوتەن دەرياسى-
نىڭ قۇرۇغان ئېقىنىدىكى قومۇشلۇق ئىچىدىن بىر
شورلۇق كۆلچەكنى بايقايدۇ. كەلكۈن پەسلىدە يىغىلىپ
قالغان بۇ سۇ سۋېن ھېدىنغا قايتىدىن ھاياتبەخش ئېتىدۇ.
ئۇ كۆلچەكتىكى دۇغ سۇنى قانغۇچە ئىچىپ، ئېسىگە كېلى-
ۋالغاندىن كېيىن، پۇتىدىكى چىگرىن ئۆتۈكنى سېلىپ، ئۇ-
نىڭغا لىق سۇ ئالىدۇ ـ دە، بىر قۇرۇغان توغراق ياغىچىنى
ئەپكەش قىلىپ سەپەرداشلىرى ھوشسىز ياتقان يەرگە كۆ-
تۈرۈپ كېلىدۇ. قاسىم ئاخۇن باشلىق ھەمراھلار ئۆتۈكتى-
كى سۇنى ئىچىپ، ئۆلۈم گىردابىدىن قۇتۇلىدۇ [6]. كېيىن-
چە سۋېن ھېدىننى تەتقىق قىلغۇچىلار بۇ كۆلچەكنى

«ھېدىن كۆلچىكى» دەپ ئاتاشقان. 1994 ـ يىلى سۋېن
ھېدىن ھاياتىنىڭ 100 يىللىقىنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن شى-
ۋېتسىيە بىلەن جۇڭگونىڭ بىرلەشمە ئېكسپېدىتسىيە ئەترى-
تى سۋېن ھېدىننىڭ ئىزىنى بويلاپ تەكلىماكان قۇملۇقىنى
جەنۇبتىن شىمالغا كېسىپ ئۆتۈش سەپىرىنى باشلايدۇ. بۇ
قېتىمقى قىدىرىش جەريانىدا سۋېن ھېدىننىڭ «كۆچمە
كۆل» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدىكى خاتىرىلەرگە ئاسا-
سەن، خوتەن دەرياسىنىڭ يەكەن دەرياسى بىلەن قوشۇلى-
دىغان جايىغا تەخمىنەن 100 كىلومېتىرچە كېلىدىغان جاي-
دىكى قۇرۇق ئېقىن ئىچىدىن سۋېن ھېدىننىڭ ھاياتىنى قۇ-
تۇلدۇرۇۋالغان «ھېدىن كۆلچىكى»نى تاپىدۇ ھەمدە
سۋېن ھېدىننىڭ 5 ـ قېتىملىق مۇشەققەتلىك تارىم ئېكسپې-
دىتسىيەسىنىڭ مۇقەددەس يالدامىسى سۈپىتىدە بۇ كۆل-
چەكتىن ئىككى بوتۇلكىغا سۇ قاچىلاپ، ئۇنى شىۋېتسىيە-
نىڭ مەركىزى ستوكھولمدىكى دۆلەتلىك ئېتنوگرافىيە مۇ-
زېيىنىڭ 2 ـ قەۋىتىدىكى «سۋېن ھېدىن خاتىرە سارىيى»غا
قويىدۇ. بۇ ئىككى بوتۇلكا دۇغ سۇ سۋېن ھېدىننىڭ يۇر-
تىمىز بىلەن زىچ باغلانغان بىر ئۆمۈرلۈك ئېكسپېدىتسىيە
ھاياتىنىڭ مەڭگۈلۈك سىمۋولى بولۇپ قالىدۇ. كۆرۈشكە
بولىدۇكى، ئىلمىي تەكشۈرۈش شۇ رايونغا بولغان
كۈچلۈك مۇھەببەت تۇيغۇسىدىن تۇغۇلىدىغان جاپالىق
ئىزدىنىش، تىنىمسىز ئىجادىي ئەمگەك ھېسابلىنىدۇ. بۈ-
گۈنكىدەك توققۇزى تەل ئەۋزەل شارائىت ئاستىدا، «يې-
ڭىلىق» ئىزدەۋاتقان بىزدەك ئىلمىي خادىملارنىڭ ئىلمىي
روھىنى مەھمۇد كاشغەرىي، جۇملىدىن سۋېن ھېدىن قاتار-
لىق كۆپلىگەن ئالىملىرىمىزنىڭ ئەينى زاماندىكى «يىڭنە
بىلەن قۇدۇق قازغان»دەك چىداملىق روھى بىلەن سېلىشى-
تۇرساق، ھەقىقەتەن پەرقىنىڭ چوڭ ئىكەنلىكىنى ھېس قىلى-
مىز. بۇ نۇقتىدا لوپنۇرلۇق تۇرسۇن قوشۇقنىڭ قاراتمىلىققا
ئىگە يۇمۇرلۇق تەنبىھلىرى تولىمۇ جايىدا ئېيتىلغان ئورۇن-
لۇق گەپتەك قىلىدۇ. راستىنى ئېيتقاندا، مەركەزدىن تارتىپ
ھەرقايسى ئۆلكە ـ رايونلاردىن كېلىپ «بوزلۇقتا يول
ئېچىش» مەقسىتىدە ئاساسىي قاتلامدا «ئىلمىي تەكشۈ-
رۈش» ئېلىپ بېرىۋاتقانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىسىمۇ
(مەنمۇ شۇنىڭ ئىچىدە)، لېكىن ئۇلارنىڭ ئىچىدە بىرىنچى
قول ماتېرىياللارنى قېزىپ چىقالايدىغانلار بەك ئاز. كۆپ-
چىلىكىمىز ئايروپىلان ياكى ماشىنا بىلەن نىشانلىغان رايون-

غا بېرىپ، ئۇ جايدىكى شارائىتى ياخشى، ئازادە مېهمانخانىغا ئورۇنلىشىپ، ئاندىن يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇناسىۋەتلىك باشلىقلىرىنى ئىزدەيمىز. يۇقىرى ئورگانلارنىڭ تامغىسى ئۇرۇلغان قىزىل باشلىق ھۆججەتنى پەش قىلىپ ئۇلارنىڭ ياردەم بېرىشىنى تەلەپ قىلىمىز. ئاساسىي قاتلامدىكىلەر ئىشلەپ تەييار قىلىپ قويغان ئىككىنچى، ئۈچىنچى قول ماتېرىياللارنى يىغىۋالىمىز. يۇقىرىدىن ھەرقانداق ئادەم كەلسە، ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىرىدىغان ئۆلچەملىك سەنئەتكار ياكى ئەلنەغمىچىلەرنى چاقىرتىپ، رېستوران ئۈستىلى ئەتراپىدا ئولتۇرۇپ ئۇلاردىن «ئەھۋال» ئىگىلەيمىز-دە، ئولجىغا ئېرىشكەن تەلەيلىك مېهماندەك پۇت-قولىمىزغا چاڭ قوندۇرماي تەنتەنىلىك قايتىمىز ۋە كۆرگەن-بىلگەنلىرىمىزنى ئانچە-مۇنچە پەردازلاپ، «تەكشۈرۈش دوكلاتى» تەييارلاپ ئېلان قىلىشقا ئالدىرايمىز. بۇنداق «تەكشۈرۈش» ئارقىلىق ئېرىشكەن مۇۋەپپەقىيەتلەردە قانچىلىك يېڭىلىق، ئىجادىيلىق بارلىقىنى مۆلچەرلەش تەس.

قىسقىسى، بىزنىڭ ئەنئەنىۋى روھىمىز «ئەمەلىيەتچىل پەلسەپە» ئۈستىگە قۇرۇلغان بولۇپ، ھەرقانداق بىر ئىلمىي كەشپىياتتا ئوبيېكتنى بىۋاستە كۆزىتىش، چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق تەكشۈرۈش، ئوبيېكت بىلەن بىر گەۋدىلىشىش نىشانىدا چىڭ تۇرۇشنى تەكىتلەيمىز.

مېنىڭ 3-قېتىملىق لوپنۇر سەپىرىم ئىنتايىن پايدىلىق پۇرسەتلەر ئىچىدە ئۆتكەن يىلى، يەنى 2012-يىلى 1-ئاۋغۇستتىن 6-ئاۋغۇستقىچە بەش كۈن داۋاملاشتى. ئەسلىدە بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈش مۇنداق بىر ئالىي مەقسەت بىلەن روياپقا چىققان: يىل بېشىدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى باش سېكرېتار خۇجىنتاۋ باشچىلىقىدا يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيان تۇنجى قېتىم مەدەنىيەت خىزمىتى يىغىنى ئېچىلىپ، ئېلىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ پىروگراممىسى ئوتتۇرىغا قويۇلدى، تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بۇ كاتتا يىغىننىڭ روھىنى چوڭقۇر ئىزچىللاشتۇرۇش ۋە ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن ئاپتونوم رايونىمىزدىمۇ 2012-يىلى 7-ئاينىڭ ئاخىرىدا جاڭ چۈنشيەن شۇجى باشچىلىقىدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت خىزمەت يىغىنى ئېچىلدى. مۇشۇ ئىككى چوڭ يىغىننىڭ تۈرتكىسى ۋە ئىلھامى بىلەن لوپنۇر ناھىيەلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى مەسلىهەتلىشىپ «تۇنجى قېتىملىق لوپنۇرلۇقلار مەدەنىيىتى ئىلمىي مۇهاكىمە يىغىنى» ئۆتكۈزۈشنى پىلانلىغان ھەمدە بۇ پىلاننى ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، لوپنۇرنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدىكى تۇنجى قېتىملىق بۇ مۇهاكىمە يىغىنىنى سۈپەتلىك ۋە مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېچىپ، لوپنۇر مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىنى مەملىكەتكە ۋە دۇنياغا يۈزلەندۈرۈش، يىغىننىڭ روھى ئارقىلىق لوپنۇرنىڭ ھالقىما تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، يىغىننىڭ تەشكىلىي كۈنتەرتىپلىرى ۋە ئىلمىي ئىشلىرىنى تەشكىللەشتە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى ۋە ئۇنىڭ قارمىقىدىكى «شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلى تەھرىراتى بىلەن ھەمكارلاشقان.

ئىككى تەرەپ كۆپ قېتىم مەسلىهەتلەشكەندىن كېيىن، يىغىننى بۇ يىل 10-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئېچىشنى قارارلاشتۇرۇپ، ئەمەلىي تەييارلىق خىزمەتلىرىنى باشلىغان، ئەنە شۇ تەييارلىق خىزمەتلىرىنىڭ 1-قەدىمى بىر قىسىم مۇتەخەسسىسلەر لوپنۇرغا بېرىپ ئەمەلىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش ئىدى. بۇ ئىشنى ش ئۇ ئا ر ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ھاۋالىسىغا ئاساسەن «شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى، ئىقتىدارلىق ئەدەبىيات-سەنئەت تەشكىلاتچىسى ئۆمەرجان ئىمىن ئەپەندى قول سېلىپ ئىشلەپ، ئۇرۇمچىدىكى «لوپنۇرشۇناس» مۇتەخەسسىسلەردىن 15 كىشىنى تەشكىللىدى. پېقىرمۇ مۇشۇ كوللېكتىپ تەكشۈرۈش ئەترىتىنىڭ ئەزاسى سۈپىتىدە نۆۋەتتىكى قېتىم بويىچە لوپنۇرنى 3-قېتىم زىيارەت قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم. گەرچە ۋاقىت قىسقا بولسىمۇ ناھىيەلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈشى ۋە غەمخورلۇقى ئاستىدا لوپنۇر بازار ئىچى، داش يېزىسى، ناھىيەلىك مۇزېيى، تارىم بويىدىكى يېڭىدىن قۇرۇلغان ساياھەت نۇقتىسى — لوپنۇرلۇقلار كەنتى، ئاقسۇپا يېزىسى، دۆڭقوتان يېزىسى، قارچۇغا يېزىسى، ئۆردەكباي قەبرىگاھى... قاتارلىق كۆپلىگەن يۇرت-مەھەللىلەرنى كېزىپ، يۈزلىگەن پېشقەدەم خەلق سەنئەتكارلىرى ۋە ۋەقەشۇناسلار بىلەن كوللېكتىپ ۋە يەككە ھالدا سۆھبەت ئۆيۈشتۇرۇپ ھەر بىرىمىز كۆڭلىمىزگە پۈككەن تېمىلار دائىرىسىدە قىممەتلىك ماتېرىياللارغا ئېرىشتۇق. مېنىڭ قىزىققىنىم ۋە ئۇزاقتىن بۇيان ئىزدىنىۋاتقىنىم لوپنۇر

ۋە ئۇنىڭ ئىچىدىكى يۇرت ناملىرىنىڭ ئېتىمولوگىيەسى بىلەن لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئېتنىك تەركىبى ئىدى. بۇ ھەقتىكى تارىخىي يازما مەنبەلەر ئاساسەن يوق دېيەرلىك بولۇپ، كۆپرەك ئەل ئىچىدىكى ۋەقەشۇناسلارنىڭ ئاغزاكى تارى- خىي باياناتلىرىغا تايىنىشقا توغرا كېلىدۇ. دەرۋەقە، يازما مەنبەسى يوق ئاغزاكى تارىخىي باياناتلارنى «ئەپسانە-رىۋا- يەت» دەپلا قاراپ ئانچە ئېتىبارغا ئېلىپ كەتمەيمىز. ئەمما بۈگۈنكى دۇنيا ئىلىم ساھەسىدە «ئاغزاكى ۋەقەشۇ- ناسلىق» قىزىق نۇقتىغا ئايلىنىپ، تارىخشۇناسلارنىڭ دىققەت-ئېتىبارىنى قوزغىماقتا. تارىختا پۈتۈلمىگەن نۇرغۇن مەخپىي سىرلار ۋەقەشۇناسلارنىڭ ئاغزاكى باياناد- لىرى ئارقىلىق يېشىلمەكتە. بۇ بىر رېئاللىق. شۇڭا مەنمۇ «كەلگۈسىدە تارىخشۇناسلارنىڭ دەلىللەپ بېكىتىشى ئۈچۈن ھېچبولمىغاندا بىر يىپ ئۇچى بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دېگەن خالىس نىيەت بىلەن لوپنۇرنىڭ توپونىمى ۋە ئانترپونىمىغا ئائىت ئىككى ھالقىلىق مەسە- لە ھەققىدىكى ئىزدىنىشىمنى ئوتتۇرىغا قويماقچى:

1. لوپ ۋە لوپنۇر نامى توغرىسىدا

شىنجاڭدا «لوپ» نامى بىلەن ئاتىلىدىغان ئىككى يۇرت بار. بىرى، خوتەننىڭ شەرقىدىكى لوپ ناھىيەسى؛ يەنە بىرى، بىز مۇھاكىمە قىلىۋاتقان تارىم دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىدىكى «لوپ» ياكى ھازىرقى لوپنۇر ناھىيە- سى. بۇ نام قەدىمكى بەزى تارىخىي ھۆججەتلەردە «نوپ» ، «لوپ» ياكى «نابوپو» دەپ يېزىلغان. «شۆەن زاڭنىڭ تەرجىمھالى» (ئۇيغۇرچە نۇسخا 5-باب، 85-ۋاراق، 15-، 17-قۇرلار)دا: «لوپ» دېگەن شەھەر ئىسمى بولۇپ، بۇ «لولەن» دېگەن يەردۇر» دېگەن سۆزلەر ئۇچرايدۇ. بۇ يەر خەنزۇچىدا «纳缚波» (نابو- پۇ) دەپ خاتىرىلەنگەن. «ماركوپولو ساياھەتنامىسى»دە بۇ يەر ئىسمى «لوپ» دەپ يېزىلغان. قەدىمكى تۈبۈت تىلىدا بۇ ئىسىم (nop) دەپ يېزىلغان [7].

بىزنىڭچە، بۇ ئاتالغۇنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئېتنو مور- فىمى «نوپ» بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن. بۇ نام يىپەك يولى سودىسى تازا روناق تاپقان تاڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىدە بۇ يەردە ياشىغان سوغدىلار بىلەن مۇناسى- ۋەتلىك. ئەسلىدە ھازىرقى چوڭ لوپنۇر كۆلى بىلەن كىچىك لوپنۇر كۆلى ئارىلىقىدىكى بوستانلىقتا «يېڭىسۇ» دەپ ئاتىلىدىغان بىر كۆجۈم يۇرت بولغان. ھازىرمۇ لوپ- نۇرلۇقلار بۇ جاينىڭ نامىنى «يېڭىسۇ» دەپ ئاتايدۇ (بۇ جاي ھازىر بىڭتۈەن 2-دىۋىزىيە 35-تۈەننىڭ قارمىقىدا). تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنى قۇرۇپ كەتمەستىن بۇرۇن «يېڭىسۇ» ناھايىتى ئەلۋەك يۇرت بولۇپ، «لوپنۇر» دېگەن ئىسىم قويۇلماستىن ئىلگىرى ساپ ئۇيغۇر تىلىدىكى «يېڭىسۇ» دېگەن توپونىم كەڭ مەنىدە «لوپنۇر»غا ۋەكىللىك قىلاتتى. شۇ نۇقتىدىن ھازىرقى «لوپنۇر» دېگەن نامنىڭ تەگ (يىلتىزى) نامى «يېڭىسۇ» دېيىلىدىغانلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇ. سوغدىلار بۇ رايونغا كەلگەندىن كېيىن ئۇ يەرنى «نەۋئاپ» (Navap) دەپ ئاتىغان. «نەۋئاپ» — سوغدى تىلىدا «يېڭىسۇ»نىڭ تەرجىمىسى بولۇپ ھېسابلى- نىدۇ. مىرەندىن تېپىلغان تۈبۈتچە ھۆججەتتە «نوپ چېن» ۋە «نوپ چاڭ» دېگەن ئىسىملار ئۇچرايدۇ (ھازىرقى چاقىلىق تەۋەلىكىدە نوپچاڭ دېگەن بىر يۇرت بار). بۇ «چوڭ نوپ»، «كىچىك نوپ» دېگەن بولىدۇ. دېمەك، تۈبۈت تىلىدا سوغدى تىلىدىكى «يېڭى» مەنىسىنى بىلدۈ- رىدىغان «نەۋ» (ئۇيغۇرچىدا «نو») سۆزى «نوپ» دەپ تەلەپپۇز قىلىنغان بولۇپ، يەنىلا «يېڭى» مەنىسىنى بىلدۈ- رىدۇ. ئۇنىڭغا تۈبۈت تىلىدىكى «كۆل» (سۇ) مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان «نور» سۆزى قوشۇلۇپ «نوپ-نور» (ئۇيغۇرچە شەكلى «لوپنۇر») دېگەن «توپونىم» بارلىققا كەلگەن. تۈبۈت تىلىدىكى بۇ قوش ئىسىممۇ ئوخشاشلا «يېڭىسۇ» دېمەكتۇر. بۇ ئىسىمنىڭ سانسكرىت تىلىدىكى شەكلى « Navapa» (ناۋاپا) بولۇپ، سانكرىتچە « Nawa-para» (ناۋا-پارا)دىن كەلگەن. سانسكرىت تىلىدىكى بۇ سۆزنىڭ مەنىسىمۇ «يېڭىسۇ» دېمەكتۇر. بەزى ئالىملار بۇ ئىسىم- نىڭ خەنزۇچىدىكى «纳缚波» (نابوپو شەكلىنى مەزكۇر نامنىڭ سانسكرىتچىلاشقان شەكلى « Navapa » نىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى بولۇشى مۇمكىن دەپ قارايدۇ.

دېمەك، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا ئۆزلەشكەن «توپ سۆز» «لوپ» ياكى «لوپنۇر» سوغدى تىلىدا «نەۋئاپ»، تۈبۈت تىلىدا «نوپ» (لوپ) ياكى «لوپنۇر»، سانسكرىت تىلىدا «ناۋاپا» دەپ ترانسكرىپ- سىيە قىلىنغان بولۇپ، ھەممىسىنىڭ مەنىسى ئۇيغۇرچە نام — «يېڭىسۇ» دېگەن يۇرت نامىنىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسىدۇر.

تارىختا مىلادى 7 ـ ئەسىردىن 10 ـ ئەسىرلەرگىچە تارىم ئېتىكىدىكى رايونلاردا بىر مەزگىل تۈبۈتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغانلىقى مەلۇم. ئېھتىمال ئاشۇ تارىخىي ئىجتىمائىي مۇھىتتا «يېڭسۇ»نىڭ تۈبۈتچە ئاھاڭ تەرجىمىسى بولغان «لوپنۇر» سۆزى بۇ يەردە ياشىغان يەرلىك ئاھالىلەرنىڭ تىلىغا سىڭىپ، بۇ جاينىڭ نامى «لوپنۇر»غا ئومۇملىشىپ قالغانلىقى ئېھتىمال.

بىرەر جاي-ئورۇن نامى ھەمدە مۇئەييەن بودۇن — خەلق تويى نامىنىڭ سۇبستانتىۋلىشىش (ئىسىمغا ئايلىنىش، ئىسىم كاتېگورىيەسىگە تېگىشلىك بولۇش) جەريانىدا دائىم فونېتىكىلىق، مورفولوگىيەلىك ۋە سىنتاكسىسلىق ئۆزگىرىشلەرگە ئۇچرايدۇ. شۇڭا توپونىم (توپوس — ئورۇن، يەر-جاي، نام-ئاتاق دېگەن سۆزلەرنىڭ بىرىكمىسى)نى سېمانتىكىلىق ۋە ئېتىمولوگىيەلىك جەھەتلەردىن ئانالىز قىلغاندا ئەينى دەۋر تىل مۇھىتىدا يۈز بېرىدىغان فونېتىك ۋە مورفولوگىك ئۆزگىرىش قانۇنىيەتلىرىنى نەزەردىن ساقىت قىلماسلىق زۆرۈر، پەقەت شۇنداق قىلغاندىلا، ھالا بۈگۈنكى زامان ئادەملىرىنىڭ تىل ئادىتىدە قېلىپلىشىپ قالغان توپونىملارنىڭ تارىخىي سىرىنى ۋە شۇ جاي نامى ئۆزىگە سىڭدۈرگەن قەدىمكى مەدەنىيەت تىندۇرمىلىرىنىڭ ئەسلىي قىياپىتىنى مۇئەييەن ئېنىقلىقتا يېشىپ بېرىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكىلى بولىدۇ.

مەلۇمكى، غەربىي يۇرت قەدىمكى يىپەك يولى مەدەنىيىتىنىڭ ئۆتۈشمە ئېغىزى بولغاچقا، بۇ زونىدا كۆپ خىل ئىرق، كۆپ خىل دىن، كۆپ خىل تىل-يېزىق، كۆپ خىل مەدەنىيەت ئامىللىرى ئۆزئارا ئۇچراشقان، قوشۇلغان ياكى سىنكرېتلاشقان (ئارىلاشقان). قەدىمكى زامانىدا ياشاش ئېھتىياجى، تۇرمۇش ۋاستىلىرى، جۈملىدىن تەبىئىي، ئىجتىمائىي، كۇلتۇرەل شارائىتلار تۈپەيلىدىن مۇئەييەن خەلق تويى ئۇياقتىن بۇياققا، بۇياقتىن ئۇياققا تىنىمسىز كۆچۈپ يۈرۈشكە مەجبۇر بولاتتى. ئاخىر ئۇلار نىسپىي ماكانلاشقان جايلاردا ئۆزلىرىنىڭ يا ئۇنداق، يا مۇنداق ئىزلىرىنى قالدۇراتتى. شۇ ۋەجىدىن بەزى يەر-جاي ناملىرى قوشنا ئۇلۇس-مىللەتلەرنىڭ تىللىرىدا ئۆزلىرىنىڭ تىل ئادەتلىرىگە بېقىندۇرۇلۇپ تەلەپپۇز جەھەتتە دائىم ئۆزگىرىش ھاسىل قىلغان، بەزىلىرى تەگ تىلى بىلەن ئۇ جايدا پائالىيەت ئېلىپ بارغان باشقا تىلدىكى بودۇنلارنىڭ فونېتىكىلىق ئامىللىرى بىلەن بىرىكىپ سىنكرېتىك (ئارىلاشما) نام بولۇپ شەكىللەنگەن. زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئەسلىدىكى ئېتنو توپونىملار ئۆزگىرىپ، گوياكى باشقا تىل سىستېمىلىرىدا قويۇلغان بىرلەمچى نامدەك تۇيغۇ بېرىپ قويغان. بۇ ئىككىلەمچى ئامىللار بۈگۈنكى كۈندە شىنجاڭدىكى توپونىملارنىڭ نامىنى بېكىتىشتە «خەنزۇچە نام، ھىندى-سانسكرىتچە نام، گرېك-ئىرانچە نام، موڭغۇلچە نام، تۈبۈتچە نام، مانجۇ-تۇنگۇسچە نام، ئورۇسچە نام...» دېگەندەك ئازغۇن «ھۆكۈم»لەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىغا سەۋەب بولماقتا. دەرۋەقە، شىنجاڭنىڭ توپونىملىرىدا قەدىمكى ئورال-ئالتاي تىللىرى سىستېمىسىدىكى تۈركىي تىللار ئائىلىسى (كونكرېتراق ئېيتقاندا ئۇيغۇر تىلى) تىللىرىدا قويۇلغان ناملاردىن باشقا موڭغۇل، مانجۇ تىللىرىدا قويۇلغان ناملار، خەن-زاڭ تىل سىستېمىسىغا كىرىدىغان تىللاردا قويۇلغان ناملارمۇ چەكلىك نىسبەتنى ئىگىلەيدۇ، لېكىن بۇنداق توپونىملارنىڭ تەگ-يىلتىزىنى تەھقىقلەشتە شۇ جايدا ياشىغان ئانا يىلتىزلىق خەلقلەرنىڭ تىل دىيالېكتلىرىنى فونېتىكىلىق ۋە سېمانتىكىلىق نۇقتىدىن بىر-بىرىگە سېلىشتۇرۇش، فونېتىك ئۆزگىرىشلەرنىڭ تەرتىپ-قانۇنىيەتلىرىنى تارىخىي تىلشۇناسلىق ئەندىزىسى بويىچە ئۆزلۈككە قايتۇرۇش، شۇ تىللارنىڭ ئەينى زاماندىكى تەلەپپۇز شەكلى بويىچە ترانسكرىپسىيەلەر قاتارلىق ئىلمىي ئۇسۇللارنى قوللانغاندا ئىزدەنمەكچى بولغان توپونىملارنىڭ ئەسلىدىكى نامى ۋە مىللىيەت گېنى ئېنىقلىنىدۇ. ئەڭ ئەقەللىي چۈشەنچە بويىچە تەسەۋۋۇر قىلغاندىمۇ مۇئەييەن بىر جايدا ئەڭ بۇرۇن كىم ماكانلاشقان بولسا شۇ جايغا ئاشۇ ماكانلاشقۇچى خەلق ئۆز تىلىدا ئىسىم قويىدۇ. لېكىن، ھەر خىل تارىخىي ۋە ئىجتىمائىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يەر-جايلارنىڭ بىرلەمچى ئىسىملىرى ئىككىلەمچى ياكى ئۈچلەمچى ناملارغىمۇ ئۆزگىرىپ قېلىشى مۇمكىن. مەسىلەن: «قۇرۇق تاغ» (قارا قۇرۇم) ئەسلىدە ئۇيغۇر تىلىدا قويۇلغان نام بولۇپ، ھىندى پىراكرىت تىلىدا «كھوم-روم» (KHOM-Rom) دەپ ئۆز تىلىغا بويسۇندۇرۇپ تەلەپپۇز قىلىنغان. ئۇنى خەنزۇ تىلىدا «كۇن-لۇن» دېگەن ئاھاڭ تەلەپپۇزى بىلەن ئۆزلەشتۈرگەن، بۇ سۆز رۇس تىلىدا (جۈملىدىن ياۋروپالىقلار تىلىدا) «كۇئېنلۇن» دەپ ترانسكرىپسىيە قىلىنغان. شۇنىڭ بىلەن بۇ نام ھەممە

خەلقلەر تىلىدا ئومۇملىشىپ قالدى. نەتىجىدە خەنزۇ ۋە ئۇيغۇر تىللىرىدا جۈملىدىن، ئېلىمىزدىكى باشقا مىللەتلەر نىڭ تىللىرىدا ھەر ئىككى نام «قارا قۇرۇم» ۋە «كوئېنلۇن» تەڭداش قوللىنىلىپ ئەسلىدىكى بىر تاغ تىزمىسى ئىككى تاغ تىزمىسىغا ئايلىنىپ قېلىشتەك جۇغراپىيەلىك سەۋەنلىكنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەب بولدى، بۇنداق مىساللار يەر-جاي ناملىرىدا خېلى كۆپ ئۇچرايدۇ.

ئەڭ بۇرۇن رۇسىيە جۇغراپىيە جەمئىيىتىنىڭ نوپۇزلۇق ئالىمى نىكولاي مېخايلوۋىچ پىرژىۋالسكىي (1839—1899-يىللار) 1876-، 1877-يىللىرى لوپنۇرغا كېلىپ ئېكسپېدىتسىيە قىلغاندا، تارىم دەرياسىنىڭ ئاخىرقى مەنزىلگاھىدىكى كۆچمە ئارال شەكىللىك «كۆل»لەرنىڭ نامىنى ئومۇمىي نام بىلەن «لوپنۇر كۆلى» دەپ ئاتىغان. يەرلىك خەلقلەر بۇ كۆل تىزمىسىنى «قارا قويۇن» كۆلى دەپ ئاتايتتى. يەرلىك ئاھالە تىلىدىكى «قارا قويۇن»، «تابىق كۆلى»، «ئارچا كۆلى»، «قۇرۇق كۆل» دەپ ئاتالغان تۆت بۆلەك كۆلنىڭ ئورتاق نامى كېيىنچە «لوپنۇر كۆلى» دەپ ئاتالغان. مەزكۇر نامنىڭ ھازىرقى لوپنۇر ناھىيەسىنىڭ ئورتاق نامى بولۇپ قېلىش تارىخى ناھايىتى قىسقا. ئۇنىڭدىن بۇرۇن زوزۇڭتاڭ دەۋرىدە دۇرال (ھازىرقى تىكەنلىك يېزىسىدا ناھىيە تەسىس قىلىنىپ «دۇرال ناھىيەسى» دەپ ئاتالغان، بۇ ھەقتە خەلق ئارىسىدا رىۋايەتلەر بار (سەھىيە ئېتىبارى بىلەن بۇ ھەقتىكى ئاغزاكى رىۋايەتلەرنى قىستۇرمىدۇق).

2. لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئېتنىك تەركىبى توغرىسىدا

لوپنۇرنى مەركەز قىلغان تارىم دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن ئېقىنلىرىدىكى بوستانلىقلار ناھايىتى قەدىمكى زامانلاردىن بۇيان ھەر خىل ئىرقتىكى ئىنسان تۇركۈملىرى ياشاپ كەلگەن قەدىمكى مەدەنىيەت بەلباغلىرىدىن بىرى. دۇنيا ئارخېئولوگىيەسىنى زىلزىلىگە سالغان «كروران گۈزىلى» بۇنىڭ جانلىق شاھىتى. ۋاھالەنكى، بۇ رايوندا ياشىغان ئىنسان تۇركۈملىرىنىڭ زادى كىملەر ئىكەنلىكى ھەققىدە ئانتروپولوگىيەلىك مەنبەلەر يوق دېيەرلىك. شۇڭا ئۇنى ئېتنىك نۇقتىدىن چۈشەندۈرۈش ئىنتايىن مۇرەككەپ تېما ھېسابلىنىدۇ. تولۇق بولمىغان بەزى تارىخىي ئۇچۇرلارغا ئاساسلانغاندا، بۇ رايوندا مىلادىيەدىن بۇرۇنقى بىر قانچە خانلىق ھۆكۈم سۈرگەنلىكى مەلۇم. شۇلارنىڭ بىرى خەنزۇچە پۈتۈكنامىلەردە «罗兰» (لولەن) دەپ خاتىرىلەنگەن «رورەن پادىشاھلىقى»دۇر. بۇ ئىسىم ئەڭ دەسلەپ مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 176-يىلى ھۇن تەڭرىقۇتىنىڭ خەن سۇلالىسىگە يازغان بىر پارچە مەكتۇپىدا ئۇچرايدۇ. شۇنىڭدىن 50 يىل كېيىن (مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 126-يىلى) خەن سۇلالىسىنىڭ غەربىي رايونغا ئەۋەتكەن ئەلچىسى جاڭ چيەن غەربىي رايون ھەققىدە مەركەزگە يوللىغان دوكلاتىدا: «لولەن (رورەن)، گاۋچاڭ (قوچۇ)نىڭ سېپىلى بار ئىكەن. تۇزلۇق كۆل (لوپنۇر كۆلىنى دېمەكچى بولسا كېرەك — ئا) گە يېقىن ئىكەن» دەپ يازغان. كېيىن فاشيەن بىلەن شۈەن زاڭ بۇ يەردە نوملىرىنى ئىزدەپ غەربىي رايونغا بارغاندا «رورەن» شەھىرى ئاللىقاچان خارابىلىككە ئايلانغانىكەن، رورەن ئەسلىدە بىر پادىشاھلىق بولۇپ، مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 92-يىلى ئۇنىڭ ئاخىرقى پادىشاھى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، بۇ شەھەر خەن سۇلالىسى بىلەن ھۇن ئىمپېراتورلۇقىنىڭ تالىشىدىغان ئوبيېكتى بولۇپ قالغان. ئاخىر ھۇن ئىمپېراتورلۇقى تەيىنلىگەن رورەننىڭ يېڭى پادىشاھى خەن سۇلالىسىنىڭ ھەربىي ئەمەلدارى فو جيېزى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن رورەن پادىشاھلىقى دەۋرى ئاخىرلاشقان، شۇنىڭدىن كېيىن «رورەن»نىڭ نامى «鄯善» (شەنشەن ياكى قارۇشتى يېزىقىدىكى ھۆججەتلەردە «پىشامشان»)گە ئۆزگەرتىلگەن. خەن سۇلالىسى پۈتۈكلىرىدىكى «لولەن «پىرورەن»نىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى بولۇپ، توخرى (تۇخار)لارنىڭ قارۇشتى يېزىقىدىكى ھۆججەتلىرىدە بۇ نام «كىرورائىنا» ياكى «كروران» دەپ خاتىرىلەنگەن. شۇڭا بەزى چەتئەللىك ئالىملار «楼兰»نى «كروران»نىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى دەپ قارايدۇ. بۇ جاي ھازىر «مىرەن» دەپ ئاتىلىدۇ. مىرەن بىر مەزگىل گۈللەنگەندىن كېيىن مىلادىيە 7-، 8-ئەسىرلەر ئارىلىقىدا يەنىلا كۆچمە قۇم ئاستىدا قېلىپ خارابىلىككە ئايلانغان. ئەنگلىيەلىك ستەيىن مىرەن خارابىلىكىدە ئارخېئولوگىيەلىك قېزىش ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق مۆلچەرلىگۈسىز مەدەنىيەت تېپىندىلىرىغا ئىگە بولغان. ئۇنىڭ ئىچىدە گىرېك مەدەنىيىتى ئۇسلۇبىدا سىزىلغان «قاناتلىق پەرى»نىڭ رەسمى ھەممىدىن مەشھۇر. يۇقىرىدا نامى تىلغا ئېلىنغان «نوپ» (لوپ) تەۋەلىكىدىكى قەدىمكى شەھەر-قەلئەلەرنىڭ ئورنىنى ئالىملار ھەر خىل

www.uyghurkitap.com

كۆرستىدۇ. لېكىن كۆپچىلىك ئالىملار، بۇ شەھەرلەر
ئىزچىل تۇردە لوپ ياكى «نوپ» كۆلىنىڭ جەنۇبىي تەرە-
پىدىكى «يېڭىسۇ» ئەتراپىدا دېگەن خۇلاسىگە كېلىدۇ.
كروران ياكى رورەن بەگلىكى دەۋرلىرىدە بۇ يەردىكى
ئاھالىلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى تارىختا «كىچىك يۆشى-
لەر» (ياۋچىلار) دەپ ئاتالغان توخرىلار بولسا كېرەك.
كۇچا (كۇسەن)دىن تېپىلغان توخرى تىلىدىكى ھۆججەتلەر-
دىن قارىغاندا، تەكلىماكاننىڭ شىمالى (قارا شەھەر، كۇچا)
لاردا ياشىغان توخرىلار بىلەن تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىدا يا-
شىغان توخرىلار ئارىسىدا قانداشلىق مۇناسىۋەت بولغان
بولسا كېرەك. لېكىن بۇ ھەقتە يەنىمۇ چوڭقۇرلاپ تەكشۈ-
رۈش ۋە بۇ ھەقتىكى تارىخىي ھۆججەتلەردىكى ئۇچۇرلار-
نى ئانتروپولوگىيە، ئېتنوگرافىيە ۋە تىلشۇناسلىق نۇقتىسى-
دىن سېلىشتۇرۇپ تەھقىقلەش زۆرۈر.

يېقىنقى تەكشۈرۈشلەردىن مەلۇم بولۇشچە، ھازىر-
قى لوپنۇرلۇقلار ئۆزلىرىنى ئۈچ چوڭ ئۇرۇقتىن تەركىب
تاپقان دەپ قارايدۇ. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 50 ـ، 60 ـ يىللىرى-
نىچە ھەرقانداق بىر لوپنۇرلۇقتىن «سىز قايسى جەمەت-
تىن ؟» دەپ سورىسا، «مەن پالانى ئۇرۇقتىن» دەپ
ئېنىق جاۋاب بېرەلەيتتى. 3 ـ قېتىملىق سەپىرىمدە مۇشۇ
مەسىلىنى سۈرۈشتە قىلسام، قىسمەن پېشقەدەملەردىن باشقا
ياشلار ئۆزلىرىنىڭ زاتىنى (ئۇرۇقىنى) ئاساسەن بىلمەيدى-
كەن. مېنىڭ 1977 ـ يىلدىكى تەكشۈرۈش خاتىرەمگە ئا-
ساسلانغاندا ئانتىرپوزىم جەھەتتىن لوپنۇرنىڭ ھازىرقى
رېئال ئاھالىسى ئۈچ چوڭ ئۇرۇق ياكى جەمەتتىن تەركىب
تاپقان.

بىرىنچى چوڭ ئۇرۇق ــ «قارا قوشۇن» دەپ ئا-
تالغان بولۇپ، ئۇلار لوپنۇر ئاھالىسىنىڭ ئاساسىي گەۋدى-
سىنى تەشكىل قىلىدۇ. «قارا قوشۇن»لار كۆپرەك تارىم
دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن ئېقىنىدىكى تىكەنلىك،
ئابدان، (يۇرت ئىسمى، جانلىق تىلدا «ئابدال»مۇ دېيىلى-
دۇ). لايسۇ، يېڭىسۇ، دۆڭقوتان، قارچۇغا قاتارلىق يۇرت-
لارغا مەركەزلىك ماكانلاشقان. ئۇلار ياشىغان جايلار پاياد-
سىز توغراقلىق بولغاچقا، ئۇلار ئۆزلىرىنى «داغلىقچىلار»
دېيىشىدۇ. «قارا قوشۇن»لار ھەققىدە ۋەقەشۇناسلار ئارى-
سىدا ئوخشىمىغان چۈشەنچىلەر بار: بەزىلەر، ئۇلارنى
ئۇيقان دەرياسى بويىدا ياشىغۇچى لوپنۇرنىڭ ئەسلىي
يەرلىك خەلقى دېسە، يەنە بەزىلەر جەنۇبىي ھۇنلار
غەربكە جازا يۈرۈشى قىلغاندا، لوپنۇر ئەتراپىدىكى يەرلىك
خەلقلەر ھۇنلاردىن مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن چوڭ بىر
قوشۇن تۈزگەن، ئۇلار بېشىغا پۆپۈكلۈك ئۇچلۇق قارا
قالپاق كىيىپ، ئۈستىگە قارا رەڭلىك يۇڭ توقۇلما كىيىم
كىيگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار «قارا قوشۇن» دەپ ئاتى-
لىپ قالغان، دېيىشىدۇ. بۇ يەردىكى «قارا» سۆزى قەدىم-
كى ئۇيغۇر تىلىدا «بۈيۈك، ئالىي، يۈكسەك، چوڭ» مەنى-
سىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى ھەممىمىز بىلىمىز. لېكىن مېنىڭ قا-
رىشىمچە «قوشۇن» ھازىرقى زامان تىلىمىزدىكى
«قوشۇن» (ئەسكىرىي قىسىم) مەنىسىنى بىلدۈرمىسە
كېرەك. چۈنكى 10 ـ ئەسىردىن بۇرۇن ئۇيغۇر تىلىنىڭ
لۇغەت تەركىبىدە «قوشۇن» سۆزى ئۇچرىمايدۇ. بىزنىڭ-
چە لوپنۇردىكى «قارا قوشۇن» دەپ ئاتالغان ئۇرۇق
نامى بىلەن «قوچۇ»نىڭ ئېتنىك مەنبەسى مەلۇم ئورتاقلىق-
قا ئىگە بولۇشى مۇمكىن. ھەر ئىككى ئاتالغۇنىڭ مەنبەسى
موڭغۇل دالىسىدا باش كۆتۈرگەن ھۇن ئىمپېرىيەسى دەۋ-
رىدە (مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 1 ـ ، 3 ـ ئەسىرلەر) خېشى كا-
رىدورىدىن تەڭرىتېغىنىڭ شەرقىي ئېتەكلىرىگىچە بولغان
كەڭ زېمىنلاردا ياشىغان ئۇلۇغ ياۋچىلار (خەنزۇچە ھۆج-
جەتلەردە يۆشى، يۆجى دەپ تەلەپپۇز قىلىنغان. غەرب ئا-
لىملىرى قارۇشتى يېزىقىدىكى ھۆججەتلەرگە ئاساسلىنىپ
ئۇلارنى «تۇخار» ياكى «توخرى» دەپ ئاتايدۇ)نىڭ
بىر تارمىقى بولغان «قوش» ياكى «قوشۇ» قەبىلىلىرىنىڭ
نامىدىن كەلگەن بولۇپ، تۇخار تىلى بولۇشى مۇمكىن.
«توخار» غەرپ تىلشۇناسلىرىنىڭ تەلەپپۇزى بولۇپ، قە-
دىمكى ئورال ـ ئالتاي تىللىرىدا «توخرى» دەپ ئاتالغان.
«توخرى» ئالتاي تىللىرىدا (ھازىر بولسا مانجۇ ـ تونگۇس
تىللىرىدا) «هارۋا»، «ئارابە»، دېمەكتۇر. بۇ نام ھارۋى-
نىڭ كەشپىياتچىلىرى بولغان قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ تىلىدا
هارۋىنىڭ سۈپەتلىمىسى بويىچە «قاڭقا» ياكى «قاڭقىلار»
دەپ ئاتالغان. قاڭقىلار نەسەب جەھەتتىن قەدىمكى
ئۇيغۇر (ئوغۇر ــ ئوغۇز) قەبىلە ئىتتىپاقى ئىچىدىكى
«قۇتنغور» (قۇت ئۇيغۇر) دەپ ئاتالغان «قوش»
(قوشۇ، قوشان ياكى كوشان) قەبىلىسىگە تەۋە ئىدى. بۇ
نام قەدىمكى خەنزۇ تىلىنىڭ تەلەپپۇزى بويىچە «كوشى،
گوشى» (« 车师»، « 故师») دەپ خاتىرىگە ئېلىنغان.

بۇ يەردىكى «车» خېتى ھازىرقىدەك «خې» ئوقۇلماس-
تىن قەدىمكى خەنزۇ تىلىدا «گو، كو، قۇ» (KO، GO،
QO) دەپ ئوقۇلاتتى. ئەنە شۇ «قوشۇ» (قوش) قەبىلە-
سى قويغۇ خانىنىڭ باشچىلىقىدا ھازىرقى تۇران دىيارىدا
قوشۇ كاھبەگلىكىنى قۇرغان. بۇ بەگلىك قەدىمكى خەنزۇ-
چە مەنبەلەردە «车师都尉国» دەپ يېزىلغان بولۇپ،
«قوچۇ بەگلىكى» دېگەنلىكتۇر. دېمەك، بۇ يەردە «ش»
تاۋۇشى «چ» تاۋۇشىغا ئالماشقان. «ش»نىڭ «چ»غا نۆ-
ۋەتلىشىشى تۈركىي تىللارغا مەنسۇپ بولغان ئورتاق تىل
ھادىسىسى ھېسابلىنىدۇ. مۇشۇ تىل رېئاللىقى بويىچە ئېيت-
قاندا «قوچۇ» (QOCHO) ئاتالغۇسى قەبىلە نامى «قو-
شۇ»دىن كەلگەن. بۇ نام ئەسلىدە ئانتروپونىم بولۇپ،
كېيىنچە توپونىم سۈپىتىدىمۇ ئىستېمال قىلىنغان. مەسلەن:
مەھمۇد كاشغەرىي ئۆزىنىڭ «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك»
ناملىق ئەسىرىدىمۇ: «قوچۇ ئۇيغۇر شەھەرلىرىدىن بىرى-
نىڭ ئېتى. بەزىدە ئۇ يەردىكى شەھەرلەرنىڭ ھەممىسى شۇ
نام بىلەن ئاتىلىدۇ» دېگەن ئىزاھ ئۇچرايدۇ، ئېنىقكى، بۇ
يەردە «قوچۇ» توپونىملىق مەنە خاراكتېرىگە ئىگە.

ئەمدى ئۆز گېپىمىزگە كەلسەك، لوپنۇردىكى «قارا
قوشۇن»لار تارىختا خېشى كارىدورىدىن غەربىي جەنۇبقا
سىلجىغان «قوشۇ» قەبىلىسىنىڭ لوپنۇر رايونىدا ماكانلى-
شىپ قالغان بۆلىكى بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا ئۇلار ئەسلىي
نامىنى ساقلاپ قالغان، كېيىنچە جانلىق تىلدا «ن» تاۋۇ-
شى قوشۇلۇپ قالغان بولۇشى ئېھتىمال. ئۇلارنىڭ ئۆزىگە
خاس ناخشا-قوشاقلىرىدا «قوش»، «قوشۇ» دېگەن
سۆزلەرنىڭ بولۇشىمۇ يۇقىرىقى پىكرىمىزنى ئىسپاتلايدۇ.
ھازىر مەتبۇئاتلاردا «قارا قوشۇن قوشىقى»، «قارا قو-
شۇنلۇقلار قوشىقى» دەپ ئېلىنىۋاتىدۇ. بۇ ئۇرۇق-قەبىلە
نامى يەنى ئانتروپونىم بولغاچقا، يەر-جاي تەۋەلىك مۇنا-
سىۋىتىنى ئىپادىلەيدىغان «لوق»، «لىك» قوشۇمچىسىنى
قوشۇپ ئاتاشقا بولماس. چۈنكى «ئۇيغۇرلۇقلار»، «قا-
زاقلىقلار» دېگىلى بولمىغىنىدەك، «قوشۇلۇقلار» دېيىش
توغرا ئەمەس. «قارا قوشۇنلار» ھەققىدە تىلشۇناس،
ئالىم ئىمىن تۇرسۇن ئەپەندى ئۆزىنىڭ «توپونىمغا دائىر
ئىزدىنىشلەر» ناملىق ماقالىسىدە يەنە باشقىچىرەك پىكىر-
نى ئوتتۇرىغا قويغان. ماقالىنىڭ «قاچۇن» ماددىسىدا
«قاچۇن ھازىرقى كېرىيە ناھىيەسىنىڭ شەھەر ئىچىدىن ئۆ-
تىدىغان ئۆستەڭ ۋە ئۇنىڭ بويىدىكى يېزا نامى. مىلادىيە
11-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا كېرىيەدە بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش
ئۈچۈن كۆچۈرۈلگەن ئاھالىنىڭ بىر قىسمى ‹قارا قوۋچىن›
ياكى ‹قوچىن›، ‹قوچۇن› دەپ ئاتالغان قوۋم ئىدى...
لوپنۇردىمۇ ‹قارا قوشۇن› دەپ ئاتىلىدىغان قوۋم ياشى-
غان، بۇلارمۇ ‹قارا قوچۇن› بولۇشى ئېھتىمال [8] دەپ يا-
زىدۇ، شۇڭا بۇ ھەقتە داۋاملىق ئىزدىنىپ توغرا ۋە ئې-
نىقلىق يەكۈن چىقىرىشقا توغرا كېلىدۇ.

ئىككىنچى، «يانلا ئۇرۇقى» — ئۆزلىرىنى «يانلا»
دېيىشىدىغان پېشقەدەملەرنىڭ ئىزاھلىشىچە، «يان تەرەپتە
ئولتۇرغۇچى»، «ياقا-يۇرتلاردىن ئولتۇراقلاشقۇچى»لار-
نى «يانلا» دېيىشىدىكەن. يەنى باشقا رايونلاردىن (ئاسا-
سەن تۇرپان، پىچان، قومۇل، يەنجى (قارا شەھەر)، كۇچا،
ھەتتا خوتەن، قەشقەر قاتارلىق رايونلاردىن) لوپنۇر بوس-
تانلىقىغا كېلىپ ئولتۇراقلاشقانلارنى كۆزدە تۇتقان. يەنە
بەزىلەر مىرەن شەھىرى قۇمغا كۆمۈلۈپ خارابىلىككە ئاي-
لانغاندىن كېيىن ئامان قالغان كىشىلەرمۇ شۇ جايغا يۆتكەل-
گەن، شۇڭا ئۇلارنى بۇ يۇرتلاردىكى قېرىنداشلىرى
«يانلا»، «يان ياقلىقلار» دەپ ئاتاشقان، دېيىشىدۇ. ئۇ
چىنچى بىر خىل ئىزاھلاشتا، يەنسەي (ئاناساي) قىرغىزلى-
رى شىمالىي قۇملۇقتىن غەربىي رايونغا قاراپ كۆچكەن
مەزگىللەردە ئۇلارنىڭ بىر قىسمى خېشى كارىدورىدىن
ئۆتۈپ، قاشقوۋۇق (يۈيمىنگۈەن)دىن ئايرىلغان جەنۇبىي
يىپەك يولىنى بويلاپ تارىم دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا، تۆۋەن
ئېقىنىدىكى كەڭ كەتكەن يايلاقلاردا ماكانلىشىپ قالغان ۋە
ئاستا-ئاستا ئۇ جايدا ياشايدىغان يەرلىك ئاھالىلەر قېتىغا
سىڭىشىپ، ئۇيغۇرلىشىپ كەتكەن، ياندىن كەلگەن بۇ
قوۋمنىڭ 1-ئەجدادى كويوك، 2-ئەۋلادى چاگار، 3-
ئەۋلادى بېردەك، 4-ئەۋلادى قەزى، 5-ئەۋلادى
كۆنبۆك، 6-ئەۋلادى ئېرتەك، 7-ئەۋلادى مامبەت
دېگەن ئاغزاكى رىۋايەتلەر بار [9]. دەرۋەقە، ھازىرغىچە
ساقلانغان بەزى يەرلىك ناخشا-كۈيلەرنىڭ مېلودىيەسىدە
مەلۇم دەرىجىدە قىرغىز ئىرجىرلىرىنىڭ پۇرىقى بارلىقىنى
سېزىمىز. بۇنى ئەلۋەتتە كۈيشۇناسلىق نۇقتىسىدىن كومپو-
زىتورلىرىمىز تەتقىق قىلىپ بېقىشقا ئەرزىيدۇ. ھازىرغىچە
بۇ ھەقتە ھېچقانداق تارىخىي يازما ئۇچۇرلار بولمىغاچقا
يۇقىرىقى پىكىرلەرنىڭ توغرا-خاتالىقىنى بېكىتىشكە ئامال-

www.uyghurkitap.com

سىز قالدۇق. شۇڭا ئورتاق ئىزدىنىپ بېقىشنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئۈچىنچى، «جوداخ ئۇرۇقى»، ئۇلار ئۆزلىرىنى «قالۇچى» دەپمۇ ئاتايدۇ. «قالۇچى»لار توغرىسىدىكى يەرلىك رىۋايەتلەرنىڭ بەزىلىرىدە چىڭگىزخان ئىستىلاسىدىن كېيىن چوڭ يۇلتۇز ئەتراپىغا ماكانلاشقان موڭغۇللار ئۆزلىرىنىڭ لامالىرىنى تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن يىلدا بىر قېتىم تىبەتكە بارىدىغان بولغاچقا دائىم دۆڭقوتاننىڭ غەربىدىن ئۆتۈشكە توغرا كېلىدىكەن. بۇ مۇشكۈل سەپەر جەريانىدا ۋاقتى-سائىتى توشۇپ قالغان ئىككى تاۋاپچى ئايال دۆڭقوتان ئاچىلىغا كەلگەندە بىرلا ۋاقىتتا يەڭگىپتۇ. يېڭىدىن دۇنياغا كۆز ئاچقان بۇ بىر جۈپ بوۋاقنىڭ بىرسى ئوغۇل، يەنە بىرسى قىز ئىكەن. يولدىكى خېيىم-خەتەردىن ئەنسىرىگەن بۇ تاۋاپچى موڭغۇللار بۇ بىر جۈپ پەرزەنتنى شۇ جايدىكى يەرلىك خەلقلەرنىڭ بېقىۋېلىشىغا تاشلاپ كېتىدىكەن ۋە ھەر يىلى تاۋاپ مەزگىلىدە ئۆزلىرىنىڭ بۇ پۇشتىنى يوقلاپ تۇرىدىكەن. يىللار ئۆتۈپ بۇ بىر جۈپ موڭغۇل پۇشتى چوڭ بولۇپتۇ ۋە بىر-بىرىگە ئۆيلىنىپتۇ. مانا شۇ بىر جۈپ ئوغۇل-قىزدىن كۆپەيگەنلەر ئۆزلىرىنى «جوداخلار» [10]» ياكى «قالۇچى» دەپ ئاتاشقانىكەن دەپ ھېكايە قىلىنسا، يەنە بىر خىل رىۋايەتتە، چوڭ يۇلتۇز ئەتراپىدىكى موڭغۇللار لوپنۇرلۇقلارنىڭ بېلىقچىلىق ھۈنىرىگە ناھايىتى قىزىقىپ قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بىر جۈپ پەرزەنتلىرىنى مانجا (بېلىق تۇتىدىغان تور) بىلەن ئالماشتۇرغان. بۇ موڭغۇل پەرزەنتلىرىنىڭ بىرىنىڭ ئىسمى ئالا تولو، يەنە بىرسىنىڭ ئىسمى چالى تولو ئىكەن. ئۇلار چوڭ بولۇپ ئەر-خوتۇن بولۇپتۇ، ئۇلاردىن قالغان نەسىللەر ئۆزلىرىنى «قالۇچى» دەپ ئاتىغانىكەن، يۇقىرىدىكى ھەر ئىككى رىۋايەت مەزمۇن جەھەتتىن ئوخشاشلىققا ئىگە. بۇ ئۇرۇق كۆپرەك دۆڭقوتان ئەتراپىدىكى «لايسۇ»غا ئورۇنلاشقان بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنى «لايسۇلۇق مانجاچى» دەپ ئاتىشىدۇ. بۇ ئۇرۇقلار توغرىسىدا ھازىرغىچە قولىمىزدا ھېچقانداق يازما ئۇچۇر بولمىغاچقا، بەزى ۋەقەشۇناسلارنىڭ ئاغزاكى رىۋايەتلىرىگە تايىنىشتىن باشقا ئامال بولمىدى، شۇڭا بۇ ھەقتە ئىزدەنگەنلەرنىڭ تولۇقلىشىغا موھتاجمىز.

لوپنۇرلۇقلار شۇ رايوننىڭ تەبىئىي شارائىتى تۈپەيلىدىن جەمەتنى بىرلىك قىلىپ كۆچمەن ھالەتتە تارقاق ئولتۇراقلاشقان. شۇڭا جەمەتچىلىك ئىزنالىرى باشقا ئۇيغۇر رايونلىرىغا قارىغاندا بىر قەدەر تولۇق ساقلانغان. ئۇلارنىڭ ئىچىدە يەتتە ئەۋلادنىڭ نەسەبنامىسىنى بىلىدىغانلار خېلى كۆپ نىسبەتنى ئىگىلەيدۇ. ئەلۋەتتە نەسەب تارىخى شۇ رايوننىڭ مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكىنى چۈشىنىشنىڭ بىر بەلگىسى بولغاچقا، ئۇنىمۇ قېزىش، رەتلەش ۋە ئىسخېملاشتۇرۇش مۇھىم ئانتروپولوگىيەلىك قىممەتكە ئىگە.

مەن بۇ ماقالىدە ئۈچ قېتىملىق لوپنۇر زىيارىتى جەريانىدىكى تەسىراتلىرىمدىن قىسمەن تەمەچلەرنى ھۇزۇرۇڭلارغا سۇندۇم، لوپنۇرشۇناس دوستلارنىڭ تولۇقلىشىنى ۋە تەنقىدىي پىكىر بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئىزاھاتلار:

[1] «ھەيدىن تۆرەم» — شۋېتسىيەلىك مەشھۇر ئېكسپېدىتسىيەچى سۋېن ھېدىن لوپنۇرلۇقلار «ھەيدىن تۆرەم» دېيىشىدۇ.

[2] ئابدال — لوپنۇردىكى يەر ئىسمى.

[3] جۇسۇن — سۇزۇك.

[4] مەھمۇد كاشغەرىي : «تۈركىي تىللار دىۋانى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981- يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 1- توم، 3- ، 8- بەتلەر.

[5] مەھمۇد كاشغەرىي: «تۈركىي تىللار دىۋانى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981- يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 1- توم، 8- بەت.

[6] ئەسئەت سۇلايمان: «ئۆزلۈك ۋە كىملىك»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2006- يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 102-، 103-، 104-، 107-، 108- بەتلەر.

[7] ئىبراھىم مۇتىئى: «تەكلىماكان ئەتراپىدىكى قەدىمكى شەھەرلەر»، «شىنجاڭ تەزكىرىسى» 1996- يىلى 1- سان، 108- بەت.

[8] ئىمىن تۇرسۇن: «توپونىمغا دائىر ئىزدىنىشلەر»، «شىنجاڭ تەزكىرىسى» ژۇرنىلى، 1996- يىلى 3- سان، 43- بەت.

[9] بۇ ئاغزاكى رىۋايەتنى 1977- يىلى 8- ئاينىڭ 26- كۈنى دۆڭقوتان يېزىسىدا ئولتۇرۇشلۇق پېشقەدەملەر سۆھبىتىدە خاتىرىلەنگەن خاتىرەمدىن ئالدىم.

[10] چوداغ — موڭغۇلچە سۆز بولۇپ، «چو» — بۇت، «داغ» — تاۋاپ مەنىسىدە.

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پىروفېسسورى.

مەتتۇرسۇن ئېلى

«ئوچۇق خەت»كە ئوچۇق خەت

— سۇلايمان قەييۇمنىڭ مەتتىمىن ھوشۇر ئاكىغا يازغان ئوچۇق خېتىنى ئوقۇغاندىن كېيىن

سۇلايمان قەييۇمنىڭ يازغۇچى مەتتىمىن ھوشۇر ئاكىغا يازغان ئوچۇق خېتىنى («شىنجاڭ مەدەنىيىتى» 2012 - يىللىق 6 - سان) قىزىقىپ ئوقۇپ چىقتىم. مۆھتەرەم يازغۇچىمىز مەتتىمىن ھوشۇر ئاكىغا يېزىلغىنى بىلەن ھەممىگە تالىق بولغان، شەكلى ئەركىن، مەزمۇنى چاچما بۇ خەت نۇرغۇن تەرەپلەرگە تۇتۇشىدىكەن. شۇڭا ئۇنى مەتتىمىن ھوشۇر ئاكا باشچىلىقىدىكى بارلىق يازغۇچىلارغا، ئەدەبىي تەنقىدچىلەرگە، ئوقۇرمەنلەرگە، ھەتتا پۈتۈن مىللەت كىشىلىرىگە يېزىلغان خەت دەپ قارىساق تېخىمۇ توغرا بولغىدەك. سۇلايمان قەييۇمنىڭ سەمىمىي يۈرەك سۆزلىرىدىن تەركىب تاپقان بۇ «خەت»تە ئادەمنى ئويلاندۇرىدىغان نۇرغۇن پايدىلىق تەكلىپ، تەۋسىيە ھەم تەشەببۇسلار ئوتتۇرىغا قويۇلۇپتۇ. بۇلارنىڭ ئەدەبىياتىمىزنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا مۇئەييەن ئىجابىي رول ئوينايدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. مەن «خەت»نى ئوقۇۋېتىپ ئۇنىڭدا بەزى مەسىلىلەرنىڭمۇ مەۋجۇتلۇقىنى بايقىدىم ھەمدە بۇ مەسىلىلەرنى كۆرسىتىش ۋە ئۇلارغا تېگىشلىك ئىزاھاتلارنى بېرىشنى لايىق تاپتىم.

1 . فرانسىيە يازغۇچىلىرىنىڭ رەت تەرتىپى مەسىلىسى. خەتنىڭ بېشىدا (ژۇرنالنىڭ 33 - بېتىدە) سەككىز نەپەر فرانسىيە يازغۇچىسى تىلغا ئېلىنغان. ئەسلىي جۈملە مۇنداق: «بالزاك يازغان شۇ پارىژنى فلوبېر، ئالېكساندىر دىيۇما، ئېمىل زولا، ھيۇگو، ستېندال، مارسېل پىروست ۋە موپاسسانلار يېزىپ يەنە ئېشىپ قالدى.» خوش، بىز بۇ جۈملىدىكى گرامماتىكىلىق ۋە مەنتىقىلىق خاتالىقنى («بالزاك يازغان شۇ پارىژنى... يېزىپ يەنە ئېشىپ قالدى.») قويۇپ تۇرۇپ، يۇقىرىقى يازغۇچىلارنىڭ ياشىغان يىلىغا قاراپ باقايلى: بالزاك (1799 — 1850)، فلوبېر (1821 — 1880)، ئالېكساندىر دىيۇما (1824 — 1895)، ئېمىل زولا (1840 — 1902)، ھيۇگو (1802 — 1885)، ستېندال (1783 — 1842)، مارسېل پىروست (1871 — 1922)، موپاسسان (1850 — 1893). كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، «خەت»تە 1842 - يىلى ۋاپات بولغان ستېندال ئۆزىدىن 50 يىل كېيىن ۋاپات بولغان ئېمىل زولانىڭمۇ كەينىگە تىزىلىپ قالغان. 1893 - يىلى ۋاپات بولغان موپاسسان بولسا ئۆزىدىن ئۈچ يىل كېيىن ۋاپات بولغان ئالېكساندىر دىيۇمانىڭ، توققۇز يىل كېيىن ۋاپات بولغان ئېمىل زولانىڭ، 29 يىل كېيىن ۋاپات بولغان مارسېل پىروستنىڭ كەينىگە تىزىلىپ قالغان. ئاپتور بۇ يازغۇچىلارنى رەتكە تىزغاندا نېمىنى ئاساس قىلدى بۇنىسى نامەلۇم، ئەمما يۇقىرىقى جۈملىدىن ئۇنىڭ ئۇلارنىڭ ئىلگىرى - كېيىنلىك مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەۋاتقانلىقى ۋە تەكىتلەۋاتقانلىقى ناھايىتى ئېنىق. شۇڭا ئۇلارنى ۋاپات بولغان يىلى بويىچە تىزىش مېنىڭچە ئەقىلگە مۇۋاپىق. ئۇ چاغدا تەرتىپ مۇنداق بولىدۇ: ستېندال (1842 - يىلى ۋاپات بولغان)، بالزاك (1850 - يىلى ۋاپات بولغان)، فلوبېر (1880 - يىلى ۋاپات بولغان)، ھيۇگو (1885 - يىلى ۋاپات بولغان)، مو-

ئوبزورچىلار مۇنبىرى

پاسسان (1893 - يىلى ۋاپات بولغان)، ئالكساندىر دىيۇما (1895 - يىلى ۋاپات بولغان)، ئېمىل زولا (1902 - يىلى ۋاپات بولغان)، مارسېل پىرووست (1922 - يىلى ۋاپات بولغان). ناۋادا ئاپتور «بالزاك يازغان پارىژ XXلار يېزىپ يەنە ئېشىپ قالدى» دېمەكچى بولسا، ستېندالنى تىلغا ئېلىپ ئۇلتۇرمايلا تەرتىپىنى مۇنداق تىزىشى كېرەك: بالزاك، فلوبېر، هيۇگو، مۇپاسسان، ئالكساندىر دىيۇما، ئېمىل زولا، مارسېل پىرووست. مۇشۇنداق بولسا مەنتىقە جەھەتتىن توپتوغرا بولىدۇ.

2. فوكنېرنىڭ بارچە رومانلىرىدا ئۆزى ياشىغان بىر خىلۇەت بازارنىلا يازغانلىقى مەسلىسى. ئاپتور «خەت»تە (ژۇرنالنىڭ 33 - بېتىدە) ئامېرىكا يازغۇچىسى ۋىلىئام فوكنېرنىڭ 65 يىللىق هاياتىدا 19 پارچە رومان يازغانلىقىنى ئېيتىپ ئۆتكەندىن كېيىن مۇنداق دەيدۇ: «ئۇ بارچە رومانلىرىدا ئۆزى ياشىغان مىسسىسىپى ئىشتاتىنىڭ بىر خىلۇەت بازىرىنىلا يازغانىكەن». دەرۋەقە «فوكنېر ئىجاد قىلغان پۈتكۈل 19 پارچە رومان، 75 پارچە هېكايە ئىچىدە، 15 پارچە رومانى ۋە مۇتلەق كۆپ ساندىكى هېكايىلىرىدىكى ۋەقەلەرنىڭ ھەممىسى يوكناپاتاۋفادا يۈز بېرىدۇ» [1]. مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، يوكناپاتاۋفا (Yoknapatawpha) ناھىيىسى فوكنېر ئۆزىنىڭ چوڭ بولغان ۋە ياشىغان يۇرتى (تۇغۇلغان يۇرتى مىسسىسىپىدىكى يېڭى ئالبانىي بولۇپ، 1902 - يىلى ئۇ ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن ئوكسفورد بازىرىغا كۆچۈپ بارغان). ئوكسفورد بازىرىنى مودېل قىلىپ توقۇپ چىققان جۇغراپىيەلىك جايىكەن. ئۇنىڭ ئۇلۇغ بوۋا ۋە بوۋىلىرى، دادىسى ۋە قېرىنداشلىرى ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى پېرسوناژلارنىڭ قىممەتلىك پىروتوتىپلىرىغا ئايلانغانىكەن [2]. بۇ مەنىدىن فوكنېرنى مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئەسەرلىرىدە ئۆزى چوڭ بولغان ۋە ياشىغان ئوكسفورد بازىرىنى يازغان دېيىشكە بولىدۇ. ئەمما «ئۇ بارچە رومانلىرىدا ئۆزى ياشىغان مىسسىسىپى ئىشتاتىنىڭ بىر خىلۇەت بازىرىنىلا يازغانىكەن» دېيىش مۇتلەقلەشتۈرۈش تازا توغرا ئەمەس. چۈنكى «باشقا تۆت پارچە رومانىنىڭ ئىچىدىكى <مەسەل>دە ياۋروپا ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان، قالغان رومانلىرىنىڭ ۋەقەلىكىنىڭ ھەممىسى ئامېرىكىنىڭ جەنۇبىغا مۇناسىۋەتلىك ھېكايىلەردىن ئىبارەت» [3]. مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللاردا يېزىلىشىچە، ئامېرىكىنىڭ جەنۇبى 17 ئىشتاتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىكەن [4].

3. هېمىڭۋاي ئەسەرلىرىنىڭ تېما دائىرىسى مەسىلىسى. «خەت»تە (ژۇرنالنىڭ 33 - بېتىدە) ئاپتور: «كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز، ئامېرىكا هېمىڭۋايدىنمۇ ئېشىپ قالدى» دەيدۇ. ئېنىقكى، ئاپتور بۇ يەردە هېمىڭۋاينى ئامېرىكىنى يازغان يازغۇچى دېمەكچى بولىدۇ. بۇ راستمۇ؟ ئەمەلىيەتتە، هېمىڭۋاي ئىجادىيىتىنىڭ تېما دائىرىسى بىر قەدەر كەڭ بولۇپ ئامېرىكا بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. ئۇنىڭ «قۇياش ئوخشاشلا كۆتۈرۈلىدۇ» (1926 - يىلى نەشر قىلىنغان) ناملىق تۇنجى رومانىدا 1 - دۇنيا ئۇرۇشى دەۋرىدىكى ياۋروپا ئۇرۇش مەيدانلىرى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنىپ، ئۇرۇشتا بېلىنىڭ ئاستى پالەچ بولۇپ قالغان ئەر باش پېرسوناژ جېك بارنىس ۋە ئېرى ئۇرۇشتا ئۆلۈپ كەتكەن ئايال باش پېرسوناژ بىرېت ئاشلىي قاتارلىقلارنىڭ كەچمىشلىرى يېزىلغان. «ئەلۋىدا قورال» (1928 - يىلى نەشر قىلىنغان) رومانىدا 1 - دۇنيا ئۇرۇشى دەۋرىدىكى ئىتالىيە جەڭگاھى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان بولۇپ، رومانىدا تەسۋىرلەنگەن ۋەقە ئىتالىيە چېگراسى ئىچىدىكى ئالپس تاغلىق رايونى ۋە بىتەرەپ دۆلەت شۋېيتسارىيەدە يۈز بېرىدۇ. رومانىدا بايان قىلىنىشىچە، ئىتالىيەدە بىناكارلىق كەسپىدە ئوقۇۋاتقان ئامېرىكىلىق ياش فرېدېرىك هېنرى ئىتالىيە ئارمىيەسىگە پىدائىي بولۇپ قاتنىشىپ قۇتقۇزۇش ماشىنا شوپۇرى بولىدۇ. كېيىنچە ئۇ لېيتېنانتلىققا كۆتۈرۈلىدۇ. كېيىن ئىتالىيە فرونتىدا ئەنگلىيەلىك سېسترا كەسىرىن باركلېي بىلەن تونۇشۇپ قالىدۇ. ئۇرۇشتا يارىلانغان هېنرى مىلاندىكى جەڭگاھ دوختۇرخانىسىدا كەسىرىن بىلەن قايتا ئۇچرىشىدۇ. كېيىن ئۇ سەپداشلىرى بىلەن قاچىدۇ ھەمدە مىلانغا بېرىپ كەسىرىننى تاپىدۇ. ئۇ ئىككىسى شۋېيتسارىيەگە بېرىپ تىنچ تۇرمۇش كەچۈرىدۇ. بىراق كەسىرىن تۇغۇتتا قانسىراپ ئۆلۈپ كېتىدۇ، بالىمۇ قورساقتىلا ئۆلۈپ قالىدۇ. هېنرى كەسىرىن بىلەن ۋىدالىشىپ ئۈمىدسىز ۋە روھسىز هالدا سارايغا قايتىدۇ. 1930 - يىللاردا هېمىڭۋاي ئىسپانىيە كالا ئۇسۇشتۇرۇش مەيدانى تەسۋىرلەنگەن «چۈشتىن كېيىن ئۆلۈش»، ئۆزىنىڭ ئافرىقىدىكى كەچمىشلىرى بايان قىلىنغان «ئافرىقىنىڭ يېشىل تاغلىرى»، «كىلىمانجارودىكى قار» قاتارلىق ئەسەرلەرنى

يازدۇ. 1940 - يىلى ئۇ ئىسپانىيە ئىچكى ئۇرۇشى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان «ماتەم قوڭغۇرىقى كىمگە چېلىنىۋاتىدۇ» رومانىنى يازدۇ. روماندا باش پېرسوناژ روبېرت جوردانىنىڭ ئىسپانىيەدىكى فاشىزمغا قارشى ئۇرۇش جەريانىدىكى ئىش- پائالىيەتلىرى يېزىلغان. ئۇنىڭ 1952 - يىلى ئېلان قىلىنغان «بوۋاي ۋە دېڭىز» پوۋېستىدا كۇبالىق بېلىقچى بوۋاي سانتىياگونىڭ غايەت زور مارلىن بېلىقنى تۇتۇش كەچۈرمىشلىرى يېزىلدۇ. قىسقىسى، ئۇنىڭ ۋەكىللىك ئەسەرلىرى ئىچىدە ئامېرىكا تۇرمۇشى تەسۋىرلەنگەنلىرىدىن جەت ئەلدە يۈز بەرگەن ۋەقەلەر يېزىلغانلىرى كۆپ. پەقەت رومانلىرىنىلا ئالساق، بەش روماندىن «قۇياش ئوخشاشلا كۆتۈرۈلىدۇ»، «ئەلۋىدا قورال»، «ماتەم قوڭغۇرىقى كىمگە چېلىنىۋاتىدۇ» ناملىق ئۈچىدە ياۋروپا ئۇرۇش مەيدانلىرى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان ياكى بىۋاستە يېزىلغان. «زەردار ۋە يوقسۇل»، «دەريادىن ئۆتۈپ ئورمانلىققا كىرىش» ناملىق ئىككىسىدە ئامېرىكا تۇرمۇشى يېزىلغان. شۇڭلاشقا 1930 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ، ھېمىڭۋاي ھەمىشە ئامېرىكا سول قانات يازغۇچىلارنىڭ «دۆلەتنىڭ ئىشلىرى بىلەن كارى يوق، دىققىتى دائىم باشقا ئەللەردە، جەت ئەللەردىكى ئىشلارنى تەسۋىرلەشكە خۇشتار» دەپ تەنقىدلىشىگە ئۇچراپ تۇرغان [5]. ئامېرىكىنى ئاز يازغان ھېمىڭۋايدىن ئامېرىكا ئېشىپ قالماي كىمدىن ئېشىپ قالار؟

3. بىز «تاماق يېدىڭمۇ؟» دەپ سالاملىشىدىغان بولدۇقمۇ؟ «خەت»تە (ژۇرنالنىڭ 34 - بېتىدە) ئاپتور «راستقۇ، بۇرۇن باشقىلار ‹تاماق يېدىڭمۇ؟› دەپ سالاملىشاتتى، ئەمدى قويۇپ شۇ سالامنى بىز قىلىۋاتىمىز» دەيدۇ. ھازىرغىچە مەن ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىمىزنىڭ سالام-سەھەتتە بىر- بىرىدىن «تاماق يېدىڭمۇ؟» دەپ سورىغىنىنى ئاڭلاپ باقماپتىمەن. ئادەتتە بىزنىڭ ئاڭلايدىغىنىمىز «ئەسسالامۇئەلەيكۇم»، «تىنچلىقمۇ»، «ئوبدان تۇردىڭىزمۇ». «سالامەتمۇسىز»، «ياخشىمۇسىز» قاتارلىقلار بولاتتى. ئاپتور يېڭىلىشىپ قالدىمۇ ياكى ئارىمىزدا «تاماق يېدىڭمۇ؟» دەپ سالاملىشىدىغانلارنىڭ پەيدا بولغىنى ماڭا نامەلۇممۇ، بۇ ھال مېنى گاڭگىرىتىپ قويدى.

4. «چالا تەگكەن ئوق»: تەنقىدچىلەرنىڭ تەنقىد ئۆلچىمى ۋە تەپەككۇرى گۇمانلىقمۇ ياكى سۇلايمان قەييۇمنىڭ تەنقىد ئۆلچىمى ۋە تەپەككۇرى گۇمانلىقمۇ؟ «خەت»تە (ژۇرنالنىڭ 35 - بېتىدە) ئاپتور قەلەم تەۋرىتىش ھەققىدە، ھەممىنى بىرلا ئاپتور يازغاندەك تۇيۇلىدىغان كىتابلار ھەققىدە سۆزلەپ كېلىپ، «راست گەپنى قىلغاندا ‹ئۇنتۇلغان كىشىلەر›، ‹چالا تەگكەن ئوق›، ‹ئىز›، ‹ئويغانغان زېمىن›، ‹قۇم باسقان شەھەر›، ‹مەھمۇد كاشغەرىي›، ‹جاللات خېنىم›، ‹ئانا يۇرت›، ‹يىگانە ئارال›، ‹باھادىرنامە› (ئاساسلىقى رومانلارنى كۆزدە تۇتتۇم)دىن كېيىن قەلب كۆزىمىزنى داۋالاتقۇدەك رومان يېزىلماپتۇ، شۇڭغا قاراپ ئەدەبىياتىمىزنى كۆككە كۆتۈرگەن تەنقىدچىلەرنىڭ تەنقىد ئۆلچىمى ۋە تەپەككۇرىدىن گۇمانلىنىمەن» دەپ يازدۇ. بىلىشىمچە، ھازىرغىچە ئەقلى- ھوشى جايىدا تەنقىدچىلەرنىڭ ھېچقايسىسى «چالا تەگكەن ئوق»نى بىرىنچىدىن، «قەلب كۆزىمىزنى داۋالاتقۇدەك رومان» دەپ كۆككە كۆتۈرۈپ باققان ئەمەس؛ ئىككىنچىدىن، ئۇنى يۇقىرىدا سۇلايمان قەييۇم تىلغا ئالغان رومان بىلەن بىر قاتاردا تۇرالايدىغان ئۇتۇقلۇق چىققان تارىخىي رومان دەپ قاراپ باققان ئەمەس؛ ئۈچىنچىدىن، ئۇيغۇر رومانچىلىقىنىڭ بەدىئىي مۇۋەپپەقىيىتىگە ۋەكىللىك قىلالايدىغان رومانلار قاتارىغا تىزىپمۇ باققان ئەمەس. ئەكسىچە تەنقىدچىلەر ئۇنى ئۇتۇقسىز چىققان تارىخىي رومان؛ ۋەقە قوغلىشىپ، پېرسوناژلار تارىخىي ۋەقەلەرنى يېزىشنىڭ ۋاستىسىگە ئايلاندۇرۇپ قويۇلغان رومان؛ ۋەقە ئاساس، پېرسوناژ قوشۇمچە ئورۇنغا ئۆتۈپ قالغان، بىرمۇ پېرسوناژنىڭ خاراكتېرى تولۇق ئېچىپ بېرىلمىگەن رومان؛ تىل جەھەتتە نۇقسان بەك كۆپ رومان؛ توقۇلمىلارنىڭ (جۈملىدىن زامانقۇلغا چالا تەگكەن ئوق ۋەقەسىنىڭ) چىنلىق دەرىجىسى تۆۋەن رومان دەپ باھالاشقان. سۇلايمان قەييۇمنىڭ «چالا تەگكەن ئوق»نى «قەلب كۆزىمىزنى داۋالاتقۇدەك رومان» دەپ كۆككە كۆتۈرۈشى ۋە ئۇنى يۇقىرىقى رومانلار بىلەن بىر قاتاردا تۇرالايدىغان ئۇتۇقلۇق چىققان رومان دەپ قارىشى كىشىنى ئەجەبلەندۈرىدۇ. بۇ چاغدا بىز ئىختىيارسىز ھالدا «چالا تەگكەن ئوق» توغرىسىدىكى باھادا تەنقىدچىلەرنىڭ تەنقىد ئۆلچىمى ۋە تەپەككۇرى گۇمانلىقمۇ ياكى سۇلايمان قەييۇمنىڭ تەنقىد ئۆلچىمى ۋە تەپەككۇرى گۇمانلىقمۇ؟ دېگەن سوئالنى قويۇشقا مەجبۇر بولىمىز. بۇ سوئالغا ئەقىللىق ئوقۇرمەنلەر ئاسانلا

توغرا جاۋاب تاپالايدۇ.

5. قۇرۇلمىچىلىق مودېرنىزمغا خاس ئەدەبىي ئېقىممۇ؟ «خەت»تە (ژۇرنالنىڭ 35 ـ بېتىدە) ئاپتور «بۇ ناتىۋانلارنىڭ نەزەرىدە سىمۋولىزم، قارا يۇمۇر، ئاڭ ئېقىمى، سېھىرىي رېئالىزم، بىمەنە تىياتىر، قۇرۇلمىچىلىق دېگەندەك مودېرنىزمغا خاس ئەدەبىي ئېقىملار ئەدەبىياتىمىزنىڭ بەركەتلىك خامىنىدىكى چەشلەرنى ئۇچۇرۇپ كېتىدىغان قارا قۇيۇنمىش» دەپ يازىدۇ. ئېنىقكى، بۇ يەردە ئاپتور قۇرۇلمىچىلىقنىمۇ «مودېرنىزمغا خاس ئەدەبىي ئېقىملار»غا تەۋە قىلىۋېتىدۇ. ئەمەلىيەتتە، قۇرۇلمىچىلىق 20 ـ ئەسىردىكى غەرب ئەدەبىيات نەزەرىيەسى ۋە ئەدەبىي تەنقىدچىلىك ئېقىمى. «20 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا جۇش ئۇرۇپ راۋاجلانغان ۋە قىيام بولغان قۇرۇلمىچىلىق ئەدەبىيات نەزەرىيەسى ھەم ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان بەلگىشۇناسلىق، بايانشۇناسلىق سائۇسسىر تىلشۇناسلىق نەزەرىيەسىنىڭ ئەدەبىيات تەتقىقاتىدا تەتبىقلىنىشى، شۇنداقلا پىراگا ئېقىمى، يېڭى تەنقىدچىلىك قاتارلىق ئەدەبىيات نەزەرىيە ئىدىيەلىرىنىڭ يەنىمۇ تەرەققىي قىلدۇرۇلۇشى...» [6]. غەرب مودېرنىزم ئەدەبىيات ئېقىملىرى بىلەن 20 ـ ئەسىر غەرب ئەدەبىيات نەزەرىيەسى ۋە ئەدەبىي تەنقىدچىلىك ئېقىملىرى بىر ـ بىرىگە تۈپتىن ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل ئېقىم. غەرب مودېرنىزم ئەدەبىيات ئېقىملىرى كونكرېت ئەدەبىي ئىجادىيەت ئېقىملىرىدىن ئىبارەت. غەرب ئەدەبىيات نەزەرىيەسى ۋە ئەدەبىي تەنقىدچىلىك ئېقىملىرى بولسا كونكرېت ئەدەبىي ئەسەرلەرنى تەتقىق ـ تەھلىل قىلىش جەريانىدا بارلىققا كەلگەن مېتودولوگىيە سىستېمىسى ۋە نەزەرىيەلەر ھەمدە تەنقىدچىلىك ئۇسۇل ـ ئەندىزىلىرىدىن ئىبارەت.

6. ئۇيغۇر رومانلىرىنىڭ سانى ھەققىدە قارىسىغا سۆزلەش. «خەت»تە (ژۇرنالنىڭ 37 ـ بېتىدە) ئاپتور «ئۇيغۇر رومانلىرى 200 گە ئۇلاشتى» دەپ كېسىپ ئېيتىدۇ. «200 گە ئۇلاشتى» دېگەندىكى «ئۇلاشتى»نىڭ مەنىسى «يەتتى» دېگەنلىك بولىدۇ. بۇ «ئوچۇق خەت»نىڭ ئاخىرىغا قارايدىغان بولساق، «خەت»نىڭ 2011 ـ يىلى سېنتەبىردە يېزىلغانلىقىنى بىلىمىز. ئاپتور بۇ يەردە «2011 ـ يىلى سېنتەبىرگىچە ئۇيغۇر رومانلىرى 200 گە يەتتى» دېمەكچى بولىدۇ. يېقىندىلا يەنە بىر ئاپتور ماقالىسىدە «بۈگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى رومانلارنىڭ سانى 300 پارچىگە يېتىپ، سان ۋە سۈپەت جەھەتتىمۇ خېلى سەۋىيە ھاسىل قىلدى» دەپ يازدى («تەڭرىتاغ» 2012 ـ يىللىق 4 ـ سان، 82 ـ بەت). بۇ ماقالىدىمۇ 2011 ـ يىلى يىل ئاخىرىغىچە ئۇيغۇر رومانلىرىنىڭ سانى 300 گە يەتتى دېيىلگەن. ناھايىتى ئېنىقكى، ئىككى ئاپتورنىڭ ئۇيغۇر رومانلىرىنىڭ سانى توغرىسىدىكى مۆلچەرىدە پەرق بەك چوڭ. ئۇنداقتا بۇ ئىككى ھۆكۈمنىڭ قايسىسى توغرا؟ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتى ئۇيغۇر ھازىرقى ـ بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتى يۆنىلىشىنىڭ ماگىستىر ئاسپىرانتى پاتىگۈل غوپۇر يېقىندا ئۇيغۇر رومانلىرىنىڭ ئىستاتىستىكىلىق تىزىملىكىنى ئىشلىگەن بولۇپ، ئۇنىڭدا «قانلىق يەر»دىن باشلاپ 2012 ـ يىلى يىل ئاخىرىغىچە نەشر قىلىنغان رومانلارنىڭ سانى بىرمۇبىر تىزىملاپ چىقىلغان. ئۇيغۇر يازغۇچىلىرىنىڭ رومانلىرى نەشر يىلى تەرتىپى بويىچە تىزىلغان بۇ تىزىملىككە جەمئىي 249 پارچە رومان كىرگۈزۈلگەن («باھادىرنامە»گە ئوخشاش ئالتە توملۇق رومانلارمۇ بىر رومان دەپ سانالغان، مېنىڭچە شۇنداق ساناش توغرا). تىزىملىكتىن مەلۇم بولۇشىچە، ئۇيغۇر رومانلىرى 2011 ـ يىلى يىل ئاخىرىغىچە 241 پارچىگە يەتكەن، 2009 ـ يىلىلا 206 پارچىگە يېتىپ بولغان. شۇڭا «خەت» ئاپتورىنى ئاساسسىزلا «ئۇيغۇر رومانلىرى 200 گە ئۇلاشتى» دەپ يېڭىلىشقان دېيىشكە بولىدۇ، ئەمەلىيەتتە، بۇنداق قارىسىغا سۆزلەش «خەت»نىڭ ئىلمىيلىكىنى تۆۋەنلىتىۋېتىش رولىنىلا ئوينايدۇ، خالاس.

7. يازغۇچىدىن گەپ باشلاپ تەنقىدچى ھەققىدە، تەنقىدچىدىن گەپ باشلاپ يازغۇچى ھەققىدە گەپ يورغىلىتىش. «خەت»نىڭ ئاخىرىدىراق (ژۇرنالنىڭ 38 ـ بېتىدە) ئاپتور «بىزدە بەزى قەلەمكەشلەرنىڭ تەنقىد بىلەن خۇشى يوق، نېمىشقا؟ بىزدىكى تەنقىدچىمۇ ۋە قەلەمكەشمۇ بەكلا نازۇك. بۇ يەردىكى مەسىلە قەلەمگە بولغان مەسئۇلىيەت ۋە قورساقتىكى ئۇماچقا بېرىپ تاقىلىدۇ» دەپ يېزىپلا تەنقىد ۋە تەنقىدچى توغرىسىدىكى گەپلەرگە ئۆتۈپ كېتىدۇ. بەزى قەلەمكەشلەرنىڭ نېمىشقا تەنقىد بىلەن خۇشى يوق دېگەن مەسىلىگە بىر ئېغىزمۇ بىۋاسىتە جاۋاب بەرمەيدۇ («بىزدىكى تەنقىدچىمۇ ۋە قەلەمكەشمۇ بەكلا نازۇك»

دېگەن گەپنى مەن يۇقىرىقى سوئالغا مەنتىق جەھەتتىن
جاۋاب بولالمايدۇ دەپ قارىدىم). ئاپتور «مەمتىمىن
ھوشۇر ئاكا!» دېگەن ئۇندەش جۈملىدىن كېيىن، ئەدەبىي
تەنقىدچىلىك ھەققىدە ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپلا، «غەرب
تەنقىدچىلىرى ئەدەبىياتنى، پەلسەپىنى، سەنئەتنىڭ بارچە
ساھەسىنى رەھىمسىزلىك بىلەن قامچىلاپ تۇرىدۇ. ئۇلار
ئىجادىيەت ۋە تەنقىدچىلىكنىڭ كوچىسىغا قىلىدىغان ئىش
تاپالماي كىرىۋالغان ئەمەس، غەرب يازغۇچىلىرىنىڭ تارى-
خىنى ئوقۇساق ئۇلارنىڭ ياش چېغىدىلا ئەدەبىيات، تىل،
پەلسەپە... پەنلىرىنىڭ ئۇستازلىرى ئىكەنلىكىنى بىلىمىز.
نۇرغۇنلىرى ھەتتا تەبىئىي پەنلەرنىڭ ئەللامەلىرى تۇرۇپ
سەنئەتنىڭ قەسرىنى ئوتقاشتەك جاۋاھىرلار بىلەن بېزىيە-
لىگەن. فارابىي، ئىبنى سىنا، ئەل خارەزمىي، مەھمۇد كاش-
غەرىي، ئابدۇقادىر داموللام، مەمتىلى تەۋپىق ۋە ھۈسەيىن-
خان (ھۈسەيىنخان ئەمەس) تەجەللىي كەبىي ئۆلىمالار-
نىڭ...» دېگەنلەرنى يازىدۇ. شۇنىسى ئېنىقكى، يۇقىرىقى
بايانلاردا ئاپتور بىرىنچىدىن، يازغۇچىدىن گەپ باشلاپ
تەنقىدچى ھەققىدە، تەنقىدچىدىن گەپ باشلاپ يازغۇچى
ھەققىدە سۆزلىگەن؛ ئىككىنچىدىن، غەرب يازغۇچىلىرىنىڭ
بىلىم ساپاسى توغرىسىدا سۆزلەپ كېتىۋېتىپ شەرق
(ئۇيغۇر) ئۆلىمالىرىنى مىسالغا ئالغان. كېيىنكى ئابزاستا
ئاپتور گەپ يورغىلىتىش تاكتىكىسىنى داۋاملىق ئىشقا سال-
دۇ. مۇنۇ جۈملىلەرگە قاراڭ: «مەن ماگىستىرلىق ۋە دوك-
تورلۇق دېگەندەك ئۇنۋاناتنىڭ (توغرىسى ئۇتۇغات بولۇ-
شى كېرەك) خۇراپىي مۇخلىسى ئەمەس، ئەمما ئۇنداق ئۇ-
نغات ئاسانلا كىيىۋالىدىغان ئىككى يۈەنلىك شاپاق دوپپى-
مۇ ئەمەس. ئۇنى كىيسە شۇنىڭغا لايىق بىر نېمىنى ئەلنىڭ
ھۇزۇرىغا سۇنمىسا بولمايدۇ. شۇڭا غەربنىڭ تەنقىدچىلىك
ئۇسۇلىغا، تەنقىدنىڭ ئىجتىمائىي تەسىرىنىڭ كەڭلىكىگە،
تەنقىدكە تۇتقان سوغۇققان مۇئامىلىسىگە («غەرب»
دېگەن بۇ نامنىڭ تەنقىدكە سوغۇققان مۇئامىلە قىلىشى
قىزىق-تە، يا ئادەم بولمىسا ئۇ!)، ئەسەرلىرىنىڭ سۈپىتىگە
ۋە نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىنىڭ شۇلاردىن تازا ئاشماي-
ۋاتقانلىقىغا ھەيران بولمىساقمۇ بولىدۇ، (بۇ پەشنىڭ ئورنى-
غا ئەسلىي چېكىت قويۇلۇشى كېرەك ئىدى) بىزدىكى تەن-
قىدچىلىك خۇددى ئەدەبىياتنىڭ كەينىدە كېتىۋاتقان سوك-
سوك ئات بولماسلىقى كېرەك ئىدى.» يۇقىرىقى قۇرلاردا
ئاپتور مەنتىق جەھەتتىن بىر-بىرىگە قىلچە باغلاشمايدى-
غان ئىككى مەزمۇننى «شۇڭا» دېگەن باغلىغۇچى ئارقىلىق
بىر-بىرىگە «ماھىرلىق» بىلەن باغلايدۇ. ئەسلىي
«شۇڭا» باغلىغۇچىسى بىرىكتۈرگۈچى باغلىغۇچى بولۇپ،
سەۋەب-نەتىجىلىك ئىككى بۆلەكنى ئۆزئارا باغلاش رولى-
نى ئوينايدۇ. بۇنداق بۆلەكنىڭ ئالدىنقىسى سەۋەب بۆلى-
كى، كېيىنكىسى نەتىجە بۆلىكى بولۇشى، ئىككى بۆلەك
ئوتتۇرىسىدا كەلتۈرۈپ چىقىرىش-كېلىپ چىقىش مۇناس-
ۋىتى بولۇشى كېرەك. ماگىستىرلىق ۋە دوكتورلۇق دېگەن
ئۇتۇغاتنى كىيگەن ئادەم «شۇنىڭغا لايىق بىر نېمىنى
ئەلنىڭ ھۇزۇرىغا سۇنمىسا بولمايدۇ» دېگەن بۆلەك بىلەن
«غەربنىڭ تەنقىدچىلىك ئۇسۇلىغا، تەنقىدنىڭ ئىجتىمائىي
تەسىرىنىڭ كەڭلىكىگە، تەنقىدكە تۇتقان سوغۇققان مۇئامى-
لىسىگە، ئەسەرلىرىنىڭ سۈپىتىگە ۋە نوبېل ئەدەبىيات مۇ-
كاپاتىنىڭ شۇلاردىن تازا ئاشماي ۋاتقانلىقىغا ھەيران بولمى-
ساقمۇ بولىدۇ» دېگەن بۆلەك ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق
سەۋەب-نەتىجىلىك باغلىنىش مەۋجۇت ئەمەس، شۇنىڭ
ئۈچۈن بۇ ئىككى بۆلەكنى «شۇڭا» باغلىغۇچىسى ئارقى-
لىق باغلاش مەنتىقسىزلىك بولىدۇ.

8. بىر-بىرىگە زىت پىكىرلەر. «خەت»تە (ژۇرنالنىڭ
38-، 39-بەتلىرىدە) مۇنداق جۈملىلەر ئۇچرايدۇ: «ئەدە-
بىياتنى چۈشىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئىلگىرىكىدەك ‹تىل
ئالاھىدىلىكى، ئارقا كۆرۈنۈشى ۋە مەركىزىي ئىدىيەسى›
دېگەن ئۈچلا شادىلىق تار رامكىغا مىخلاپ قويۇلسا، ئە-
دەبىياتنىڭ پۈتىنى چۈشەپ قويىمىز. ئەدەبىياتقا قىلغان ئۇ-
ۋاللىق ئۆزىمىزگە قىلغان ئۇۋالچىلىقتۇر.»، «ئەسەرنى ئوقۇ-
غاندا ياكى تەھلىل قىلغاندا، شۇ دەۋرنىڭ سىياسىي، ئىقتى-
سادىي ۋە ئىجتىمائىي ھاۋاسى، جەمئىيەتنىڭ مەپكۇرىسى،
يازغۇچىنىڭ مۇددىئاسى، يازغۇچىنىڭ شارائىتى دېگەنلەرمۇ
ھېسابقا ئېلىنىشى كېرەك. لېكىن بىز ئەسەرگە باھا بەرگەن-
دە بۇ نۇقتىلارنى ئاسانلا ئۇنتۇپ قالىمىز-دە، گېپىمىز
چەك باسالمايدۇ.» خوش، ئەسەرنىڭ «ئارقا كۆرۈنۈشى»
بىلەن «شۇ دەۋرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي
ھاۋاسى، جەمئىيەتنىڭ مەپكۇرىسى، يازغۇچىنىڭ شارائىتى»
دېگەنلەر بىر نەرسە ئەمەسمۇ؟ ئەسەرنىڭ «مەركىزىي ئى-
دىيەسى» بىلەن «يازغۇچىنىڭ مۇددىئاسى» سۈرۈشتۈرۈپ
كەلسە بىر گەپ ئەمەسمۇ؟ ئەدەبىي ئەسەرنىڭ «ئارقا كۆ

رۇئۇشى ۋە مەركىزىي ئىدىيەسى»نى چۈشىنىش ۋە تەتقىق قىلىش «ئەدەبىياتنىڭ پۇتىنى چۈشەپ» قويغانلىق، «ئەدەبىياتقا قىلغان ئۇۋاللىق» بولىدىكەنۇ، «ئەسەرنى ئوقۇغاندا ياكى تەھلىل قىلغاندا، شۇ دەۋرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ھاۋاسى، جەمئىيەتنىڭ مەپكۇرىسى، يازغۇچىنىڭ مۇددىئاسى، يازغۇچىنىڭ شارائىتى دېگەنلەر»نى ئۇنتۇپ قالساق «گېپىمىز چەك باسالمايدۇ»كەن. ئاجايىپ مەنتىقسىزلىق-تە بۇ! مۇنۇ جۈملىلەرگە قاراڭ: «تەنقىدچىلىرىمىز ئانا تىلىدىكى ماتېرىياللار بىلەنلا كۇپايىلەنسە بولمايدۇ. ئۇلار مۇمكىن بولسا تەرەققىي قىلغان مىللەتلەرنىڭ تىل-يېزىقىدىكى ئەڭ يېڭى ماتېرىياللارنى كۆرۈپ، ۋاقتىدا (توك) تولۇقلىمىسا، ئەدەبىياتنىڭ خىرە كوچىسىنى يورۇتالمايدۇ...»، «تەنقىدچىلەر... بىر بولسا باشقىلارنىڭ كۆزىدە ئۆزىمىزنى كۆزىتىدۇ. بەس، يېتەر ئەمدى! ئۆزىمىزنىڭ كۆزىدە ئۆزىمىزنى كۆرەيلى. ئەلۋەتتە غەربنىڭ ئەدەبىيات-سەنئەت تەتقىقاتىدا نۇرغۇن ياخشى ئۈرنەكلەر بار. كۆلگە پات-پات يېڭى سۇ باشلاپ، ئايغىنى چىقىرىپ تۇرمىسا سېسىيدۇ.» ناھايىتى ئېنىقكى، ئاپتور بىرىنچىدىن، «تەنقىدچىلىرىمىز... تەرەققىي قىلغان مىللەتلەرنىڭ تىل-يېزىقىدىكى ئەڭ يېڭى ماتېرىياللارنى كۆرۈپ، ۋاقتىدا (توك) تولۇقلىمىسا، ئەدەبىياتنىڭ خىرە كوچىسىنى يورۇتالمايدۇ...» دەيدۇ؛ ئىككىنچىدىن، «ئۆزىمىزنىڭ كۆزىدە ئۆزىمىزنى كۆرەيلى!» دەپ خىتاب قىلىدۇ؛ ئۈچىنچىدىن، غەربنىڭ ئەدەبىيات-سەنئەت تەتقىقاتىدىكى ياخشى ئۈرنەكلەرنى پات-پات ئەدەبىيات تەتقىقاتىمىز ۋە تەنقىدچىلىرىمىزگە ئېلىپ كىرىشنى — كۆلگە يېڭى سۇ باشلاپ، ئۇنىڭ سېسىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. ئاپتور تەرەققىي قىلغان مىللەتلەرنىڭ تىل-يېزىقىدىكى ئەڭ يېڭى ماتېرىياللارنى كۆرۈپ، ۋاقتىدا «توك» تولۇقلاش ۋە غەربنىڭ ئەدەبىيات-سەنئەت تەتقىقاتىدىكى ياخشى ئۈرنەكلەرنى پات-پات ئەدەبىيات تەتقىقاتىمىز ۋە تەنقىدچىلىكىمىزگە ئېلىپ كىرىش بىلەن «ئۆزىمىزنىڭ كۆزىدە ئۆزىمىزنى» كۆرۈش تەشەببۇسى ئوتتۇرىسىدا زادىلا مەنتىقىلىق زىتلىق مەۋجۇت ئەمەس دەپ قارامدىكىن!

9. ئورۇنسىز ئىشلىتىلگەن سۆز-ئىبارىلەر ۋە ئوخشىتىشلار. ئەمدى يۇقىرىدا نەقىل ئېلىنغان مۇنۇ جۈملىگە قايتا نەزەر تاشلايلى: «مەن ماگىستىرلىق ۋە دوكتورلۇق دېگەندەك ئۇتۇغاتنىڭ (توغرىسى ئۇتۇغات بولۇشى كېرەك) خۇراپىي مۇخلىسى ئەمەس، ئەمما ئۇنداق ئۇتۇغات ئاسانلا كىيىۋالىدىغان ئىككى يۈەنلىك شاپاق دوپپىمۇ ئەمەس». ئاپتور بۇ يەردە بىرىنچىدىن، «ماگىستىرلىق» ۋە «دوكتورلۇق»نى ئۇتۇغات دەپ يېڭىلىشىدۇ. ئالدى بىلەن «ئۇتۇغات»نىڭ لۇغەت مەنىسىنى كۆرۈپ ئۆتەيلى: «ئۇتۇغات — ئىسىم، تارىخىي سۆز. (1) ئەمەلدارنىڭ باش كىيىمىگە تاقىلىدىغان مەنسەپ بەلگىسى. (2) دوپپىنىڭ ئالدىغا تاقىلىدىغان زەر پۆپۈك: ئۇتۇغات تاقماق» [7]. ئاپتورنىڭ «ماگىستىرلىق ئۇتۇغاتى»، «دوكتورلۇق ئۇتۇغاتى» دېگىنى، ئەمەلىيەتتە ماگىستىرلىق بىلەن دوكتورلۇقنى مەنسەپ بەلگىسى ياكى زەر پۆپۈككە باراۋەر قىلىپ قويغىنى. شۇنداق بولغاندا ماگىستىرلىق بىلەن دوكتورلۇق بىر تاشقى بېزەك بۇيۇمى بولۇپ قالىدۇ. ئەمدى بىز «ماگىستىر» ۋە «دوكتور» سۆزلىرىنىڭ مەنىسىنى كۆرۈپ باقايلى: «ماگىستىر — (1) ئىلمىي ئۇنۋان. (2) شۇ ئىلمىي ئۇنۋانغا ئېرىشكەن ئادەم» [8]. «دوكتور — ئىلمىي ئۇنۋاننىڭ ئەڭ يۇقىرى دەرىجىسى ياكى شۇ ئۇنۋانغا ئېرىشكەن ئالىم» [9]. ئەمەلىيەتتىمۇ، «ماگىستىرلىق» ۋە «دوكتورلۇق»، ئىمتىھان بېرىش سالاھىيىتىنى ھازىرلىغانلارنىڭ بىر تۇتاش ئىمتىھاندىن ئۆتۈپ مۇنتىزىم ئۈچ يىل ئوقۇپ، دەرس ئىمتىھانلىرى، خەلقئارادىكى ياكى مەملىكىتىمىزدىكى يادرولۇق ژۇرناللاردا ماقالە ئېلان قىلىش ئۆتكىلى، دىسسېرتاتسىيەنى نامسىز باھالاتقۇزۇش ئۆتكىلى ۋە ئىلمىي ھەيئەتلەر ئالدىدا نەق مەيداندا دىسسېرتاتسىيە ياقلاش ئۆتكىلى قاتارلىقلاردىن ئوڭۇشلۇق ئۆتكەندىن كېيىن بېرىلىدىغان ئىلمىي ئۇنۋانلاردۇر. شۇڭا ئۇلار شۇ ئۇنۋان ئىگىسىنىڭ نەزەرىيەۋى ۋە ئەمەلىي بىلىم سەۋىيەسى، تەتقىقات ئىقتىدارى قاتارلىق تەرەپلەردە مۇناسىپ پەللىگە يەتكەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان ئىچكى مەنىۋى ساپا ۋە قابىلىيەت بەلگىسىكى، ھەرگىزمۇ مەنسەپ بەلگىسى ياكى زەر پۆپۈك ئەمەس! ئىككىنچىدىن، «ماگىستىرلىق» ۋە «دوكتورلۇق»نى «ئاسانلا كىيىۋالىدىغان ئىككى يۈەنلىك شاپاق دوپپىمۇ ئەمەس» دېيىش ئارقىلىق يەنە بىر مەنتىقىسىزلىكنى سادىر قىلىدۇ. «ئەمەلدارنىڭ باش كىيىمىگە تاقىلىدىغان مەنسەپ بەلگىسى، دوپپىنىڭ ئالدىغا تاقىلىدىغان زەر

پۈپۈك» بىلەن ئىككى يۈەنلىك شاپاق دوپپىنىڭ بىر
نەرسە ئەمەسلىكىنى سۇلايمان قەييۇم دەپ بەرمىسمۇ
مۆھتەرەم يازغۇچىمىز مەمتىمىن ھوشۇردىن ئادەتتىكى كى-
شىلەرگىچە ھەممىسى بىلسە كېرەك! شۇنىسى ئېنىقكى،
ئاپتور ئوقۇرمەنلەرگە تونۇش بولغان «ئىلمىي ئۇنۋان»
سۆزىنىڭ ئورنىغا ئۇلارغا ناتونۇش (ئەمەلىيەتتە ئۆزىگە-
مۇ ناتونۇش) بولغان «ئوتئۇغات» دېگەن سۆزنى ئو-
رۇنسىز ئىشلىتىدۇ. جايىدا ئىشلىتىلمىگەن بۇ سۆز ئاپ-
تورنىڭ «ئوچۇق خېتى»گە ئازراق دەبدەبىلىك تۈس
بەخش ئەتكەندىن باشقا ھېچقانداق ئىجابىي رول ئوينى-
يالمىغان.

«خەت»تە (ژۇرنالنىڭ 38 - بېتىدە) مۇنداق بىر
جۈملە بار: «سۇرلۇك قېتىپ ئولتۇرغان ئەدەبىياتنىڭ ئال-
دىدىكى ئەدەبىي تەنقىد گويا مۇتەھەم دەۋاگەر بىلەن مۇ-
رەسسەگە چۈشكەن بىچارە قازى». شۇنىسى ئېنىقكى،
ئاپتور بۇ يەردە ئەدەبىياتنى سۇرلۇك قېتىپ ئولتۇرغان
مۇتەھەم دەۋاگەرگە، ئەدەبىي تەنقىدنى بىچارە قازىغا
ئوخشىتىدۇ. شۇنداق بولغاندا ئۇيغۇر ئەدەبىياتى بىلەن،
تېخىمۇ ئېنىقنى ئېيتقاندا، ئەدەبىياتنىڭ ھەقدالىرى بولغان
يازغۇچىلار بىلەن ئۇيغۇر ئەدەبىي تەنقىدچىلىرىنىڭ مۇنا-
سىۋىتى مۇتەھەم دەۋاگەر بىلەن بىچارە قازىنىڭ مۇناسىۋى-
تىدىن ئىبارەت بولىدۇ. بۇنىڭ تولىمۇ ئورۇنسىز ئوخشى-
تىش ھەم مەنتىقسىز پىكىر ئىكەنلىكىگە گەپ كەتمىسە
كېرەك. ئادەتتە دەۋاگەرنىڭ قارشىسىنىڭ جاۋابكار ئىكەن-
لىكى، ئادەتتىكى دەۋا بىر تەرەپ قىلىش تەرتىپىدە مۇ-
رەسسەنىڭ مۇشۇ ئىككىسى ئوتتۇرىسىدا بولىدىغانلىقى، بۇ
جەرياندا قازىنىڭ ئۇلارنى مۇرەسسەگە دەۋەت قىلىدىغان-
لىقى، مۇرەسسەگە پەقەت ئىمكانىيەت بولمىغاندا، ئاندىن
قازىنىڭ ھۆكۈم كېسىدىغانلىقى ھەممىمىزگە ئايان. ۋاھالەن-
كى «خەت» ئاپتورى مەنتىقسىز ھالدا دەۋاگەر بىلەن قا-
زىنى مۇرەسسەگە چۈشۈرىدۇ. ئۇيغۇر يازغۇچىلىرى (مەم-
تىمىن ھوشۇر ئاكىمىزمۇ ھەم) مۇتەھەم دەۋاگەر، ئەدەبىي
تەنقىدچىلەر ئۇلار بىلەن مۇرەسسەگە چۈشكەن بىچارە
قازى دېگەن ھۆكۈمنىڭ بىمەنىلىكىدىن ۋە مەنتىقسىزلىكى-
دىن گۇمانلانمايدىغانلار قانچىلىكتۇ؟! شەكسىزكى، ئاپتور
گەپ-سۆزلىرىنىڭ ئوبرازلىق بولۇشىغا بەك كۆچەپ، مەن-
تىقلىق بولۇشىغا سەل قارىغان، يا بولمىسا ئاپتور «مەمتى-
مىن ھوشۇر ئاكىدەك كاتتا يازغۇچىمىزغا خەت يازغان ئى-
كەنمەن، تىلدا چوقۇم پاساھەت ۋە بالاغەتنى نامايان قى-
لىشىم كېرەك» دەپ ئويلاپ، ئىشلەتكەن سۆزلىرىنىڭ،
ئوخشىتىشلىرىنىڭ ئاجايىپ-غارايىپ بولۇشىنى قوغلى-
شىپ، مەنتىقسىز ۋە ئورۇنسىز بولۇپ قېلىشىغا دىققەت
قىلالمىدىمىكىن؟! ۋە ياكى ئاپتور ئۆز خېتىنى مۆھتەرەم
يازغۇچىمىزنىڭ «ساراڭ» تېپىدىكى چاتما ھېكايىلىرىد-
نىڭ ئاپتورىنىڭ («مەن» دېگەن بايانچىغا ياكى مۇھەر-
رىرگە پات-پات ھېكايە ئەكىلىپ بېرىدىغان ئاپتور) تە-
پەككۇر ئۇسۇلى بويىچە يېزىشنى تاللىۋالدىمىكىن؟! ئەپ-
سۇسكى، «ساراڭ» تېپىدىكى چاتما ھېكايىلەرنىڭ ئاپتو-
رىنىڭ گەپ-سۆزلىرى قارىماققا تاققا-تۇققىدەك، مەنتى-
قىسىزدەك قىلغىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە، ئاشۇ مەنتىقسىز-
لىكنىڭ كەينىدە چوڭقۇر مەنىلىك ئوي-پىكىرلەر ياتقان
بولاتتى-دە!

10 . «پادىشاھنىڭ يېڭى كىيمى» ئاندېرسېننىڭ چۆ-
چىكىنىڭ ئىسمىمۇ ياكى ئىمىن ئوسماننىڭ ماقالىسىنىڭ ماۋ
زۇسىمۇ؟ خەتنىڭ ئاخىرىدا (ژۇرنالنىڭ 40 - بېتىدە)
مۇنداق بىر جۈملە بار: «مەمتىمىن ھوشۇر ئاكا! ئۆزبې-
كىستانلىق مەشھۇر يازغۇچى، كەسكىن پىكىرلىك جامائەت
ئەربابى، مەرھۇم ئىمىن ئوسماننىڭ دوستى ئالىمجان ئاتە-
خانىغا يازغان ‹پادىشاھنىڭ يېڭى كىيمى› ناملىق مەكتۇبى
‹تەڭرىتاغ› ژۇرنىلىنىڭ 1992 - يىللىق 1 - سانىدا ئېلان قى-
لىنغان، سىزمۇ كۆرگەنسىز.» بۇ يەردە ئاپتور ئالدى
بىلەن «پادىشاھنىڭ يېڭى كىيمى» دېگەن ئاندېرسېن چۆ-
چىكىنىڭ ئىسمىنى ئىمىن ئوسماننىڭ ماقالىسىنىڭ ماۋزۇسى
دەپ خاتالاشقان. ئەسلىدە ئىمىن ئوسماننىڭ ماقالىسىنىڭ
ماۋزۇسىمۇ ئاندېرسېننىڭ يۇقىرىقى چۆچىكىدىن كەلگەن.
ئەمما بۇ چۆچەكنىڭ ماۋزۇسىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ
مەزمۇنىدىن كەلگەن. يەنى ئىمىن ئوسمان چۆچەكنىڭ
مەزمۇنىغا ئاساسەن، ئۆز كۆز قاراشلىرىنى تولىمۇ ئوبراز-
لىق ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان «پادىشاھنىڭ كىيمى بارمۇ»
دېگەن ماۋزۇنى ماقالىسىگە تاللىغان. ئۇنىڭدىن باشقا
ئاپتور «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىنىڭ بۇ ئوچۇق خەت ئېلان
قىلىنغان سانىنى « 1992 - يىللىق 1 - سان» دەپ يېزىلى-

شىپ قالغان. ئەسلىدە ئىمىن ئوسماننىڭ «پادىشاھنىڭ كەيىمى بارمۇ» ناملىق ئوچۇق خېتى مەزكۇر ژۇرنالنىڭ 1990-يىللىق 1-سانىدا ئېلان قىلىنغانىدى، قارىغاندا ئاپتور ئۆز خاتىرىسىگە زىيادە ئىشىنىپ كەتكەن بولسا كېرەك.

«خەت»تىكى «1، 2، 4» رەقەملىرىدىن بىز ئاپتورنىڭ ئۇنى تۆت بۆلەككە بۆلۈپ يازغانلىقىنى قىياس قىلىمىز. ئۈچىنچى بۆلەكنى بىلدۈرگۈچى «3» رەقىمى چۈشۈپ قالغان. خەتتە يەنە ئىملا خاتالىقلىرىمۇ مەۋجۇت. مەن بۇنداق تېخنىكىلىق مەسىلىلەرنى زىكىرلاپ ئولتۇرمىدىم، «ئوچۇق خەت»تىكى يەنە بىر قىسىم مەنتىقىسىز بايانلار توغرۇلۇقمۇ سەھىپە ئېتىبارى بىلەن توختالمىدىم.

خوش، يۇقىرىدا مەن «يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇر ئاكىغا ئوچۇق خەت»تىكى بىر قىسىم مەسىلىلەرنى كۆرسىتىپ ئۆتتۇم. مەن ژۇرنالدىن بۇ خەتنى كۆرۈپلا ئۇنىڭدا بەزى مەسىلىلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى بايقىغان بولساممۇ، لېكىن ئۇ ھەقتە بىر نەرسە يېزىش-يازماسلىق ھەققىدە جىق ئويلاندىم. مەن بىر قىسىم ئوقۇرمەنلەرنىڭ ژۇرنالدا ئېلان قىلىنغان ئەسەرلەرگە ساددا قىزغىنلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىشتىن خالىي بولالمايدىغانلىقىنى، ئۆزىگە خاس، مۇستەقىل قاراشتا ياندىشىشتىن يىراقتا ئىكەنلىكىنى، باشقىلارنىڭ كۆز قاراشلىرىنىڭ توغرا-خاتالىقى بىلەن تازا ھېسابلىشىپ كەتمەيلا پاساھەتلىك گەپلەرگە، سۆز لىباسلىرىغا مەستخۇش بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى، ئەسەرلەردىكى ئوي-پىكىرلەرگە تەنقىدىي نەزەردە قاراپ بېقىشقا دىگەندەك ئەھمىيەت بەرمەيدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئاخىر «يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇر ئاكىغا ئوچۇق خەت»تىكى بەزى مەسىلىلەر ھەققىدە پىكىر بايان قىلىشنى لايىق تاپتىم. مېنىڭ مەقسىتىم «خەت»تىكى تۈرلۈك مەسىلىلەرنى كۆرسىتىپ بېرىش، ھەرگىزمۇ بىلەرمەنلىك قىلىش ئەمەس. سۇلايمان قەييۇم ئەسلىدە بۇ «ئوچۇق خەت»نى ئەستايىدىل ئىلمىي پوزىتسىيەدە يېزىپ يۇقىرىقى مەسىلىلەرنى سادىر قىلمىغان بولسا، بۇ يازمامۇ يېزىلمىغان، ئوقۇرمەنلەرنىڭ زېھنى ۋە ۋاقتىمۇ ئىسراپ بولمىغان بولاتتى. بۇ يەردە مەن «ھەممىنى مەن بىلىمەن!» دەپ گىدەيمەكچى ئەمەس، بەلكى سۇلايمان قەييۇمنىڭ سەمىگە «بىلمەسلىك ئەيىب ئەمەس، ئەمما بىلەرمەنلىك قىلىش ئەيىب» دېگەن ھېكمەتنى سالماقچى. ئەسلىدە ئاپتورنىڭ يازغىنى گەرچە بىر پارچە ئوچۇق خەت بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭغا ئىلمىي پوزىتسىيەدە مۇئامىلە قىلىپ، ئۆزىگە ئائىدلىك بولمىغان ياكى ناتونۇش، مۇجمەل بولغان مەسىلىلەرنى ماتېرىيال كۆرۈپ ۋە سېلىشتۇرۇپ ئايدىڭلاشتۇرغان، زىت پىكىرلەرنى، ئورۇنسىز سۆز-ئىبارە ۋە ئوخشىتىشلارنى توغرىلاپ چىققان بولسا، «خەت»تە مەسىلىمۇ كۆرۈلمەس ئىدى. شۇنى ئەستىن چىقارماسلىق كېرەككى، ئۆز پەرۋاسىزلىقى ۋە مەسئۇلىيەتسىزلىكى سەۋەبىدىن ئوقۇرمەنلەرنىڭ زېھنىنى ھەم ۋاقتىنى ئىسراپ قىلىۋېتىشنىڭ ئۆزىمۇ ئەمەلىيەتتە بىر خىل خىيانەتچىلىكتۇر.

ئىزاھات:

[1] ۋۇ شاۋدۇڭ: «كافكادىن كوندىراغىچە — 20-ئەسىر پىروزىچىلىقى ۋە پىروزىچىلار»، ئۈچ بىرلەشمە (سەنلىيەن) كىتابخانىسى، 2003-يىلى نەشرى، 144-بەت.

[2] چاڭ ياۋشىن: «ئامېرىكا ئەدەبىياتىنىڭ قىسقىچە تارىخى»، نەنكەي ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2003-يىلى 2-نەشرى، 236-بەت.

[3] ۋۇ شاۋدۇڭ: «كافكادىن كوندىراغىچە — 20-ئەسىر پىروزىچىلىقى ۋە پىروزىچىلار»، 144-بەت.

[4] بۇلار مۇنۇلاردىن ئىبارەت: ئالاباما، ئاركانساس، دېلاۋېر، كولومبىيە ئالاھىدە رايونى، فلورىدا، جورجىيە، كېنتاكىي، لۇئىسئانا، مارىيلاند، مىسسىسىپى، شىمالىي كارولىنا، ئوكلاھاما، جەنۇبىي كارولىنا، تېنىسى، تېكساس، ۋىرگىنىيە ۋە غەربىي ۋىرگىنىيە.

[5] لى گۇڭجاۋ باش بولۇپ تۈزگەن: «20-ئەسىر ئامېرىكا ئەدەبىياتىغا يېتەكلىمە»، شىئەن قاتناش ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2000-يىلى نەشرى، 137-بەت.

[6] جۇ لىيۇەن باش بولۇپ تۈزگەن: «بۈگۈنكى زامان غەرب ئەدەبىيات نەزەرىيەسى»، شەرقىي جۇڭگو پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2005-يىلى 2-نەشرى، 3-بەت.

[7] [8] «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1996-يىلى نەشرى، 5-توم، 617-، 48-بەتلەر.

[9] «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1996-يىلى نەشرى، 3-توم، 104-بەت.

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا.

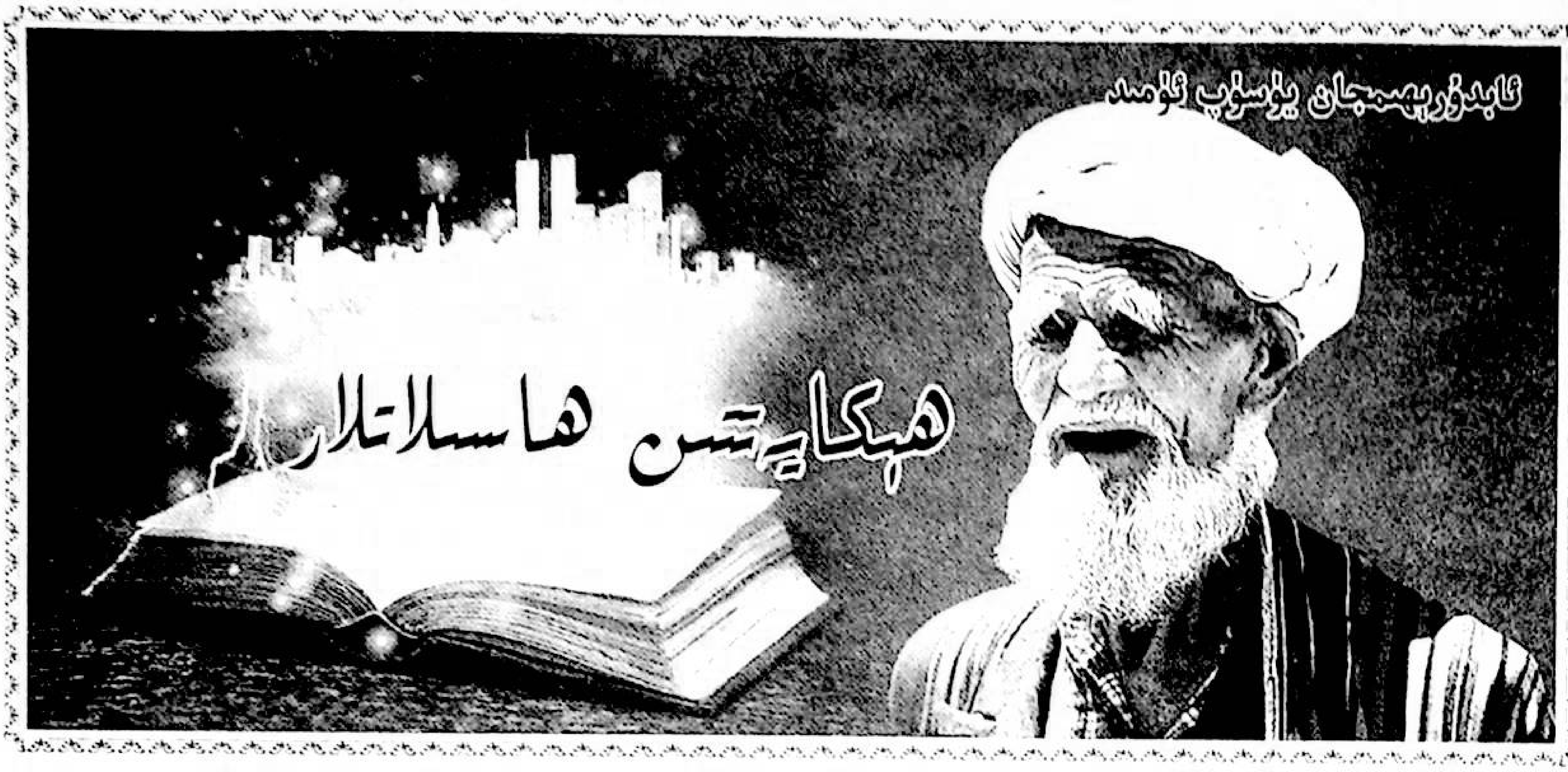

ئۇنتۇلغان كىشىلەر

ئاياغ مېيى زاۋۇتىنىڭ غوجايىنى بىرنادشاۋدىن يېڭى ئاياغ مېيىنىڭ ماركىسىغا ئۇنىڭ نامىنى بېرىش ھەققىدە رازىلىق سورايدۇ. غوجايىن بىرنادشاۋغا:

— ئەگەر سىز بۇنىڭغا قوشۇلغان بولسىڭىز، پۈتۈن مەملىكەتتىكى، پۈتۈن دۇنيادىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى سىزنىڭ ئۇلۇغ نامىڭىزنى بىلگەن بولاتتى، — دەيدۇ.

— ياق، بىلمەيدىغانلارمۇ بار، — دەيدۇ بىرنادشاۋ كۈلۈپ تۇرۇپ، غوجايىن ھاڭ-تاڭ قالىدۇ.

— سىز ئاياغمۇ كىيەلمەيۋاتقان كىشىلەرنى ئەستىن چىقىرىپ قويۇپسىز! — دەيدۇ، بىرنادشاۋ ئۇنىڭغا ئاگاھلاندۇرۇپ.

ھاسىلات: ئادەملەرنىڭ ئۇلۇغلۇقى دۇنيادىكى بارلىق كىشىلەرگە بولغان چوڭقۇر مۇھەببەت ۋە مەسئۇلىيەتتىن بارلىققا كېلىدۇ. ئېنىقكى، يۈكسەك بۇرچ تۇيغۇسىغا ئىگە، ئىنسانىي پەزىلەتلەرگە باي ئەدىبلەرلا جەمئىيەتنىڭ ئەڭ تۆۋەن قاتلاملىرىدا ياشاۋاتقان كىشىلەرنى مەڭگۈ ئەستىن چىقارمايدۇ، ئۇلارغا كۆڭۈل بۆلىدۇ. پەقەت شان-شەرەپ ئۈچۈن تونۇلۇشنىلا ئويلايدىغان نۇرغۇن كىشىلەر ئۆز رەسىمىنىڭ ھاجەتخانا ئىشىكىگە ئېسىلىپ تۇرۇشىدىن نومۇس ھېس قىلمايدۇكى، ئۇلار ئۇلۇغلاردىن بولۇش ئۈچۈن بىر ئۆمۈر پالاقشىسىمۇ ئاقىۋەتتە ھېچنېمىگە ئېرىشەلمەيلا قالماستىن لەنەتكە قالىدۇ.

ھېكايەت ھاسىلاتلىرى

يازغۇچىنىڭ كەسپى

بىر كۈنى دىككېنس دەريا بويىدا بېلىق تۇتۇۋاتاتتى. بىر ناتونۇش كىشى ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— ئەپەندىم، بېلىق تۇتۇۋاتامسىز؟ — دەپ سورايدۇ.

— ھەئە. يېرىم كۈن بولدى، بىر تالمۇ بېلىق تۇتالمىدىم، — دەيدۇ دىككېنس ئۆكۈنگەن ھالدا، — بىراق تۈنۈگۈن مۇشۇ يەردە 15 تال بېلىق تۇتقانىدىم.

— پاھ! — مۇغەمبەرلىك بىلەن كۈلۈپ قويىدۇ ناتونۇش كىشى دىككېنسنىڭ دولىسىنى قېقىپ، — ئەپەندىم، مېنىڭ كىملىكىمنى بىلەمسىز؟ مەن دېگەن مۇشۇ جايدىكى بېلىق باشقۇرغۇچى بولىمەن. بۇ دەريادىن بېلىق تۇتۇش قەتئىي مەنئى قىلىنغان! — ئۇ سۆزلەۋېتىپ يانچۇقىدىن تالوننى ئالىدۇ-دە، دىككېنسنىڭ ئىسمىنى يېزىۋېلىپ جەرىمانە قويماقچى بولىدۇ.

— خوش، مېنىڭ كىملىكىمنى بىلەمسىز؟ — دەيدۇ ھېلىقى كىشىگە دىككېنس، — مەن دېگەن يازغۇچى دىككېنس بولىمەن، شۇڭا سىز ماڭا جەرىمانە قويالمايسىز.

— نېمە ئۈچۈن؟ — سورايدۇ ناتونۇش كىشى.

— ئېسىڭىزدە بولسۇنكى، ھېكايە قۇراشتۇرۇش مېنىڭ كەسپىم، — دەيدۇ دىككېنس تەبەسسۇم بىلەن.

ھاسىلات: قانداقلا بولسۇن ئادەملەر ئۆزىنىڭ سۆزىگە دىققەت قىلمىسا، «ھېكايە توقۇش»نىڭ بەدىلى جەرىمانە تۆلەش بىلەنلا توختىمەيدۇ. چۈنكى ئىنسانلار سىنىپىي جەمئىيەتكە قەدەم قويغاندىن تارتىپلا «ھېكايە توقۇش» (تىل) ئەركىنلىكىدىن مەھرۇم بولغان.

قان بىلەن يېزىلغان شېئىر

ئەنگلىيە ئاساسىي نىزامچىلىرىنىڭ شېئىرى سۆپىتىدە ئەتىۋارلىنىپ ساقلانغان مۇنداق بىر شېئىر بار:

يات ماڭا تەسلىم بولۇش زىكرى خىيالىي ئەسلىدىن،
تا ئەزەلدىن زەررە يوق كاللامدا قورقۇش پىكرىدىن.
يۈرىكىم شوخشۇپ ھامان كۆكسۈمدە ئويناپ تۇرسىلا،
ئار ـ نومۇس ئەسلا مېنى قىلماس جۇدا ئۆز رىشتىدىن.

بۇنى ئەنگلىيەلىك ئاساسىي نىزامچى شائىر ئېرنىست جونېس تۈرمىدە يازغان. ئۇ 1848 ـ يىلى تۈرمىگە تاشلىنىپ يېزىقچىلىققا كېرەكلىك ھەممە نەرسىسىدىن مەھرۇم بولىدۇ. شۇڭا كىچىككىنە بىر قاتتىق سوپۇننى ئويۇپ دۇۋەت ياساپ، ئىچىگە ئازراق سىياھ قۇيۇپ يېزىقچىلىقنى داۋاملاشتۇرىدۇ. ئۇ تۈگىگەن بولسىمۇ ئېرنىست جونېس ئۆزىنىڭ قىزغىن ئىجادىيىتىنى توختاتمايدۇ. قەتئىيلىك بىلەن بارمىقىنى كېسىپ بۇ ئۆچمەس شېئىرلارنى قان بىلەن يېزىپ چىقىدۇ.

ھاسىلات: قان بىلەن يېزىلغان شېئىرلارنىڭ ئۆچمەيدىغانلىقى ھەقىقەت. ئەمما پۇل، ئەمەل، نام ـ مەنپەئەت، شان ـ شەرەپ... بىلەن يېزىلغان ئەسەرلەرنىڭ ھەرقانداقلىقى قوشما يازغاندەكلا ئۇزاققا بارماي ئۆچۈپ كېتىدىغانلىقىنى ھەممە بىلسىمۇ، قەلىمگە ئاللىبۇرۇنلا مەلىرىندۇر قاچىلاپ يېزىلغان ئەسەرلەرنىڭ كۆپىيىپ كېتىشى سەۋەبىدىن ئەسەرلەر ئەسىر يازىدىغانلار ئارىسىدا لەيلەپ قېلىۋاتىدۇ، خەلقنىڭ رىشتىدىن مۇستەسنا ھەرقانداق ئۇرۇنۇش ئورۇنسىز ۋە بىمەنىدۇر. تارىخ ئىسپاتلىغان ھەقىقەتلەرگە كۆز يۇمۇش كەچۈرگۈسىز ئەخمەقانىلىكتۇر.

قەلەم سودىگىرى

ھېيۇگو بىر قېتىم چەت ئەلگە ساياھەتكە چىقىپ، مەلۇم بىر دۆلەتنىڭ چېگراسىغا كەلگەندە تەكشۈرۈش ۋە تىزىملىتىشقا توغرا كېلىدۇ.

— ئىسىم ـ فامىلىڭىز؟ — دەپ سورايدۇ ساقچى ھېيۇگودىن.

— ھېيۇگو.

— نېمە ئىش قىلىسىز؟

— يېزىقچىلىق قىلىمەن.

— نېمە بىلەن تىرىكچىلىك قىلىسىز؟

— قەلەم بىلەن.

شۇنىڭ بىلەن ساقچى تىزىملاش دەپتىرىگە: ئىسىم ـ فامىلىسى ھېيۇگو. كەسپى: قەلەم سودىگىرى، — دەپ يېزىپ قويىدۇ.

ھاسىلات: گەرچە جەمئىيەت تەرەققىي قىلىۋاتقان بولسىمۇ قەلەم سودىگىرى بىلەن يازغۇچىنى پەرقلەندۈرەلمەيدىغان كىشىلەرنىڭ كۆپىيىپ بېرىشى نەتىجىسىدە، يازغۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى تەبئىيلا «قەلەم سودىگىرى»گە ئايلانماقتا. ئەگەر يازغۇچىلار ھوشنى تاپمايدىغان بولسا ۋاقتى كەلگەندە قەلەم زاۋۇتى ئاچقان تەقدىردىمۇ جېنىنى باقالمايدۇ. شۇڭا ئۇلار يەنىلا ئەل سۆيگەن ھەقىقىي يازغۇچى بولۇشى كېرەك. ئەگەر بۇ ـ گۈنكى ھېيۇگو بولالىسىڭىز ئۆزىڭىزنى ئەڭ بەختلىك سانىسىڭىز بولىدۇ.

داۋىنچىنىڭ تۇخۇم سىزىشى

داۋىنچى ياۋروپادىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ قايتا گۈللىنىش دەۋرىدە ئۆتكەن ئىتالىيەلىك ئاتاقلىق رەسسام. ئۇ رەسىم سىزىشنى كىچىكىدىنلا ياخشى كۆرەتتى. ئانىسى ئۇنى ئاتاقلىق رەسسام ۋېرروككوغا شاگىرتلىققا بېرىدۇ. ئۇستازى ئۇنىڭغا قانداقتۇر ئەسەر ئىجاد قىلىشنى ئۆگىتىش ئورنىغا، ئىشنى تۇخۇم سىزىشتىن باشلاش تەلىپىنى قويىدۇ. داۋىنچى ئون نەچچە كۈن سىزغاندىن كېيىن، ئەمدى بىر يەرگە بارغاندۇ، دەپ ئۇستازىدىن قىينىراق نەرسە سىزدۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.

ۋېرروككو ئۇنىڭ تاقەتسىزلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ:

— تۇخۇم سىزىشنى ئاسان چاغلىماڭ، ئەمەلىيەتتە خام تۇخۇمدىن شەكلى ئوپمۇئوخشاش ئىككىسىنى زادى تاپقىلى بولمايدۇ؛ بىر تۇخۇمنى باشقا ـ باشقا نۇقتىدىن كۆزەتسىڭىزمۇ، ئۇنىڭ شەكلى ئوخشىمايدىغانلىقىنى كۆرىسىز. دېمەك، تۇخۇمنى زادى ئەجىر سىڭدۈرمەي تۇرۇپ رەسىم قەغىزىدە تولۇق ئىپادىلەش مۇمكىن ئەمەس، — دەيدۇ.

داۋىنچى ئۇستازىنىڭ تەلىپى بويىچە، مەشىقنى ئاساسىي ماھارەتنى ئىگىلەشتىن باشلاپ ئادەتتىكى تەسۋىر سىزىشنى ئىجتىھات بىلەن ئۆگىنىدۇ. ئۇزاق مەزگىللىك مۇشكۈل بەدىئىي ئەمەلىيەت داۋامىدا بىر مۇنچە داڭلىق رەسىملەرنى سىزىپ چىقىدۇ، نەتىجىدە ئۆز زامانىسىنىڭ

كاتتا رەسسامى بولۇپ قالدۇ.

ھاسىلات: بىر «تۇخۇم»نى قانائەتلىك سىزىپ چىقالماي تۇرۇپ «ئەڭ ئاخىرقى كەچلىك غىزا»دەك مەشھۇر رەسىملەرنى سىزىشقا ئىنتىلىش ھەرقانداق كەسىپ ئىگىسى ئۈچۈن ئېيتقاندا، شۈبھىسىزكى مەغلۇبىيەتتىن دېرەك بېرىدۇ. بىز ئاددىي چاغلىغان ھەرقانداق بىر ئىش يېتەرلىك مېھنەت، ئەقىل ۋە ئىجتىھاتقا ئېرىشەلىسىلا، ئۆز قىممىتى بىلەن بىزگە چوڭ-چوڭ ئىشلارنىڭ داغدام يولى ۋە ئىشىكىنى ئېچىپ بېرىدۇ.

كۆكتات يۇيۇش

كۆكتات يۇيۇپ ئولتۇرغان دىئوگېننىڭ قولىغا ئەپلاتون شۇنداق پىچىرلاپتۇ:

— پادىشاھنىڭ خىزمىتىگە كىرگەن بولساڭ كۆكتات يۇيۇپ ئولتۇرمىغان بولاتتىڭ.

— دىئوگېنمۇ ئەپلاتوننىڭ قولىغا ئاستا پىچىرلاپتۇ:

— كۆكتات يۇيۇشنى بىلگەن بولساڭ پادىشاھنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ يۈرمىگەن بولاتتىڭ.

ھاسىلات: قارىغاندا «كۆكتات يۇيۇش»نى بىلىش-بىلمەسلىك، ئىنسانىي قەدىر-قىممەتنى تونۇش-تونۇماسلىقنىڭ مەڭگۈلۈك ئىپادىسى بولسا كېرەك. ئۇلاردىن 2000 يىلدىن كۆپ ۋاقىت كېيىن ياشاۋاتقان بىزلەرنىڭ ئەھۋالىمىزمۇ ئۇلاردىن قىلچە پەرقلەنمەيدىكەن. «كۆكتات يۇيۇش»نى بىلگەنلەر مۇستەقىل تۇرمۇش كەچۈرۈپ ئۆز مېھنىتى بىلەن بەختلىك ياشىماقتا، بىلمىگەنلەر بولسا باشقىلارنىڭ ئىلتىپاتىدىن ئۈمىد كۈتۈپ چەكلىمە ۋە موھتاجلىق ئىچىدە ياشاشقا مەجبۇر بولماقتا.

ھېكمەتلىك تۆت سۆز

شاھ بۇزرۇگ مېھرنى زىندانغا تاشلىدى. دوستلىرى ئۇنىڭدىن سورىدىلار:

— ئەمدى سەن ئۆزۈڭگە نېمە دەپ تەسەللى بېرىدسەن؟

ئۇ جاۋاب بەردى:

— مېنىڭ تۆت ھېكمەتلىك سۆزۈم بار. بىرىنچىسى، «ھەممىسى تەقدىردىن، تەقدىردىن ھېچقاچان قېچىپ قۇتۇلالمايسەن»؛ ئىككىنچىسى، «بۇ ئازابلارنى سەۋر-تاقەت بىلەن يېڭىشتىن باشقا يول يوق»؛ ئۈچىنچىسى، ئۆزۈمگە دەيمەنكى: «شۈكۈر قىل، بەلكىم بۇنىڭدىنمۇ بەتتەر ئەھۋالغا چۈشۈشۈڭ مۇمكىن ئىدىغۇ؟»؛ تۆتىنچىدىن، يەنە ئۆزۈمگە دەيمەنكى: «بەلكىم ئازادلىق دەقىقىلىرى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقاندۇ، سەن بۇنىڭدىن بىخەۋەر ئولتۇرغاندۇرسەن».

ھاسىلات: كونىلارنىڭ «تەقدىرگە رىزا» دېگىنى مۇشۇ مەنىدە بولۇپ، تەقدىرنى مەيلى ئۇ قانچىلىك دەرىجىدە يامان بولسۇن رازىمەنلىك بىلەن كۈتۈۋېلىش ئەڭ زور ئاقىلانىلىكتۇر. مۇقەررەرلىشىپ بولغان ئاقىۋەتنى ھەسرەت-نادامەت، غەم-ئۇكۈنۇشلەر بىلەن ھەرگىز ئۆزگەرتكىلى بولمايدۇ. بەلكى بۇنداق پاسسىپ ئىدىيە بىلەن ئۇ خىل ئاقىۋەتنى تېخىمۇ يامانلاشتۇرۇۋېتىشىمىز مۇمكىن. ھاياتنى ئۆزىمىزنىڭ قەدەملىرى ياراتقانىكەن، ئۇنداقتا ھەرقانداق رېئاللىقنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلالىساقلا ھەقىقىي مەنىدىكى ھايات غالىبلىرىغا ئايلىنالىشىمىزدا گەپ يوق. ئۆزىنى، شۇنداقلا ئۆز ھاياتىنى سۆيىدىغان ھەرقانداق ئادەم جەزمەن ئۆز تەقدىرىنى مېھنەت خۇشاللىقى ئىچىدە كۈتۈۋالغىنىدىلا، ئارزۇ گۈللىرى مۇراد ۋادىلىرىدا ئېچىلماي قالمايدۇ.

ئەلىشىر بىلەن ئەخمەق

بىر كۈنى سۇلتان ھۇسەيىن ۋەزىرلىرىنىڭ يالغان سۆزلىرىگە ئىشىنىپ، ئەلىشىر نەۋائىينى زىندانغا تاشلاپتۇ. كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي ئۇنىڭ گۇناھسىزلىقى مەلۇم بوپتۇدە، پادىشاھ ئۇنى زىنداندىن چىقىرىشنى بۇيرۇپتۇ. ئەلىشىر بولسا پادىشاھنىڭ زىندانغا تاشلاش ۋە چىقىرىش ھەققىدىكى پەرمانلىرىغا ئەجەبلەنگەنلىكىنى بىلدۈرۈپ زىنداندىن چىقىشقا ئۇنىماپتۇ.

شائىرنى زىنداندىن چىقىرىشقا كۆپ تىرىشىپتۇ-يۇ پايدىسى بولماپتۇ، كېيىن شائىرغا يېقىن كىشىلەردىن بىرىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ئۇنىڭ يېنىغا بىر ئەخمەقنى قاماپ قويۇپتۇ، شائىر شۇ چاغدىلا زىنداندىن چىقىشقا رازىلىق بېرىپتۇ.

ھاسىلات: ئىنسانغا نادانلىق ۋە ئەخمەقلىكتىنمۇ ئارتۇق قاراڭغۇ-زۇلمەت يوق، كىمكى نادان ۋە ئەخمەق بولىدىكەن، ئۇ قاراڭغۇ-زۇلمەت ئىچىدە ئۆزىنىڭ نادانلىـ

قى ۋە ئەخمەقلىكىنىمۇ ھېس قىلالمايدۇ، شۇنداقلا يېقىن يوللىغۇچىلارنىمۇ قاراڭغۇ ـ زۇلمەت ۋەھىمىسىدە قويىدۇ. ئۇلار ھەتتا ئۆزىنىڭ كېيىنلىكى، نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى مۇ بىلمەيدۇ. كۈن ـ تۈنى غەپلەت ئىچىدە ئۆزى ۋە ئۆز ـ گىنىڭ مەڭگۈ شەپەرەڭ كەبى يورۇقلۇقتىن مۇستەسنا ياشى ـ شىغا مەستۇ ـ مۇستەغرەق بولۇپ ياشايدۇ. ئۇنىڭدىن نە گۈزەللىك، نە يورۇقلۇقنى، نە ھىممەت ۋە قىممەتنى كۆر ـ گىلى بولمايدۇ، ئاقىللار ئۈچۈن ھەقىقەتەن ئۇنىڭدىن ئۆتەر زىندان يوق.

ئەڭ ئەخمەق ئادەم زالىمدۇر

سۇلتان مەھمۇد دۆلەت ئەربابلىرى ۋە ئەمىرلىرى ـ گە:

— ئىنسانلار ئارىسىدىن بىر ئەخمەق كىشى تېپىڭ ـ لار، — دەپ بۇيرۇدى. بارلىق زېرەك ۋە خۇش تەبى ـ ئەت خەلق بۇ ئىشنىڭ پېيىگە چۈشۈپ سەھرالارغىچە چىقىپ ئىزدىدى. ئەخمەق سۈپەتلىك كىشىلەرنى تاپال ـ ماي، ھەممە شۇ ئىش ئۈستىدە ئىزدىنىپ يۈرۈپ دە ـ رەخكە چىقىۋېلىپ، شېخىدا تۇرۇپ تۈۋىنى كېسىۋاتقان بىرىنى ئۇچراتتى. ئۇ ئېگىز شاخ كېسىلىپ يىقىلسا مىڭ جېنى بولسىمۇ بىر جېنى ئامان قالمايتتى، كىشىلەر «ھېچ ئەخمەق بۇنىڭدەك بولماس» دەپ ئۇنى تۇتۇپ سۇل ـ تاننىڭ قېشىغا كەلتۈردى ۋە ۋەقەنى بايان قىلدى. ئەمما سۇلتان:

— بۇنىڭدىن ھەم ئۆتە ئەخمەق كىشى باردۇر. ئۇ بولسىمۇ زالىم ھاكىملار بولۇپ، ئۇلار جەبر ـ ستەملىرى بىلەن پۇقرالارغا ئازار بېرىدۇ. ئۇ خاھىشى بويىچە دۆلەت ـ نىڭ ئىززەت ـ ئابرۇيىنى، يىلتىزىنى كېسىپ ئۆزىنى ھەم تاشلاندۇق ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويىدۇ. ھەممىدىن ئەخمەق شۇدۇر، — دېدى.

ھاسىلات: دەرەخ شېخىدا تۇرۇپ دەرەخ كەسكۈ ـ چىلەر ئۆزىنى ھالاك قىلىدۇ. ئەمما ئۆز خەلقىگە زالىملىق قىلغۇچىلار بولسا، ئەنە شۇ رەۋىشتە بىر پۈتۈن دۆلەتنىڭ مەنپەئىتىنى گۇمران قىلىدۇ. دۆلەت كۈچىنى پەرۋىش قى ـ لىشنىڭ يولى خەلققە بەخت ـ سائادەت، باراۋەرلىك ۋە ئەركىنلىك بەرمەكتۇر.

دادخانلاردىن قۇتۇلۇشنىڭ يولى

فەزىل ئىبنى سۇھەيل ۋەزىرلىك زامانىدا بىر كىشى ـ گە:

— مەن خەلقنىڭ كەلمەك ـ بارمىقىدىن تەڭلىكتە قالدىم. دادخانلار سۆزىنىڭ تولىلىقىدىن مالال بولدۇم، — دېگەنىدى، ئۇ كىشى:

— ئەي ۋەزىر، ئىززەت تەكيىسىنى ئارقاڭغا يۆلەك ـ گىن، شۇندىلا كىشىلەر سېنىڭ قېشىڭغا كىرىپ قۇلىقىڭنى ئاغرىتماس بولىدۇ!؟ — دېدى.

ھاسىلات: ئەرز ـ ھال ئېيتقۇچىلارنىڭ كۆپىيىشى بىر تەرەپتىن باشقۇرغۇچىلارنىڭ ناقابىللىقى ۋە ئەسكىلىكىدىن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ھەل قىلغۇچىلارنىڭ ئىقتىدارلىق ـ لىقى ۋە ياخشىلىقىدىن بولىدۇ. ئەگەر ئەرز ـ ھال ئېيتقۇچى ـ لارنىڭ يولى توسۇلۇپ، ئۈمىدى ئۈزۈلسە، ھەل قىلغۇچى ـ لارنىڭ بوسۇغۇسىغا قەدەم باسمايدۇ. بۇ ئاقىۋەتتە خەلقنىڭ ھۆكۈمرانلىققا بولغان ئىشەنچىسىنى يوقىتىدۇ. ئۆز خەلقىنىڭ دادۋەپەريادلىرىغا قۇلاق سالماسلىقنىڭ ئاقىۋىتى ھۆكۈمران ئۈچۈن ئىنتايىن قورقۇنچلۇقتۇر. چۈنكى خەلقنىڭ ئەرز ـ ھال ئېيتىشى ئادىللىق تەلەپ قىلىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. خەلق بار يەردە مەسىلە بولىدۇ. ھۆ ـ كۈمران ئۇنى ئادىللىق بىلەن ھەل قىلىش يولىنى تۇتمىسا دۆلەتنىڭ ئۇلى ئاجىزلايدۇ، ھۆكۈمرانلار ئۈچۈن دادخاھ ـ لاردىن قۇتۇلۇشنىڭ يولى ئۇلارنىڭ ئەرز ـ دادىنى ئادىللىق بىلەن ھەل قىلىشتۇر.

ئانا نەزەرىدە

1953 ـ يىلىنىڭ بىر كۈنى ستالىن ھەشەمەتلىك كرې ـ مىل سارىيىدا يېزىدىكى قىرىپ دۈمچىيىپ قالغان ئانىسى بىلەن كۆرۈشتى. بۇنىڭدىن ئىلگىرىكى نەچچە ئون يىلدا بۇ موماي گىرۇزىيەدىكى يېزىسىدىن زادىلا ئايرىلىپ باق ـ مىغان، كىچىككىنە بىر تاختايلىق ئۆيدە كۈن ئۆتكۈزگەن ـ دى. شۇڭا ئوغلى ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان سوۋېت ئىتتىپا ـ قى توغرىسىدا دۈمچىيىپ قالغان ئانىسى ھېچنېمىنى بىلمەيت ـ تى. كۆرۈشۈشتە مۇنۇ پاراڭلار بولۇندى:

— كىچىك ۋاقتىمدا مېنى نېمىشقا شۇنچە قاتتىق ئۇ ـ راتتىڭ؟ — دەپ سورىدى ستالىن.

— شۇنداق بولغاچقا ھازىرقىدەك يارامىلىق ئادەم

بولدۇڭ، — دەپ جاۋاب بەردى ئانىسى ۋە قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى، ئاندىن، — ئۇيۇسف، سەن ھازىر قانداق ئەمەلدار بولدۇڭ؟ — دەپ سورىدى.

— چارپادىشاھ ئېسىڭدىمۇ؟ — دېدى ستالىن، — مەن ھازىر پادىشاھ بولۇپ قالدىم دېسەممۇ بولىدۇ.

ئانىسى ئالقىنىنى جۇپلەپ كۈلۈپ كەتتى ۋە:

— راستىنى ئېيتقاندا، مەن سېنى پوپ قىلاي دېگەنىدىم، — دېدى.

ھاسىلات: بىر ئانىنىڭ نەزەرىدە بالىنىڭ پادىشاھ ياكى پوپ بولۇشىنىڭ ھېچقانداق پەرقى يوق. مۇھىمى ئۇ ئادەم بولسىلا بولىدى. شۇڭا ئىنسان بالىسى ئەڭ ئالدى بىلەن «ئادەم بولۇش»تەك ئەڭ مۇقەددەس مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئالالىغاندىلا، بارلىق ئانىلارنىڭ قەلبى تەسكىن تاپىدۇ. شۇڭا ھەرقانداق ئىشتا يۈكسەك ئادىمىلىكنى ئۆلچەم قىلغاندىلا ئۇ ئۆز مەنىسىگە ئىگە بولالايدۇ.

پادىشاھنىڭ نەپ ئۇندۇرۇۋېلىشى

بىر كۈنى پادىشاھ گېئورگى III يېزىغا شىكارغا بېرىپ، چۈشتە كىچىك بىر مېھمانخانىدا غىزالىنىپتۇ.

پادىشاھنىڭ قورسىقى ئېچىپ كەتمىگەچكە پىششىق تۇخۇمدىن ئىككىنىلا يەپتۇ. ئۇ تۇخۇملارنى يەپ بولغاندىن كېيىن غوجايىن تالونىنى ئەكىلىپتۇ. پادىشاھ تالونىنى كۆرۈپ ھەيران قاپتۇ: — ئىككى تۇخۇمغا ئىككى فوندستېرلىڭ ئاپسىلەر، تۇخۇم بۇ يەردە كەمدىن-كەم ئۇچرايدىغان ئوخشىمامدۇ؟

— ئۇنداق ئەمەس ئالىيلىرى، — دەپتۇ غوجايىن، — تۇخۇم كەمدىن-كەم ئۇچرىمايدۇ. پەقەت پادىشاھلا كەمدىن-كەم ئۇچرايدۇ، باھاسى سالاھىيەتلىرىگە مۇناسىپ كېلىشى كېرەك.

بۇ گەپكە قىل سىغمىغاچقا گېئورگى III ھېچنېمە دېيەلمەي تالونغا ئاساسەن پۇل تۆلەشكە مەجبۇر بوپتۇ.

ھاسىلات: ئادەتتىكى بىر قىسىم ئەمەلدارلار جىنىدا قورسىقى توق بولغان ھالەتتىمۇ ئۈستىلەپ يەپ-ئىچىپ تالون دېگەننىڭ نېمىلىكىنىمۇ بىلمەستىن سەمرىپ تېقىلىپ كېتىدۇ. بەزى غوجايىنلار بەزى ئەمەلدارلاردىن پۇل سوراشقىمۇ پېتىنالمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ يەردە ئەزەلدىن باشقىلارنى باشقىلار مېھمان قىلىدۇ، ئۇلار ھەتتا بازارمۇ ئارىلىمايدۇ، بازار ئارىلىغاندىمۇ يانچۇقىغا پۇل سېلىپ يۈرمەيدۇ. ئۇلارنىڭ ھامان توققۇزى تەل بولىدۇ. ئەھۋالدىن قارىغاندا، گېئورگى III ئەمەلدارلارنىڭ ھەققىي ئۈلگىسى بولۇشقا مۇناسىپ ئىكەن.

بېلىڭىزنى ئەگسىڭىزلا...

ئەيسا مۇرتى پېترنى ئېلىپ يىراق سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ. سەپەر ئۈستىدە ئۇچراپ ھالى قالمىغان ئات تاقىسىنى كۆرۈپ قېلىپ، پېترغا ئۇنى ئېلىۋېلىشنى ئېيتىپتۇ. ئەمما پېتر بېلىنى ئېگىپ ئېلىۋېلىشقا ئېرىنىپ ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغانغا سېلىۋاپتۇ. ئەيسا ھېچنېمە دېمەيلا ئۆزى ئېڭىشىپ ئات تاقىسىنى ئېلىۋاپتۇ. ئۇنى تۆمۈرچىگە ئۈچ يارماققا تېگىشىۋېلىپ، بۇ پۇلغا 18 دانە گىلاس سېتىۋاپتۇ.

ئىككىسى سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ چۆل-جەزىرىدىن ئۆتۈپتۇ. ئەيسا پېترنىڭ ئۇسساپ بولالماي قالغىنىنى پەملەپ، يېڭىگە يوشۇرۇپ قويغان گىلاستىن بىرنى ئاستا تاشلاپ قويۇپتۇ، پېتر ئۇنى كۆرۈپلا ئالمان-تالمان ئېلىپ يەپتۇ. ئەيسا يولنى داۋاملاشتۇرغاچ تاشلاۋېرىپتۇ. پېترمۇ قېيىن ئەھۋالغا قېلىپ بېلىنى 18 قېتىم ئېگىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەيسا كۈلۈپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا:

— شۇ چاغدا بېلىڭنى بىر قېتىم ئەگكەن بولساڭ كېيىن تىنماي ئېگىلىپ يۈرمىگەن بولاتتىڭ، — دەپتۇ.

ھاسىلات: بىر قېتىم ئېگىلىشكە ئېرىنىپ، ھەتتا ئۆمۈر بويى تەكرار ئېگىلىشكە دۇچ كېلىدىغان ھايات سەرگۈزەشتىلىرى ناھايىتى تولا. كىچىك ئىشلارغا سەل قارايدىغان ئادەملەرنىڭ چوڭ ئىشلارنى قىلالىشى مۇمكىن ئەمەس. شۇ سىناق بىلەنلا قالماي ئۇ شۇ تۈپەيلى كۆپلەپ رىيازەت چېكىشكە مەجبۇر بولىدۇ. تەكرار «ئېگىلىش» تۈپەيلى ھايات قىممىتى ۋە ياشاش مەنىسىنىمۇ يوقىتىپ قويىدۇ، يىراقنى كۆرىدىغان كىشىلا، كۆز ئالدىدىكى ھەر بىر ئىشقا ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلالايدۇ. ئۆزىنىڭ ئىخلاس-ئىجتىھاتى بىلەن كىچىككىنە ئەينەك پارچىسىدىنمۇ غايەت زور قۇياشنى كۆرۈشكە مۇۋەپپەق بولالايدۇ.

نەپرەت خالتىسى

يۇنان ئەپسانىلىرىدە ھىراكلىس دەيدىغان بىر بۈيۈك قەھرىمان بار ئىكەن. بىر كۈنى ئۇ تاغ يولىدا خالتىدەك

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

بىر نېمىنىڭ ئۆزىگە يۈتلىشىۋاتقانلىقىنى بايقاپتۇ ـ دە، ئۇنى بىرنى دەسسەپتۇ. ئويلىمىغان يەردىن ھېلىقى نەرسە كۆپۈپ ھەسسىلەپ كېڭىيىشكە باشلاپتۇ.

ھىراكلىس ئۇنىڭغا چىدىماي چىچاڭشىپ كېتىپتۇ. بىر توقماقنى ئېلىپ ئۇنى ئۇرۇپتۇ، ئەمما بۇ نەرسە تېخىمۇ يوغىناپ ئاخىر يولنى توسۇۋاپتۇ. دەل شۇ چاغدا تاغدىن ئەۋلىيا چىقىپ ھىراكلىسقا مۇنداق دەپتۇ: دوستۇم، ئۇنىڭغا تەگمە. ئۇنى ئۇنتۇپ كەت، ئۇنىڭدىن يىراق تۇر. ئۇ «نەپرەت خالتىسى» دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭغا چېقىلمىساڭ ئۇ بۇرۇنقىدەك كىچىك پېتى تۇرۇۋېرىدۇ؛ چېقىلىپلا قويساڭ كۆپىدۇ، يولۇڭنى توسۇۋالىدۇ، سەن بىلەن ئاخىرغىچە دۈشمەنلىشىدۇ!

ھىراكلىس جىممىدە كېتىپ قالغانىكەن، دېگەندەكلا ھېلىقى «نەپرەت خالتىسى» يەنە بارا ـ بارا كىچىكلەپ يولمۇ راۋانلىشىپتۇ.

ھاسىلات: نەپرەت پاتقاققا پاتقان ئادەم ئۆزىنى ئۆزى ئازابلاپ ئۆتۈشكە مەجبۇر بولىدۇ. نەپرەتلىنىش ئۆز ـ ئۆزىنى ئازابلاشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. سىز ئاچچىق ۋە ئۆچمەنلىكنىڭ ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدىغان نەرسە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ يەتكىنىڭىزدە كۆڭلىڭىزنىڭ خۇشاللىق نۇرى ئىچىدە تەنتەنە قىلىۋاتقانلىقىنى، يولىڭىزنىڭمۇ ئۆزلۈكىدىن كېڭىيىپ كەتكەنلىكىنى بايقايسىز. بىزنىڭ چىشىمىزنى قىرىشتۇرىدىغان، نەپرىتىمىزنى قوزغايدىغان ئىشلار قەدەممۇ قەدەم دېگۈدەك ئۇچراپ تۇرىدۇ، ئەگەر ئۇلار بىلەنلا بولۇپ كېتىدىغان بولساق، بۇ قىسقىغىنە ھايات بىز ئۈچۈن بەئەينى بىر دوزاخقا ئايلىنىدۇ. بىر قەدەم ئارقىغا چېكىنسەك ۋە ئۇنى تەلتۆكۈس ئۇنتۇپ كەتسەك شۇبھىسىزكى، ئۆز جەننىتىمىزگە ئېرىشەلەيمىز.

ئايال پادىشاھنىڭ ئىشىك چېكىشى

بىر قېتىم ئايال پادىشاھ ۋىكتورىيە ئېرى بىلەن سوقۇشۇپ قاپتۇ. ئېرى ھۇجرىسىغا كىرىۋېلىپ سىرتقا چىقماپتۇ. ئايال پادىشاھ ھۇجرىسىغا كىرمەكچى بولۇپ ئىشىك چېكىشكە مەجبۇر بوپتۇ. ئېرى:

— كىم؟ — دەپ سوراپتۇ. ئايال پادىشاھ قەيسەرلىك بىلەن: — ئايال پادىشاھ! — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئەمما ئىشىك ئېچىلماپتۇ. ئايال پادىشاھ ئىشىكنى يەنە قېقىشقا مەجبۇر بوپتۇ.

— كىم؟

— ۋىكتورىيە.

ھۇجرىدىن يەنىلا شەپە چىقماپتۇ، ئۇ يەنە ئىشىك چېكىشكە مەجبۇر بوپتۇ.

— كىم؟

— ۋىكتورىيە.

ھۇجرىدىن يەنىلا شەپە چىقماپتۇ.

— كىم؟

ئايال پادىشاھ مۇلايىملىق بىلەن:

— خوتۇنىڭىز، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ۋە ئىشىك ئېچىلىپتۇ.

ھاسىلات: بىر ئايالنىڭ بايلىقى قانچە كۆپ، ھوقۇقى قانچە چوڭ، تەسىر دائىرىسى قانچە كەڭ ۋە ھەرقانچە قالتىس بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇ ئەڭ ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ ئايال ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇماسلىقى ۋە مۇناسىپ سالاھىيىتىنى ساقلىشى كېرەك. شۇندىلا ئۇ ھەقىقىي بەخت ـ سائادەتكە مۇيەسسەر بولىدۇ. ئۆزىنىڭ ئايالىق مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلالمىغان ئايال جەمئىيەتتە ھەر قانچە كاتتا ئادەم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر بەختسىز ئايالدۇر.

ھەركىمنىڭ ئۆزىگە ئېسىل

بىر خۇشامەتچى بىر پارچە ئېسىل قاشتېشىنى قولغا چۈشۈرۈپتۇ. ئۇنى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ۋەزىرى زىفەنگە سوۋغا قىپتىكەن، زىفەن ئالغىلى ئۇنىماپتۇ. ئۇ ئادەم بۇ بەك ئېسىل قاشتېشى، بۇنى سىلىدەك مۆتىۋەر ئادەم تاقىمىسا ئادەتتىكى ئادەملەرگە ماس كەلمەيدۇ، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان زىفەن: — سەن بۇ قاشتېشىنى ئېسىل نەرسە دەۋاپسەن، بىراق مەندە بۇنىڭدىنمۇ ئېسىل نەرسە بار، ئۇنىڭ نېمىلىكىنى بىلگۈڭ بارمۇ؟ — دەپتۇ. ئۇ ئادەم كۆزىنى چەكچەيتىپ:

— قانداق ئېسىل نەرسە؟ — دەپ سوراپتىكەن، زىفەن:

— مەندىكى ئېسىل نەرسە سېنىڭ ئېسىل نەرسەڭنى ئالماسلىق، — دەپتۇ.

ھاسىلات: بىر ئادەم ئۈچۈن، بولۇپمۇ ئەمەلدارلار ئۈچۈن پاك ـ دىيانەتلىك بولۇش بايلىق بىلەن ئۆلچەنگىلى

بولمايدىغان بىباھا قىممەتتۇر. پاك-دىيانەتلىك كىشلەر
ئۆزلىرىنىڭ بۇ گۈزەل پەزىلتى بىلەن خەزىنىلەرنى سەرپ
قىلىپمۇ قولغا كەلتۈرگىلى بولمايدىغان ئېسىل نەرسىگە ئې-
رىشىدۇ. ئۇ بولسىمۇ خەلقنىڭ ھۆرمىتى ۋە ئىشەنچىسىدىن
ئىبارەت. ئەپسۇسكى، پۇل ۋە قاشتېشىنى ھەممىدىن ئەلا
بىلگەن كىشلەر كىشلىك قەدىر-قىممىتى ۋە ئىززەت-
ھۆرمىتىدىن مەھرۇم قالماقتا. پۇشايمان ياشلىرىنى تۆكۈپ
ئىبرەت ناخشىلىرىنى تىۋۇلىماقتا.

ئەينەك چېقىش تەلىماتى

پسىخولوگلار مۇنداق بىر تەجرىبە ئىشلىگەن:

تاشقى كۆرۈنۈشى ئوخشاش ئىككى ئاپتوموبىل
ئوخشاش مۇھىتتا توختىتىپ قويۇلغان. بىرسىنىڭ قاپقىقى
بىلەن ئەينىكى ئوچۇق، يەنە بىرسىنىڭ يېپىق. ئوچۇق ئاپ-
توموبىل ئۈچ كۈن ئىچىدە بۇزۇۋېتىلگەن. يەنە بىرى
بولسا ئۆز پېتى تۇرغان. لېكىن تەجرىبە خادىمى بۇ ئاپتو-
موبىلنىڭ بىر كۆزەينىكىنى چېقىۋەتكەندىن كېيىن، بىر
كۈن ئىچىدە ئاپتوموبىلنىڭ ھەممە ئەينىكى چېقىۋېتىلگەن.
ئىچىدىكى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ئوغرىلاپ كېتىلگەن، بۇ
تەجرىبە داڭلىق «ئەينەك چېقىش تەلىماتى»دۇر.

ھاسىلات: يوچۇق قالغان ھەرقانداق ئىش مەغلۇبى-
يەت بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. ئەگەر قەلبىمىز ياكى خاراكتېرى-
مىزنىڭ كەمتۈك جايلىرى بولىدىكەن، ئۇ تېخىمۇ قور-
قۇنچلۇق. ھامان بىزنى خاتا ۋە مەنىسىز ئىشلارغا ھەلەك
قىلىپ ھاياتىي قىممىتىمىزنى يوققا چىقىرىدۇ. مۇكەممەل
ئادەم بولۇشنى خالىساڭ سۆز-ھەرىكىتىڭ ۋە قەلبىڭگە
ھەرقانداق غەلىتە ۋە رەزىل ئىدىيە-ھالەتلىرىنىڭ ئورۇق
چېچىشىغا يول قويما. چۈنكى، غايەت زور دامبىلارمۇ يىڭ-
نىنىڭ ئۇچىدەك تۆشۈك تۈپەيلى يار ئېلىپ كېتىش ئاپىتى
يۈز بېرىدۇ ئەمەسمۇ؟!

دىبىق

دىبىق دەپ ئاتىلىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك بار
بولۇپ، ئۇ يۇمشاق ۋە ئىنچىكە بولغاچقا، ئۆزى ئۆسەل-
مەي باشقا ئېگىز ئۆسۈملۈكلەرگە يامىشىپ ئۆسىدىكەن.
دىبىق بارا-بارا ئاينىپ بۈك-باراقسان بولۇپ كېتىپتۇ،
يەنە تېخى مېۋىگە كىرىپتۇ. دىبىقنىڭ مېۋىسى قارامتۇل
قىزىل بولۇپ، كۆرگەنلەرنىڭ ئاغزىغا سېرىق سۇ كېلىدى-
كەن. بىر كۈنى بىر يولۇچى دىبىق مېۋىسىدىن ئۈزۈپ
يەپ:

— بەك تاتلىق ھەم چىرايلىق ئىكەن، — دەپتۇ دى-
بىقنى ماختاپ. بۇنى ئاڭلاپ دىبىق ئىنتايىن مەمنۇن بوپتۇ.
كېيىن بىر ياغاچچى تاغقا ياغاچ كەسكىلى چىقىپتۇ. ئۇ
دىبىق يۆگىشىۋالغان چوڭ دەرەخنى كۆرۈپ: بۇ دەرەخنى
ئۆيگە لىم قىلسام ناھايىتى ياخشى بولغۇدەك، — دەپ
ئويلاپ كېسىشكە باشلاپتۇ.

دىبىق مېنىمۇ قوشۇپ كېسىۋېتىدىغان بولدى، —
دەپ بەك قورقۇپتۇ. ئۇ، دەرەختىن ئايرىلماقچى بوپتۇ،
بىراق ئادەتتە بەك چىڭ يۆگىشىۋالغان بولغاچقا ئەمدىلىكتە
ئايرىلاي دەپمۇ ئايرىلالماپتۇ، ئاخىرىدا دەرەخ يىقىلىپتۇ،
دىبىقمۇ بىرلىكتە ھالاك بوپتۇ.

ھاسىلات: باشقىلارغا يۆلىنىۋېلىش ئىنتايىن خەتەر-
لىك ياشاش ئادىتى. ئۇ ئادەمنى روھىي ۋە جىسمانىي جە-
ھەتتە مۇستەقىللىقتىن مەھرۇم قىلغاندىن باشقا، ئۆزگە
ئوخشىمايدىغان كېرەكسىز بىر نەرسىگە ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ.
يۆلىنىۋالغۇچىسىز ياشىيالماس ھالەتكە كەلتۈرۈپ تەقدىر
تىزگىنىنى ئىختىيارىدىن كەتكۈزىدۇ. ھەر بىر ھايات ئەس-
لىدىنلا مۇستەقىل بىر ياشاش گەۋدىسى بولۇپ يۆلىنىۋې-
لىش مۇقەررەر ھالدا ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا مەڭگۈلۈك قارا
سايە چۈشۈرۈپ تۇرىدۇ. ئۆز جېنىنى راۋۇرۇس باقالماي-
دىغان كىشلەرنىڭ كۆپلۈكى دەل شۇ قارا سايىنىڭ ئۆز-
لۈكنى كۆمپەيكۇم قىلغانلىقىدىندۇر.

بالدۇر تۇتۇش قىل

بېل تېلېفون ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىۋاتقاندا
گىراي ئىسىملىك يەنە بىر ئادەممۇ تېلېفوننى تەتقىق قىلغا-
نىكەن. كېيىن ئىككىسى بىرلا ۋاقىتتا مۇۋەپپەقىيەت قازى-
نىپتۇ. لېكىن تېلېفون كەشپىياتىدا بېل پاتېنت ھوقۇقىغا ئې-
رىشىپتۇ. چۈنكى، پاتېنت ئىدارىسىگە ئۇ گىرايغا قارىغاندا
ئىككى سائەت بۇرۇن بارغانىكەن. ئۇلار ئەسلىي تېلېفوننى
ئۆزىدىن باشقا ئادەمنىڭمۇ تەتقىق قىلىۋاتقانلىقىنى ئۇقمايدى-
دۇ، ئەلۋەتتە. لېكىن بېل پاتېنتقا ئىلتىماس قىلىشتا 120
مىنۇت بۇرۇن ھەرىكەت قىلغاچقا دۇنياغا تونۇلۇپ
نۇرغۇن بايلىققا ئىگە بولغان.

www.uyghurkitap.com

هاسىلات: مۇۋەپپەقىيەت ئۈچۈن بېرىلگەن ۋاقىت ناھايىتى چەكلىك. ياشاش ماكانىمىز بولسا بىرلا. رىقابەتچىلىرىمىزمۇ ئىنتايىن كۆپ. ئويلىغانلىرىمىزنى تېز ھەرىكەتلىنىپ شۇ ھامان ئەمەلگە ئاشۇرالىساقلا ئاندىن باشقىلارغا قارىغاندا بىر قەدەمنى بالدۇرراق باسالايمىز ـ دە، غەلىبىگە ئېرىشەلەيمىز. دىلىغۇللۇق ۋە ئىككىلىنىش ئىچىدە يۈرىدىغان ئادەملەر پەقەت ئارمان بىلەنلا ياشايدىغان مەغلۇبىيەتچىلەردۇر. نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازانغۇچىلاردىن بولۇپ چىقىشى پەقەت ھەرىكەت ۋە سۈرئەت جەھەتتە باشقىلاردىن ئېشىپ كەتكەنلىكىدىندۇر. چۈنكى، ئەمەلىيەتتە ھەممىمىز ئەقىللىق، تىرىشچانغۇ؟! شۇڭا تاماملاشقا كۆزىڭىز يەتكەن ئىشقا دەرھال كىرىشىڭ.

ئەڭ قىممەتلىك نەرسە

بىر ئادەم پۈتۈن ئەس ـ يادى بىلەن دۇنيادىكى ئەڭ قىممەتلىك نەرسىنى تېپىشنى ئويلايدىكەن. ئۇ ئالدىغا ئۇچرىغان ئادەمدىن:

— دۇنيادىكى ھەممىدىن قىممەتلىك نەرسە نېمە؟ — دەپ سورايدىكەن.

— ئالتۇن، ساھىبجامال، ئالماس، ھوقۇق، بىلىم، سېھىرگەرلىك، — ھەركىم ئۆزى بىلگەنچە جاۋاب بېرىشىپتۇ.

بۇ ئادەم زادى نېمىنىڭ ئەڭ قىممەتلىك ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي ئۇنى جاھان كېزىپ تېپىش قارارىغا كەپتۇ. نۇرغۇن يىللار ئۆتۈپتۇ. پۈتۈن دۇنيانى ئايلىنىپ چىقىپتۇ، قېرىپ، ئامراتلىشىپ كېسەلچان بولۇپ قاپتۇ.

ئەمما ھېلىقى قىممەتلىك نەرسىنى تاپالماپتۇ، ئامالسىز ئۈمىدىنى ئۈزۈپ غەمكىن ھالدا ئۆيىگە قايتىپتۇ. قىشنىڭ سوغۇق بىر ئاخشىمى ئۇ ئاخىر ئۆيىگە كەپتۇ. ئۆيىنىڭ دېرىزىسىدىن غۇۋا چىراغ يورۇقىنى كۆرۈپتۇ. ئىچكە قارىسا ئۆيىدىكىلەر ئىسسىق تاماق قويۇلغان شىرەنى چۆرىدەپ ئولتۇرغىدەك. ئۇنىڭغا قالدۇرۇپ قويۇلغان ئورۇنلا بوش ئىكەن. بۇنى كۆرۈپ ھېلىقى ئادەمنىڭ كۆزلىرىدىن ئىسسىق ياشلار تۆكۈلۈپتۇ، ئۇ ئاخىرى ئەسلىدە دۇنيادىكى ئەڭ قىممەتلىك نەرسە ئۆزىنىڭ ئائىلىسى ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ.

هاسىلات: بىز ئائىلىنىڭ مېۋىسى. ئەمما ھامان ئۇنىڭغا سەل قارايمىز. بەخت، خۇشاللىق، شان ـ شەرەپ، ئامەت، ھوقۇق ـ مەرتىۋە، بايلىق ۋە ئابرۇيىنىڭ پەقەت ئائىلىدە ھەقىقىي مەنىگە ئىگە بولىدىغانلىقىنى كۆپىنچە ھېس قىلىمىز. ئەگەر ھەر بىرىمىز ئۆزىمىزنىڭ ئائىلىسىنى قۇرۇپ چىقالىساق ۋە ئۇنى قىزغىن سۆيەلىسەكلا ھاياتىمىزدا تەم، ياشىشىمىزدا مەنە بولىدۇ. ئائىلىسىدىن خۇشاللىق تاپالمىغان ئادەمنىڭ جەمئىيەتتە خۇشاللىقى بولمايدۇ.

كىشىلەر نېمىگە بەكرەك كۆڭۈل بۆلىدۇ

كىشىلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىمىزغا قانداق قارىشى ئەمەلىيەتتە ھاياتىمىزغا بەرگەن باھاسىدۇر. ئەمما نۇرغۇنلىغان كىشىلەر ئۆزى بىلگەنچە ياشاپ ئۇنىڭغا ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمەيدۇ. نەتىجىدە ھەرقايسى جەھەتتىن خاتالىشىپ بىھۇدە ئاۋارە بولىدۇ، نەپرەتكە قالىدۇ ياكى نەزەرگە ئېلىنمايدۇ. ئۆزىنى ئالدايدۇ. ئۇنداقتا كىشىلەر زادى نېمىگە قارايدۇ؟ نېمىگە بەكرەك كۆڭۈل بۆلىدۇ؟

▲ كىشىلەر سىزنىڭ كىمنىڭ پۇشتى ئىكەنلىكىڭىزگە ئەمەس، ھايات ئەمەلىيىتىڭىزدە ئىپادىلەنگەن ئۈزلۈكىڭىز ۋە كىملىكىڭىزگە قارايدۇ. ئەجدادىڭىزنىڭ ئۇلۇغ ياكى ئەمەسلىكى مۇھىم ئەمەس. شۇڭا تۈنۈگۈندىن بۈگۈننى مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ باي ـ باياشات تۇرمۇشىڭىز، ھەشەمەتلىك ئىستىھالىڭىزغا ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭدىن ئىنسانىي قىممەت ۋە ئىزگۈ مەنىلەرنى يارىتتۇۋاتامسىز ياكى پارازىتلارچە ياشاۋاتامسىز؟ شۇنىڭغا قارايدۇ. شۇڭا مەنىۋى بايلىقنى ماددىي بايلىقتىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ قانچىلىك ئوقۇغانلىقىڭىز ۋە قانچىلىك بىلىدىغانلىقىڭىزغا ئەمەس، زادى نېمىلەرنى قىلالىغانلىقىڭىز ۋە قىلالايدىغانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا ئەمەلىي ئىقتىدارنى نەزەرىيەۋى بىلىمدىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ مال ـ دۇنيا، پۇل ـ بىساتىڭىزنىڭ كۆپ ـ ئازلىقىغا ئەمەس، بەلكى ئۇلارنى قانداق پايدىلىق ئىشلارغا ئىشلەتتىڭىز شۇنىڭغا قارايدۇ. شۇڭا پۇلنى جايىدا خەجلەشنى قانداق تېپىشتىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر ئەمەل ـ مەرتىۋىڭىز، ھوقۇق ـ ئىمتىيازىڭىزنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكىگە ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ ئاۋامغا ھەقىقىي پايدىلىق ئىش قىلىپ بەردىڭىزمۇ ـ يوق؟ شۇنىڭغا قارايدۇ. شۇڭا مەسئۇلىيەتنى ھو-

قۇقتىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ تاشقى گۈزەللىكىڭىزگە، ياسىنىش-تۇرقىڭىزغا ئەمەس، بەلكى قەلبىڭىزنىڭ گۈزەل ياكى ئەمەسلىكىگە قارايدۇ. شۇڭا ئىچكى گۈزەللىكنى تاشقى گۈزەللىكتىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ تىرىشىپ-تىرمىشىپ ئىشلەۋاتقىنىڭىزغا ئەمەس، بەلكى قانداق ئۇلۇغۋار نىشانلار ئۈچۈن تەر تۆكۈپ ئىزدىنىۋاتقانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا نىشاننى ھەرىكەتتىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرگە ماھىر ياكى ئەمەسلىكىڭىزگە ئەمەس، بەلكى شۇ مۇناسىۋەتلەر تورىدا ئوبرازىڭىزنى خۇنۈكلەشتۈرگەن-خۇنۈكلەشتۈرمىگەنلىكىڭىزگە قارايدۇ. شۇڭا پاكلىقنى مۇناسىۋەتتىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ ئىلگىرى قانداق ئىشلارنى قىلغانلىقىڭىزغا ئەمەس، بەلكى ھازىر نېمە ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا ھازىرنى «ھېلى»دىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ قانچىلىك مال-دۇنيايىڭىزنىڭ بارلىقىغا ئەمەس، بەلكى ئۇنى قانداق تاپقانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا ھالاللىقنى بايلىقتىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ جەمئىيەتتىن نېمىلەرگە ئېرىشكەنلىكىڭىزگە ئەمەس، بەلكى جەمئىيەتكە قانچىلىك تۆھپە قوشقانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا ئاتا قىلىش (بېرىش)نى ئېلىشتىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ ئۆي-ماكانىڭىزنىڭ كەڭ-تارلىقىغا ئەمەس، بەلكى كۆڭۈل-كۆكسىڭىزنىڭ كەڭ-تارلىقىغا قارايدۇ. شۇڭا دۇنيانىڭ كەڭلىكىدىن كۆڭۈلنىڭ كەڭلىكىنى مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ قەددى-قامىتىڭىز، ھۆسن-جامالىڭىزنىڭ كېلىشكەنلىكىگە ئەمەس، بەلكى قورسىقىڭىزدا ئۇمىچىڭىزنىڭ بار-يوقلۇقىغا قارايدۇ. شۇڭا بىلىمنى قۇرۇق سۆلەتتىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ قانداق قەدەمدە مېڭىۋاتقانلىقىڭىزغا ئەمەس، بەلكى نەگە مېڭىۋاتقانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا مەنزىلنى يولدىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ چەت ئەلگە چىققانلىقىڭىزغا ئەمەس، بەلكى چەت ئەلگە نېمە ئۈچۈن چىققانلىقىڭىز ۋە قانداق ھاسىلات بىلەن قايتقانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا چەت ئەلگە قانداق چىقىشتىن ۋەتەنگە قانداق قايتىشنى مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ قانداق سودا بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلىقىڭىزغا ئەمەس، بەلكى غۇرۇر-ۋىجدانىڭىزنى سېتىۋاتامسىز-يوق؟ شۇنىڭغا قارايدۇ. شۇڭا ۋىجداننى پۇلدىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ ئاتا-ئانىڭىزنى ياخشى كۆرىدىغان-كۆرمەيدىغانلىقىڭىزغا ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ قەرزىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن ئۇلارغا قانداق ئەمەلىي كۆيۈمچانلىق ۋە ۋاپادارلىق يەتكۈزگىنىڭىزگە قارايدۇ. شۇڭا ئەمەلىي كۆيۈنۈشنى ئېغىزنىڭ ئۇچىدىكى ئەمەلسىز تاتلىق گەپلەردىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرىڭىزنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگە ئەمەس، بەلكى ئۇلار بىلەن قانچىلىك ئىجىل-ئىناق ئۆتىدىغانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا قېرىنداشلىق مېھىر-مۇھەببەتنى مۇناسىۋەتتىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ قانچىلىك راھەت-پاراغەت كۆرۈپ، ھۇزۇر-ھالاۋەتتىن بەھرىمەن بولۇۋاتقانلىقىڭىزغا ئەمەس، بەلكى شۇ ئارقىلىق ھاياتىڭىزنى چىرىتىۋاتامسىز-يوق؟ شۇنىڭغا قارايدۇ. شۇڭا ئۆزىنى بىلىشنى لەززەتتىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ قانچىلىك ئىش بېجىرەلەيدىغانلىقىڭىزغا ئەمەس، بەلكى كىملەرنىڭ ئىشىنى نېمە سەۋەبتىن بېجىرگەنلىكىڭىزگە قارايدۇ. شۇڭا ۋاستىنى مەقسەتتىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ كىمگە نېمىلەرنى بېرىۋەتكەنلىكىڭىزگە ئەمەس، بەلكى نېمە ئۈچۈن بەرگەنلىكىڭىزگە قارايدۇ. شۇڭا مەقسەتنى ساخاۋەتتىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ باردى-كەلدىڭىزنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگە ئەمەس، بەلكى كىملەر بىلەن نېمە مەقسەتتە باردى-كەلدى قىلغانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا نەتىجىنى ئىشتىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ قىلىچىڭىزنىڭ ئۆتكۈرلۈكىگە ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ نېمىنى كېسىدىغانلىقى ياكى كېسەلەيدىغانلىقىغا قارايدۇ. شۇڭا ھەقىقەتنى قىلىچتىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ قانداق كاتتا خىزمەتلەرنى قىلغانلىقىڭىزغا ئەمەس، بەلكى سىزنىڭ مەنىۋى جەھەتتىن قۇل ياكى ئەمەسلىكىڭىزگە قارايدۇ. شۇڭا ئىدىيەدە ئازاد بولۇشنى روھىي قۇللۇقتىن مۇھىم بىلىڭ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ غوجايىن ياكى ئەمەسلىكىڭىزگە ئەمەس، بەلكى سىزنىڭ ئۆزىڭىزنىڭ غوجايىنى ياكى ئەمەسلىكىڭىزگە قارايدۇ. شۇڭا ئۆزىڭىزگە غوجا بولۇشنى

باشقىلارغا غوجايىن بولۇشتىن مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ ئۇنۋان- گۇۋاھنامىلىرىڭىزنىڭ كۆپلۈكى ياكى يۇقىرىلىقىغا ئەمەس، بەلكى «قالپاققا تۇشلۇق قىرغىز» بارمۇ- يوق؟ شۇنىڭغا قارايدۇ. شۇڭا پىلەكتىن خەمەكنى مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ قانچىلىك كۆپ كىتاب ئوقۇغىنىڭىزغا ئەمەس، بەلكى قانچىلىك چۈشەنگىنىڭىز ۋە بىلگىنىڭىزگە قارايدۇ. شۇڭا چۈشىنىشنى ئوقۇشتىن مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ قانداق يىقىلغانلىقىڭىزغا ئەمەس، بەلكى ئورنىڭىزدىن قانداق تۇرىدىغانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا ئورنىدىن تۇرۇشنى يىقىلىشتىن مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ نېمىلەرنى ئاشكارىلاۋاتقانلىقىڭىزغا ئەمەس، بەلكى نېمىلەرنى يوشۇرۇۋاتقانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا ئاشكارىلاشنى يوشۇرۇشتىن مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ نېمىلەرگە ئېرىشىۋاتقانلىقىڭىزغا ئەمەس، بەلكى نېمىلەردىن ۋاز كېچىۋاتقانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا ئېرىشىشتىن ۋاز كېچىشنى مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ قانچىلىك ئۇزاق ئۆمۈر كۆرگەنلىكىڭىزگە ئەمەس، بەلكى قانچىلىك ئەستىلىك ئىشلارنى قىلغانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا ئىز قالدۇرۇشنى ئۇزاق ياشاشتىن مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ باللىرىڭىزنىڭ ئاز- كۆپلۈكىگە ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ ساپالىق ياكى ئەمەسلىكىگە قارايدۇ. شۇڭا ساندىن ساپانى مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ يېشىڭىزنىڭ چوڭ- كىچىكلىكىگە ئەمەس، بەلكى ئەقلىڭىزنىڭ بەردەم ياكى چولتىلىقىغا قارايدۇ. شۇڭا ئەقىلنى ياشتىن مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ قانداق ئۆلگەنلىكىڭىزگە ئەمەس، بەلكى قانداق ياشىغانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا كۆرۈمنى ئۆلۈمدىن مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ باشقىلارغا قانچىلىك كۈلەلەيدىغانلىقىڭىزغا ئەمەس، بەلكى باشقىلار ئۈچۈن قانچىلىك يىغلىيالايدىغانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا مەسخىرىدىن مۇھەببەتنى مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ قانداق زىددىيەتلىشەلەيدىغىنىڭىزغا ئەمەس، بەلكى باشقىلار بىلەن قانداق دوستلىشىپ قالىدىغانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا دوستانىلىقنى ئۆچمەنلىكتىن مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ بۈگۈنكى خۇشاللىق ۋە كۈلكىلىرىڭىزگە ئەمەس، بەلكى ئەتە يىغلامسىز ياكى كۈلەمسىز، شۇنىڭغا قارايدۇ. شۇڭا ۋاقىتلىق خۇشاللىقتىن مەڭگۈلۈك كۈلكىنى مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ قول قوۋۇشتۇرۇپ ياش تۆكۈپ ئۆتكىنىڭىزگە ئەمەس، بەلكى يەڭ تۈرۈپ باتۇرلارچە ياشاپ ئۆتكىنىڭىزگە قارايدۇ. شۇڭا مىشچانلىقتىن باتۇرلۇقنى مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ «ئەتىكى قويرۇقتىن بۈگۈنكى ئۆپكە ئەلا» دەپ ياشىشىڭىزغا ئەمەس، بەلكى ئادىمىيلىكىڭىزنى قانداق قىلىپ ئىزچىل ساقلاپ كېلىۋاتقانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا كۆز ئالدىڭىزدىكى مەنپەئەتتىن ئىنسانىي پرىنسىپنى مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ رەزىللىكلەرگە بېرىلىۋاتقانلىقىڭىزغا ئەمەس، بەلكى رەزىللىكلەر ئالدىدا گۈزەللىكىڭىزنى قانچىلىك جۇلالاتقانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا رەزىللىكتىن گۈزەللىكنى مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ «ئەخلەتزار»لىققا كىرگەن- كىرمىگەنلىكىڭىزگە ئەمەس، بەلكى سىزنىڭ ئەخلەتكە ئايلىنىپ قالغان- قالمىغانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا نومۇس- ساپلىقنى بۇلغىنىشتىن مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ قانداق ئەر- ئاياللىقىڭىز، قېرى- ياشلىقىڭىز، ئەمەلدار- پۇقرالىقىڭىز، بىلىملىك ياكى بىلىمسىزلىكىڭىزگە ئەمەس، بەلكى ئادەم ياكى ئەمەسلىكىڭىزگە قارايدۇ. شۇڭا ھەرقانداق نەرسىدىن ئادىمىيلىكنى مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ ۋەدە- قەسەملىرىڭىزنىڭ رەڭدارلىقى ۋە كۆپلۈكىگە ئەمەس، بەلكى ئۇنى قانچىلىك تىرىشچانلىقلار بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇۋاتقانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا ۋەدىدىن مېھنەتنى مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ ھىيلە- نەيرەڭلىرىڭىز، كاززاپلىقىڭىزغا ئەمەس، بەلكى قانچىلىك دەرىجىدە سەمىمىي، راستچىل بولۇۋاتقانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا يالغانچىلىقتىن سەمىمىيلىكنى مۇھىم بىلىدۇ.

▲ كىشىلەر سىزنىڭ يامان يولدا ماڭغانلىقىڭىزغا ئەمەس، بەلكى ياخشى يولدا مېڭىۋاتقان ياكى ماڭمايۋاتقانلىقىڭىزغا قارايدۇ. شۇڭا ھىدايەتنى گۇمراھلىقتىن مۇھىم بىلىدۇ.

ئاپتور: ئاقسۇ شەھەر ئايكۆل بازارلىق ئوتتۇرا مەكتەپتە.

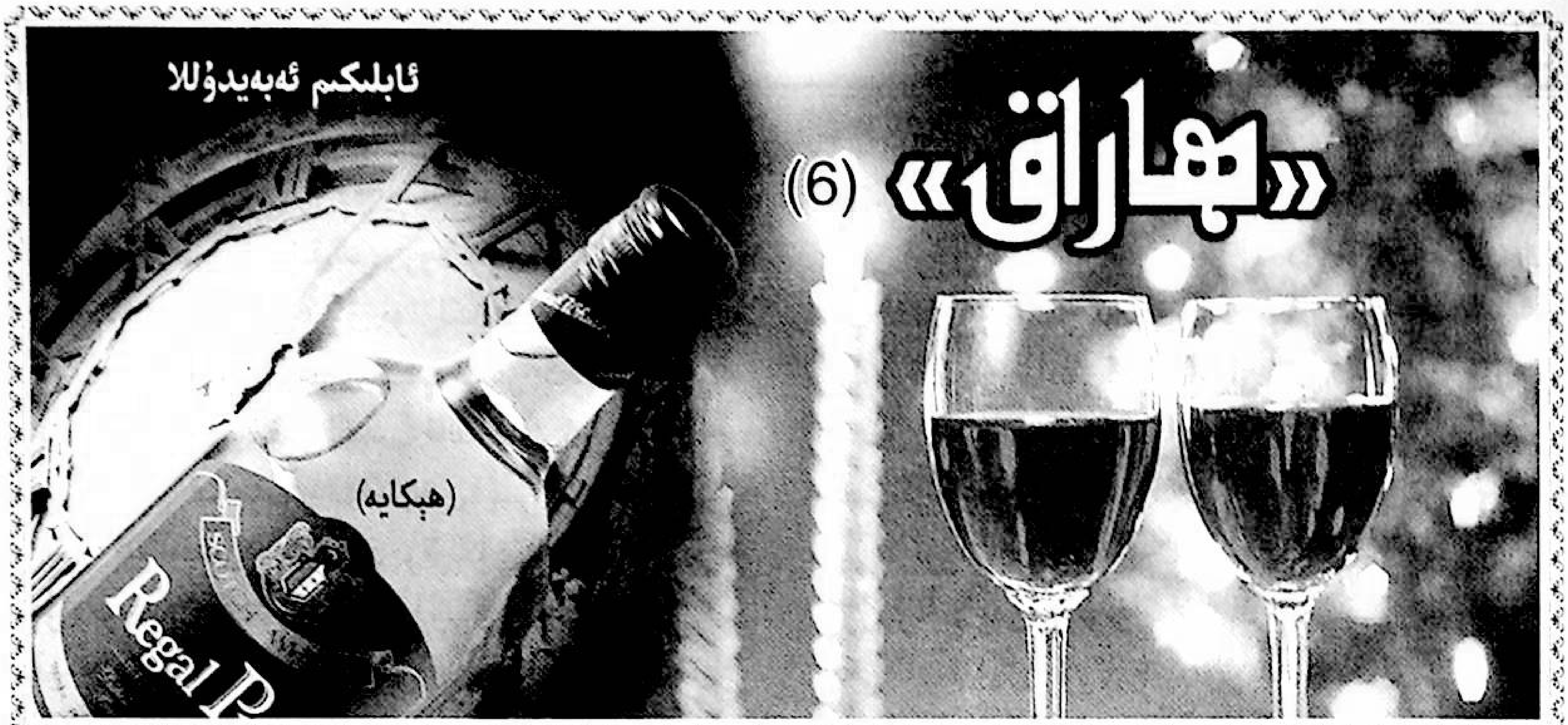

«ھاراق» (6)

ئابلىكىم ئەبەيدۇللا

(ھېكايە)

ئادەم ساق بىلەن سارالڭنىڭ ئارىلىقىدا ياشىغاندا بىمەنىلىكتە ئۆتكۈزگەن ھاياتىغا، ئۆمرىدە قىلغان ئەخمىقانە ئىشلىرىغا ئېچىنمىسا كېرەك. دېمىسمۇ بۇ جاھاندا ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان ئىشلار ھەر ۋاقىت يۈز بېرىپ تۇرىدۇ، ئەمەلىيەتتە، بۇنىڭ ھەيران قالغۇچىلىكى بولمىسمۇ، بىنورمال ئىشلار ھەرقاچان ئادەمنى چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ. مانا بۇگۈن، ئېچىرمەنلەرلا ئەمەس ھەممىلا ئادەمنىڭ ئەقلىنى سىڭايان، خىيالىنى دۇم قىلىپ، خۇددى ھاراق سەركەردىلەرىنىڭ ھاراق مەيدانىدا ھاراققا قارشى جەڭ ئېلان قىلغانلىقىنىڭ نەچچە يۈز يىللىقنى قۇتلۇقلاش خاتىرە كۈنى يېتىپ كەلگەندەك، ئادەتتە قار - يامغۇر، توپا - چاڭ ياغىدىغان ئاسماندىن تۇيۇقسىز ھاراق بوتۇلكىسى ياغقاندى. مەنمۇ مۇشۇ مەھەللىدىكى «ھاراقكەشلەر جەمئىيىتى»نىڭ ئاساسلىق بىر ئەزاسى بولغاچقا بۇنى خاسىيەتلىك ئىشتىن بېشارەت دەپ قارىدىم. دېمىسمۇ بۇ، بىز ئۈچۈن قىلىنغان بىر قېتىملىق داغدۇغىدەك قىلاتتى. مەن ئادەتتە ھاراق ئىچىشتە باشقا ئەل - ئاغىنىلەرگە يەتمىسەممۇ، بىراق سورۇنلاردا ئاخىرىغىچە ئۈلپەتلىشىپ ئولتۇراتتىم. بىزنىڭ ھاراق ئىچىشىمىز بارغانسېرى تەرەققىي قىلىپ بېرىۋاتاتتى. مۇنداقچە ئېيتقاندا، كاللىمىزغا كەلگەن ئىشنى قىلغۇمىز كېلەتتى. شۇنداق بىر تۇرتكە بىلەن، شۇ قېتىملىق يولۋاسلارنىڭ مېھماندارچىلىقىدىن يېنىپ كېلىپلا، ئېچىرمەنلەر يىغىلىپ مەسلىھەتلىشىش ئارقىلىق، ئۆز ئالدىمىزغا «ھاراقكەشلەر جەمئىيىتى»نى قۇرۇۋالغانىدۇق. ئەمەلىيەتتە، بۇمۇ «بۇغدايىنىڭ باھانىسىدە قارامۇق سۇ ئىچىپتۇ» دېگەندەك بىر ئىش بولۇپ، پات - پات يىغىلىپ، ھاراق ئىچىپ تۇرۇشىمىز ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چىققانىدى. «جەمئىيەت»كە بىر ئادەمنى باش قىلىپ تىكلەمەكچى بولۇپ، خېلى تالاش - تارتىش بولدى، گەرچە بۇ رەسمىي تەرىقىدىكى ھوقۇق بولمىسىمۇ، قانداقتۇر ھەممەمىزنىڭ شۇ ئەمەلگە ئولتۇرغۇمىز، سورۇندا باشقىلارنى باش قۇرغۇمىز كەلدى. ھاراق سورۇندا بىر - بىرىمىزنىڭ بوينى گىرە سېلىشىپ، قەلبىمىزنى ئىزھار قىلىشىپ تۇرىدىغان جان - جىگەرلەر ئۆزئارا ھۆرپىيىشتۇق، چىشلىرىمىزنى غۇچۇرلىتىشتۇق، تاس قالدۇق ھەتتا قان تۆكۈشكىلى! ئاخىر ھاراق ئىچىپ بەسلىشىش ئارقىلىق «جەمئىيەت باشلىقى»نى بېكىتىشنى قارار قىلدۇق. مەنمۇ مۇشۇ سەۋەبتىن بىر مۇنچە ھاراق ئىچىۋالدىم. ئەلۋەتتە ھاراقنى ئەڭ كۆپ ئىچەلەيدىغان ئەينىدىن «ھاراق» ھەممىمىزنى «نوچىلىق» بىلەن يېڭىپ، بۇ جەمئىيەتنىڭ تۇنجى باشلىقى بولدى. ئەمما ئۇ ھاراقتىن زەھەرلىنىپ، ئەتىسىدىن باشلاپ بىر ھەپتە كېسەلخانىدا يېتىپ قالدى. جاھاندىكى كارامەتلەر بىر ئېغىز گەپ بىلەن تۈگىمەيدۇ، بەزى ئىشلارنى باشتىن بايان قىلىش كېرەك. بۇمۇ ھاراقكەشلەردە بولۇشقا تېگىشلىك ئۆزگىچە ئادەت. ھاراق ئىچىپ تازا تەڭشەلگەندە، قايتىمىز دەپ خوشلىشىپ سىرتقا چىقىپمۇ خۇددى يۈلتۇزلاردىن تۈن تالاشقاندەك قاراڭغۇلۇق ئىچىدە بىر - بىرىمىز بىلەن قىلىدىغان پاراڭلىرىمىز، قەلب چۈشەندۈرۈشلىرىمىز نەچچە سائەتكىچە تۈگىمەيدۇ ئەمەسمۇ ؟!

تۈنۈگۈنكى زورلاپ ئىچىلگەن ھاراقنىڭ «پەيزى»

بىلەن بېشىم خۇددى تاش ئېسىپ قويغاندەك ئېغىر، ئىككى مۈرەمگە ئەپكەش بىلەن لاي چېلەكنى ئارتىپ قويغاندەك كۆزلىرىمگە قىزىللىق تىقىلىپ، روھسىز بىر ھالەتتە سىرتقا چىقسام، ھەممە يەردە ھاراق بوتۇلكىلىرى دۆۋىلىنىپ كېتىپتۇ. بۇ ھەيرانلىقىمغا زادى گەپ توغرا كەلمەيدۇ. تاس قالدىم ۋارقىراپ سالغىلى! قېتىپ قالغاندەك ئورنۇمدا قانچىلىك تۇرۇپ قالغىنىمنى بىلمەيمەن، بىر چاغدا ئېسىمگە كېلىپ، ئاسماندىن ھەقىقەتەن بوتۇلكا ياغقانلىقىغا ئىشەندىم. توۋا، بۇ قانداق ئىش ئەمدى؟ قانۇنىيەت بويىچە ئاسماندىن چوقۇم قار - يامغۇر يېغىشى كېرەكقۇ؟ ئەمما ھاراق بوتۇلكىسى ياغقانىنى ئەلمىساقتىن بېرى بىرەر ئادەم كۆرۈش ئەمەس، ھەتتا ئاڭلىغان يوق. بۇ كارامەتتىن ئىختىيارسىز ياقامنى تۇتتۇم. قارىسام ھەر خىل رەڭ، ھەر خىل ماركىدىكى چوڭ - كىچىك بوتۇلكىلار ئىچىدە كىملەردۇر مىدىرلاۋاتقاندەك كۆرۈندى، مەن يېقىن كېلىپ، كۆزلىرىمگە رۇخسەتسىزلا كىرىۋالغان چاپاقلارنى چاپىنىمنىڭ يېڭى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ، سىنچىلاپ قارىدىم، بوتۇلكا ئىچىدە قۇرتقا ئوخشايدىغان ئادەملەر نېمىگىدۇر ئىلتىجا قىلغاندەك، ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، بوتۇلكا ئىچىدىن چىقماقچىدەك ھەدەپ يۇقىرىغا يامىشاتتى، ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشاتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بۇرۇن ئۇلپەتچىلىك قىلىشىپ، ھاراقنىڭ سەۋەبى بىلەن ئۆلۈپ كەتكەن بىر قىسىم ئەل - ئاغىنىلەرنى تونۇغاندەك قىلدىم. بەزىلىرى بىلەن ھايات ۋاقتىدا ئۇلپەت بوپتىكەنمىز، يەنە بەزىلىرىنىڭ بولسا داڭقىنى ئاڭلىغاندىم. ھاراقنى دەپ ھاياتى بىلەنمۇ ھېسابلاشمىغان مەشھۇر ھاراق «پېشۋالىرى»مىزدىن زاھىر، مەنسۇر، ئابلەت، پەرھات، توختاخۇن تەمبۇر، جەمشىت ساراڭ... قاتارلىقلار نېمىگىدۇر ئىلتىجا قىلغاندەك قوللىرىنى ئالدىغا سوزۇپ ئەلەم بىلەن بوتۇلكا ئاغزىغا قاراپ يامىشاتتى - يۇ، يەنە سىيرىلىپ چۈشۈپ كېتەتتى. بۇلار ھاراق بوتۇلكىسى ئىچىدە نېمە ئىش قىلىدىكىنە؟ نېمە دەپ بوتۇلكا ئىچىگە كىرىپ قالغاندۇ؟ مەن ئۇلارنى تېخىمۇ ئېنىق كۆرۈش ئۈچۈن بوتۇلكىلارغا يېقىن كېلىپ، ئېڭىشىپ تۇرۇپ قالدىم. بەزى بوتۇلكىلاردا ئېشىپ قالغان ھاراقلارمۇ باركەن تېخى، ئىختىيارسىز لەۋلىرىمنى يالىدىم، ھەي ئاشۇ ئېشىپ قالغان ھاراقلارنى يىغسامۇ، بىكارغا بىر نەچچە سورۇن تۈزۈپ قاينايدىكەنمىز!

— نەدىن كەلگەن ئادەمسىز؟ نېرى تۇرۇڭ، بۇ بوتۇلكىلار مېنىڭ، بىلدىڭىزمۇ؟! — تۇيۇقسىز يېنىمدىلا ئاڭلانغان قوپال ئاۋازدىن چۆچۈپ قارىدىم، ئۆشنىسىگە كىرلىشىپ ئەسلىي رەڭگىنى يوقاتقان، نەچچە يېرىدىن تۆشۈك تېشىلىپ قالغان تاغار ئارتىۋالغان، كىيىم - كېچەكلىرى قاسماق، تاغارلىرىنىڭ يىرتىقلىرىدىن بوتۇلكىلار چوقچىيىپ چىقىپ قالغان، قولىدا ئىلمەككە ئوخشاپ قالىدىغان بىر نەرسىنى تۇتۇۋالغان، ياغاقيۈز بىرەيلەن ماڭا دېۋىنىپ قاراپ تۇرۇپتۇ، — مەن بۇ بوتۇلكىلارنىڭ ھەممىسىنى ئاشۇ ئىچىدىكى ئادەمسىمان قۇرتلار بىلەن بىللە ئېلىپ كېتىمەن، كىم بىلىدۇ بۇ ئادەمگە ئوخشايدىغان قۇرتلار بەكرەك پۇل بولۇپ قالامدۇ تېخى! ئەمما بۇ بوتۇلكىلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ، سىز دەرھال كېتىڭ، مېنىڭ نېسۋەمگە قول ئۇزاتقۇچى بولماڭ، بۇ بوتۇلكىلارنى مەن ئالدىدا بايقىغان ئىكەنمەن سىزنىڭ بۇنىڭدا ھېچقانداق ھەققىڭىز يوق، شېرىك بولۇشنىمۇ خىيال قىلماڭ!

— مەن مۇنداقلا قاراپ قويدۇم، — بۇ ئادەم تۇيۇقسىزلا پەيدا بولغاچقا مەن قورقۇنچ ئىچىدە ئالدىراپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدىم، بۇ كۈنلەردە ساراڭ ئادەم دېگەن سامان نەرقى، ئالمادىس ئاۋۇ قولىدىكى تۆمۈر بىلەن ئۇرۇپ، بىرەر يېرىمنى زەخمىلەندۈرۈپ قويسا قانداق قىلىمەن؟ بولمىسا بۇنداق ئۆلۈمتۈك قاسماقلاردىن قورقۇپ نېمە كەپتۇ! — ماڭا بىرەرسى پۇل بېرىپ بۇلارنى ئېلىپ كەت دېسىمۇ قاراپ قويمايمەن، مەن بۇلارنى نېمە قىلاي؟ قارىسام نەچچە ئون يىلنىڭ ئالدىدا ئىچكەن ھاراقلىرىمنىڭ تونۇش بوتۇلكىسى، بىر قىسىم ئۇلپەتداشلىرىم بۇ يەردە تۇرىدۇ، شۇڭا قىزىقىپ قارىشىم، خاتىرجەم بولۇڭ، ماڭا بۇلار لازىم ئەمەس، زادىلا لازىم ئەمەس، — مەن ئۇنىڭغا چۈشەندۈردۈم.

— مۇنداق دەڭ، يائاللا ئەمدى كۆڭلۈم تىندى، مەن تېخى سىزنى تۇرقىڭىزغا قاراپ، مېنىڭ رىزقىمغا چاڭگال سالغىلى كەلگەن ئوخشايدۇ دەپتىمەن، ھازىرقى زاماندا ئادەملەر يامان بولۇپ كەتتى، بازار چاققاننىڭ، ئاي شارىدا ئىككى سىنت ئەرزان بىر نەرسە باركەن دېسە، مىليون پۇل خەجلەپ، راكېتاغا ئولتۇرۇپ، سىزنىڭ ئالدىڭىزدا چىقىپ بولىدىغانلار بار دەيمەن، — ئەمدى بۇ ئادەمنىڭ چىرايىغا تەبەسسۇم يۈگۈرۈپ، خاتىرجەم بولۇپ قالغاندەك قىلاتتى، —

uyghurkitap.com

ئاسماندىن بۈگۈنكىدەك بوتۇلكا يېغىشى تارىختا تۇنجى قېتىم دەڭگا، مەن بەك خۇش بولدۇم، خۇدايىم ماڭا بىرلا بەردى. مۇشۇ ئىش بىلەن تىرىكچىلىك قىلىۋاتقىلى خېلى يىللار بولۇپ قالغان، تارتقان جاپايىمغا يارىشا «ئەرگە بىر نۆۋەت، يەرگە بىر نۆۋەت» دېگەندەك، ئەمدى ئامىتىم كېلىدىغان ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن پەقەت هاراق سېتىۋالمايمەن دەڭگا، — ئۇ پەخىرلىنىش ئىچىدە دېدى، — مۇشۇ بوتۇلكىلاردىكى ئاشقان هاراقلارنى يىغسامۇ ئىچەشمگە يېتىپ ئېشىپ قالىدۇ، ئارىسىدا ئېشىپ قالغان هەر ئېسىل هاراقلارنىڭ قالدۇقلىرى بار دەيمەن، — ئۇ لەۋلىرىنى ئىختىيارسىز يالاپ قويدى، — بەزىدە دوستلىرىمنىمۇ مېهماندارچىلىققا چاقىرىپ، ئاشۇ ئېشىپ قالغان هاراقلار بىلەن مېهمان قىلىمەن تېخى!

— نېمە، سىزمۇ هاراق ئىچەمسىز؟ — تۇرمۇش هەلەكچىلىكىدە بوتۇلكا يىغىپ يۈرگەن بىر ئادەمنىڭ هاراق ئىچىمەن دېيىشى ماڭا باشقىچىلا تۇيۇلغانىدى.

— مەن هاراق ئىچسەم بولمامدىكەن؟ مەنمۇ ئۆزۈمنى ئوغۇل بالا هېسابلىغانىكەنمەن، ئەلۋەتتە ئىچىمەن، — ئۇ ماڭا هەيرانلىق نەزەرى بىلەن تىكىلدى، — مەن مۇشۇ كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقىلى تالاي يىللار بولدى، بۇرۇن كىشىلەر هاراقنى بەك ئىچەتتى، ئۇ چاغلاردا مېنىڭ ئىشىممۇ دۆڭ ئىدى، هازىر قېرىشقاندەك هاراق ئىچىدىغانلار بارغانسېرى ئازلاۋاتىدۇ، بۇنى ئاز دەپ بەزى توي - تۆكۈندىمۇ هاراق قويمايدىكەن تېخى، بۇنداق ناچار ئادەتنى چوقۇم ئۆزگەرتىش كېرەك، هاراق ئىچىلمىگەن توي توي بولامدۇ! — ئۇ چىرايلىرىنى پۈرۈشتۈرۈپ، بوتۇلكىلارنى داۋاملىق تاغىرىغا قاچىلاشقا باشلىدى.

— سىز بايا مۇشۇنىڭ بىلەن تىرىكچىلىك قىلىمەن دېگەندەك قىلدىڭىز، هاراق بوتۇلكىلىرىنى سېتىپمۇ جان باققىلى بولامدا؟ — مەن تېخىمۇ هەيران بولۇپ گەپنى باشقا ياققا بۇرىدىم.

— تاشقى پىلانىتتىن كېلىپ قالغاندەكلا بىر گەپنى قىلدىڭىز، جان باققىلى بولامدۇ دەيسىزغۇ؟ — ئۇ ماڭا يېقىن كېلىپ، ئىككى تەرەپكە ئەنسىزلىك بىلەن قارىۋەتكەندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى، — قارىسام سىز خېلى سەممىي ئادەمدەك قىلىسىز، شۇڭا يوشۇرماي دەۋېرەي، مەن سىزگە دېسەم بارغۇ، مەن مۇشۇ ئىشنى قىلىپ يۈرۈپ تاپقان پۇلغا يېقىندا بىر داچا سېتىۋالدىم، ئىشىم مۇشۇنداقلا ئوڭغا تارتسا، تېخى ئۇزاق قالماي ئالىي دەرىجىلىك قوڭغۇز پاپىدادىن بىرنى سېتىۋالىمەن، ئۆيدىكى چىرايلىق چوكۇنۇممۇ مېنىڭ هاراق بوتۇلكىسى سېتىپ تاپقان پۇلۇمغا ئاشىق بولۇپ تەگكەن دەڭگا، جاجىسى پۇل، بولمىسا مەندەك ئادەمگە ئاشۇ پەرىزاتتەك ئايال تېگەمدا؟ پۇللا بولسا «جاڭگالدا شورپا». ئاللايلۇق، دوللارنىڭ كۈچى بىلەن ئامېرىكىمۇ دۇنيانى سوراپ يۈرۈۋاتامدۇ؟ مەن سىزگە دېسەم، مەن هاراق ئىچىدىغانلار كۆپەيسىكەن دەيمەن، ئەمما يېقىندىن بېرى ئادەملەر چىلىك بولۇپ كېتىۋاتامدۇ ياكى... ئىشقىلىپ هاراق ئىچىدىغانلار بارغانچە ئازلاپ، سودامغا تەسىر يەتتى. هېلىمۇ «كۆزىدىن ئايرىغان خۇدايىم، هاسسىدىن ئايرىماپتۇ» دېگەندەك، مانا ئاسماندىن بوتۇلكا ياغدى دېسە! ئەمدى مېنىڭ سودام بىراقلا گۈللىنىدىغان بولدى.

— نېمە دېدىڭىز؟! — هەيرانلىقتىن قۇلاقلىرىمغا ئىشەنمەي، ئورنۇمدا قېتىپ تۇرۇپلا قالدىم، — بۇ گېپىڭىز راستمۇ؟ مۇشۇ ئەخلەتخانىدىن يىغقان هاراق بوتۇلكىلىرىنى سېتىپمۇ شۇنچىۋالا پۇل تاپقىلى بولىدىغانلىقىغا ئىشەنمەيمەن!

— بوشراق گەپ قىلىڭ، خەقلەر ئاڭلاپ قالىدۇ دەيمەن، — ئۇ بىگىز قولىنى لېۋىگە تەگكۈزۈپ تۇرۇپ ئىشارە قىلدى، — راستمۇ دەيسىزغۇ؟ مەن سىزگە هەقىقىي ئەهۋالنى دەپ بەردىم، ئىشەنمىسىڭىز ئۆزىڭىزنىڭ ئىشى!

— ئۇ شۇ گەپلەرنى دەپ، ماڭا قاراپمۇ قويماستىن، قولىدىكى ئىلمەككە ئوخشايدىغان تۆمۈر تايىقى بىلەن بوتۇلكىلارنى تارتىپ ئېلىپ تاغىرىغا داۋاملىق قاچىلاشقا باشلىدى. ئۇ هەر بىر بوتۇلكىنى تاغىرىغا سالغاندا چىرايىدا خۇشاللىق جىلۋە قىلاتتى. مەن چوڭقۇر خىيال ئىچىدە ئۆزۈم ئولتۇرۇۋاتقان ئۆيۈمگە قارىدىم، ئاشۇ كونا ئۆينىڭ هېلىمۇ ئاسماندىن ياغقان مۇنۇ بوتۇلكىلارغا بەرداشلىق بېرىپ، ئۆرۈلۈپ كەتمەي مەزمۇت تۇرغىنىغا شۈكۈر قىلدىم. ئۆيۈمنىڭ تېمى زەيدىگەن، نەچچە سۇۋاپمۇ تۇرمىغان لايلىرى چۈشۈپ كەتكەن، سامانلىرى ئەسكى چاپاندىن چىقىپ قالغان ماز پاختىدەك شوخشىيىپ تۇراتتى. تامغا يۆلەپ قويغان كونا ۋېلسىپىتىممۇ، نەچچە يېرىدىن ئېگىلىپ، بېشىغا كۈن چۈشۈپ غېرىبلىق يەتكەن ئادەمدەك بىچارە قىياپەتتە تۇراتتى. نېمە دەي بۇ جاهاننىڭ ئىشلىرىغا؟ ئاشۇ دۆۋە-

دۆۋە بوتۇلكىلاردىكى هاراقنى بىز ئىچكەن، هاراقنىڭ پەيدىزىنى سۈرۈپ، ئالتاغىل ناخشا ئېيتقان، ئۇسسۇل ئوينىغان، مەستلىكتە قىزلارغا مۇھەببەت ئىزھار قىلغان، ھەتتا يۈزىمىز تۆكۈلدىغان ئىشلارنىمۇ قىلغان، ۋارقىراپ - جارقىراپ ئالەمنى بېشىمىزغا كيگەن، ئەچچىلىرىمىز ھەتتا بىر - بىرىمىزنىڭ قارنىنى يېرىشىپ تۈرمىگىمۇ كىرگەن، خوتۇن بالىنىمۇ ئاجرىشىپ، ئۆزىمىزنى بىر ساناپ، جاھانغا پاتماي قالغان. «باتۇر»لۇق ئاخىرقى ھېسابتا ئۆزىمىزگىلا ئىشلىدى. بارا - بارا ھەممىدىن ئايرىلىپ، بويتاق قالغاندىن كېيىن ئادەمگە ئەڭ «ۋاپادار» بولغان هاراققا مەھكەم چاپلىشىپ، يېڭىباشتىن «نوچى»لىشىپ كەتتۇق. غەلىتە ئىش، قايتىلىنىش دېگەن شۇمكەن، شۇنچە يىللار ئىچكەن هاراقلىرىمىزنىڭ بوتۇلكىلىرى مانا ئەمدىلىكتە خۇددى ئاسماندىن يامغۇر ياغقاندەك ياغقىنىنى دەيمەن! تۇرۇپلا ئەيندىنىنىڭ بىر سورۇنغا چاقىرغىنى ئېسىمگە كېلىپ، ئالدىراپ كىيىم ئالماشتۇردۇم. ئەمەلىيەتتە، ھازىر ئالماشتۇرغۇدەك كىيىممۇ يوق ئىدى، پەردە مېنى تاشلاپ كەتكەندىن بۇيان، بىر يەرگە بارسام دۆۋىلىنىپ كەتكەن كىر كىيىملەر ئارىسىدىن، بوشراق كىرلەشكىنىنى ئىزدەپ تېپىپ كىيىۋالاتتىم...

— خەيشۇك، تۆۋەندە «جەمئىيىتىمىز»نىڭ رەئىسى يولداش ئەيندىن هاراق مۇھىم يوليورۇق بېرىدۇ، قارشى ئالايلى — «هاراقكەشلەر جەمئىيىتى»مىزنىڭ سۆزمەن باش كاتىپى قاۋۇل دات ئەيندىننى ھۆرمەت بىلەن سۆزگە تەكلىپ قىلدى، ھەممىمىز شۇئان ھاياجان ئىچىدە قىزغىن چاۋاك چالدۇق، قاۋۇل دات ئارقىدىنلا قىستۇرۇپ قويدى، — بۇ، «جەمئىيىتى»مىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى تۇنجى يىغىلىش، شۇڭا ھەرقايسى ئەزالار رەئىسنىڭ گېپىگە ئالاھىدە دىققەت قىلساق.

سورۇنغا ھەرھالدا ئۈلگۈرۈپ كەپتىمەن، بولمىسا ئالدىنقى قېتىم «جەمئىيىتى»مىزنىڭ قارار قىلغىنى بويىچە كېچىكىپ كەلگەنلەر بىر تەخسە هاراق ئىچىشى كېرەك، مۇشۇنداق ئەڭ تەس هاراق ئىچىش شەكلى ئارقىلىق سورۇنغا كېچىكىشنىڭ ئالدىنى ئالماقچى بولغانىدۇق.

— يۇقىرىدا بۈگۈنكى يىغىلىشتىكى مەقسەتنى جەمئىيىتىمىزنىڭ باش كاتىپى يولداش قاۋۇل دات ئېنىق دېدى، — ئەيندىن كانىيىنى قىرىپ قويغاندىن كېيىن دانە - دانە سۆزلەشكە باشلىدى، — بۇ يىل بىزدەك هاراق ئىچىدىغانلارغا هاراق ئىلاھى ئاسماندىن تەبرىكنامە ئەۋەتكەن چېغى، هاراق بوتۇلكىلىرىنىڭ يېغىشى بىزگە بولغان مەدەت، — ئەيندىن قولىغا رومكىنى ئېلىپ شۇنداق دېگەچ ھەممىمىزگە پەخىرلىنىش ئىچىدە قاراپ قويدى، — بۇ بەلكىم «جەمئىيىتى»مىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ خاسىيىتىدىن بولسا كېرەك، مەن بەك خۇش بولدۇم، شۇ تاپتا ئىچ - ئىچىمدىن سۆيۈنۈۋاتىمەن، مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۇلپەتداشلارنىڭ ماڭا «هاراق» دېگەن تەخەللۇسنى ئاتاپ قىلغىنىغا، ھەرقايسىڭلارنىڭ مېنى قوللىغىنىڭلارغا كۆپ رەھمەت! — ئەيندىن بەكمۇ ھاياجانلانغانىدى، — جەمئىيەتتە بىزگە باشقىچە قارايدىغانلارمۇ بار، بىز توغرىلىق ھەركىم ھەر نېمە دەيدۇ، ئەمما بىزنى كىم چۈشىنىدۇ، كىم بىزگە ياردەم قىلىدۇ، كىم بىزنىڭ دەردىمىزگە يېتىدۇ؟! — ئەيندىن تىترەپ كېتىۋاتاتتى، ھاياجاندىن ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ياش ئەگىدى، بۇ خۇشاللىق يېشىمۇ ياكى ئازاب - ھەسرەتنىڭ غەليان قىلىشىمۇ ھازىرچە بىلگىلى بولمايتتى، — بىزنى ھەممىدىن بەك چۈشىنىدىغىنى يەنىلا مۇشۇ بوتۇلكىدا ئىچىدىكى هاراق ئەمەسمۇ، هاراقلا بىزنىڭ دەردىمىزگە دەرمان بولالايدۇ، گەپ قىلالمىغان بىلەن، بىزنى كۆڭۈل غەشلىكىدىن خالاس قىلىدۇ، — ئەيندىن بارغانسېرى قىزىشىپ سۆزلىمەكتە، — ئاغىنىمىز سابىرنى ئالساق، 2 - قېتىم ئالغان ئايالى پەردەمۇ ئۇنى تاشلاپ كەتتى، بىلەمسىلەر، ئۇنىڭغا ھازىر كىم ھەمراھ؟ هاراق، هاراق بولمىغان بولسا بۇ ئاغىنىمىزنىڭ كۆڭلىنى نېمە بىلەن ئاۋۇندۇرغىلى بولسۇن دەيسىلە؟ ئۇنىڭ كۆڭلى بەك يېرىم، خوتۇن كىشى دېگەن شۇنداق ۋاپاسىز بولىدىكەن، ئاغىنىمىزنىڭ يېنى توم، ئىشى دۆك ۋاقتىدا ھەسەلگە چاپلاشقان چۈمۈلىدەك قولتۇقىدىن چىقالمىدى. سودىسىدىن چاتاق چىقىپ، ئىلكىدە ھېچنېمە قالمىغاندا ئۇنى تاشلاپ كەتتى. ئۇنىڭ ھازىر مۇشۇ هاراقتىن باشقا ھېچنېمىسى قالمىدى. شۇڭا دەيمەن، ئەڭ ياخشىسى بىزگە ۋاپا قىلىدىغان مۇشۇ هاراق بىلەن بىردەم - يېرىمدەم ھال - مۇڭ بولىلى، ھەسرىتىمىزنى مۇشۇ هاراقلا يۇيىدۇ، بۈگۈن ئۆزگىچىرەك ئولتۇرايلى، قانداق دېدىم؟

— بولىدۇ، شۇنداق قىلايلى.

— ئۇنداق بولسا بىرىنچى رومكىسىنى ھەممىمىزدىن دەردمەن سابىر ئاغىنىمىزگە تۇتتۇم، ھازىرقى ۋاقىتتا، هاراق قويۇپ باشقىلارغا ئىچتۈرمەكمۇ قىيىن بىر ئىش، شۇڭا قال-

www.uygurkitap.com

غانلارمۇ خىزمىتىمنى ياخشى قوللاپ بېرەرسىلە، خوشە!

شۇنچە يىلدىن بېرى ھاراق ئىچىپ كېلىۋاتقان بولسامۇ، نېمىشقىدۇر بۇ قېتىم، بىر رومكا چوغنى يۇتتۇممۇ ياكى زەھەرنىمۇ، ئىشقىلىپ كانىيىمدىن كىرگەن ئوتتەك بىر نېمە ئاشقازىنىمغا قۇيۇلغاندا، خۇددى جاھاندا ھاراقنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان ئاچچىق نەرسىنىڭ يوقلۇقىنى ئەمدىلا ھېس قىلغاندەك بىر تۇيغۇغا كەلدىم. تۇرۇپلا پەردە ئېسىمگە كېچىشى بىلەن تەسۋىرلىگۈسىز ئاچچىق بىر ھەسرەت ئىچىدە چوڭقۇر ئۇھ تارتتىم. ئۇنىڭ ئاشۇ ۋاقىتتىكى قىلمىشلىرى يادىمغا يېتىپ، ئۆزۈممۇ سەزمىگەن ھالدا ياقامنى چىشلەپ قويدۇم. شۇ چاغدا مېنى شەيتان ئەمەس، دەل ھاراق ئازدۇرغان ئىكەن.

— ھەي كۆشەندى، ئەمدى مېنى باشقۇرغۇچى بولدۇڭما، بىلىپ قوي سەن ئىچكەن ھاراقنى مەنمۇ ئىچەلەيمەن، سەن ئوينىغان ئويۇننى مەنمۇ ئوينىيالايمەن، سېنىڭ ئىسمىڭ سابىر بولسا، مېنىڭ ئىسمىم پەردە!

— بۇنداق بىشەملىكىڭنى بىلمەيتتىمەن، سەن ئەمدى ھاراقتا، ئويۇن-تاماشىدىمۇ مەن بىلەن بەسلەشكىلى تۇردۇڭما؟ بىلىپ قوي، سەن دېگەن ئايال كىشى!

— ئايال كىشى بولسام نېمە بوپتۇ؟ مەن ئاشۇنداق بىشەم، قانداق قىلالايتتىڭ؟ سەن قىلغان بىرلا ئىشنى مەن قىلالمايمەن شۇ، قالدى ئىشنىڭ ھەممىنى قىلالايمەن، تېخى سەن قىلالمايدىغان ئىشنى قىلالايمەن — بالا تۇغالايمەن، شۇنداق تۇرۇپ ساڭا نېمە يوغانلىق؟!

— توۋا، ئادەم «بىر يامانغا يولۇقمىغۇچە، بىر ياخشىنىڭ قەدرىنى بىلمەيتتۇ» دەپ، ما خوتۇننىڭ دەۋاتقان گېپىنى، ئەجەب ئېزىپتىمەن، ئەجەب ئېزىپتىمەن، ئىست سەندەك بىر ھازازۇل بىلەن بىر ئۆيدە بولۇپ قالغىنىم، يەنە شۇ بۇرۇنقى «خورەك شاھى» دېۋىدەك خورەك تارتسىمۇ، ئۇششاق گەپ قىلسىمۇ سەندىن مىڭ ياخشىكەنتۇق، ئەقلىمدىن ئېزىپ سېنى ئاپتىمەن!

— ۋاي شۇنداقمۇ، «ھەسەلنى كۆپ يېسەڭ ئەمەن تېتىيدۇ» دەپ، ئەمدى مەن ئاشۇ بۇرۇنقى ئېلىۋەتكەن تىرنىقىڭغا تەڭ قىلمايدىغان ئىنجىمارۇق خوتۇنۇڭدىن سەت كۆرۈنۈپتىمەن-دە، ئەر كىشى دېگەننىڭ مۇشۇنداق پەس نېمە!

— ھەي بىنومۇس، مەن سېنىڭ بۈگۈنكىدەك قىلمىشلىرىڭغا قاراپ دەۋاتىمەن بۇ گەپنى، خوتۇن كىشى ھاراق ئىچىپ سىرتلاردا يۈرسە، تۈن كېچە بىلەن ئۆيگە كىرسە، دۇرۇسما؟

پەردە بىلەن بىر كېچە غىزىلدىشىپ چىقتۇق. مەنمۇ: «بوپتۇ ئۆزۈم خالاپ ئالغاندىكىن چىداي» دەپ، ئۆز-ئۆزۈمگە تەسەللى بېرىپ بولدى قىلدىم. ئەمما ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندە يۈز بەرگەن ئىش، مېنىڭ ئۇنىڭغا بولغان بارلىق مېھىر-مۇھەببىتىمنى خۇددى كەلكۈن ئېقىتىپ كەتكەندەك، قەلبىمدىن پاك-پاكىز يۇيۇۋەتتى.

ئەلياتقۇ بولغىچە پەردەنىڭ قارىسى كۆرۈنمىگەندىن كېيىن، ئامالسىز ئۇنى ئىزدەپ سىرتقا چىقتىم. شەھەر كوچىلىرىنىڭ چىراغلىرىمۇ غۇۋا يورۇۋاتقاندەك، ئەتراپ گىرىمسەن. خۇددى ھېلىلا يامغۇر ياغىدىغاندەك ئاسمان تۇتۇق. پەرىشانلىق ئىچىدە بارمىغان رېستوران، ئارقا مەھەللە، بۇلۇڭ كوچىلار قالمىدى. پەردەنى ھېچ يەردىن تاپالمىدىم. كەچمىگەن خىياللارنى قىلدىم، ئايال كىشى تۇرسا ئالمادىس بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قالسا... شۇنداق روھسىز، ئەنسىزلىك ئىچىدە بىر تارچۇقا كەلگەندە تۇساتتىن يېقىنلا يەردىن تولىمۇ تونۇش ئاۋاز ئاڭلاندى:

— جېنىم مېنى ياتاققا ئېلىپ كېتىڭ، بۈگۈنمۇ ھېلىقى چاغدىكىدەك سىز بىلەن بىللە بولغۇم بار.

— سىز سەل كۆپ ئىچىپ قويدىڭىز پەردە، ئۆيىڭىزگە ئاپىرىپ قوياي، بىر كېچە ئۆيگە كىرمىسىڭىز ئېرىڭىز نېمە دەيدۇ، سىزگىمۇ ياخشى ئەمەس، — ئاۋازى توم، بەستلىك بىر ئەر ئۇنى يۆلىۋالغاندى. كۆز ئالدىمدىكى بۇ كۆرۈنۈشكە ئىشەنمەيلا قېلىۋاتاتتىم، تەنلىرىمگە تىترەك ئولىشىپ، مۇشتلىرىم ئىختىيارسىز تۈگۈلدى.

— ئۆيگە بارمايمەن، سابىر دېگەن لاتىنى زادىلا كۆرگۈم يوق مېنىڭ، بولدى، كۆپ گەپلەشمەيلى، «كۈندە باھار» مېھمانخانىسىغىلا كېتەيلى، جان كۈندە چېچەكلەمتى، ياتاقتا ئوبدان بىر پەيزى قىلايلى! — پەردە ھېلىقى ئەرگە تېخىمۇ چاپلاشتى.

«كۈندە باھار»؟ ئۇ دەل مەن پەردە بىلەن تونۇشۇپ قالغاندىن كېيىن تۇنجى قېتىم مەستلىكتە بارغان مېھمانخانا ئەمەسمۇ، مانا ئەمدىلىكتە...

— مەيلى ئەمسە، دېگىنىڭىزدەك بولسۇن، — ھېلىقى ئەر دەرھال كىرا ماشىنىسى توسۇپ، پەردە بىلەن كېتىپ قالدى. شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە بىرىپلا پەردەگە قول سالغۇم،

ھېلقى ئادەمنىڭ ئاغزى-بۇرنىنى قان قىلغۇم كەلدى. بىراق ئۆزۈمنى قاتتىق تۇتتۇۋالدىم. چىراغ يورۇقى ئانچە كۈچلۈك بولمىسىمۇ، بۇ ئادەمنىڭ كۆچتۈڭگۈر ئادەم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغانىدىم. شۇنىڭ بىلەن تۈگۈلگەن مۇشتلىرىم بوشاپ، لاسسىدە بولدۇم. ئىچىمدە ئۆز-ئۆزۈمگە ئاستا پىچىرلىدىم: «قالغىنىنى ئەتە بىر نەرسە دېيىشەيي بۇ بەدنىيەت خوتۇن بىلەن!». پەردە بىلەن بولغان ئاخىرقى «كۆرۈشۈش» شۇ بولدى.

ھاراق ئىچىلمەكتە، چىرايلارغا قىزىللىق يۈگۈرگۈنچە، سورۇننىڭ كەيپىياتىمۇ بارغانسېرى كۆتۈرۈلۈپ، كۈلكە-چاقچاقلار ئەۋجىگە چىقماقتا ئىدى. بىر نەچچە رومكا ئارتۇق ئىچىلگەن ھاراق مېنى ئازراق بولسىمۇ ھەسرەتتىن نېرى قىلغانىدى. تۇنجى قېتىم ھاراقتىن سۆيۈنۈپ، كەھرىۋادەك كۆرۈنىدىغان بوتۇلكا ئىچىدىكى سۈزۈك سۇيۇقلۇققا مېھرىم بىلەن تىكىلدىم. سالتاڭ تۇرمۇشمۇ بىر ھېسابتا ياخشىكەن. نەدە كەچ بولسا شۇ يەردە ئۇخلاپ، كۆڭلۈڭ خۇش بولغان ئىشنى قىلىپ ئۆتىدىكەنسەن، ئۆيىدىكى چىرايلىق خوتۇنۇم كىملەر بىلەن ئاياق-چاپاق بولۇپ كەتكەندۇ، دەپ ئەندىشە قىلىشىڭمۇ ھاجىتى قالمايدىكەن.

— رەئىس، ئۆزلىرىگە بىر تەكلىپ بار ئىدى، مەن باش كاتىپ بولغاندىكىن، قالدى بۇرادەرلەر گەپ بولسا ماڭا دېيىدىكەن، — قاۋۇل دات تەخسىنى ئىككى قوللاپ كۆتۈرۈپ، خۇشامەتكۆيلۈق بىلەن شۇنداق دېدى.

— بۇ سورۇندا يا خوتۇن كىشى يوق، شۇنداق بولغاندىكىن تىلىڭنى چاينىماي، قانداقلا گەپ بولسا ئۇدۇل دەۋەرمەمسەن، — يۈزلىرى خورازنىڭ تاجىسىدەك قىزارغان ئەيىندىن شۇنداق دېدى.

— ئەمدى دېمەكچى، دوستىمىز قاسىم تۈگەپ كەتكەندىمۇ، تېخى ئۈچ نەزىرنى بەرمەي تۇرۇپلا، يولۋاسلارنى كۈتۈش مۇناسىۋىتى بىلەن ھەرقايسىلىرىنى چاڭ چىقرىپ راسا قايناپتىكەن دەپ ئاڭلىغان، مەن گەرچە شۇ قېتىمقى سورۇنغا قاتنىشىش سالاھىيىتىگە ئېرىشەلمىگەن بولسامۇ، ئىچىمدە ھەرقايسىڭلارغا بەكمۇ ھەۋەس قىلغانىدىم، بولۇپمۇ ئۆلۈم بولغاندا ھاراق ئىچىشتىن ئىبارەت بىر يېڭى ئادەتنى كونا ئىدىيە ئورنىغا دەسسىتىپ، تۇرمۇشنى ئىسلاھ قىلغىنىڭلاردىن سۆيۈنگەنىدىم. دېمىسىمۇ ھازىر ئىسلاھات بولۇۋاتىدۇ ئەمەسمۇ، توي-تۆكۈندە، ئۆلۈم-يېتىم بولغاندا ھاراق ئىچمەيدىغان بۇنداق ناچار ئىللەتنى ئۆزگەرتىشىمىز لازىم. شۇڭا ئەمدى دېمەكچى، نەزىر ئىشىنى يىگەندەك جىمجىتلا پۈشۈلداپ يەپ ئولتۇرماي، مۇزىكا بىلەن ئولتۇرساق دېگەن تەكلىپ باركەن. گېزىتتىكى بىر خەۋەرنى ئوقۇسام، قايسى بىر دۆلەتتە كالا ئوت-چۆپ يېگەندە مۇزىكا چېلىپ بېرىش ئارقىلىق، كالىنىڭ ئىشتىھاسىنى ئېچىپ سەمرىشىنى تېزلىتەرمىش، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزلىرىمۇ باشتىلا بۈگۈن ئۆزگىچە ئولتۇرايلى دەپ قاللا...

— نېمانداق قۇمدەك گەپ بۇ، كاللاڭ مۇرەككەپ بىر نېمىكەنسەن، قىسقىلا قىلىپ مۇزىكا چاللىلى دېسەڭ تۈگەمەمدۇ، قۇلاقنىڭ ئۆمرىنى قىسقارتىپ، — ئەيىندىن قاۋۇل داتقا گۈلەيدى، — سەن بىزنى تېخى كالىغا ئوخشىتىۋاتامسەن؟

— ياقەي رەئىس، ھەددىمىمۇ، قىزىقچىلىق بولسۇن دەپ مۇنداقلا دەپ قويدۇم، — قاۋۇل دات ھەجايىغىنىچە ئەيىندىننىڭ بىر تال تاماكا تۇتۇپ، ئېگىلىپ تۇرۇپ ئوت تۇتاشتۇردى.

— ئۇكام ساز قىلىمىز، دەرھال گىتار كەلتۈرۈڭ! — ئەيىندىن تاماكىنى كۈچەپ شورۇۋەتكەندىن كېيىن، بۇرنىنىڭ تۆشۈكلىرىدىن پۇرقىرىتىپ ئىس چىقىرىپ، كۈتكۈچى قىزغا بۇيرۇق تەلەپپۇزدا تۇۋلىدى.

— كەچۈرسىلە ئاكا، رېستورانىمىزدا دۇتار بار، گىتار يوق.

— بۇ قانداق گەپ سىڭلىم؟ دۇتار دېگەن كونا زاماننىڭ نېمىسى كىم چالىدۇ ھازىر؟ بىز بارغۇ ھازىرقى زاماننىڭ ئادەملىرى، دەۋر تەرەققىي قىلىپ، ھەممىلا ئادەم يېڭىلىقتا، ياۋروپانىڭ زامانىۋى ناخشا-مۇزىكىسىغا يۈزلەنگەن بۈگۈنكى كۈندە، نېمە قىلىمىز ئۇ ئاسار ئەتىقىنى؟ — ئەيىندىن «قانداق دېدىم» دېگەندەك ھەممىمىزگە تەكشى قاراپ قويدى، — ئۇنىڭ ئۈستىگە ئارىمىزدا دۇتار دېگەن ئۇنداق زاماندىن قالغان بىر نېمىنى چالىدىغان، زاماننىڭ كەينىدە قالغان ئادەممۇ يوق، ئادەمنىڭ كەيپىنى ئۇچۇرماي، گىتار دېگەندىكىن گىتار ئەكەلمەمسىز دەيمەن؟! — ئەيىندىننىڭ چەكچەيگەن كۆزلىرىگە، ھېلىلا ئورنىدىن ئۇرىدىغاندەك تۇرقىغا قاراپ، مۇلازىمەتچى قىزچاق قورققىنىدىن گەپ-سۆز قىلالماي ئۇششاق چامداپ چىقىپ كەتتى.

— بولىدىغان كاساپەتكەن-ھە، كۈچاڭنىڭ توغاچ سو-

يۈنىدەك بۆرتۈپ تۇرغان كۆكسى بىلەن ئوخشىغان تاۋۇز-
دەك، ئىشتانىغا لىقلا كەلگەن يۇمىلاق كاسىسىغا قاراپ دەيمە-
نا. قارىسا كۆزگە پايدا دەپ، ئادەم بىر ئۆمۈر كۆزىنى ئالال-
مايدۇ ئاشۇنداق يەرلەردىن، — ئەينىدىنىڭ كۆزلىرىدە
شەھۋەت نۇرلىرى ئۇچقۇندىدى، — ئەمما چىشى بەكلا
كىچىك تۇرامدۇ نېمە، ئىش ئۇقمايدۇ ھەقاچان، ئادەمنىڭ
ئاشقان، ھارغان يېرىگە بارالمايدۇ، كۆڭلىنى خۇش قىلالماي-
دۇ تايىنلىق، — ئەينىدىن ھېلىقى قىزنىڭ قارىسى يىتكىچە
قاراپ تۇرغاندىن كېيىن ئاغزىنى تامشىپ، لەۋلىرىنى يالاپ
قويۇپ، كېكىردىكىگە كەلگەن بىر نېمىنى «غىرت»تىدە يۇ-
تۇۋەتتى.

— ئەمدى مۇشۇ قىزغىمۇ بىر ساقال تاشلىغۇڭ كېلىۋا-
تىدۇ-ھە؟ — مەن ئەينىدىنگە چاقچاق قىلدىم، — ئۇچىرى-
غانلا قىزلارنى بوش قويۇۋەتمەيسەنغۇ زادى، قىزلارنى
كۆرسەڭلا ماشىنىنىڭ موتورىدەك ئوت ئېلىپ كېتىدىكەن-
سەن، بولسا بۇ جاھاندىكى قىزلارنىڭ ھەممىسى بىلەن بىر-
بىرلەپ كۆرۈشۈپ چىققان بولساڭ-ھە؟

— ھەي سابىر، مەن دەيمەن، سېنىڭ ئايال كىشىگە
قىزىقىشىڭ كۈچلۈك ئەمەس، ئاياللارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشنى-
مۇ تازا بىلمەيسەن، قولۇڭدا شۇڭا خوتۇن تۇرمايدۇ، ھېچ
بولمىسا كۆزىمىزدە بولسىمۇ ھۇزۇرلىنىمىز دەيمەن.

— ھا!...ھا!...ھا!...

ھەممەيلەن قاقاقلاپ كۈلدى. پەقەت مەنلا ھېچ نەرسە
بولمىغاندەك جىممىدە ئولتۇردۇم.

— ئەجەب شۈكلەپلا كەتتىڭ سابىر، ئاشۇ پەرىدەمنى
خىيال قىلىۋاتامسەن نېمە؟

— ياقەي، ئۇ خوتۇننى ئەمدى ئىككىنچى كۆزۈم كۆر-
مىسكەن دەيمەن.

— مېنىڭ بىر ئالاھىدىلىكىم ئىلھام كەلگەندە سورۇندا
ئەل-ئاغىنىلەرگە ھەقسىز شېئىر ئوقۇپ بېرىدىغان بىر ئادى-
تىم بار، ھەرقايسىلىرىنىڭ زوقى قانداقكىن؟ قارىسام كالتا
پاراڭ سەل ئاۋۇپ قېلىۋاتىدۇ، — قاۋۇل دات ئورنىدىن قو-
مىرلاپ، ماڭا مەنىلىك بىر قارىۋېتىپ، — دېدى. ئۇ مۇشۇ
يېقىنقى بىر نەچچە يىلدا سورۇنلاردا ھاراقنى بولۇشىغا
ئىچىپ، تاماقنى كالا ھەلەپ يېگەندەك يەۋەرگەچكە تازا
تەن قويغان بولۇپ، قورساقلىرى يەل ئۇرغان توپتەك يوغى-
نىغان، بەل تاسمىسىمۇ ئاران يەتكەن، پۇشۇلداپ تىنسا ئا-
دەمنىڭ يېنىغا كالا كېلىپ قالغاندەك بىلىنەتتى. ئورنىدىن
ئازراق ئىرغاڭشىسا ئادەمگە خۇددى مىلىڭ جىلىڭ ئېغىرلىقتىكى
سەندەل قوزغالغاندەك تۇيغۇ بېرەتتى.

— ئوقۇساڭ ئوقۇغىنە ئاداش، ھازىر قۇلاقنىڭ باشقا
ۋەزىپىسى بولمىغاندىكىن، سېنىڭمۇ باشقا ئىشىڭ يوق ھەقا-
چان، بىكار ئولتۇرغىچە ئاڭلاپ قويساق قويىلى، ھاراق سو-
رۇندا ئوقۇمىساڭ، سېنى باشقا يەردە شېئىر ئوقۇشقا
تەكلىپ قىلىدىغان ئادەم بولمىسا يا.

— توغرا، سېنىڭ ئاغزىڭغا ھاراق تەگكەندە ئوقۇما
دېسەكمۇ بەرىبىر ئوقۇيسەن، ئوقۇساڭ ھازىر ئوقۇغىنە بول-
مىسا، ۋەزىپەڭ ئادا بولغاچ تۇرسۇن!

— ئۇنداقمۇ دەپ كەتمەڭلا ئاغىنىلەر، مەن ئۇنچە بە-
ئەتىۋا شائىرمۇ ئەمەس، ئەمدى بىر ئىلھامىم كېلىپ، ھەرقاي-
سىڭلارغا ھەقسىز ئوقۇپ بېرەي دېسەم، ئەجەب مېنى چۇ-
شۇرىدىغان گەپلەرنى قىلغىلى تۇردۇڭلا.

— ھە بولدى، ئۇششاق گەپ قىلماي ئوقۇيە!

هاراق ئىچتۇق قۇمرا-قۇمرا، خۇشلۇقتا ھۇررا توۋلىشىپ،
سۇپسۇزۇك شەربەت تومۇردا ئۆركەشلىدى دولقۇن ياساپ.
يات ئېرۇر دەردلەر يەنە مىنسەك شارابنى ئات قىلىپ،
مەي كېلۇر ساھىبجامالدەك، كۆز قىسۇر تۇندە ماراپ.

— بەللى، جەمئىيىتىمىزنىڭ باش كاتىپىغا لايىق شېئىر
ئوقۇدۇڭ، قالتىس، قالتىس، بىر رومكا تۇتاي ...

— مەن مۇشۇ رېستوراننىڭ غوجايىنى، ھەرقايسىلىرىغا
نېمە لازىمكىن، — شاپ بۇرت، يۈزلىرى قىزىل، بۇقا
پاتتاڭ، قارچۇغا كۆز، تولۇقتەك سەمرىگەن 50 ياشلاردىكى
بىر ئادەم كەپتەرنىڭ تۇخۇمدەك چوڭلۇقتا ئالتۇن ئۈزۈك
سېلىۋالغان بارماقلىرىنى ئەتەي كۆرسىتىپ، تىرناقلىرى
بىلەن چىشلىرىنى كوچىلىغىنىچە، قاپاقلىرىنى تۈرگەن ھالدا
ئالچاڭشىپ كىرىپ كەلدى.

— ھە لوبەن سىلىمتىلە، بىز، بىز شۇ ...— ئەينىدىن
بىردەم مەڭدەپ تۇرۇپ كەتتى، — ساز قىلىپ ئولتۇرۇشنى
نىيەت قىلىپ، ئارىمىزدا دۇتار چالىدىغانلار يوقكەن، شۇڭا
گىتار سوراپ قالدۇق...

— شۇ گەپمىتى، مۇلازىمەتچى قىز يىغلاپ كىرسە
تېخى نېمە ئىش بولدىكىن دەپتىمەن، گەپ بولسا ماڭا دې-
يىشىسىلە، ھەرقانداق تەلەپ بولسا مانا مەن ئورۇندايمەن،
گىتارنىڭ ئىشىغا كەلسەك مەن ھازىرلا كەلتۈرەي، — غوجا-

يىن ئارتۇقچە گەپ قىلمايلا چىقىپ كەتتى.

— گەپ دېگەننى مۇشۇنداق ئۇتىدىغان ئادەمگە قىلغۇلۇق، بولمىسا ھېلىقىدەك سېرىق تۈكلەر ھېچنېمىگە ئەسقاتمايدۇ دەيمەن، — ئەيىندىن ئۆزىچە كۆرەڭلەپ قويدى.

— مانا گىتار، — نەچچە مىنۇت ئۆتمەيلا باشقا بىر يىگىت گىتارنى كۆتۈرۈپ كىرىپ كەلدى.

— ئەمدى گىتار بىلەن ساز قىلىپ ئولتۇرىمىز، باياتىن ھېلىقى چوجە مېكىيان دۇتارنىڭ گېپىنى قىلىپ ئەرۋاھىمىزنى ئۇچۇرغان، ئەمدى بولدى، مانا سازلارنىڭ گەپچىسى كەلدى.

— ساز قىلىشتىن بۇرۇن سورۇننىڭ ھۆرمىتىگە شېئىردىن بىرنى ئوقۇۋېتەي، — قاۋۇل دات قولىدىكى ھاراقنى ئىچىۋېتىپ شېئىر ئوقۇشقا تەييارلاندى، — نۆۋەتتە ئوقۇيدىغىنىم بىز ئۈچۈن ئەڭ ئۇلۇغ بولغان ئىنسانغا ئاتالغان شېئىر «ئانا».

— بىردەم ئۆزۈڭنى بېسىۋال، شېئىرىڭنى سەل تۇرۇپ، ئوقى، — ئەيىندىن ئەمدىلا كانىيىنى قىرىپ، شېئىر ئوقۇشقا ھازىرلانغان قاۋۇل داتنى توختىتىپ قويدى، — ھازىر ساز قىلىمىز، — ئەيىندىن قاۋۇل داتقا راسا بىر ئالىيىپ قويۇپ، قولىغا گىتارنى ئېلىپ، بىر ھازا تەڭشىگەندىن كېيىن چېلىشقا باشلىدى:

مېھرىم گويا بىر ھاراق، سىز ئۇنىڭغا چۆمسىڭىز،
رومكا بولسا كۆزلەرىڭىز، بوتۇلكىدۇر جامالىڭىز.
مېنى سەرسان قىلدىڭىز، يۈرەككە ھاراق قۇيدىڭىز،
چىن دىلىمنى بىلسىڭىز يار مېنى مەي دەپ بىلسىڭىز.

— بەللى رەئىس يارايدۇ، ئىجادىي ناخشىكەن!

— رەئىسنىڭ تالانتى باركەن جۇمۇ، بىز بىلمەي يۈرۈپتۇق!

— داۋاملىق ئاڭلايلى!

ناخشا بىر خىل داۋاملاشماقتا، ماختاش سادالىرى ئىچىدە ئەيىندىن ئۆزى ئىجاد قىلغۇالغان ئەبجەش ناخشىلارنى ئەسەبىيلەرچە توۋلىماقتا. گىتارنىڭ خۇددى جاز مۇزىكىسىدەك جاراڭلىق ئاۋازى بۇ كىچىككىنە ئايرىمخانىنى كۆتۈرۈۋېتەي دېگەندى.

— مەن ئەيىندىن رەئىس بىلەن ئۇنىڭ ناخشىسىنىڭ ھۆرمىتىگە بىرنى ئىچىمەن، — ناخشا توختىشى بىلەن، چاۋاك ئاۋازى ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا قاۋۇل دات ئەيىندىننىڭ ئالدىغا ئىككى رومكا ھاراقنى تەڭسە بىلەنلا ئېلىپ باردى، — ئاجايىپ ئىجادىي ناخشا بولدى، ئۆزلىرىگە ئاپىرىن، ھارمىغايلا رەئىس، قوللىرىغا دەرد كەلمىسۇن، تېمىدىكەن يېقىملىق ناخشا بۇ، ئادەم ئاڭلاپ - ئاڭلاپ قانمىغۇدەك. باياتىن قاراپ تۇرسام ماڭا ھېچبىر پۇرسەت كېلىدىغاندەك ئەمەس. كەلسىلە، ئىككىمىز بىردىن ئىچىلى.

— مەن سەل كۆپ ئىچىۋالدىم، سىزگە...

— ۋاي چاتاق يوق، ھاراقلىرىنى مېنىڭ رومكامغا تەڭشەپ قويۇپ بەرسىلە، مەن ئىچىۋېتىمەن، سىلە ئاز ئىچسىلە!

ھاراق ئىچىلىپ بىر يەرگە بارغان ئىدى، ئەيىندىن بويۇن تومۇرلىرى كۆپۈپ، يۈزلىرى قىزىرىپ كەتسىمۇ توختىماي ناخشا توۋلىماقتا. ئۇنىڭ پېشانىسىدە چېكىم - چېكىم تەر تامچىلىرى پەيدا بولغان، چاچلىرىمۇ ھۆل بولۇپ، مايلاپ قويغاندەك پارقىراپ كەتكەنىدى. سورۇندىكىلەر بولسا ئۆز ھالى بىلەن قالغان بولۇپ، ئەيىندىننىڭ ناخشىسىغا قۇلاق سالىدىغان ئادەممۇ قالمىغانىدى.

— ئەمدى مەن كۆپچىلىككە «ئانا» دېگەن شېئىرىمنى ئوقۇپ بېرەي، — ناخشا تۈگىشى بىلەنلا قاۋۇل دات ئالدىراپ ئېغىز ئاچتى.

— بولدى، شېئىرنى كېيىن ئوقۇيلى، — ئەيىندىن خۇمارلاشقان كۆزلىرى بىلەن قاۋۇل داتقا يەر تېگىدىن قاراپ قويۇپ دېدى، — يەنە بىردەم ساز قىلىپ، ئاندىن قايتىلى.

— قىزىق گەپ بولدى - دە، سورۇن سېلىنغىلىما، بىزگىمۇ پۇرسەت بەرسىلە، رەئىس دەپ قويسا جاھاننى ئۆزلىرىلا باشلىرىغا كەيسىلە بولماس؟ — قاۋۇل داتنىڭ چىرايىدا نارازىلىق ئەكس ئەتتى.

— سەن نېمە دېمەكچى قاۋۇل؟ مەن ئۇ شېئىرىڭنى بۇرۇنمۇ ئاڭلىغان، ئانا دەپ تۆكۈلۈپ، ئادەمنى يىغلاتقۇدەك شېئىر يازغىنىڭ بىلەن، ئاناڭنىڭ قىشقا بارساڭ ھارغىچە يەپ، يەنە خالتاڭغا قاچىلاپ ماڭىدىغان، ئاناڭنى بىر تال ئاچچىق ئۆرۈك چاغلىق بىر نەرسە بىلەن يوقلىمايدىغان قارا قورساق بىر نېمىسەن، مەن بۇنى باشقىلاردىن تولا ئاڭلاپ كەتتىم. شۇڭا بۇ سورۇندا ئۇ شېئىرىڭنى ئوقۇشۇڭغا رۇخسەت يوق! ھە دەپ بەرسە ئارقىدىن چىقىدۇ

«لياڭشەندىكى 108 پالۋان» يەنە «قىزىل راۋاقتىكى چۈش»، ئىشقىلىپ سورۇندىكىلەرنى ئۇخلاتقىچە شېئىر ئوقۇيسەن! بۇ يەردە ساڭا نېمە چوڭچىلىق، سورۇن مېنىڭ، بۈگۈنكى تەرتىپنى مەن ئورۇنلاشتۇرىمەن، قانداق قىلاتتىڭ؟!

— بۇ يەردە سورۇن بىلەن ئالاقىسى يوق گەپلەرنى قىلىشنىڭ نېمە ھاجىتى؟ — قاۋۇل دات سەل پەسكويغا چۈشتى، — مەن دېمەكچى، رەئىس دەپ قويسا ئۆزلىرىچە ھەممىنى مەن باشقۇرىمەن دەپمۇ كەتمىسىلە، بىزنىڭمۇ تاپقان گەپلىرىمىزنى ئوتتۇرىغا تاشلىشىمىزغا پۇرسەت بەرسىلە دېمەكچى.

— مەن ھەممىنى باشقۇرىمەن دېدىمما؟! قانداق نېمىسەن، نېمە تىلىڭنى چاينايسەن، خوش ياقمىسا چىقىپ كەتسەڭمۇ بولىۋېرىدۇ!

— ۋاي شۇنداقمۇ؟ گەپ قىلمىسام مەندىن قورقۇپتۇ دەپ ئويلاپ قالغان ئوخشىمامدا؟ سىلىدەك رەئىسنى رەئىس قىلغان مەن قاۋۇل بىلىپ قويسىلا، سىلىگە نېمە يوغانچىلىق بۇ؟

— ۋاي سورۇندىن چىققە قەلەندەر، خۇددى مېنى بېقىپ چوڭ قىلىپ قويغاندەك سۆزلەيدۇيا، گەپ قىلمىسام ئادەمنىڭ كەيپىنى ئۇچۇرۇپ!

— سەن قايسى قەلەندەردىن كەم؟ — ئەمدى تەڭشىلىپ قالغان قاۋۇلمۇ رەسمىي يوسۇندا ئاغزىنى قويۇۋېتەكەندى، — بىز بارغۇ ئاق ئۇسقان ئەۋلادى، ساڭا ئوخشاش كىچىكىمىزدىن پېقىرچىلىقتا، موھتاجلىقتا ئۆتۈپ قالغان ئەمەس!

— ھەي سولامچى، ئاغزىڭغا بېقىپ سۆزلە، كىم شۇنداقكەن؟ بىكار مەشەدىلا ئۇ دۇنياغا ئۆزىتىپ قويىمەن مۇنۇ گۆش تاغىرىنى!

— يامان بولساڭ شۇنداق قىلىپ باققىنە، سەندەك پىس-پاس رەئىسكە تېتىيالمىسام قاۋۇل دات بولماي كېتەي!

— ھاي-ھاي، بولدى قىل قاۋۇل، ئۆزۈڭنى بېسىۋال، بىر ئۇبدان سورۇننىڭ كەيپىياتىنى بۇزما!

— ئاشۇ ئەيىندىن دېگەن غىر-غىرغا دەڭلا بۇ گەپپىڭلىنى، سورۇننى بېشىغا كىيىپ، ھەممىنى قىلغان ئاشۇ گۆي!

— شۇنداقمۇ، مانا ئەمىسە!

— ۋايجان! — قاۋۇل داتنىڭ تەخسىدەك چوڭلۇقتىكى ئەينەك كۆلدان تېگىپ، خېلى ئۇبدان يېرىلغان پېشانىسىدىن ئاققان قان بىر كۆزىنى توسۇۋالغان بولۇپ، مەڭزىنى بويلاپ ئېقىشقا باشلىغانىدى. بىز توسۇپ بولغىچە ئەيىندىن ئالدىدىكى تاماكا قالدۇقلىرى بىلەن توشقان كۆلدانى ئېلىپ قاۋۇل داتقا قارىتىپ ئېتىپ بولغانىدى.

— چاتاق بولدى، دەرھال دوختۇرغا ئاپىرايلى، — مەن ئالدىراپ ئورنۇمدىن تۇردۇم، ئالمادىس بېرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قالسا ھەممىمىز بۇ مەسئۇلىيەتتىن قېچىپ قۇتۇلالمايتتۇق، شۇ تاپتا مەستلىكىمۇ يېشىلىپ كەتكەنىدى.

خەپ توختا ئەيىندىن، مەن قاۋۇلنى بوش چاغلاپ قالما، بىر كۈنى قارىنىڭنى يېرىۋېتىمەن سېنىڭ! — قاۋۇل داتنى ئۇلاش-چولاش ملىڭ تەسلىكتە ماشىنىغا چىقاردۇق، ئۇ توختىماي توۋلايتتى، ئەيىندىننى ئەڭ بىزەپ گەپلەر بىلەن تىللايتتى، خۇددى پۇتلىرى بوغۇچلىنىپ، باغلاقتىكى ئاتتەك يۇلقۇناتتى، تېپىرلايتتى...

* * *

«تونجى يىغلىش، كاتتا مۇراسىم، ھاراق ئۈچۈن جان بېرەيلى!»

بوتۇلكا تاغىنىڭ ئەڭ ئۈستىگە ناھايىتىمۇ چوڭ قىلىپ ياسالغان مۇراسىم سۇپىسى قۇياش نۇرىدا ئۆزگىچە جۇلالىنىپ، ئىككى تەرىپىگە ساڭگىلىتىپ ئېسىلغان سېرىق لاتىغا يېزىلغان يۇقىرىقى خەتلەر كۆزگە تاشلىناتتى. يەنە «تاغ»نىڭ ئۇ يەر، بۇ يەرلىرىگە تېخى «ئاداققىچە ھاراق ئىچىپ، جاسارىتىمىزنى نامايان قىلايلى»، «ھاراق بىلەن دوستلاشقىنىڭ، قايغۇ بىلەن خوشلاشقىنىڭ»، «مۇز كۆلگە چۆمۈلمەي تۇرۇپ، بوتۇلكا تاغقا باردىم دېمە»، «بىر تېمىم ھاراقنىمۇ قەدىرلەپ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن ئىچەيلى» دېگەندەك خەتلەر قىڭغىر-قىيسىق قىلىپ يېزىلغانىدى.

— قاۋۇل باش كاتىپ، تەكلىپنامىلەرنى تولۇق يەتكۈزگەنمۇ؟ — ئۇچىسىغا ھاراق بوتۇلكىسىنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن كۆڭلەك، بېشىغا ھاراق بوتۇلكىسىنىڭ شەكلىدىكى يا قالپاقنى، يا تۇماقنى ئوخشىمايدىغان باش كىيىمى كىيىۋالغان ئەيىندىن قاۋۇل داتقا دېدى. مەن ئەيىندىننىڭ

ئاشۇ ھەجۋىي ھالىتىگە قاراپ كۈلۈۋەتكىلى تاسلا قالدىم.

— سىلە دېگەن بويىچە تولۇق يەتكۈزۈۋەتتىم، ئۇ دۇنياغا كەتكەنلەرمۇ خەۋەر تېپىپ بەك خۇش بولدى، قاۋۇل دات تېخى كۆك يوقالمىغان قاپاقلىرى ئاستىدىكى كۆزلىرىگە مەجبۇرىي كۈلكە يۈگۈرتۈپ، خۇشامەتكۈيلۈق بىلەن شۇنداق دېدى. ئۇنىڭ چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان شىلەپىسى پېشانىسىدىكى تارتۇقنى يوشۇرۇپ قالالمىغانىدى، — ئۇلار بەلكىم ئاللىقاچان كېلىپ بولدى بولغاي.

— ياخشى بوپتۇ، ۋاقتىمۇ توشۇپ قاپتۇ، ئۇنداق بولسا سورۇنغا بارايلى، — ئەينىدىن ئىككى قولنى كەينىگە تۇتۇپ ئالچاڭشىپ ماڭدى. قاۋۇل دات بولسا پېشانىسىدىكى تەرنى سۈرتۈۋېتىپ، خۇددى ئىگىسىنىڭ ئارقىسىدىن قۇيرۇق شىپاڭشىتىپ ماڭغان كۈچۈكتەك ئۇنىڭغا سوگداشتى.

— بارلىق ھاراق ئەھلى، ئالدى بىلەن سىلەرگە ئالىي سالام! — ئەينىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ، مەغرۇرانە سۆزلەشكە باشلىدى، — مەن ھاياجانلىق مۇشۇ دەقىقىلەردە ئىپتىخارلىق بىلەن شۇنى جاكارلايمەنكى، بۈگۈن بىز ھاراق ئۈچۈن تەنتەنە قىلىۋاتىمىز، ئەلمىساقتىن بېرى ھاراق ئىچىپ، مەردلەرچە ئۆلۈپ كەتكەنلەر ھەم ھايات ياشاۋاتقانلارنى قوللاش يۈزىسىدىن بۈگۈنكى بۇ كاتتا يىغىلىشنى ئۆتكۈزۈۋاتىمىز. كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، نەچچە كۈن ئىلگىرى ئاسماندىن ھاراق بوتۇلكىسى ياغدى، بۇ نېمە ئۈچۈن؟ بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى، بۇ... بۇ بىز ئۈچۈن ياخشى بېشارەتتۇر، — ئەينىدىن ئالدىدىكى ئىستاكاندىن بىر ئوتلام ھاراق ئىچىۋالغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — بۈگۈنكى بۇ مەرىكىمىزگە مەرھۇم پېشۋالىرىمىزدىن زاھىر، مەنسۇر، پەرھات، ئابلەت، توختاخۇن تەمبۇر، سادىق، جەمشىت، تۈرمىدىن چىقىپ، كېيىن ھاراق ئىچىپ قازا قىلغان مۆھتەرەم ئابدۇسالام ئەپەندى قاتارلىقلار ھەم ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى تەكلىپ بىلەن قاتناشتى. بۇ بىز ئۈچۈن شەرەپ، زور ئىلھام، مەن مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن جەمئىيىتىمىز نامىدىن ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئالىمەن! — قىزغىن چاۋاكلار ئىچىدە ئەينىدىن ئالدىدىكى ئىستاكاندىن يەنە بىر يۇتۇم ھاراق ئوتلىۋېلىپ، سۆزىنى داۋام قىلدى، — شۇڭا ھەرقايسىلىرىدىن كۈتىدىغان ئۈمىدىم شۇكى، پۇرسەتنى قەدىرلەپ قانغۇدەك ئىچىپ، پۇخادىن چىققۇدەك ئوينىغايسىلەر، بىزنىڭ بۇ يەردە ئەتراپلىق پىلانلاپ ياسالغان، ھاراقنىڭ جەۋھىرى قاچىلانغان «مۇزكۆل» بار ھەم خالىغاندا ھاراق ئىچكىلى بولىدىغان جايلار بار، شۇڭا ئەركىن ئويناپ، بەھۇزۇر ئىچكەيسىلەر، — ئەينىدىن شىلەپىسىنى ئازراق يۇقىرى سۈرۈپ قويۇپ، ئۈنلۈك ئاۋازدا جاكارلىدى، — «ھاراق ئۈچۈن جان بېرەيلى» دېگەن تېمىدىكى بۇ پائالىيىتىمىز رەسمىي باشلاندى، ھۇررا!

گۈلدۈراس ئالقىش سادالىرى ئىچىدە فونتانلاردىن ھاراق ئېتىلىپ چىقىپ، نەچچە يۈزلىگەن رەڭلىك گاز شارلىرى ھاۋاغا قويۇپ بېرىلدى. ئارقىدىنلا ھەيۋەتلىك «ھاراقكەشلەر مارشى» ياڭرىدى. بارلىق كىشىلەر قىقاس - چۇقان سېلىشىپ، قوللىرىدىكى رومكىنى ئاغزىغا ئاپاردى:

— ھاراقكەشلەر ياشاپ كەتسۇن!

— ياشىسۇن ھاراق!

ئالتاغىل توۋلانغان شوئارلار ھاراقكەشلەر مارشىنى بېسىپ كەتمەكتە ئىدى. سورۇن قىزىغانچە، كۆڭۈل ئىزدىشىدىغانلار كۆپىيىپ، ھەر خىل شەكىلدە ئىچىشلەر باشلىنىپ كەتكەنىدى، ئۇياقتىن - بۇياققا ئۆتۈشۈۋاتقانلار بەزىدە ئۆزئارا سوقۇلۇپمۇ كېتەتتى. ھاۋا ئىسسىق بولغاچقىمۇ، ئەسلىدىنلا يېرىم يالىڭاچ كەلگەن قىز - چوكانلار، مانا ئەمدىلىكتە قىزىغانچە مۈرىلىرىگە سېلىۋالغان نېپىز ياغلىقنىمۇ نەلەرگىدۇر چۆرۈۋېتىشكەن، غىربەچلا كېلىدىغان يوپكا يوتىسىنى كۆرسىتىشتىكى بىر باھانىدەك، بەل قىسمىدىلا بولۇپ، «يوتا ھۇزۇرى» سۈرۈۋاتقانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. بەزىلىرىنىڭ كۆينىكىنىڭ ئالدى خېلى بەكلا ئېچىۋېتىلگەچكە، خۇددى قانسىراتقان ئۆپكىنىڭ قاناتلىرىدەك ئاپپاق كۆكسىنىڭ يېرىمى سىرتىغا چىقىپ تۇراتتى. ئەرلەرنىڭ مەستلىكتىن شەھۋەت ئوتلىرىدا يېنىپ كەتكەن ئەلەڭ - سەلەڭ كۆزلىرى ئاياللارنىڭ كۆكسىدىلا، بەزىلىرى ھەتتا خالىيراق جايىنى تاپقاندا مىجىقلاپ تۇتۇش بىلەن ھەلەك. ھېلىقى «كەسپىي» بوتۇلكا يىغقۇچى بولسا ھېچكىم، ھېچنېمە بىلەن كارى يوق، مۈرىسىدىكى نەچچە يېرىدىن يىرتىلىپ كەتكەن ئەسكى تاغىرىغا ھەدەپ قۇرۇقدالغان بوتۇلكىلارنى يىغماقتا، ئۇ بۇنىڭدىن بۆلەك ھېچقانداق ئىشقا قىزىقمايدىغاندەك قىلاتتى.

— مەن سىز بىلەن بىر رومكا ئىچەي، — ئەينىدىن

رەئىس، ــ پەردە مېنىڭ ئالدىمدىن گىدىيىپ ئۆتۈپ، جىلمايغىنچە ئەينەكنىڭ ئالدىغا قىزىل هاراق توشقۇزۇلغان رومكىنى كۆتۈرۈپ كەلدى. ئۇنىڭ ئاشۇ غىلجىڭشىشلىرى ئەينى چاغدا مەن بىلەن رومكا سوقۇشتۇرغان هالىتىگە ئوخشايتتى. بىراق مەن ئۇ چاغدا هازىرقىدەك ھېسسىياتتا ئەمەس بولغىيتتۇم.

ــ سىز بىلەن تانسا ئوينىغۇم بار، مىجەزىڭىز قانداقراق؟ ــ پەردە ماڭا ئاگىلىتىپ تۇرۇپ، ناز ـ كەرەشمە بىلەن ئەينەكنىڭگە تېخىمۇ يېقىنلاپ شۇنداق دېدى.

ــ ياخشى تەكلىپ، ئەمما سابىرمۇ مۇشۇ يەردە، ئۇنىڭ بىلەن ئوينىغىڭىز يوقمۇ؟

ــ مەن سىزنى تەكلىپ قىلىۋاتىمەن، كىمۇ ئۇ سابىر دېگەن، ئادەمنىڭ كەيپىنى ئۇچۇرمىسىڭىز جېنىم، مەن ئۇنداق ئادەمنى تونۇمايمەن، كۆرۈپمۇ باقمىغان! ــ پەردە شۇنداق دەپلا مۇزىكىغا ماسلىشىپ، ئەينەكنىڭ قوينىغا كىرىپ كەتتى. مەن ئەلەم بىلەن ئۇلاردىن يىراقلاشتىم. كۆنداشلىقمۇ ياكى پەردەنىڭ گېپى ئۇدۇل يۈرەكمگە تەگدىمۇ بىلمەيمەن، تازا بىر ئىچىپ مەست بولايمۇ زادى؟ شۇنداق قىلسام مۇنۇ هازازۇل مېنى چىدىماپتۇ دەيدۇ ھەقاچان! ۋۇجۇدۇمدا قايناۋاتقان ئالەمچە خورسىنىش كۆز چاناقلىرىمغا ئەگىگەن ياش بىلەن يۇغۇرۇلۇپ كەتكەنىدى.

ــ يىغلىماڭ، سىز ئەر كىشى تۇرۇپ نېمىگە يىغلاۋاتىسىز؟ ــ تونۇش بىر ئاۋاز، بۇرۇلۇپ قارىسام چىرايلىق ياسانغان «خورەك شاھى» يېنىمدىلا ماڭا تەبەسسۇم بىلەن قاراپ تۇرۇپتۇ.

ــ سىزمۇ كەل... كەلگەنىمدىڭىز؟ ــ هودۇققىنىمدىن نېمە دېيىشنى بىلمەي قالغانىدىم، بىر چاغلاردا مېنىڭ قاش ـ قاپىقىمغا قاراپ ئىش قىلىدىغان ئايالىنىڭ ئالدىدا هازىر تەمتىرەپ، گېپىمنى تېپىپ قىلالمايۋاتاتتىم، ــ مەن يىغلىمىدىم، كۆزۈمگە ئۇششاق بىر نېمە كىرىپ كېتىپ شۇ...

ــ مۇنداق دەڭ، كۆز دېگەنگە دىققەت قىلمىسا بەزىدە ئاشۇنداق ئۇششاق بىر نەرسىلەر كىرىۋالىدۇ، ــ يەنە گەپ قىلاي دېگۈچە «خورەك شاھى» كاسسىلىرىنى ئىككى تەرەپكە يېنىك تەۋرەتكىنىچە چوڭ ـ چوڭ چامداپ كېتىپ قالدى. ئەسلىدە ئۇنى تانسىغا تارتىشنى كۆڭلۈمگە پۈككەن، پەردەنىڭ بايامقى قىلىقلىرىدىن بىر ئۆچۈمنى ئالاي دەپ ئويلىغانىدىم. كۆزۈمگە شۇنداق كۆرۈنۈۋاتاتتىمدۇ نېمە، «خورەك شاھى» بۈگۈن ئەجەب چىرايلىق بولۇپ كېتىپتا، بۇ چۈشۈم ئەمەستۇ! مەن ئۇنىڭ قارىسى يىتكىچە قاراپ تۇرۇپ، ئاندىن ھەسرەتلىك خىياللار بىلەن «مۇزكۆل» تەرەپكە باردىم.

ھەيۋەتلىك «مۇزكۆل» بويىدا تاماشا تېخىمۇ قىزىپ كەتكەنىدى.

ــ بۇ يەردىن ئىچە، نوچىسى مۇشۇ يەردە.

ــ كۆلنىڭ ئوتتۇرىدىكىسى ياخشىمىكىن، بىراق كىرگىلى بولمىغۇدەك.

ــ ئەڭ ياخشىسى كۆلگە چۆمۈلگەن ياخشى، شۇ چاغدا هاراقتا تولۇق قانغىلى بولىدۇ.

كۆلگە ئېگىشىپ هاراق ئىچىۋاتقانلار ئەنە شۇنداق دېيىشمەكتە، ساقاللىق ئادەملەرمۇ، ئاياللارمۇ، ياشلارمۇ، بالىلارمۇ قوللىرىغا ئېلىۋالغان كىچىك رومكىلىرىغا كۆلدىن هاراق ئېلىپ ئىچىشمەتتى. ئىچكەنچە هاياسىز چاقچاقلارنى قىلاتتى. ئۇلار بىلەن ئۇلپەتلەشمەكچى بولغاندەك تېخى ئەتراپتىكى قۇشلارمۇ ئۇچۇپ كېلىپ، كۆلگە تۇمشۇقىنى تىقىپ هاراق ئىچمەكتە. كۆل بويىدا ئىغناپ ياتقان ئادەملەرمۇ، هايۋانلارمۇ، قۇشلارمۇ بارغانسېرى كۆپىيىپ، تولغىنىپ هۆ قىلىشلار، ساراڭدەك كۈلۈشلەر، كىملەرنىڭدۇر تىللاشلار كۆلنىڭ ئەتراپىنى بىر ئالغانىدى. يەنە كىملەردۇر غىڭشىپ ناخشا ئېيتماقتا. بىر ـ بىرىنى يۆلىشىپ، دەلدەڭشىگىنچە خالىغان يەرگە ماڭماقتا. قۇچاقلىشىپ سۆيۈشۈۋاتقان قىز ـ يىگىتلەرمۇ قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇراتتى. دەسلىپىدە بىر ـ بىرىنى ھۆرمەت قىلىشىپ، ناھايىتى ئەدەپ بىلەن سالاملاشقان كىشىلەر، مانا ئەمدىلىكتە «سەن كىم؟»گە ئۆتكەنىدى. كۆلگە كىرىپ هاراقتا يۇيۇنغاچ، باشقىلارنىڭ كۆزىچىلا بىر ـ بىرىگە چاپلىشىۋالغان ئەر ـ ئاياللارنى تىلغا ئېلىش ئارتۇقچە، ئەلۋەتتە!

شۇنداق كېتىۋېتىپ، تۇيۇقسىز كۆلگە يېقىنلا يەردە مۇڭلۇق تەمبۇر چېلىپ ئولتۇرغان توختاخۇن تەمبۇرغا كۆزۈم چۈشتى. ئۇ شۇنداق ئىشتىياق بىلەن چالغان ئىدىكى، تەمبۇرنىڭ دەستىسىگە قونۇۋالغان بىر جۈپ مەست قۇشقاچمۇ خۇددى ئۇنىڭغا تەڭكەش قىلماقچى بولغاندەك توختىماي ۋىچىرلىشاتتى.

— كىلىڭ، كىلىڭ، بىرەر رومكىدىن ئىچىشەيلى، — تۈيۈقسىز كۆلنىڭ بىر چېتىدە ئولتۇرۇپ ئىچىشىۋاتقان يولۋاس بىلەن بۈزۈركامغا كۆزۈم چۈشتى، — قاراڭ مەن يەنە مۇشۇنداق تۇرۇپمۇ ؟

— بولدى، بولدى، شەپكىلىرىنى باشلىرىدىن ئالمىسلا، — مەن بۈزۈركامنىڭ ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئېيىنتىدىغان ئاشۇ مېڭە قېتىقىنى كۆرگۈم يوق ئىدى، شۇڭا ئۇنى دەرھال توستۇم، — مەن يەنە بېجىرىدىغان مۇھىم ئىشلار چىقىپ قالدى، بىردەم تۇرۇپ كۆرۈشەيلى، — مەن ئۇ ئىككىسى بىلەن قىسقىلا سالاملىشىپ ماڭماقچى بولدۇم.

— سىزنىڭ مۇشۇ ئادىتىڭىز ماڭا ياقمىدى، — بۈزۈركام بېشىدىكى شەپكىسىنى پەسكە تارتىپ قويۇپ دېدى، — ھېچ بولمىسا بىر رومكا ئىچمىسىڭىز قانداق بولىدۇ، ئۆزىڭىز ساھىبخانا تۇرۇپ ئىچمەيدىكەنسىز! مېھمانىڭىزمۇ يۈزى بولغاي - دە! — بۈزۈركام ماڭا تەنە ئارىلاش بىر مۇنچە ئاچچىق گەپلەرنى قىلىۋالدى. مەن يەنىلا يولۇمنى داۋام ئەتتىم. مەست بىلەن تەڭ بولماي دېمەيدىغان بولسام، چوڭكەن دېمەي ئۇنىڭ بىلەن سوقۇشقان بولاتتىم. ئارقامدىن يولۋاسنىڭ ماڭا ئاڭلىتىپ تۇرۇپ «نېمە قىلىسىز ئۇ بىر نېمىنى چاقىرىپ، ئاغزىڭىزنى لاۋزا قىلىپ، ھاراق دېگەن جىگىرى بار ئەركەك ئىچىدىغان نېمە ئۇ!» دېگەن سۆزلىرى مېنىڭ قاتتىق غەزىپىمنى كەلتۈرگەن، غورۇرۇمغا تەگكەن بولسىمۇ، يەنىلا ئۆزۈمنى تۇتۇۋالدىم. ھازىر ئاچچىققا ھاي بېرىشتىن ئىبارەت ياخشى ئادەتنى ئۆزۈمگە ھەمراھ قىلىۋالغانىدىم. ئاچچىق كېلىدىغان ئىشقىمۇ ئاچچىقلانماي ھەجىيىپ تۇرساڭ، ئىشلىرىڭ ئوڭغا تارتىپ، يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان كۆڭۈلسىزلىكلەرنىڭ ئالدىنى ئالالايدىكەنسەن، جىمجىدە تۇرۇۋېلىشمۇ جان بېقىشتىكى بىر سەنئەتكەن ئەمەسمۇ؟! نېمە قىلىمەن ئاچچىقلىنىپ، قايسى بىرلىرىگە ئاچچىقلىنىپ بولاي؟ ئاچچىق بىلەن قايسىبىر ئىش جايىدا ھەل بولغان؟

— ئەستا سابىر سەت بولدى - ھە؟ — ئاسماندىن چۈشكەندەكلا يېنىمدا ئەيىندىن پەيدا بولدى، — پەرىدە ئۇ مەست بولۇپ قاپتۇ، بىز ئەل - ئاغىنە بولغاندىكىن، بەزى ئىشلارنى كۆڭلۈڭگە ئالمىغىن، مەستلىكتە ئادەم نېمىلەرنى دېمەيدۇ، نېمىلەرنى قىلمايدۇ دەيسەن، ئالدىڭدا راستتىنلا خىجىل بولۇپ قالدىم. سەندىن ئەپۇ سورايمەن!

— ياقەي، ئەپۇ سوراش ھاجەتسىز، پەرىدە بىلەن ھازىر مېنىڭ مۇناسىۋىتىم بولمىسا، نېمە قىلىش ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئەركىنلىكى.

— بۇ روھلۇق يارايدۇ، ھاراق ئىچىدىغانلار ئادەتتە مانا شۇنداق مەرد كېلىمىز ئەمەسمۇ، — ئەيىندىن گۆشلۈك ئالقانلىرىنى مۈرەمگە قويدى، — مەنمۇ ھاراق پېشۋالىرى بىلەن بىر - بىرلەپ سوقۇشتۇرۇپ ئىچىپ، بىر يەرگە بېرىپ قالدىم، قىزىنغانچە ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي ئەچۈۋرىپتىمەن، بىر ئىشتا كاللام بەكلا قېتىپلا تۇردۇ، — ئەيىندىن قاتتىق بىرنى كېكىردى، شۇئان ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھاراقنىڭ بەتبۇي بۇسى يۈزۈمگە ئۇرۇلۇپ، كۆڭلۈمنى ئاينىتتى، — پائالىيەتنى قانداق خۇلاسىلىغۇلۇق ئەمدى؟ ھاراق پېشۋالىرىمىزنىڭمۇ بەسلىشىپ ئىچىپ، تۆت پۇتى ئاسمانغا قاراپ قالدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە نەگىلا قارىسا قۇسۇپ ياتقان ئادەملەر، ھاراق بوتۇلكىلىرى، بۇنىڭغا قارىتا پائالىيەت تۈگىگەندىن كېيىن، جەمئىيەتىمىزنىڭ ئادەملىرى يىغىلىپ، بىرەر بەلگىلىمە چىقارماي بولمىغۇدەك! — ئەيىندىن يېڭىدىن تۈزمەكچى بولغان بەلگىلىمىنى خىيال قىلىۋاتقاندەك بىردەم تۇرۇپ قالدى، — ھە راست، سىز ئەجەب بۈگۈنكىدەك كاتتا يىغىلىشتىمۇ ئىچمەپسىزغۇ؟ — ئۇ تۇرۇپلا سوراپ قالدى.

— ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن، نېمىشقىدۇر پەقەتلا كۆڭلۈم تارتمىدى.

— قارىسام سىزلا ساقكەنسىز، ئىچمىگىنىڭىزمۇ ئوبدان بوپتۇ، بۈگۈنكى خۇلاسىنى سىز قىلىڭ، مەن ئازراق ئارام ئېلىۋالاي، ئىنتىزام ھەققىدە تەكىتلەشنى ئۇنتۇپ قالماڭ، سىزنىڭ ياخشى خۇلاسىلايدىغانلىقىڭىزغا ئىشەنچىم كامىل.

— مەن... مەن... بولىدۇ، مەن ئۇرۇنۇپ كۆرەي.

ئەيىندىن ئۆزىنى تەستە تۇتۇپ كېتىپ قالدى. ئامالسىز ماقۇل دېگىنىم بىلەن، شۇ تاپتا بېشىمغا تاغ يىقىلغانىدى. مەن ئۇنىڭ بۇ تەلىپىنى كۆزىچىلا رەت قىلىدىغان بولسام، ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا كۆڭۈلسىزلىك يۈز بېرىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ مەن قانداق خۇلاسە قىلىمەن، كىمگە گەپ قىلىمەن؟ ھازىر گەپ قىلسام، ئۆزۈمدىن باشقا كىم بار گېپىمنى ئاڭلايدى-

غان؟! شۇنداق خىيال ئىچىدە نېمە قىلىشىمنى بىلەلمەي، خۇددى قاتۇرۇپ قويغان ھەيكەلدەك، ئورنۇمدا خېلى ۋاقىتقىچە تۇرۇپ قالدىم. ھاراق مۇساپىسىدە يۈز بەرگەن نۇرغۇن ئىشلارنى ئويلىدىم، ھاراق ھەققىدىكى كىمدۇر دېگەن مۇنداق بىر يۇمۇر ئېسىمگە كەلدى:

بىر كۈنى تەجرىبىخانىدا بىر ئوقۇتقۇچى ئوقۇغۇچىلارغا تەجرىبە قىلىپ، بىر ئىستاكان ئاق ھاراققا بىر تال قۇرتنى تاشلاپتۇ، قۇرت ھايال بولماي، بىر قانچەنى تولغىنىپ ئۆلۈپتۇ. ئوقۇتقۇچى ئوقۇغۇچىلاردىن نېمەنى ھېس قىلغانلىقىنى سورىغانىكەن، بىر ئوقۇغۇچى ئورنىدىن تۇرۇپ: «ھاراق ئىچكەن ئادەمنىڭ نېمە ئۈچۈن قورسىقىدا قۇرت بولمايدىغانلىقىنى ئەمدى چۈشەندىم دەپ جاۋاب» بېرىپتۇ. مەن شۇ چاغدا بۇ يۇمۇرنى بەك ئاددىيكەن دەپلا ئۆتۈپ كەتكەنىدىم، مانا ھازىر ئويلىسام...

تومۇرلاردا قان ئەمەس، ھاراق دولقۇن ياسايدۇ،
كەلسە ئامەت ئاسمانمۇ بىزگە ھاراق تاشلايدۇ.
ئەتىۋارلاپ ئىچسەكمۇ قويۇپ جانان رومكىغا،
ئاقىۋەتتە نە ئۈچۈن ھاراق بىزنى تاشلايدۇ؟

قاۋۇل دات كۆل بويىدىكى يالغۇز دەرەخكە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، ھەدەپ ئۆزى بىلەن ئۆزى شېئىر ئوقۇماقتا. ئۇنىڭ ئەتراپىدا بىرمۇ ئادەم يوق ئىدى. ئۇ تۇرۇپ شېئىر ئوقۇسا، تۇرۇپ جۆيلۈۋاتقاندەك چۈشىنىكسىز بىر نېمىلەرنى دەيتتى، بىردە كىچىك بالىدەك يىغلىسا، يەنە تۇرۇپ كىملەرنىدۇر ئەپسانە گەپلەر بىلەن تىللايتتى. شۇ ئەسنادا تۇيۇقسىز چىققان گۈلدۈرلىگەن ئاۋازدىن چۆچۈپ كەتتىم، پۈتۈن جاھان بىردىنلا قاراڭغۇلىشىپ، ئاۋۋال يەر تىترەپ، ئاندىن دەھشەتلىك سىلكىنىپ، قاياقتىندۇر دەھشەتلىك بىر ئاۋاز كېلىپ، نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئاڭقىرىپ بولغۇچە، ئەتراپتىكى تاغ چوققىلىرىمۇ بىر - بىرلەپ گۇمۇرۇلۇپ چۈشتى، مانا ئەمدى ھەممە يەرنى ۋارقىراش - جارقىراشلار، كىشىلەرنىڭ ئاللا تۋۋسى، يىغا - زار بىر ئالغانىدى، ئارقىدىنلا چېلەكلەپ قۇيغاندەك، شارقىراپ يامغۇر يېغىۋەتتى.

— ئاسماندىن ياغقىنى يامغۇر ئەمەس، ھاراقكەن، ھاراق، ماۋۇ ئىشنى ئەمدى، ھاراق ياغقۇچە، يەنىلا ھاراق بوتۇلكىسى ياغسا بولمامدۇ دەيمەن، ئىست! — ھېلقى بوتۇلكا يىغقۇچى جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىدى. بۇ قېتىم ئاسماندىن راستتىنلا ھاراق يېغىۋاتاتتى. يالت - يۇلت قىلىپ قاتتىق چاقماق چېقىۋىدى، بىردىنلا ھەممە يەرنى ئوت يالقۇنى قاپلىدى. كەلكۈندەك يوپۇرۇلۇپ كەلگەن ھاراققا تۇتاشقان ئوت بارغانچە زورىيىپ ئادەملەرمۇ، دەل - دەرەخلەرمۇ، جىمى نەرسە پاراسلاپ كۆيۈشكە باشلىدى، ئوت ھەتتا ئاسمان بىلەن تۇتۇشۇپ كەتكەنىدى. پەرياد ئۇرۇشلار، جان ئاچچىقىدا ۋارقىراشلار، نېمىگىدۇر ئىلتىجا قىلىشلار جاھاننى بىر ئالغان. «مۇز كۆل»گە چۈشۈپ، ھاراقتا يۇيۇنۇۋاتقانلار تېخىمۇ ئېچىنىشلىق تەقدىر ئىچىدە قالغانىدى. ھاراق بوتۇلكىلىرى بولسا ئوتنىڭ قىزىقىدا خۇددى زەمبىرەك ئوقىدەك پارتلايتتى. ئوت بارغانسېرى كۈچىيىپ، ئاخىرىدا ھېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانماي قالدى تۇيۇقسىز مېنىڭ بېشىمغا ئېغىر بىر نەرسە چۈشكەننى بىلدىمەن، كۆزلىرىمگە قىزىللىق تىقلىپ، تۆمەنلىگەن ھاراق بوتۇلكىلىرى ئاشۇ قىزىللىق ئىچىدە توختىماي ئايلىنىپ، يەرگە ئۇگدىسىغا يىقىلدىم، بەلكىم مېنىڭ ھاياتىممۇ ئاخىرلاشقان بولسا كېرەك.

دەققە ئىچىدە پۈتۈن ئالەمنى زۇلمەت قاپلاپ، بۇ يەردىكى ھاياتلىق تەلتۆكۈس ئاخىرلاشقانىدى...

ئىزاھات:

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىغا ئەۋلاپ بېرىلگەن «ھاراق» تېمىسىدىكى بىر يۈرۈش ھېكايىلەر مۇشۇ ھېكايە بىلەن تولۇق خاتىمىلەندى.

ئاپتور: كۇچا ناھىيەلىك سۇپەتلىك ئورۇق يېتىشتۈرۈش مەيدانىدىن.

تۈزىتىش

ژۇرنىلىمىزنىڭ 2013 - يىللىق 5 - سان مۇندەرىجە ۋە ئەسەر ماۋزۇسىدىكى ئاپتور ئىسمىنى ئەسقەرجان ئەنۋەر ئەلسۈيەر دەپ تۈزىتىپ ئوقۇشقىنىزلارنى سورايمىز.

— تەھرىراتىمىزدىن

تۈركىيە تەسراتلىرى

ئادىل خالىقجان

ئۆتكەن يىلى نويابىردا، مەن تۈركىيە ئىستانبۇل (Istanbul) شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا كىتاب كۆرگەزمىسىگە باردىم. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، تۈركىيە ڭا نىسبەتەن ھەم تونۇش، ھەم ناتونۇش دۆلەت. ئۇنىڭ لەن تونۇش دېيىشتىكى سەۋەب، تۈركىيە تىل، دىنىي ئېتىقاد، ئۆرپ - ئادەت جەھەتلەردە شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەن يېقىن كېلىدۇ.

يېقىنقى بىرقانچە يىللاردىن بۇيان، شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئانسامبىلى بىر قانچە قېتىم تۈركىيەگە بېرىپ ئويۇن قويۇپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. ئۈرۈمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا ئۇسسۇل بايرىمى مەزگىلىدە تۈركىيەنىڭ سەنئەت ئانسامبىلىمۇ ئويۇن قويۇپ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. بۇنداق بېرىش - كېلىش ئىككى دۆلەتنىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى يەنىمۇ ئىلگىرى سۈردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان، جۇڭگو - تۈركىيە ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتىنىڭ ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، خەلق ئارىسىدىكى مەدەنىيەت، سودا ۋە ساياھەت ئىشلىرىمۇ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلانماقتا. شۇنداقلا بۇنىڭغا مۇناسىپ خەۋەر ۋە كىتابلارمۇ بارغانسېرى كۆپىيىپ بارماقتا. ھازىر ئۈرۈمچىنىڭ ۋە باشقا شەھەرلەرنىڭ ئاۋات كوچا - بازارلىرىدا تۈركىيەدە ئىشلەنگەن ئاجايىپ چىرايلىق نەپىس سەنئەت بۇيۇملىرى، تۈرلۈك كىيىم - كېچەك ۋە يېمەك - ئىچمەكلەرنى ھەممىلا يەردە ئۇچراتقىلى بولىدۇ.

ئۇ دۆلەت بىلەن ناتونۇش دېيىشتىكى سەۋەب، قانداقلا بولمىسۇن تۈركىيە بىزدىن خېلىلا يىراق ۋە سىرلىق دۆلەت. كىشىلەرنىڭ بۇ دۆلەتكە بولغان ھەر تەرەپلىمە چۈشەنچىسى ۋە تونۇشى يەنىلا كەمچىلدۇر.

2012 - يىلى جۇڭگو - تۈركىيە ئىككى دۆلەت ھۆكۈمىتى تۈركىيەدە «جۇڭگو مەدەنىيەت يىلى» ئۇيۇشتۇرۇپ، ئىككى دۆلەت خەلقلىرى ئارىسىدىكى دوستلۇق ۋە چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئىنتايىن ياخشى ئۈنۈمگە ئېرىشتى. بۇنىڭغا ئوخشاش مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالماشتۇرۇش بىلەن بېرىش - كېلىشلەر ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتى ۋە ئىككى دۆلەت خەلقى ئارىسىدىكى ئۆزئارا چۈشىنىش بىلەن دوستلۇقنى يەنىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، بۇنىڭدىن كېيىنكى ھەر تەرەپلىمە ھەمكارلىشىش ئۈچۈن تېخىمۇ كەڭ يول ئېچىپ بەرگۈسى.

2012 - يىلى 15 - نويابىر كەچتە بىز بېيجىڭدىن تۈركىيە «تۈرك ھاۋا يوللارى» (Turk hava yollari) ناملىق نۆۋەتچى ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ، توققۇز سائەتلىك سەپەر ئارقىلىق 16 - نويابىر سەھەردە، تۈركىيەنىڭ داڭلىق تارىخىي ۋە مەدەنىيەت شەھىرى — ئىستانبۇلغا يېتىپ باردۇق. بىز ئىستانبۇلدىكى wow مېھمانسارىيىغا

مەن كۆرگەن دۇنيا

ئورۇنلىشىپ بىرئاز ئارام ئالغاندىن كېيىن، سۇلتان ئەھمەد
مەيدانىغا ساياھەت قىلىشقا باردۇق. نويابىردىكى ئىستانـ
بۇلنىڭ مۇھىتى گۈزەل بولۇپ، كۆزنىڭ ساپ ھاۋاسى ۋە
سالقىن شامىلى ئادەمنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلاتتى. ئاڭلاشـ
لارغا قارىغاندا، سېنتەبىردىن نويابىرغىچە بولغان مەزگىل
تۈركىيەنىڭ ئەڭ ياخشى ساياھەت مەزگىلىنىڭ بىرى
بولۇپ ھېسابلىنىدىكەن. ئىستانبۇل ياۋروپا بىلەن ئاسىيانى
توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ، ياۋروپا بىلەن ئاسىيا چوڭ قۇ-
رۇقلۇقىنىڭ مەركىزىگە، بالقان يېرىم ئارىلىنىڭ شەرقىگە،
ئىستانبۇل دېڭىز بوغۇزىنىڭ غەربىي قىرغىقىغا جايلاشقان
بولۇپ، غەرب بىلەن شەرق مەدەنىيىتىنى تۇتاشتۇرىدىغان
كۆۋرۈك ۋە تۈركىيەنىڭ ئەڭ چوڭ شەھىرى بولۇپ ھې-
سابلىنىدىكەن. ئىستانبۇلنىڭ ئۈچ تەرىپىنى دېڭىز ئوراپ
تۇرىدىكەن. ئۇنىڭ جۇغراپىيەلىك ئورنى ئەۋزەل بولۇپ،
ئىستانبۇل شەھرىنىڭ 60% ى ياۋروپاغا، 40% ى ئاسىياغا
جايلاشقان ئىكەن. ئۇ يەنە دۇنيا بويىچە بىردىنبىر ياۋروپا
بىلەن ئاسىيانى ھالقىپ ئۆتكەن شەھەر بولغاچقا ئاسىيا قىتـ
ئەسى بىلەن ياۋروپا قىتئەسى بۇ يەردە بىر ـ بىرىگە قارد-
شىپ تۇرىدىكەن. 1923 ـ يىلى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى قۇ-
رۇلغاندىن كېيىن، تۈركىيە پايتەختىنى ئەنقەرەگە يۆتكەپ
كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئىستانبۇل تا ھازىرغىچە تۈركىيە-
نىڭ ئىقتىسادىي پايتەختى بولۇشتەك ئورنىنى ساقلاپ
كەلگەن. ئىستانبۇل شەھرى ئىنتايىن ئۇزاق تارىخقا ئىگە
شەھەر بولۇپ، شەرق مەدەنىيىتى بىلەن غەرب مەدەنىيىتى
بۇ يەردە ئۆزئارا ئۇچرىشىش، ئارىلىشىش ۋە تەڭكەشلە-
شىش ئارقىلىق دۇنيادا كەمدىن ـ كەم ئۇچرايدىغان ئاجا-
يىپ چىرايلىق بىر مۆجىزىنى شەكىللەندۈرگەن.

1985 ـ يىلى ئىستانبۇلنىڭ كونا شەھەر رايونى
«دۇنيا مەدەنىيەت خەزىنىسى»گە كىرگۈزۈلگەن. 2010 ـ
يىلى ئۇ يەنە چوڭقۇر تارىخىي ئاساس ۋە ئالاھىدە مەدە-
نىيەتكە تايىنىپ «ياۋروپا مەدەنىيەت شەھىرى» دېگەن
نامغا ئېرىشكەن. ئۇ دۇنيادىكى بىردىنبىر ئاسىيا بىلەن ياۋ-
روپانى ھالقىپ ئۆتىدىغان شەھەر بولغاچقا ئۇنىڭ يەنە
«دۇنياۋى شەھەر»، «مەڭگۈلۈك شەھەر» دېگەن نامى
بار ئىكەن. شەرق بىلەن غەربنى تۇتاشتۇرىدىغان كۆۋرۈك-
لۈك رول ئوينىغان بۇ شەھەرنىڭ تارىخىنى قەدىمكى زا-
مانلارغىچە سۈرۈشتۈرۈش مۇمكىن. بىز سۇلتان ئەخمەت
مەيدانى (Sultan Ahmet Meydani)نى ئايلىنىپ سەيلە ـ
ساياھەت قىلدۇق. ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ «بەخت ئىشـ
كى»، «ئات مەيدانى» (At Meydani)، «سۇلتان ئەھمەد
جامەسى» قاتارلىق ساياھەت نۇقتىلىرىنى كۆردۇق.
سۇلتان ئەھمەد مەيدانى ئەسلىدە بىزانس ئىمپېرىيەسى
دەۋرىدىكى ئۇرۇش ھارۋىلىرىنىڭ بەيگە مەيدانى ۋە
شەھەر ئاھالىسى مەركىزى ئىكەن. ھازىر بولسا ئىستانبۇل-
نىڭ ئەڭ ئاساسلىق دىن، تارىخ، ئارخېئولوگىيە، مەدەنى-
يەت، ساياھەت ۋە سەنئەت مەركىزى ئىكەن. تارىخقا
نەزەر سالىدىغان بولساق، بۇ رايوننىڭ تەرەققىياتى ناھايە-
تى تېز بولۇپ، بىر چاغلاردا شەرقىي روماننى ئىمپېرىيەسى-
نىڭ پايتەختى بولغانىكەن، كېيىن رىمدىن قالسىلا ئىمپېرد-
يەنىڭ ئىككىنچى چوڭ شەھرىگە ئايلانغانىكەن.

بىزانس ئىمپېرىيەسى مەزگىلىدە بۈگۈنكى سۇلتان
ئەھمەد مەيدانى ئايا سوفىيا مۇزېينى ئۆز ئىچىگە ئالغان
ھەرخىل، ھەر تۈرلۈك ھەشەمەتلىك قۇرۇلۇشلار ئارقا ـ
ئارقىدىن قۇرۇلۇپ چىقىلغان. مىلادىيە 325 ـ يىلىدىن
باشلاپ بۇ شەھەرنىڭ تەرەققىياتى يەنىمۇ تېز بولۇپ
كۆپلىگەن ھەشەمەتلىك قۇرۇلۇش توپلىرى بارلىققا
كەلگەن. دەسلىپىدە، سۇلتان ئايا سوفىيا مۇزېيى، توپكاپى
سارىيى ۋە سۇلتان ئەھمەد مەيدانىنىڭ ئەتراپىدا تەخمىنەن
6500 مېتىر كېلىدىغان سېپىل قۇرۇلغان، كېيىن يەر
تەۋرەش سەۋەبىدىن بىر قىسىم سېپىللار بۇزۇلغان بولسى-
مۇ، ئۇزۇن ئۆتمەي ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن.

بىز سۇلتان ئەھمەد جامەسى (Sultan Ahmet Camii)
نى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. سۇلتان ئەھمەد جامەسى
سۇلتان ئەھمەد مەيدانىدىكى ئوسمانىيە ئۇسلۇبىدىكى
تۈرلۈك ئىمارەتلەر ئىچىدە ئالاھىدە ئورۇندا تۇرد-
دىكەن. ئۇ جامەنى لايىھەلىگۈچى مۇھەممەت ئاغا
(Sedefkar Mehmat Aga) ئىسىملىك بىر كىشى بولۇپ،
جامەنى 1609 ـ يىلدىن 1616 ـ يىلغىچە بولغان مەزگىل-
دە پۈتكۈزگەن. ئۇنىڭ تۈركىيە ئۇسلۇبىدىكى غايەت زور
گۈمبەزنىڭ ئەتراپىدا ئالتە مۇنار بولۇپ، دۇنيا بويىچە
ئەڭ چوڭ ئالتە مۇنارلىق جامە ھېسابلىنىدىكەن. ئاڭلاش-
لارغا قارىغاندا، بۇ جامەنى لايىھەلەش ۋە سېلىش جەريا-
نىدا لايىھەلىگۈچى ئوسمانىيە ئىمارەتلىرى بىلەن ئايا سو-
فىيا چېركاۋىنىڭ ئىمارەت ئۇسلۇبلىرىنى نەزەرگە ئېلىپ،

www.uyghurkitap.com

باشقا ئىمارەتلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ كەڭرەك، تەبىئىي يورۇتۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن توسالغۇسىز ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان چوڭ بوشلۇقنى بارلىققا كەلتۈرگەن. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، بۇ جامەنىڭ ئىچىدە 5000 دىن كۆپرەك كىشى بىرلا ۋاقىتتا ناماز ئۆتىيەلەيدىكەن. جامە قۇرۇلۇشىغا ئىشلەتكەن چاقچۇق ماتېرىياللار چاقچۇق سەنئىتىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە ۋەكىللىك قىلغاچقا، شۇ ۋاقىتلاردا دەۋر سۈرگەنىكەن. جامەنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى تاملارنىڭ كۆپىنچىسى ۋە يۇملاق گۈمبىزى كۆك رەڭلىك چاقچۇق خىشلار بىلەن ياسالغاچقا، ھاۋا ئوچۇق كۈنلىرى قۇياش نۇرى كۆك رەڭلىك چاقچۇق خىش ئۈستىگە چۈشۈپ، ئاجايىپ مەنزىرىلەرنى بەرپا قىلىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن بۇ جامە «كۆك رەڭلىك جامە» دېگەن نامغا ئېرىشكەن.

«كۆك رەڭلىك جامە» غايەت زور تىك تۆت تەرەپلىك شەكىلدىكى قۇرۇلۇش بولۇپ، ئۇنىڭ ئوخشاش بولمىغان تەرەپلىرىگە قاراپ تۇرىدىغان ئىشكى بار ئىكەن. پۈتكۈل قۇرۇلۇشتا بىر تالمۇ مىخ ئىشلىتىلمىگەنىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغىنى شۇكى، پۈتۈن قۇرۇلۇش پۈتۈپ تاكى بۈگۈنكى كۈنگىچە، بىر قانچە قېتىملىق يەر تەۋرەشلەرنى باشتىن كەچۈرگەن بولسىمۇ، قىلچە زىيانغا ئۇچرىمىغانىكەن. بىز جامەدىن چىقىپ ئۇدۇل تەرەپكە كېلىپ ئۇنىڭغا نەزەر سالغىنىمىزدا، كۆك ئاسماندىكى ئاپئاق بۇلۇتلار ئۇنىڭ ئالاھىدە كۆك رەڭلىك گۈمبىزى بىلەن ئالتە مۇنارىنى تېخىمۇ ھەيۋەتلىك كۆرسىتىۋەتكەنىدى.

ئىككىنچى كۈنىدىن باشلاپ بىز تۇياپ (TUYAP) يىغىن مەركىزىدە ئېچىلغان 31 - نۆۋەتلىك ئىستانبۇل خەلقئارا كىتاب كۆرگەزمىسىگە باردۇق. ئىستانبۇل كىتاب كۆرگەزمىسى دۇنيادىكى تەسىرى خېلى چوڭ كۆرگەزمىلەرنىڭ بىرى ئىكەن. «بالىلىق دەۋر»، «مېنىڭ يۇرتۇم»، «بالىلار ۋە ياشلار ئەدەبىياتى» بۇ قېتىمقى كىتاب كۆرگەزمىسىنىڭ باش تېمىسى بولۇپ، جۇڭگونى ئۆز ئىچىگە ئالغان 40 نەچچە دۆلەتنىڭ 600 گە يېقىن نەشرىياتلىرى ۋە ئەل ئىچى تەشكىلاتلار كۆرگەزمىگە قاتناشقانىكەن. بۇ قېتىمقى كۆرگەزمە 2012 - يىلى تۈركىيەدە ئۆتكۈزۈلگەن «جۇڭگو مەدەنىيەت يىلى»نىڭ مۇھىم تۈرلىرىنىڭ بىرى، شۇڭا دۆلىتىمىزدىن «يىپەك يولى — جۇڭگو شىنجاڭ»نى باش تېما قىلغان 25 نەشرىياتنىڭ 600 نەچچە خىل كىتابلىرى بىلەن فوتوسۈرەت ئەسەرلىرى كۆرگەزمىگە قاتناشتۇرۇلدى.

ئېچىلىش مۇراسىمىدىن كېيىن، خىزمەتداشلار ئالدى بىلەن دۆلىتىمىزنىڭ، جۈملىدىن شىنجاڭنىڭ كۆرگەزمىگە قاتناشتۇرۇلغان كىتابلىرىنى كۆرۈپ چىقتۇق ھەمدە نۇرغۇن يېڭى كىتابلارنى بايقىدۇق. شۇنىڭ بىلەن بىللە سەئۇدىي ئەرەبىستان، ئەزەربەيجان، گوللاندىيە قاتارلىق كىتاب كۆرگەزمىسىگە قاتناشقان 40 نەچچە دۆلەتنىڭ كىتابلىرىنى كۆرۈپ چىقتۇق. تۈركىيە كىتاب كۆرگەزمىسىنى ئۇيۇشتۇرغان ساھىبخان دۆلەت بولغاچقا، ئۇلارنىڭ يەرمەنكىگە سالغان كىتابلىرىنىڭ سانىمۇ ناھايىتى كۆپ ئىكەن. مەسىلەن: ئىجتىمائىي پەن، تەبىئىي پەن، تارىخ، جۇغراپىيە، پەلسەپە، دىن، مەدەنىيەت، مائارىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت، تىل - يېزىق، ئىقتىساد، سىياسىي - قانۇن ۋە قامۇس قاتارلىق قورال كىتابلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تۈرلۈك كىتابلارنىڭ ھەممىسى بار ئىكەن. بۇنىڭدىن باشقا يەنە تۈركىيەنىڭ ھازىرقى زامان ماي بوياق سەنئەت ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسى بىرگە ئېچىلغانىكەن. بىز كۆرگەزمىنى بىر يېرىم كۈن ئايلىنىش جەريانىدا نۇرغۇن كىتاب ۋە ئەسەرلەرنى كۆردۇق ھەمدە كۆپلىگەن بىلىملەرگە ئىگە بولدۇق. كۆرگەزمىدە تۈركىيەنىڭ دۆلەت ئاتىسى مۇستافا كامال ئاتاتۈرك (Mustafa Kemal Ataturk)نىڭ چوڭ - كىچىك فوتوسۈرەت رەسىملىرى، ماي بوياق رەسىملىرى، سۆز ئۈزۈندىلىرى، شۇنداقلا ئۇنىڭ ئىدىيەسى، ئىش ئىزلىرى، كەچۈرمىشلىرى، ئىنقىلاب ۋە ئىسلاھات ئەمەلىيىتى، ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش تەجرىبىلىرىنى تونۇشتۇرىدىغان ۋە خاتىرىلەيدىغان كىتابلارنىڭ سانىمۇ ناھايىتى كۆپ ئىكەن. مانا بۇنىڭدىن ئۇنىڭ ھازىرقى زامان تۈركىيە جەمئىيىتىدىكى تەسىرىنىڭ يەنىلا ئىنتايىن چوڭقۇر ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدىكەن. تونۇشتۇرۇشقا ئاساسلانغاندا، 2023 - يىلىغا بارغاندا تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 100 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭ كۆلەملىك تەبرىكلەش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ھازىر مۇناسىپ كىتابلارنى چىقىرىشقا تەييارلى-

نىۋېتىنى. بۇنىڭدىن باشقا ئوقۇش - ئوقۇتۇش كىتابلىرى،
دۇنيادىكى ھەرقايسى ئەللەر ئەدەبىياتى ۋە تۈركىيە ئەدە-
بىياتى ھەققىدىكى كىتابلارمۇ ئىنتايىن كۆپ ئىكەن. بۇ
كۆرگەزمىنى كۆرۈش ئارقىلىق تۈركىيە مەدەنىيىتىگە
بولغان تونۇشۇم چوڭقۇرلاشتى. مۇناسىۋەتلىك ماتېرىيال-
لارغا ئاساسلانغاندا، ھازىر تۈركىيەدىكى ھەرخىل نەشرى-
ياتلار 1800 دىن ئاشىدىكەن. ھەر يىلى 40 مىڭغا يېقىن
كىتاب نەشردىن چىقىدىكەن. بۇ كىتابلارنىڭ تەخمىنەن 50% ى
ئوقۇش - ئوقۇتۇش كىتابلىرى ئىكەن. تۈركىيە مەملىكىتى
بويىچە 6000 ئەتراپىدا كىتاب پارچە سېتىش ئورنى بار
ئىكەن. دېمەك، يۇقىرىقىلاردىن بۇ دۆلەتنىڭ مەدەنىيەت،
ئىلىم - پەن مۇھىتىنىڭ قويۇقلۇقىنى ھەمدە ئومۇمىي تە-
رەققىياتتا مەدەنىيەتنىڭ مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقىنى كۆ-
رۈۋالغىلى بولىدىكەن.

تۈركىيە ھەقىقەتەن ئادەمنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدىغان
دۆلەت ئىكەن. ئۇ ھەم قەدىمىي، گۈزەل، ھەم مەدەنىيەت-
لىك، ھەم زامانىۋى، ھەم ئەنئەنىگە باي دۆلەت ئىكەن.
ئۇنىڭ سىرلىق تارىخى، زامانىۋىلىشىش قۇرۇلۇشىنىڭ تېز
راۋاجلىنىشى، ئادەمگە بىر خىل ماكان بىلەن زامان گىرە-
لەشكەندەك تۇيغۇ بېرىدىكەن ھەمدە كىشىنى ئۆزىگە
جەلپ قىلىدىكەن . ئۇنىڭ شەرق بىلەن غەربنىڭ مەدەنى-
يەت ئامىللىرى ئارىلىشىپ كەتكەن مەدەنىيىتى، ئالاھىدە
بولغان جۇغراپىيەلىك ئورنى، ئادەمگە ياقىدىغان ھاۋاسى،
ھەشەمەتلىك ۋە جىمجىتلىق ئىچىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان
«كۆك رەڭلىك جامەسى»، شەكىللىرى ھەرخىل زامانىۋى
ئىمارەتلىرى، بوسپورۇس دېڭىز بوغۇزىدىن ھالقىپ
ئۆتكەن قىتئەلەر ئارا چوڭ كۆۋرۈكى، مىڭ يىللىق قەدى-
مىي شەھەر ــ ئەفەسنىڭ خارابىسى، مەريەم ئانا ئۆيى،
ئاجايىپ مەنزىرىلىك جايى ــ پاختا قەلئەسى، شۇنداقلا
ئۇنىڭ مول ۋە باي ئاسار ئەتىقىلىرى ۋە كىشىنى جەلپ
قىلىدىغان تەبىئىي مەنزىرىلىرى ئۇنى دۇنيانىڭ ھەرقايسى
جايلىرىدىكى ساياھەتچىلەر ئىنتىلىدىغان «ساياھەت گۈلىس-
تانى»غا ئايلاندۇرغانىكەن. ھازىر تۈركىيە دۇنيا بويىچە 6 -
ئورۇندا تۇرىدىغان مەنزىرىلىك ساياھەت جايى بولۇپ،
رۇسىيە قاتارلىق نۇرغۇن دۆلەتلەردىكى ساياھەتچىلەر بې-
رىشنى ئارزۇ قىلىدىغان بىرىنچى ساياھەت ئورنى دەپ ھې-
سابلىنىدىكەن. تۈركىيە ھەر يىلى 35 مىليوندىن كۆپرەك
ساياھەتچىنى كۈتۈۋالىدىغان بولۇپ «دۇنيادىكى ساياھەت
جەننىتى» دېگەن نامغا ئېرىشكەن.

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئاسىيا - ياۋروپا چوڭ قۇرۇق-
لۇقىنىڭ باغلىنىش رايونىغا يەنى ئاسىيا - ياۋروپا قىتئەسى-
نىڭ مەركىزىگە جايلاشقان بولۇپ، يەر مەيدانى 78.360
مىڭ كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. يەر مەيدانى ئىتالىيەنىڭ
يەر مەيدانىنىڭ 2.6 ھەسسىسىگە، ئەنگلىيەنىڭ يەر مەيدانى-
نىڭ ئۈچ ھەسسىسىگە توغرا كېلىدۇ. زېمىنىنىڭ 97% ى ئا-
سىيانىڭ كىچىك ئاسىيا يېرىم ئارىلىغا، 3% ى ياۋروپانىڭ
بالقان يېرىم ئارىلىغا جايلاشقان. 2011 - يىللىق مەلۇماتقا
ئاساسەن، تۈركىيەنىڭ نوپۇسى 74 مىليون 720 مىڭ
كىشى، تۈرك تىلى دۆلەت تىلى بولۇپ، ئالتاي تىل سىستې-
مىسىغا تەۋە ئىكەن. ھازىر بۇ تىل دۇنيا بويىچە يەتتىنچى
چوڭ تىل ھېسابلىنىدىكەن. تۈركىيەنىڭ شەھەر نوپۇسى
49 مىليون 700 نەچچە مىڭ بولۇپ، شەھەرلىشىش نىسبىتى
70.5% كە يەتكەن. ھازىر ئىستانبۇلنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى
15 مىليون، ئەنقەرەنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى 4 مىليون 470
مىڭ ئىكەن.

18 - نويابىر بىز يېڭى خان سارىيىنى ئېكسكۇرسىيە
قىلىشقا باردۇق. ئۇنى دورما باغچىسى سارىيى دەپمۇ ئا-
تايدىكەن. يېڭى خان سارىيى بوسپورۇس دېڭىز بويىغا
سېلىنغان بىر - بىرىگە ماسلاشقان، دېڭىزنى بويلاپ ئۇ-
زۇنغا سوزۇلغان كاتتا ئىمارەتلەر ئىكەن. ئۇ 285 خانە، 46
مېھمان كۈتۈش زالى، ئالتە تۈركچە مۇنچا ۋە 68 تازىلىق
ئۆيىدىن تەركىب تاپقان ئىكەن. خان سارىيى دېڭىز قىرغى-
قىنى بويلاپ 600 مېتىرغىچە سوزۇلغان بولۇپ، قۇرۇلۇق
قىسمىدا يەتتە ئىشكى بار ئىكەن. ئۇنىڭ مۇنار شەكىلدىكى
ئىككى ئىشىكىنىڭ بىرى تولىمۇ ھەشەمەتلىك ئىكەن. خان
سارىيى ئاساسەن دېڭىز قىرغىقىنى بويلاپ قۇرۇلغان
بولۇپ، ئۇلار خان ئولتۇرىدىغان ئۆي، تەبرىكلەش مۇرا-
سىمى ئۆتكۈزۈلىدىغان زال، شەخسلەرنىڭ ئايرىم خانىسى-
دىن ئىبارەت پارالېل شەكىلدىكى ئۈچ قىسىمدىن تەركىب
تاپقان. خان سارىيىنىڭ تەبرىكلەش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈل-
دىغان زالى تۈت چاسا شەكىلدە بولۇپ، ئىككى تەرىپىدە
تولىمۇ چوڭ تاش تۈۋرۈكلەر ئورنىتىلغان. زالنىڭ تورۇ-

سىغا بەش يېرىم توننا ئېغىرلىقتىكى ئاسما چىراغ ئورنىتىلغانىكەن. خان سارىيىنىڭ مۇتلەق كۆپ ساندىكى خانىلىرىنىڭ ئىچىگە سەلتەنەتلىك ھەم چىرايلىق تۈركىيەنىڭ ۋە چەت ئەلنىڭ ماي بوياق رەسىملىرى ئېسىلغان بولۇپ، ئادەمنى ئىختىيارسىز ئۆزىگە مەپتۇن قىلىدىكەن.

19 ـ نويابىر بىز پاراخوتقا ئولتۇرۇپ بوسپورۇس دېڭىز بوغۇزىنى سەيلە قىلىشقا باردۇق. بۇ دېڭىز بوغۇزى يەنە ئىستانبۇل دېڭىز بوغۇزى دەپمۇ ئاتىلىدىكەن. ئۇ شىمالدا قارا دېڭىز بىلەن، جەنۇبتا مەرمەر دېڭىزى ۋە ئوتتۇرا يەر دېڭىزى بىلەن تۇتىشىپ، ئاسىيا بىلەن ياۋروپا قىتئەسىنىڭ چېگرا سىزىقى ھېسابلىنىدىكەن. ئىستانبۇل دېڭىز بوغۇزى تۈركىيەنى ئاسىيا ۋە ياۋروپادىن ئىبارەت ئىككى قىسىمغا ئايرىۋەتكەن بولۇپ، ئۇ ئاسىيا بىلەن ياۋروپانى تۇتاشتۇرىدىغان مۇھىم قاتناش تۈگۈنى، شۇنداقلا قارا دېڭىز بويىغا جايلاشقان دۆلەتلەرنىڭ تاشقى دۇنيا بىلەن ئالاقىلىشىدىغان بىرىنچى ئۆتكەل ھېسابلىنىدىكەن. بۈگۈنكى كۈنلەردە ئىككى قىتئەگە جايلاشقان دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى سودا، ساياھەت قاتارلىق بېرىش ـ كېلىشلەرنىڭ كۈنسېرى كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، ئىستانبۇل دېڭىز بوغۇزىنىڭ ئورنى ۋە رولى تېخىمۇ مۇھىم بولغان. گەرچە بۇ دېڭىز بوغۇزى ئايرىم ـ ئايرىم ئىككى قىتئەگە تەۋە بولسىمۇ، لېكىن ئىككى تەرەپتىكى مەنزىرىلەر بىر ـ بىرىگە ئوخشىشىپ كېتىدىكەن. ئىككى تەرەپتىكى زەيتۇن ئورمانلىقلىرى، بۆك ـ باراقسان، ئېگىز ـ پەس ئېدىرلىقلار، ياپيېشىل يايلاقلار، كۆپكۆك دېڭىز سۈيى بىلەن قۇياش نۇرى جۇلالىنىپ تۇرغان قىزىل تورۇسلۇق داچىلار، ئېگىز بىنالار ۋە كىچىك ئۆيلەر، خىلمۇ ـ خىل نۇر ۋە رەڭلەر ئۆزئارا ماسلىشىپ، بىر ـ بىرىگە بەكمۇ ياراشقان ئىدى. بىزانتىس ئىمپېرىيەسى، رومانلى ئىمپېرىيەسى ۋە ئوسمانلى ئىمپېرىيەسى دەۋرلىرىدىن قېپقالغان چېركاۋلار، مەسچىتلەر ۋە خان سارايى، قەلئەلەر ۋە قەدىمكى ياغاچتا ياسالغان كونا ئۆيلەر دېڭىز بويىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇپتۇ. بىز ئولتۇرغان پاراخوت دېڭىزدا ئاستا سۈرئەتتە ئالغا قاراپ ئىلگىرىلىمەكتە، بىز ئىككى قىرغاقتىكى گۈزەل مەنزىرىلەرگە نەزەر سېلىپ، ئۇلارنى تاماشا قىلدۇق. كۆڭلىمىز باشقىچىلا ئېچىلىپ كەتتى. پېشىن ۋاقتى بولسا كېرەك، بىزگە يېقىن قىرغاقتىكى مەسچىتتىن ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئەگەر ئەزان ئاۋازىنى ئاڭلىمىغان بولساق، بىز ئۆزىمىزنى باشقا بىر ياۋروپا دۆلەتلىرىدە دەپ ھېس قىلىغان بولاتتۇق. دېڭىز بوغۇزىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى يۈز يىلدىن ئاشقان ياغاچ ئۆيلەر بىلەن زامانىۋى ھەم ھەشەمەتلىك ياۋروپا پاسونىدىكى داچىلار بىر ـ بىرىگە شولا تاشلاپ تېخىمۇ گۈزەل مەنزىرىلەرنى ھاسىل قىلغانىدى. دېمەك، قەدىمكى ئۆيلەر بىلەن زامانىۋى قۇرۇلۇشلار، ھەشەمەت بىلەن ئاددىي ـ ساددىلىق روشەن سېلىشتۇرما ھالىتىدە بىرگە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇپتۇ. شۇنداقلا قەدىمىي يادىكارلىقلار بىلەن تەبىئىي مەنزىرىلەر جىمجىتلىق ئىچىدە بىر گەۋدىگە ئايلىنىپ كېتىپتۇ. شۇ ئەسنادا مەن بىرەيلەننىڭ يول باشلىغۇچىدىن «دېڭىز بويىدىكى داچىلارنىڭ باھاسى قانداق»؟ دەپ سورىغىنىنى ئاڭلاپ قالدىم. يول باشلىغۇچى: «بۇ يەردە ئۈچ داچىنى بىر قېلىپ سالدۇ، ھەربىر يۈرۈش داچا تەخمىنەن 250 كۋادرات مېتىر بولۇپ، باھاسى 300 مىڭ دوللار ئەتراپىدا بولىدۇ» دېدى. بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا ئايرىم داچىلارنىڭ باھاسى تېخىمۇ يۇقىرى بولۇشى مۇمكىن. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، 2011 ـ يىللىق سانلىق مەلۇماتلارغا قارىغاندا، تۈركىيەنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان GDP سى 12000 دوللارغا يېقىنلاشقان. ھازىر 1.8 تۈركىيە لىراسى بىر دوللارغا تەڭ ئىكەن. دېمەك، تۈركىيە بازارلىرىنىڭ ئىستېمال سەۋىيەسى بىلەن مال باھاسى بىرقەدەر يۇقىرى ئىكەن.

بىز پاراخوتتا ئىستانبۇل دېڭىز بوغۇزىنى ساياھەت قىلىش جەريانىدا دېڭىز بوغۇزىنىڭ ئۈستىدىكى ئىستانبۇل چوڭ كۆۋرۈكىدىن ئىككى قېتىم ئۆتتۇق. دېڭىز بوغۇزىدىكى بۇ كۆۋرۈك ئاسما كۆۋرۈك بولۇپ، ئۇ بەئەينى بىر ھەسەن ـ ھۈسەنگە ئوخشايدىكەن، كۆۋرۈك ئىككى قىرغاقنى تۇتاشتۇرۇپ تۇراتتى. كۆۋرۈكنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1560 مېتىر، كەڭلىكى 33 مېتىر، كۆۋرۈك دېڭىز يۈزىدىن 64 مېتىر ئېگىزلىكتە بولۇپ، كۆۋرۈكنىڭ تۈۋرۈكى يوق ئىكەن. ئىككى قىرغاقتىكى كۆۋرۈك مۇنارلىرى پولات ئارغامچا ئارقىلىق كۆۋرۈكنى تىرەپ تۇرىدىكەن. ئاڭلىشىمىزچە، بۇ كۆۋرۈكتە 1970 ـ يىلى ئىش باشلىنىپ، 1973 ـ يىلى رەسمىي قاتناش باشلانغان ئىكەن. بۇ كۆۋرۈك يەنە «ياۋروپانىڭ بىرىنچى ئاسما كۆۋرۈكى» ۋە «دۇنيا بويىچە تۆتىنچى چوڭ ئاسما كۆۋرۈك» دېگەن ناملارغا ئېـ

رىشكەنىكەن. چۈشتە بىز گالات كۆۋرۈكى ئاستىدىكى داڭلىق كۆۋرۈك ئۈستىدە قارماق بىلەن بېلىق تۇتىدىغان، كۆۋرۈك ئاستىدا مەخسۇس بېلىق تائاملىرى ئېتىدىغان بىر ئاشخانىدا تاماقلاندۇق. بۇ كۆۋرۈك سەل كىچىك بولۇپ، كۆۋرۈك بىر ئاز پاكار بولغاچقا، قاتناش ئەسلىھەلىرىمۇ يوق ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن بۇ جايدا نەچچە يۈز ئادەم قارماقلىرى بىلەن بېلىق تۇتىشىدىكەن. دە، ئۆزگىچە بولغان كۆۋرۈك ئۈستىدە بېلىق تۇتىدىغان، كۆۋرۈك ئاستىدا بولسا بېلىق تائاملىرىدىن ھۇزۇرلىنىدىغان مەنزىرىلەر بارلىققا كەلگەن ئىكەن. دەسلەپتە مەن مۇشۇ ئالاھىدە كۆۋرۈكنىڭ ئۈستىدىلا بېلىق تۇتىدىكەن، دەپ ئويلاپ قاپتىمەن، كېيىن ئىستانبۇلغا كىرىپ - چىقىش جەريانىدا ئاستا - ئاستا بايقىدىمكى، دېڭىز بويىدىكى مۇۋاپىق جايلاردا بېلىق تۇتىدىغان ئادەملەرنى ئۇچراتقىلى بولىدىكەن. بۇنى دېڭىز پورتى شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ دەم ئېلىش ۋە راھەتلىنىشىنىڭ بىر خىل شەكلى ھېسابلايدىكەن.

دېڭىز بويىدىن يېنىپ بىز سۇلتان ئەھمەد مەيدانىدىكى ئاياسوفىيە مۇزېيىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا باردۇق. بۇ مۇزېينىڭ ئەسلى نامى سانت سوپى چىركاۋى بولۇپ، مىلادىيە 325 - يىلى قۇرۇلۇش باشلىنىپ، خىرىستىيان دىنىنىڭ چىركاۋى بولغىنىغا 900 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت بولغانىكەن. 17 - ئەسىردە سانت پېتىر چوڭ چىركاۋ قۇرۇلۇشى باشلىنىشتىن بۇرۇن بۇ چىركاۋ دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ چىركاۋ ھېسابلىنىدىكەن. 13 - ئەسىرگە كەلگەندە ئوسمانلى ئىمپېرىيەسى تەرىپىدىن بويسۇندۇرۇلغان. مىلادىيە 1453 - يىلى سۇلتان مۇھەممەدنىڭ پەرمانى بويىچە چىركاۋنىڭ يېقىن ئەتراپىدا تۆت دانە ھەيۋەتلىك ئېگىز مۇنارلار قۇرۇلۇپ چىقىلغان، شۇنىڭ بىلەن سانت سوپى چىركاۋى ئەڭ ئاخىرى مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن ئايا سوفىيا مەسچىتى قىلىپ ئۆزگەرتىپ قۇرۇپ چىقىلغانىكەن. 1932 - يىلىغا كەلگەندە تۈركىيەنىڭ دۆلەت ئاتىسى مۇستافا كامال ئاتا تۈركنىڭ بۇيرۇقى بويىچە مۇزېيغا ئۆزگەرتىلىپ، سىرتقا ئېچىۋېتىلگەنىكەن. ئىسلام دۇنياسىنىڭ ئۇلۇغ قۇرۇلۇش لايىھەلىگۈچىسى سىنان سانت سوپى چىركاۋىنىڭ ئەسلىدىكى بىزانىس ئۇسلۇبىنى ساقلاپ قېلىش بىلەن بىللە، ئۇنىڭغا ئوسمانلى ئىمارەت ئۇسلۇبىنى ماسلاشتۇرۇپ، چىركاۋنىڭ ئەسلى ھالىتىنى ساقلاپ قالغان ئاساستا، ئۇنى ئۇستاتلىق بىلەن مەسچىتكە ئايلاندۇرۇۋەتكەنىكەن. شۇنىڭ بىلەن بۇ قۇرۇلۇش ئىنسانلار تارىخىدىكى ئاجايىپ نەپىس ئىمارەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالغانىكەن. مەن مۇزېينىڭ ئىچىنى كۆرۈپ شۇنى ھېس قىلدىمكى، ئىككى خىل دىنىنىڭ جەۋھەرلىرى بىر - بىرىگە دەخلى - تەرۇز قىلماي بىر ئىمارەت ئىچىدە بىللە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇپتۇ. بۇنداق ئۇزاق تارىخ جەريانىدا بىر - بىرىگە تىنچ قارىشىپ تۇرۇشنىڭ ئۆزىنى ھەقىقىي دۇنياۋى مۆجىزە دېيىشكە بولىدۇ.

ئايا سوفىيا مۇزېيىدىن چىقىپ ئۇنىڭ ئارقا تەرىپىگە جايلاشقان كونا خان سارىيى، يەنە توپكاپى سارىيىغا كىردۇق. بۇ ساراي دېڭىز بويىغا جايلاشقان بولۇپ، خان ساراي بولغىنىغا 400 يىلدىن ئاشقانىكەن. شۇنداقلا ئوسمانلى ئىمپېرىيەسى گۈللەنگەن دەۋرلەردە 25 نەپەر سۇلتان ئولتۇرغان ساراي ئىكەن. بۇ خان سارايدا 1453 - يىلى قۇرۇلۇش باشلىنىپ، 1478 - يىلى پۈتكەن بولۇپ، 1924 - يىلى يەنى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ ئىككىنچى يىلى رەسمىي مۇزېي قىلىپ سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن. خان سارايىنىڭ ئىچىدىكى ئېگىزرەك يەردە تۇرسا ياكى ئىمارەتلەرنىڭ ئۈستىگە چىقسىلا مەرمەر دېڭىزى بىلەن ئىستانبۇل دېڭىزىنى كۆرگىلى بولىدىكەن. توپكاپى خان سارىيى 700 مىڭ كۋادرات مېتىر يەرنى ئىگىلىگەن بولۇپ، ئۇنىڭ تۆت تەرىپىنى بەش كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى قورۇق تام ئوراپ تۇرىدىكەن. خان سارايىنىڭ يەتتە چوڭ ئىشىكى بولۇپ، بۇ ئىشىكلەرنىڭ تۆتى قۇرۇقلۇققا، ئۈچى دېڭىزغا قاراپ تۇرىدىكەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ چوڭ ئىشىك يەنى ئىمپېرىيە ئىشىكى ئاياسوفيا مۇزېيى بىلەن قارىشىپ تۇرىدىكەن. خان سارىيى ئۈچ ھويلىغا بۆلۈنگەن بولۇپ، بىرىنچى ۋە ئىككىنچى ھويلىسىدا ئوسمانلى ئىمپېرىيەسى دەۋرىدىكى خىرۇستال بۇيۇملىرى ۋە ئالتۇن - كۈمۈش بۇيۇملىرى ساقلىنىدىكەن. ئۈچىنچى ھويلىسىدا خانغا سالام بېرىش ئۆيى، كۇتۇپخانا، كىيىم - كېچەك، دۇنيا بويىچە ئىككىنچى چوڭ ئالماس تېشىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۈنچە - مەرۋايىتلار بار ئىكەن. پۈتكۈل خان سارىيىنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى، قۇرۇلۇش شەكلى ۋە ئىچىدىكى بېزەكلەرنىڭ ھەممىسى ئىنتايىن قويۇق ئىسلام مەدەنىيىتى تۈسىنى ئالغان بولۇپ، ئوسمانلى دەۋرىدىكى

www.uyghurkitap.com

خان ساراي ئىمارەتلىرىنىڭ ئۈلگىسى ھېسابلىنىدىكەن.

مېھمانخانىغا قايتىش يولىدا بىز ئىستانبۇلدىكى چوڭ بازار (GRAND BAZAAR)نى ئايلىنىپ كېلىشكە باردۇق. بۇ بازار ئىستانبۇلدىكى ئەڭ چوڭ سودا ـ سېتىق مەركىزى بولۇپ، بازاردا نەپىس سەنئەت بۇيۇملىرى، رەڭدار ئەينەكلىك نەقىش بۇيۇملار، رەڭگى پارقىرايدىغان گىلەملەر، چىرايلىق ھەرخىل زىننەت بۇيۇملىرى، فار ـ فۇر بۇيۇملار، ئالتۇن ـ كۈمۈش بۇيۇملار، خۇرۇم بۇيۇملار، قىسقىسى، كىيىم ـ كېچەك، يېمەك ـ ئىچمەك قاتارلىق ھەر خىل ماللار بار بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئادەمنىڭ دىققىتىنى بەكرەك تارتىدىغىنى يەنىلا نەپىس ئىشلەنگەن فار ـ فۇر بۇيۇملار ئىكەن. بۇيۇملارنىڭ ئىشلىنىشى ئىنچىكە، چىرايلىق، رەڭگى كۆركەم، تۈرى كۆپ، بۇيۇملارنىڭ ئۈستىگە سىزىلغان سىزىقچىلارمۇ شۇنداق نەپىس، نۇسخىلىرىمۇ شۇنچىلىك كۆپ ئىكەن. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، بۇ بازار دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ ئۆي ئىچى بۇيۇملىرى بازىرى ئىكەن. ئۇنىڭ كىرىش ـ چىقىش ئېغىزىدىن جەمئىي 26 سى، 4000 دىن ئارتۇق دۇكان بار ئىكەن. مەن بازارنى ئارىلاش جەريانىدا ئاسمان رەڭلىك بىر ئاچقۇچ زەنجىرىنى كۆرۈپ قالدىم. بۇ تېگى كۆك، ئاق رەڭ ئىچىدە بىر كۆك كۆزنىڭ نۇسخىسى بار، نۇرغۇن تاۋارلارنىڭ ئۈستىگە چۈشۈرۈلگەن بىر كۆز ئىدى. شۇڭا بىر قانچە ئاچقۇچ زەنجىرنى خاتىرە ئۈچۈن سېتىۋالدىم. تۈركىيەلىكلەرنىڭ دېيىشىچە، بۇ تۈرك كۆكى دېيىلىدىكەن، كىشلەرنى نەس بېسىشتىن ساقلاپ، بەختكە ئېرىشتۈرۈشنىڭ سىمۋولى ھېسابلىنىدىكەن.

20 ـ نويابىر كەچتە بىز ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ تۈركىيەنىڭ 3 ـ چوڭ شەھىرى ھېسابلىنىدىغان ئىزمىر (Izmir) غا باردۇق. بۇ شەھەرنىڭ سانائەت ۋە يېزا ئىگىلىك كەسپى بىرقەدەر تەرەققىي قىلغان بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىش قىممىتى ۋە مىقدارى مەملىكەت بويىچە 2 ـ ئورۇندا، كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان مىللىي دارامەت مەملىكەت بويىچە 3 ـ ئورۇندا تۇرىدىكەن. ئىزمىر تۈركىيەنىڭ مۇھىم پورت شەھىرى بولۇپ، «گۈزەل ئىزمىر» دەپ داڭ چىقارغان ئىكەن، شۇنداقلا ساياھەت، تارىخى مەدەنىيىتى بويىچە داڭلىق شەھەر ئىكەن. ئۇنىڭدا كۆپلىگەن مەنزىرىلىك ساياھەت نۇقتىلىرى، قەدىمىي خارابىلىكلەر بار ئىكەن. 15 ـ ئەسىردىن قېلىپ قالغان ھىسال مەسچىتى، مىلادىيىلىق قەدىمىي شەھەر خارابىسى ئېفەمس، مەريەم ئانا كېچىك ئۆيى قاتارلىقلار بار ئىكەن. ئىككىنچى كۈنى سىم ـ سىم يامغۇردا بىز قەدىمىي شەھەر ئېفەسنىڭ خارابىسىنى كۆرۈشكە باردۇق. ئېفەس (Efes) بۈگۈنكى كۈنگىچە دۇنيا بويىچە ئەڭ ياخشى ساقلانغان ۋە رومانلى دەۋرىدىكى شەھەر خارابىسى بولۇپ، ئەينى زاماندا، كىچىك ئاسيا يېرىم ئارىلىنىڭ سودا ـ سېتىق ۋە پۇل مۇئامىلە مەركىزى بولغانىكەن. ئۇنىڭدا قەدىمكى گرېتسىيە مەدەنىيەت دەۋرىدىن تاكى رومانلى مەدەنىيەت گۈللەنگەن دەۋرگىچە بولغان قەدىمىي شەھەرنىڭ خارابىسى بولغانلىقى ئۈچۈن، تۈركىيەدىكى ئېكسكۇرسىيە قىلىش قىممىتى ئەڭ يۇقىرى بولغان جاي بولۇپ قالغان. مىلادىيىلىق قەدىمىي شەھەر ئېفەس ئىزمىر (IZMIR) شەھىرىنىڭ يېنىغا جايلاشقان بولۇپ، 11 ـ ئەسىردە قۇرۇلغانىكەن. كېيىن رومانلى دەۋرىدىكى كېڭەيتىپ قۇرۇش ۋە تەرەققىيات ئارقىلىق داڭقى چىققان شەھەرگە ئايلانغانىكەن. بىز ئالدى بىلەن ئارتېمىس (Artemis) ئىلاھ ئىبادەتخانىسى خارابىسىگە باردۇق. بۇ ئىبادەتخانا رومانلى دەۋرىدە دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ ئىمارەتلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدىكەن. بۇ ئىبادەتخانا بىر نەچچە قېتىم بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىسىمۇ، قايتا ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن ئىكەن. ئەڭ ئاخىرىدا ئوت ئاپىتىدە ۋەيران بولۇپ، ھازىرقى قىسمى ئوتتا كۆيۈپ قارىداپ كەتكەن غايەت زور تۈۋرۈكلەرنىڭ خارابىسى ئىكەن. بىز سىم ـ سىم يامغۇردا قەدىمىي شەھەر خارابىسىنىڭ مەرمەر تاش ياتقۇزۇلغان يولىنى بويلاپ ئالغا ئىلگىرىلەپ ماڭدۇق. كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە مەرمەر تاشتىن ئىنچىكىلىك بىلەن ئويدۇرۇلغان يول چىراغلىرى ئورنىتىلغان بولۇپ، ئىنتايىن ھەيۋەتلىك كۆرۈنىدىكەن. مانا بۇنىڭدىن ئەينى چاغلاردىكى گۈزەل مەنزىرىلەرنى قىياس قىلىۋالغىلى بولىدىكەن. بىز يەنە مەرمەر تاش ياتقۇزۇلغان يولدا داۋاملىق مېڭىپ، ئېفەسنىڭ بەلگە خاراكتېرلىك ئىمارىتى بولغان كۇتۇپخانا خارابىسىگە باردۇق. ئۇ رومانلى دەۋرىدە قېپقالغان قۇرۇلۇش بولۇپ، پۈتۈن ئىمارەت ھەم ئېگىز ھەم كۆركەم ئىكەن. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ئارىستوتېلغا ئوخشاش

مەشھۇر كىشىلەر مۇشۇ كۇتۇپخانىدا يېزىقچىلىق ۋە ئوقۇ-تۇش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغانىكەن. مۆلچەرلىنىشچە، شۇ زامانلاردا ساقلانغان كىتابىنىڭ سانى 10 مىڭ پارچىدىن ئېشىپ كەتكەن بولۇپ، دۇنيا بويىچە ئۈچ چوڭ كۇتۇپخا-نىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدىكەن. خارابىنىڭ شىمال تەرەپتىكى چىقىش ئېغىزى يېنىدا تېخىمۇ كاتتا قۇرۇلۇشتىن بىرى بولۇپ، ئۇ 250 مىڭ كىشى سىغىدىغان يۇمىلاق شەكىلدە-كى ئۈستى ئوچۇق چوڭ تىياتىرخانا ئىكەن. بۇمۇ دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ تىياتىرخانىلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدى-كەن. ئورۇندۇقلىرى تاغنىڭ يانباغرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولغاچقا، ئۇلار بىر - بىرىگە گىرەلىشىپ تولىمۇ گۈزەل مەنزىرىنى ھاسىل قىلىدىكەن. تىياتىرخانىنىڭ ئۇدۇلىدا 500 مېتىردىن ئۇزۇنراق بىر چوڭ يول بار ئىكەن، چوڭ يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئىنتايىن كۆركەم مەرمەر تۈۋرۈك-لەر تىكلەنگەنىكەن. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، بۇ چوڭ يول «رومانلى چوڭ يولى» دەپ ئاتىلىدىكەن ھەمدە ئېگېي دېڭىزىغا تۇتىشىدىكەن.

ئېفەس خارابىسىدىن چىقىپ بىز بۈۋى مەريەم ئانى-نىڭ تۇرغان كىچىك ئۆيىنى ئېكىسكۇرسىيە قىلدۇق. بۈۋى مەريەم ئانا تۇرغان ئۆي ئىزمىر شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىكى 50 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ئىسمى بۇلبۇل (bulbul) دەپ ئاتالغان بىر كىچىك تاغ باغرىغا جايلاشقان ئىكەن. بۈۋى مەريەم ئانا ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ ئانىسى بولۇپ، ئۇ ئۆمرى-نىڭ ئەڭ ئاخىرقى ۋاقىتلىرىنى مۇشۇ كىچىك ئۆيدە ئۆتە-كۈزگەنىكەن. ھازىر مەريەم ئانا تۇرغان ئۆي بىر چېركاۋ-غا ئۆزگەرتىلگەن بولۇپ، رىم كاتولىك دىنىنىڭ مۇقەد-دەس جايى ھېسابلىنىدىكەن. بۇ تاش بىلەن ياسالغان كىچىك چېركاۋ ئىچىدە ئىككى قولى ئېچىلىپ تۇرغان بۈۋى مەريەم ئانىنىڭ ھەيكىلى بار بولۇپ، ئەتراپىدا نۇرغۇن شاملار يېقىلىپ تۇرىدىكەن. چېركاۋنىڭ سىرتىدا دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن ھەمدە ئېتىقادى ئوخشاش بولمىغان كىشىلەرنىڭ ئىستەكلىرى ئۈچۈن ئېسىل-غان لاتىلار بار ئىكەن.

شۇ كۈنى كەچتە بىز ئايروپىلان بىلەن تۈركىيەنىڭ يەنە بىر ساياھەت شەھىرى — دەنىزلى (Denizli)غا يېتىپ باردۇق. دەنىزلى تۈركىيەنىڭ جەنۇبىي غەربىي را-يونىدىكى تاغلىق رايونغا جايلاشقان بولۇپ، ئىزمىر بىلەن بولغان ئارىلىقى 200 كىلومېتىر ئەتراپىدا كېلىدىكەن. ئىككىنچى كۈنى شۇ جايدىكى داڭلىق مەنزىرىلىك جاي پاختا قەلئەسى (pamuk kale)گە باردۇق. پاختا قەلئەسى دېگەن ئارشاڭ كۆپ جاي بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ غەلىتە ۋە ئالاھىدە تەبىئىي مەنزىرىسى ئارقىلىق ھەم خىيالى تۇيغۇ پەيدا قىلالايدىغان جاي ئىكەن ھەم ئاپئاق، ھەم يېڭى بىر مەنزىرىنى شەكىللەندۈرەلەيدىكەن. ئارشاڭلاردىن ئۈزلۈك-سىز سۇ چىقىپ، تاغ باغرىدىن ئېقىپ چۈشكەچكە، تاغ باغرى پەلەمپەي شەكلىگە ئايلانغان ئىكەن. ئۇنىڭ ئۈستى-گە ئارشاڭ سۈيىنىڭ ئىچىدىكى مىنېراللارنىڭ ئۇزاق مۇددەت چۆكۈشى سەۋەبىدىن ئاپئاق لاۋىلار پۈتۈن تاغ باغرىنى يېپىۋالغانلىقى ئۈچۈن، تاغ باغرى تەبىئىيلا ناھايە-تى چىرايلىق ئاق رەڭگە ئايلىنىپ قالغان. بىز دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن ساياھەتچىلەر بىلەن بىرلىك-تە ئاياغلىرىمىزنى قولىمىزدا كۆتۈرۈپ ئارشاڭغا كىردۇق. يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قارىساق پەلەمپەي ئېتىز شەكلىدىكى ئارشاڭلار رەڭمۇ - رەڭ ئەينەككە ئوخشاش كۆرۈنىدى-كەن. تۆۋەندىن يۇقىرىغا قارايدىغان بولساق، پۈتكۈل تاغ باغرى ئەمدىلا پارتلاپ بولغان يالقۇنتاغدەك ھەيۋەتلىك كۆرۈنىدىكەن.

بىزنىڭ تۈركىيەدىكى قىسقىغىنا توققۇز كۈنلۈك سەپە-رىمىز ئاياغلاشتى. ۋاقىت قىسقا بولسىمۇ، ئۈچ شەھەر ۋە ئون نەچچە ساياھەت نۇقتىلىرىنى سەيلە قىلىش ئارقىلىق بۇ دۆلەتكە بولغان تونۇشىمىز چوڭقۇرلاشتى. ئۆمىكىمىز-نىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى ۋە باشقا سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن تۈر-كىيەنىڭ پايتەختى ئەنقەرە، تۈرك ۋە ئىسلام سەنئىتى مۇ-زېيى، ئىستانبۇل ئارخېئولوگىيە مۇزېيى، قارا دېڭىز بويلى-رى ۋە شەرقى رايونلارنى ئېكىسكۇرسىيە قىلالمىغانلىقىمىز-دىن تولىمۇ ئەپسۇسلاندۇق.

تۈركىيەنىڭ دۆلەت ئاتىسى مۇستاپا كامال ئاتاتۈرك رەھبەرلىك قىلغان ئىنقىلاب غەلىبە قازىنىپ، تۈركىيە جۇم-ھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنى ئېلان قىلغاندىن باشلاپ، تۈرك-يەنىڭ تارىخىدا يېڭى بىر سەھىپە ئېچىلغانىدى. بۇ قېتىمقى ئىنقىلاب تۈركىيەنىڭ سىياسىي، ئىقتىساد، مائارىپ ۋە ئىج-تىمائىي تۈزۈملىرىنى تۈپتىن ئۆزگەرتىپ، سىياسىي بىلەن

دىن ئـايرىۋېتىلگەن بـۇرژۇئاچە جـۇمھۇرىيەت قـۇرۇپ چىقتى. بۇنىڭدىن باشقا مائارىپنى زامانىۋىلاشتۇرۇش ئارقىلىق مائارىپ بىلەن دىننى ئايرىۋېتىشنى ئەمەلگە ئاشۇردى، كۆپ ساندىكى دۆلەتلەر ئورتاق قوللىنىۋاتقان مىلادىيە كالېندارىنى يولغا قويدى. بۇ ئىسلاھات تەدبىرلىرى تۈركىيەنى زامانىۋى مەدەنىيەتنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان، ئېچىۋېتىلگەن، كۆپ مەنبەلىك ۋە سىغىمچانلىقى چوڭ زامانىۋى جەمئىيەتكە ئايلاندۇردى. ھازىرقى تۈركىيە جەمئىيىتىنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسى پۇختا بولغاچقا، ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەتلەرنىڭ ئۆزئارا ئارىلىشىشى ۋە بىللە مەۋجۇت تۇرۇشىنى ئېنىق كۆرگىلى بولىدىكەن. ئوخشاش بولمىغان مىللەتلەر، تەبىقىلەر ۋە ئېتىقادتىكىلەر ئىناق بىللە ياشاپ كەپتۇ. دېمەك، قەدىمكى ئەنئەنە بىلەن ئوخشاش بولمىغان تارىخ ۋە زامانىۋى مەدەنىيەت ئۆزئارا ئارىلىشىپ، ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىپ، ئورتاق تەرەققىي قىلىشنى ئىشقا ئاشۇرۇپتۇ.

ئىستانبۇلنىڭ ھازىرقى ئاھالىسى 15 مىليوندىن ئاشقان بولۇپ، ھازىر يەنە ھەر يىلى 400 مىڭ كىشى كۆپىيىۋېتىپتۇ. شۇڭا ئاپتوموبىللارنىڭ سانى ناھايىتى كۆپ، يوللىرى ھەم تار ئىكەن. لېكىن، ئۈرۈمچىگە سېلىشتۇرغاندا ئىستانبۇلنىڭ قاتنىشى تولىمۇ رەتلىك ئىكەن. بىر ھەپتە تۇرۇش جەريانىدا بىز ماشىنا بىلەن كىرىپ - چىقىپ يۈرسەكمۇ يوللار شۇنداق رەتلىك بولۇپ، ماشىنىلارنىڭ مېڭىشلىرى شۇنداق تەرتىپلىك، قىستايدىغان، ياندايدىغان ئەھۋاللار يوق ئىكەن. يوللارنىڭ توسۇلۇپ قېلىش ئەھۋاللىرىمۇ يوق دېيەرلىك ئىكەن. دېمەك، ئۇلارنىڭ قاتناش جەھەتتىكى مەدەنىيلىكى كىشىنى شۇنچىلىك خۇش قىلىدىكەن.

تۈركىيەدىكى زىيارىتىمىزدە ئىستانبۇل، ئىزمىر، دەنىزلى (DENIZLI) ۋە باشقا يەرلەرگە بارغاندا كۆپ قېتىم غىزالاندۇق. گەرچە ئاشخانىلاردا ئادەم كۆپ بولسىمۇ، لېكىن كىشىلەرنىڭ يۇقىرى ئاۋازدا پاراڭلىشىپ غەۋغا چىقىرىدىغان، تاماق - غىزالارنى ئاشۇرۇپ قويىدىغان، يېمەك - ئىچمەك، كېرەكسىز نەرسىلەرنى قالايمىقان تاشلايدىغان ئەھۋاللارنى كۆرمىدۇق. تاماق تۈرلىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، سوغۇق سەيلەر ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىكەن. تۈركچە كاۋاپ (Kebap) دائىم بولىدىكەن، بۇلاردىن باشقا بېلىق كاۋىپى، دوخۇپكىدا پىشۇرۇلغان ھەرخىل تۈردىكى تۈركچە نانلار، تاتلىق - تۈرۈملەر، گۆرۈچ ئاش، يېڭى كۆكتاتلار، يەنە تۈركىيەنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتى بولغان زەيتۇن يېغى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى باركەن. ئاشخانىلارنىڭ ئىچىمۇ شۇنچىلىك پاكىز، رەتلىك بولۇپ، غەيرىي پۇراق ۋە ئىس - تۈتەكلەرمۇ يوق ئىكەن. بۇنىڭدىن ئۇلارنىڭ يېمەك - ئىچمەك مەدەنىيىتىگە بولغان تونۇشىنىڭ يۇقىرىلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدىكەن.

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، دۇنيا بويىچە ئۈچ دۆلەت يېمەك - ئىچمەككە بىرقەدەر ئەھمىيەت بېرىدىكەن ھەمدە ئۇلارنىڭ يېمەك - ئىچمەك مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىمۇ بىرقەدەر چوڭ ئىكەن. ئۇلار بىرى شەرقتە دۆلىتىمىز جۇڭگو، ئىككىنچىسى غەربتە فىرانسىيە، ئۈچىنچىسى غەرب - شەرقنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان تۈركىيە ئىكەن. تۈركىيەنىڭ يېمەك - ئىچمەك قۇرۇلمىسى شەرق بىلەن غەربنىڭ ئامىللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، تېخىمۇ ئاممىۋىلاشقان، شۇنداقلا يېمەك - ئىچمەك بىر خىل مەدەنىيەت تۇرمۇشىغا ۋە ھۇزۇرلىنىش شەكلىگە ئايلانغانىكەن. قىسقىسى، بىز ھېس قىلغان تۈركىيە ئاۋات، قايناق بولسىمۇ، سۆلەتۋاز ئەمەس بولۇپ، شەرق بىلەن غەربنىڭ مەدەنىيەت ئامىللىرى بىر - بىرىنى قوبۇل قىلىپ، بىر - بىرىنى تولۇقلاپ، زامانىۋىلىق بىلەن ئەنئەنىنىڭ ئاكتىپ ئامىللىرى بىر گەۋدىگە ئايلانغانىكەن. شۇنىڭ بىلەن بىرگە بىز يەنە پەقەت ھېس قىلىپ باقمىغان يەڭگىللىك ۋە تىنچ - خاتىرجەملىكنى ھېس قىلدۇق.

ئۇ يەردە ئالدىراش - تېنەشلىك، ۋاراڭ - چۇرۇڭ، غەۋغا ۋە ھارماي - تالماي مودا قوغلىشىش ھەمدە ئوخشىمىغان كىشىلەر توپىنىڭ بىر - بىرىگە تەسىر كۆرسىتىدىغان ئەھۋاللار ئاساسەن يوق ئىكەن. ئۇلارنىڭ تىنچ - خاتىرجەملىك، ئەركىن - ئازادىلىك ۋە ئۆزئارا دەخلى يەتكۈزمەسلىك ئاساسىدا ھازىرقى زامان تۇرمۇشتىن بەھرىمەن بولۇشلىرى مەندە تولىمۇ چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى.

2013 - يىلى 26 - مارت، ئۈرۈمچى

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدىكىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، پىروفېسسور.

www.uyghurkitap.com

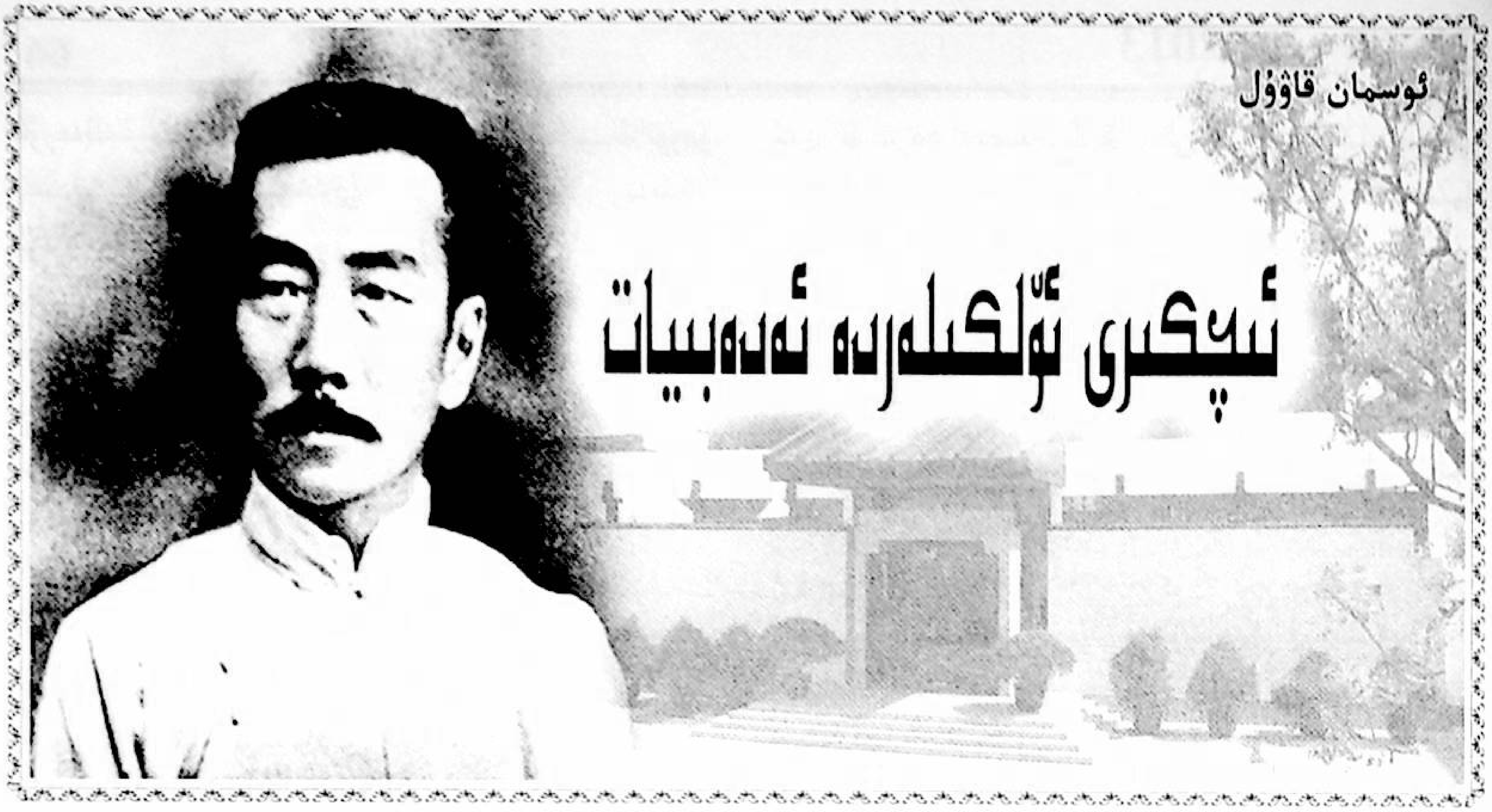

ئىچكىرى ئۆلكىلەردە ئەدەبىيات

ئوسمان قاۋۇل

ئەدەبىياتنىڭ ئوتى مېنى ھەرقاچان كۆيدۈرۈپ، تاۋلاپ كەلدى. مەيلى نەدە بولماي ئۇنىڭ ئىشقى-مېھرى ھەم سېغىنچى قەلبىمنى ئۆرتەپ، پىكرىمنى جۇلالاندۇرۇپ، كۆز ئالدىمنى نۇرلاندۇرۇپ تۇردى. ئەدەبىيات ماڭا يېڭى-يېڭى ئىلھام، كۈچ ۋە مەڭگۈلۈك ئۈمىدۋارلىق بېغىشلىدى.

بۇ يىل — 2012-يىلى مەن ئىچكى ئۆلكىلەردە كۆپرەك تۇرۇپ قالدىم. يەنى 5-ئاينىڭ 20-كۈنىدىن 6-ئاينىڭ 20-كۈنىگىچە شاڭخەي يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ تەكلىپى بىلەن شاڭخەيدە ئۆگىنىش جەريانىدا شاڭخەي ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات ئىنستىتۇتىدىكى گې خۇڭبىڭ پروفېسسور قاتارلىقلارنىڭ دەرسىنى ئاڭلاپ، جۇڭگو ئەدەبىياتىنىڭ ئومۇمىي يۈزلىنىشى ۋە دۇنيا ئەدەبىياتىدىكى مۇھىم نامايەندىلەرنىڭ ئىجادىيەت ئەھۋالىدىن يېڭىچە نۇقتىدا تۇرۇپ خەۋەردار بولۇش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم. جۇڭگودىكى ئۈچ مەشھۇر يازغۇچىنىڭ بىرى بولغان ۋاڭ ئەنيى خانىم بىلەن بىۋاسىتە كۆرۈشۈپ، تاماقتا، پىكىر ئالماشتۇرۇشتا بولدۇم. ئۇنىڭ قولىدىن شاڭخەي ئۇنىۋېرسىتېتىدىن بېرىلگەن قىسقا مۇددەتلىك كۇرسنى پۈتكۈزگەنلىك گۇۋاھنامىسىنى تاپشۇرۇۋالغاندا شۇ قەدەر ھاياجانلاندىم، داڭلىق ئەدىبلەردىن يې شىن، شۇ داۋجۇن، چېن مىڭ، جاۋ لىخۇڭ، زاڭ جيېنمىن، شۇ دالۇڭلارنىڭ ئاغزىدىن مويەن، جيا پىڭۋا، ۋاڭ ئەنيىلارنىڭ تەرىپىنى ئاڭلىغاندا باشقىچە جانلانغان بولسام، جاڭ ئەيلىڭ، گوجىڭمىڭ، خەي زى، خەن خەن، ليۇ چىڭباڭ قاتارلىقلارنىڭ ئەسەرلىرىنى، ئىجادىيەت ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاڭلاپ يېڭى-يېڭى پىكىر، تۇيغۇلارغا ئىگە بولدۇم. خەنزۇ ئەدەبىياتىدىكى مەشھۇر يازغۇچى با جىن ئاقسالىنىڭ تۇرالغۇسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىش، داڭلىق ئوبزورچى جۇ لىمىنىڭ لېكسىيەسىنى ئاڭلاش، شاڭخەي يازغۇچىلار جەمئىيىتى بىلەن ۋېنخۇي نەشرىياتى بىرلىشىپ شاڭخەيدە ئۆتكۈزگەن «غەيرەت ئاسىم ئەسەرلىرى مۇھاكىمە يىغىنى»غا قاتنىشىش شەرىپىگە مۇيەسسەر بولدۇم. شاڭخەي كۇتۇپخانىسىدا ئۆتكۈزۈلگەن «دېڭىزدىن سادا — تەڭرىتاغقا ئېھتىرام» نامىدىكى يازلىق دېكلاماتسىيە يىغىنىدا ئانا تىلىمدا نەسر دېكلاماتسىيە قىلىپ، ئۇرغۇلۇق ئاۋازىمنى شاڭخەي ساھىلى ئاسمىنىدا جاراڭلاتقاندا ئۆزۈمنى چەكسىز ئىپتىخار ۋە ھاياجان ئىلكىدە سەزدىم... ئىش قىلىپ يىغىلىق كۆپ بولدى. ئەدەبىيات چاڭقىغان قەلبلەرنى تۇتاشتۇردى، ئىككى رايون، ئىككى ئىقلىمدىكى كىشىلەرنىڭ روھىي ھالىتى، مىجەز-خۇلقى، كۆز قارىشى، ھايات چۈشەنچىلىرىنى ئالماشتۇرۇشتا ئوبدان رول ئوينىدى. بۇ جەرياندا ئادەملەردىكى مېھىر-مۇھەببەتنى، كۆيۈم-سۆيۈم ھەم شەخسىيەتچىلىك، ئۆز بېشىمچىلىق، ياتلىشىش قاتارلىقلارنى تېخىمۇ ئىچكىرىلىگەن ھالدا تونۇپ يەتتىم. پىكىر سۆزلەر ئارا تاڭ شېئىرلىرى، يىپەك يولى مەدەنىيىتى، ئون ئىككى مۇقام، ئانا تىلدا يېزىقچىلىق قىلىشنىڭ ئەۋزەللىكلىرى ۋە ئەھمىيىتى، ۋاڭ ئەنيى، ھېمىڭۋاي، نېچشى، مو يەن، ئورخان پامۇك، مەمتىمىن ھوشۇر، باغراش قاتارلىقلار ھەققىدە خېلى چوڭقۇر، ئۆزگىچە قاراشلار ئوتتۇرىغا قويۇلدى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى جۇڭگوغا يۈزلەندۈرۈش ھەققىدىكى ئىجادىي پەرەزلەر، مۇئەييەن پايدىلىنىشچانلىققا ئىگە تەكلىپلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى. ئەلۋەتتە بۇلارنىڭ ماڭا بولغان پايدىلىق تەرەپلىرى ناھايىتى كۆپ بولدى. ئەدەبىياتنى، ئەدەبىيات ئەھلىنى سۆيۈش،

www.uyghurkitap.com

ھۆرمەتلەش، چوڭ بىلىشنىڭ شائخەيدىكى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىدا ئادەتكە ئايلانغانلىقى، يازغۇچىلارنى ھۆرمەتلەش، ئۇلاردىن ئىپتىخارلىنىش، ئۇلارنىڭ روھى، ئەسەرلىرى، جەمئىيەتتىكى تەسىرىنى ئىجابىي نۇقتىدىن مۇئەييەنلەشتۈرۈش شائخەيدە ئاساسەن ئومۇملاشقانلىقى مېنى تولىمۇ سۆيۈندۈردى. دوختۇرخانا، مېترو، كىتابخانا، دوك-پىرىستانلاردا ئۇلارغا ئالدىن ھۆرمەت بىلدۈرۈش ئەھۋالى ھەقىقەتەن ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىن كۆپ ئۈستۈن ئىكەن. ئۇلار بىلەن تۇنجى تونۇشقاندا قىلغان ھەر بىر سۆزىدىكى «ئۇيغۇرلار ئۇزاق ئەنئەنىگە ئىگە ئۇلۇغ مىللەت، مەدەنىيىتى، تارىخى، ياشاش مۇھىتى جەھەتتىن شائخەيدىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. ئۆز يېزىقى، نەشرىياتلىرى، ئوقۇتۇش ئەسلىھەلىرى جەھەتتىن بەزى مىللەتلەردىن ئىلغار تۇرىدۇ» دېيىشلىرى مېنى بىر ئەدەبىيات ئەھلى بولۇش سۈپىتىم بىلەن خېلىلا ھاياجانلاندۇردى، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەدەبىياتنىڭ كۈچ-قۇدرىتى، مۇھەببىتى، مەڭگۈ ئۆچمەس يالقۇنى ئىدى.

ئەپسۇسلانغان يېرىم: بۇ يەرلەردە ئومۇمىيلىقتىن شەخسىيەتچىلىك ئېغىر، ئۆزىنى گەۋدىلەندۈرۈشكە زىيادە كۈچەپ، باشقىلارغا ئېتىبارسىز قاراش، جۇڭگودەك بىر كۆپ مىللەتلىك ئائىلىدىكى بىزگە ئوخشاش قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ ئەھۋالىنى تاكى ھازىرغىچە تولۇق بىلمەسلىك ئەھۋالى بىر قەدەر گەۋدىلىك ئىكەن. شىنجاڭ دېسە نوقۇل ئۈرۈمچى، دەپلا ھېس قىلىش، قايسى جايلارنىڭ تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىي ياكى شىمالىدا ئىكەنلىكىنى بىلمەسلىك، ئاز سانلىق مىللەتلەرنى بىردەك تاجىكلار ھاياتى تەسۋىرلەنگەن «مۇز تاغقا كەلگەن مېھمان» فىلىمى ئارقىلىق ھېس قىلىش ئىكەن. بولۇپمۇ جۇڭگونىڭ پەخرى» دەپ قارىلىدىغان ئەڭ چوڭ يازغۇچىلار ۋە يۇقىرى قاتلامدىكى زىيالىيلارنىڭمۇ بۇ نۇقتىنى بىلمەسلىكى مېنى بىر خىل ئەپسۇسلۇق تۇيغۇسىغا چۆمدۈرۈپ قويدى، ئەمما ئۇلارنىڭ بىزنى نېمە دەپ چۈشىنىشى يەنىلا ئۆزىمىزگە باغلىق مەسىلە بولۇپ، باشقىلاردىن زورلاپ يامانلاشقا قىلچە ھەددىمىز يوق ئىدى…

9-ئاينىڭ 30-كۈنىدىن باشلاپ يەنە لەنجۇدا بىر مەزگىل تۇرۇشۇمغا توغرا كەلدى. لەنجۇ يىپەك يولىدىكى بىر شەھەر، خۇاڭخې دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىغا جايلاشقانلىقىدەك جۇغراپىيەلىك ئورنى بىلەن باشقا شەھەرلەردىن ئازراق پەرقلىنىدۇ. بۇ يەردىكى كىشىلەرگە ئومۇملاشقان بىر ئادەت — بىپەرۋالىق، يېڭىلىققا ئېتىبارسىز قاراشتا كۆپرەك ئىپادىلىنىدىكەن. بۇ يەردە ئەدەبىياتنىڭ قۇدرىتى ئۆز رولىنى تازا ياخشى جارى قىلدۇرالمىغاندەك بىر ھالەت مېنى بىرئاز ئەنسىرىتىپمۇ قويدى. مەن بىر قىسىم شەھەر ئاھالىسى، ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى، دوختۇرلار، زىيالىيلار قاتلىمىدىكىلەر، ئاخبارات خادىملىرى بىلەن پىكىرلىشىپ باقتىم. ئۇلار شائخەيلىكلەرگە قارىغاندا ئەدەبىياتنىڭ رولى، ئەھمىيىتىنى ئانچە چوڭ بىلىپ كەتمەيدىغاندەك ياكى چۈشەنمەيدىغاندەك قىلاتتى. ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى يېنىغا جايلاشقان شىنخۇا كىتابخانىسىغا ئىككى قېتىم بېرىپ كىتابخانا خادىملىرى ۋە خېرىدارلارنى خېلى ئۇزاق كۆزىتىپ باقتىم. ئومۇمەن، ئۇلاردىكى قىزغىنلىق ئانچە كۈچلۈك ئەمەس ئىدى. مويەننىڭ كىتابلىرىنى ئايرىم تىزىپ قويۇپ چاپ-چاپ قىلىپ سېتىۋاتقان ئىشمۇ يوق ئىدى. پەقەت ئۇنىڭ ««قىزىل قوناقلىقتا»نى قانداق يازدىم» دېگەن ئۇزۇن ماقالىسى كىرگۈزۈلگەن بىرلا كىتابى ئىشىك تۈۋىدىكى كىتابلار دۆۋىسى ئارىسىدا بويۇن قىسىپ تۇرۇپتۇ. قارىغاندا لەنجۇدا ئۆزىنىڭ بىر يازغۇچىسىنىڭ نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەنلىكىدەك دۇنياۋى ئىشقىمۇ ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمەيدىغاندەك ھالەت دەۋر سۈرۈۋاتسا كېرەك دەپ ئويلىدىم. بىلىشىمچە، بۇنداق سۇسلۇق ئىچكىرىدىكى باشقا شەھەرلەردە ئانچە ئېغىر ئەمەستەك قىلاتتى… 10-ئاينىڭ 17-كۈنى (چارشەنبە) مەن غەربىي شىمال مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى قورۇسىنى ئايلىنىپ چىقتىم، قورۇ ئىچىدە قۇرۇلۇش قىلىنىۋاتقان بولۇپ، ئەتراپ سوغۇق كۆرۈنەتتى. ئۇ يەر، بۇ يەردە مۇڭدىشىپ تۇرغان، بىر-ئىككىدىن توپلىشىپ تۇرغان ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى پەرۋاسىز ھالدا ماڭا ياتسىرىغان كۆزلىرى بىلەن قاراپ قوياتتى. ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارمۇ يات-يات ئۇچراپ تۇردى. ئەمما ياتسىراش، مەنسىتمەسلىك، كۆرەڭ نەزەر بىلەن قاراپ قويۇپ ئۆتۈپ كېتىشكەنلىرىدە كۆڭلۈم سەل پەرىشان بولماي قالمىدى. بالىلىرىمىزدىكى سالام-سەھەت، مېھىر قېنى؟ دەپ سوئال قويدۇم ئۆزۈمگە. ئىجتىمائىي پەنلەر ئوقۇتۇش بىناسى، جۇڭگو ئىسلام دىنى تەتقىقات ئورنى، مەكتەپ قىرائەتخانىسى، گېزىت-ژۇرنال تەھرىر بۆلۈمى بىناسى، دوختۇرخانا، مۇسۇلمان ئوقۇغۇچىلار ئاشخانىسى، مەكتەپ كومىتېتى بىناسى قاتارلىق جايلار مېنىڭ نەزەر دائىرەم ئىچىدە ئىدى. بۇ كۈنلەردىن بۇرۇنمۇ بۇ مەكتەپنىڭ ئەدەبىيات ئىنستىتۇتى قاتارلىق كەسىپلىرىدە ھەم لەنجۇ سودا ئىنستىتۇتى، غەربىي شىمال سانائەت پەنلىرى ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇيدىغان قاراماي، ئۈرۈمچى، مايتاغ، قەشقەر، كورلا، خوتەندىن كەلگەن بالىلار بىلەن قىسقا سۆھبەتلەردە

بولدۇم. پىكىرلىشىش جەريانىدا ئۇلارنىڭ روھىي ھالىتى، پسى-
خىكىسى، قىزىقىشى، مۇھەببەت - نەپرىتى، نىشانى، ئۆز مىللىي
مەدەنىيىتى، ئەدەبىياتىغا بولغان قارىشى ھەققىدە بەزى يەكۈن-
لەرگە ئېرىشتىم. كۆپىنچىلىرى شۇنداق ياخشى بولسىمۇ، ناھايە-
تى ئاز بىر قىسىملىرىدا پۇلغا چوقۇنۇش، چوڭلارنى، بۇرۇن
ئۆتكەنلەرنى كۆزگە ئىلماسلىق، ئابرۇيپەرەسلىك، مودا قوغلى-
شىش، كەلگۈسى نىشانى ئېنىق بولماسلىق، كىتاب ئوقۇماسلىق،
ئاتا - ئانىسىغا زىيادە تايىنىۋېلىش، مۇستەقىل ھايات كەچۈرۈش
ئىقتىدارى بولماسلىق، شەخسىيەتچىلىك، ئەنئەنىدىن، مېھىر -
مۇھەببەتتىن ياتلىشىش خاھىشى ئېغىر ئىكەن. نەزەر دائىرىسى
زىيادە تار بولۇش، كەلگۈسى نىشانى ھەققىدە ئېنىق كۆز قارى-
شى بولماسلىق ئەھۋالى بىر پاجىئە ئىكەن. بولۇپمۇ كىتاب ئوقۇ-
ماسلىق، كىتاب ساقلىماسلىق، ئۆز ئەدەبىياتىنىڭ، مەدەنىيىتى-
نىڭ نۆۋەتتىكى ئەھۋالىدىن بىخەۋەر يۈرۈش، دۇنيا ئىشلىرىنى
بىرەر ناخشىچىنىڭ، بىر يېڭى ماركىنىڭ، بىرەر فانتازىيەلىك كى-
نونىڭ مودا بولۇشى بىلەن باغلاپ چۈشىنىش، ئۆزىنىڭ، ئۆز
مىللىتىنىڭ، ئىنسانىيەتنىڭ تەقدىرى ھەققىدە ھېچنېمە بىلمەسلىك
بۇلاردىكى بىر «ئالاھىدىلىك» ئىكەن. ناھايىتى ئاز بىر قىسىم-
لىرىنىڭ ئۆز كەسپىگە بېرىلىپ نەتىجە يارىتىشقا ئاساس سېلىشى-
نى ئويلىغىنىدىن باشقىلىرى ئومۇمەن يۇقىرىقى ئەھۋالدا ئىكەن.
بۇ تەرەپ مېنى تولىمۇ ئەپسۇسلاندۇردى. كۆڭلۈم بەكمۇ غەش
ۋە يېرىم بولدى. ئىچىم ئاچچىق بولۇپ: « «بىز ئەجەبا ئا-
شۇنداق بىر تۇركۇم يارىماسلارنى، ھەشەم - دەرەمگە بېرىلىپ
ئەيىنى ئۇنتۇغان، كىتابنى كۆزگە ئىلماي، ئۆزلىرىمۇ ھېچنېمە
قىلالمايدىغان لايغەزەللەر توپىنى تەربىيەلەپ چىقتۇقمۇ؟ ئۇلار
ئاتا - ئانىلىرىنىڭ ئەجرى - ئەمگىكىنى، قان - تەرى بەدىلىگە
تاپقان ھالال پۇللىرىنى، كۈتكەن ئۈمىدلىرىنى قايسى ھالغا چۈ-
شۈرۈپ قويغان - ھە؟!» دېگەنلەرنى ئويلىدىم، بۇ يەردىن
مەن مەرھۇم يازغۇچىمىز زوردۇن سابىرنىڭ سايىسىنى، ئۇ يا-
راتقان ئۆلمەس سۆيۈملۈك قەھرىمان «ئەلا»نىڭ ئىزناسىنى،
كىتابقا بولغان ئىشتىياقى جۇشقۇنلاپ تۇرغان روھىي دۇنياسى-
نىڭ بەلگىلىرىنى كۆرەلمىدىم. ئەمەلىيەتتە، بۇ مەكتەپلەر خېلى
داڭلىق ئالىي بىلىم يۇرتلىرى بولۇپ، بۇ يەرلەرنى پۈتكۈزگەن
خېلى كۆپ شەخسلەرنىڭ جەمئىيەتتە تېگىشلىك خىزمەت قىلىپ،
ئورۇن ئىگىلەپ مىللەتنىڭ تەرەققىياتى، مەدەنىيىتى ئۈچۈن بىر
كىشىلىك ئىش قىلىۋاتقانلىقىنىمۇ بىلەتتىم. ئەمما يۇقىرىقىدەك غا-
يىسىزلىك بىلەن لاغايلاپ يۈرۈپ بەش - ئالتە يىلنى توشقۇزغان
ئاتالمىش زىيالىيلارنىڭ جەمئىيەتكە قەدەم قويغاندىن كېيىن
ئۇزاق ئۆتمەيلا ئىز - تىزسىز يوقىلىپ كەتكەنلىكىمۇ ماڭا
كۈندەك ئايان ئىدى. ئەلۋەتتە بۇ دېگەنلىرىم ناھايىتى ئاز
بىر قىسىم ئەھۋال، ئۇنى ھەرگىزمۇ ئومۇمىيلىق دەۋالغىلى
بولمايدۇ.

مەن ئەدەبىيات، مەدەنىيەت، تارىخ، مىللەت روھى ھەققى-
دە يەنە بەزى خەنزۇلار بىلەن مۇڭدىشىپ، ئۇلارنىڭ بىزگە —
ئەدەبىيات ئەھلىگە بولغان قاراشلىرىنى سىناپ بىلىپ باقتىم،
مۇڭداشقانلىرىمنىڭ ئارىسىدا 70 ياشتىن ھالقىغان ۋاڭ ئاقساقال
بۇ ھەقتىكى قاراشلىرىمنى خېلى قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بىلەن
تەمىنلىدى. شۇ كۈنلەردە يەنى 10 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىكى
خەلق تورى خەۋىرىدە جۇڭگودىكى ئەڭ مەشھۇر يازغۇچى
مويەننىڭ «پاقا» رومانىدىكى «سېھرىي رېئالىزم ۋە خەلق ھې-
كايىلىرى، تارىخ ۋە بۈگۈنكى زامان جەمئىيىتىنى بىر گەۋدە
قىلىپ يۇغۇرغانلىقى ئۈچۈن» 2012 - يىللىق «نوبېل ئەدەبى-
يات مۇكاپاتى»غا ئېرىشكەنلىكى ئېلان قىلىنغانىدى. جۇڭگودى-
كى نۇرغۇن گېزىتلەر، تور - تارقاتقۇلار بۇ خۇش خەۋەرنى
بەس - بەستە ئېلان قىلىۋاتاتتى، ئۇ بوۋاينىڭ مويەننىڭ ئىجادى-
يەت ئەھۋالى، نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتى، جۇڭگو مەدەنىيىتى،
ئەدەبىياتى، ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشى، تارىخى، تەرەققىياتى
ئەنئەنىسى ھەققىدىكى چۈشەنچىسى خېلى كەڭ دائىرىلىك
ئىكەن. زو زۇڭتاڭ، ماشياۋۋۇ، ئېپارخان، جىگدە يېغىلىقى ھەق-
قىدىكى تارىخىي بىلىملىرى، بۈگۈنكى شىنجاڭنىڭ تەرەققىيات
ئەھۋالى، ھاۋا كىلىماتى، مېۋىلىرى ھەم سۆزلىرى ئارىسىدىكى
ئەدەبىيات ھەققىدە ماقال - تەمسىللەرنى قوشۇپ قىلغان گەپلە-
رى خېلىلا ئوبيېكتىپ مەنبەلەر ئاساسىدىكى سۆزلەر بولۇپ
مېنى خېلى سۆيۈندۈردى. بۇ كۈنلەردە مەن يەنە «لەنجۇ
سەھەر گېزىتى»، «يازغۇچىلار پايدىلىنىش خەۋەرلىرى گېزى-
تى» قاتارلىق گېزىتلەرنى سېتىۋېلىپ ئارىلاپ ۋاراقلاپ تۇردۇم
ۋە ئۇلاردىن ئۆزۈمگە يارىشا نەپ ئېلىپمۇ تۇردۇم. ئىش قىلىپ
ئەدەبىيات مېنى ھەر يەردە ئۆز باغرىغا چىللاپ، ئۆزىنىڭ مەنى-
ۋى سۈتلىرى بىلەن ئوزۇقلاندۇرۇپ تۇردى. لەنجۇنىڭ ئەدە-
بىيات ئاسمىنى شاڭخەيىنىڭكىدەك سۈزۈك بولمىسىمۇ ھەر ھالدا
بۇ يەردىمۇ بىر قەدەر ئەركىن پىكىر يوللىرى بار ئىكەن. كىشى-
لەر مەدەنىيەتكە، ئەدەبىياتقا ئىنتىلىش جەريانىدا ئۆلۈك نەزەر
بىلەن ئەمەس، ئۆزلىرىگە نەپ بېرىدىغان نۇقتىدىن قىزىقىپ،
ئەدەبىيات مەسىلىلىرىنى تەھلىل قىلىپ تېگىشلىك ئوزۇق ئېلىپ
ماڭىدىكەن. ئەدەبىياتنىڭ بىر دەۋرنىڭ سىگنالى ئىكەنلىكىنى،
ئادەملەرنىڭ ئىنتىلىش يوللىرىدا كەم بولسا بولمايدىغان مەنى-

ۋى قورال ئىكەنلىكىنى ھەرقاچان نەزەردىن ساقىت قىلمايدى-
كەن. بۇ نۇقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، شۇنداق دەپ ئويلايمەنكى،
ئەدەبىياتنىڭ بۇنداق ئاكتىۋال رولى مېنى يەنە بىر قېتىم روھ-
لاندۇردى. غەم - ئەندىشىلىرىمنى بىر مەزگىللىككە بولسىمۇ
ئۇنتۇلدۇرۇپ، قەلب ئېتىزىمنى ئۆزىنىڭ مەيىن شاماللىرى
بىلەن يېنىك يەلپۈپ چىقتى ھەم مۇزلاشقا باشلىغان تۇيغۇلىرىم-
نى ئىللىتتى. بۇ لەنجۇدىكى ئادەتتىكى يۇقراۋى قاراشتا بىر
قەدەر ئومۇملاشقان ئەھۋال ئىكەن. ئەمما يەنىلا ئۆز مەنپەئە-
تىنى چىقىش قىلىش، كۆز ئالدىدىكى بايلىققا ئىنتىلىش ئومۇمىي
ئىنسانلارغا ئورتاق پسىخىكا بولۇش سۈپىتى بىلەن يەنىلا
بىر ئاز گەۋدىلىك ئىكەن. شۇنداقتىمۇ بۇ يەردىكى كۆزىتىشىم،
تەھلىل قىلىشىم، ئېرىشكەنلىرىم ھەرھالدا مېنى خېلى رازى
قىلدى. چۈنكى، بۇ جۇڭگو ئەدەبىياتى قەددىنى كۆتۈرگەن،
دۇنياغا ئۆزىنىڭ نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن مويەندەك كاتتا
يازغۇچىسى بارلىقى بىلەن كىرىلىپ قاراۋاتقان كۈنلەر ئىدى.

مەن ئۆز پىكرىمنى تۈز، ئاددىي - ساددا، بوياقسىز تىل
بىلەن بايان قىلىمەن. بۇ پىكىرلەر كاللامغا جەمئىيەتنى، ئادەم-
لەرنى كۆزىتىش، ئۆگىنىش ۋە بايقاشلىرىم ئاساسىدا كەلگەن.
مەن ھەرگىز ئابدۇقادىر جالالىدىننىڭ كاللىسى بىلەن، نېچشى-
نىڭ پىكىر قىلىش ئۇسۇلى بىلەن تاگورنىڭ ياكى ھېمىڭۋاينىڭ
بايان قىلىش مېتودى بىلەن ۋە ياكى خانىس كىرىستىئان خوف [1]
نىڭ ئىدىيەسى بىلەن سۆزلىمەيمەن. گەرچە قىلىۋاتقىنىم تومتاق،
ساددا، سىيدام گەپلەر بولسىمۇ، ئەدەبىياتنىڭ ماڭا بەرگىنىگە
يارىشا مەنمۇ جەمئىيەتنى، كىشىلەرنى، نەرسىلەرنى ئۆز خاھ-
شىم بويىچە كۆزىتىپ يەكۈن چىقىرىشقا ئادەتلەنگەنمەن.
ئىچكى ئۆلكىلەردىكى كۈنلىرىمدە شۇنى بايقاپ يەتتىمكى، ئە-
دەبىياتنىڭ ئۇلۇغلۇقى مىللەت، مۇھىت ئايرىمىغان ھالدا پىكىر
ئەركىنلىكى، يېڭى ئىدىيە ھەم روھىي پاكلىق زېمىنىدا تېخىمۇ
گەۋدىلىنىدىكەن. مەسىلەن: 2012 - يىلى 9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى
يازغۇچىلارنىڭ ھوقۇق - مەنپەئەتىنى قوغداش ئىتتىپاقىنىڭ ۋە-
كىلى خې ما، مۇرۇڭ، شۇسۇن قاتارلىق يازغۇچىلارنىڭ
«بەيدۇ تورى» مەشھۇر يازغۇچى خەن خەننىڭ «نۆلدىن
تۆۋەن بىر گرادۇس» قاتارلىق ئۈچ ئەسىرىنى قالايمىقان ئىش-
لەتكەنلىك توغرىسىدا بۇ تورنىڭ ئەدەبىيات ئامبىرى ئۈستىدىن
ئەرز قىلىپ 760 مىڭ يۈەن تەلەپ قىلغانلىق دېلوسى قاتارلىق
14 دېلونىڭ يەتتە پارچىسى ئۈستىدىن بېيجىڭ شەھىرى خەيدى-
يەن رايونلۇق سوت مەھكىمىسىدە تۇنجى قېتىم ئوچۇق سوت
ئېچىلىپ، خەن خەنگە 745 مىڭ يۈەن تۆلەم بېرىش ھۆكۈمى
چىقارغانلىق توغرىسىدىكى خەۋەر بۇ قارىشىمىزغا دەلىل
بولالايدۇ، ئەمما بىزنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا تېخى بۇنداق ئىش
كۆرۈلۈپ باققىنى يوق، بۇ ماھىيەتتە ئەدەبىياتنىڭ ئۆز - ئۆزىنى
قەدىرلەشكە يۈزلىنىۋاتقانلىقىنىڭ بىر تىپىك ئىپادىسى، خالاس.

خۇلاسە كالام: ئىچكى ئۆلكىلەردە ئەدەبىياتنىڭ بۇنداق
شەكىلدە چۈشىنىلىشى ماھىيەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئىنسانىيەت
ئورتاق مەدەنىيىتىنىڭ روھىغا ئۇيغۇن ھادىسە بولۇپ، ئۇنىڭ
روھى، ھېكمەتلىرى، تەتبىقلىنىشى، پايدىلىنىش قىممىتى، ئىجتى-
مائىي، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئۈنۈمدارلىقى ھەممىگە بىردەك
تونۇلۇشى لازىم بولغان ئەھۋالدۇر، بىزدىكىدەك بىرسىگە كەم-
سىتىش نەزەرىدە قاراش، بىرسىگە چوقۇنۇش ھېسسى بىلەن
مۇئامىلە قىلىشقا سىلىشتۇرغاندا ئەدەبىياتنىڭ ئىچكى ئۆلكىلەر-
دە يەنىلا بىر قەدەر ئېتىبارغا ئېلىنىشى ھەقىقەتەن ئادەمنى سۆ-
يۈندۈرمەي قالمايدۇ.

---

[1] خانىس كىرىستىئان خوف (گېرمانىيە) — 1956 - يىلى
تۇغۇلغان. ميۇنخېن، پارىژ، بوردولاردا تارىخ ئۆگەنگەن. «سېفىن-
كىس — تارىخنىڭ مەخپىيىتى» ناملىق كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە
فىلىمىنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى بولغان. تارىخشۇناس، نېمىس
تىلى، سىياسىي، ئىجتىمائىي پائالىيەت تەتقىقاتى بويىچە نوپۇزلۇق
شەخس. 1984 - يىلدىن باشلاپ ZDF (گېرمانىيە 2 - تېلېۋىزىيە
ئىستانسىسى) نىڭ باشلىقى بولغان. ئۇنىڭ يەنە «رىم دەۋرىدىكى ئە-
سەبىي شەخس — خاننىبال ۋە چىن شىخۇاڭنىڭ لاي ھەيكەل قەب-
رىستانلىقى» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

خاننىبال — (مىلادىدىن بۇرۇنقى 246 - يىلى) 18 يىل
كۈرەش قىلىپ قۇدرەتلىك رىم ئىمپېرىيەسىنى قورىغان ۋە 63 يېشىدا
بابىسادا ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان.

پايدىلانمىلار:

1. «رىم دەۋرىدىكى ئەسەبىي شەخس — خاننىبال ۋە چىن
شىخۇاڭنىڭ لاي ھەيكەل قەبرىستانلىقى» (خەنزۇچە)، جۇڭگو ئىج-
تىمائىي پەن نەشرىياتى، 2000 - يىلى 1 - ئاي نەشرى.
2. جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى باشقۇرۇشىدىكى خەنزۇچە
«جۇڭگو يازغۇچىلار پايدىلىنىش خەۋەرلىرى گېزىتى»نىڭ 2012 -
يىلى 9 - ئاينىڭ 28 - كۈندىكى سانى 11 - بەت.
2012 - يىلى 10 - ئاينىڭ 18 - كۈندىن 11 - ئاينىڭ 6 -
كۈنىگىچە لەنجۇدا يېزىلدى.

ئاپتور: «مايبۇلاق» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىدە.

www.uyghurkitap.com

رۇقىيە ئابدۇللا

دېڭىز بويىدىكى نەم خىياللار

تۇنجى قەدەم

ناھىيە ئىچىدىن غەربكە قاراپ 12 كىلومېتىرچە يىراق-
لىقتا جايلاشقان كۇچا يېڭى ئايرودۇرومى پۈتۈپ ئىشقا كى-
رىشتۈرۈلگىلى ئانچە ئۇزاق بولمىغانىدى. مەن ھەمراھلى-
رىم بىلەن كۈتۈش زالىدا ئولتۇرۇپ سىرتقا نەزەر تاشلى-
دىم. قارىماققا زور كۆلەمدىكى ئايرودۇرومنىڭ يەنە پۈت-
تۈرۈشكە تېگىشلىك نۇرغۇن ئىشلىرى باردەك قىلاتتى.
مەن سەھەردە ئۈرۈمچىدىن ئېلىپ كەلگەن يولۇچىلارنى
چۈشۈرۈۋېتىپ، نۆۋەتتىكى سەپەرنىڭ ھازىرلىقىنى ئىشلە-
ۋاتقان ئايرودۇروم خادىملىرى ۋە ئايروپىلاننىڭ ھەيۋەت-
لىك سىرتقى گەۋدىسىگە قاراپ خىيالغا پاتتىم. چېڭدۇ،
خاڭجۇ، بېيجىڭ ئايرودۇرومى ۋە ئۈرۈمچى ئايرودۇرومى-
دىكى پاراتتىن ئۆتۈشكە تىزىلغان ئەسكەرلەردەك تۇرۇپ
كەتكەن ھەر خىل تىپتىكى ئايروپىلانلارغا قاراپ تەرەققى-
ياتنىڭ قۇدرىتىنى تېخىمۇ چۈشەنگەندەك بولغانىدىم. نيۇ-
يورك، لوندون، ئىستانبۇللاردا ئۇ خىل تۇيغۇ تېخىمۇ
چوڭقۇرلىششى مۇمكىن... كىم بىلىدۇ، يەنە نەچچە يىللار-
دىن كېيىن بىزنىڭ بۇ ئايرودۇرومىمىزمۇ نۆۋەتچى ئايرو-
پىلانلار تىنماي كېلىپ-كېتىپ تۇرىدىغان بىر كاتتا مەر-
كەزگە ئايلىنامدۇ تېخى !؟ يەنە بىزنى تېخىمۇ چوڭ شە-
ھەرلەرگە، چەت ئەللەرگە چىقمايدۇ دەپ كىم ئېيتالاي-
دۇ ؟... مەن ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن ئايروپىلان مۇ-
لازىمەتچىسىنىڭ يېقىملىق ئاۋازى بىلەن تەڭ ئايروپىلانغا
چىقىش ئىشىكىگە قاراپ كېتىۋاتقان ھەمراھلىرىمغا ئەگەش-
تىم. غايەت قاناتلىرى بىلەن سامانى تىترىتىپ ئۆتىدىغان

بۇ زور «قۇش» ئەمدى مېنى ھەيران قالدۇرالمايتتى،
لېكىن قەلبىمنىڭ چوڭقۇرلۇقىدا تېپىرلاپ تۇرغان بىر ھايا-
جان ھە دېگەندە كۆزلىرىمدىن تېشىپ چىقىشقا ئالدىرايت-
تى. ئەتىگەندە مۇشۇ يەردىن يولغا چىققانچە كەچكىچە
نەچچە مىڭ كىلومېتىرلىق مۇساپىنى بېسىپ ئۆتۈپ كەچتە
مەنزىلگە يېتىپ بارالايمىز. سەھەردە تەكلىماكاننىڭ سېھىر
لىك بارخانلىرىدىن يۆتكىگەن قەدەملىرىمىزنى كەچتە دې-
ڭىزنىڭ نەم شامallىرى سۆيۈپ تۇرغان ساھىلغا قويالاي-
مىز. يۇرتىمىزدا بۇ ئەۋزەللىك بارلىققا كەلدى، يەنە مۇشۇ
ئايرودۇرومدىن نۇرغۇن جايلارغا بارالايمىز تېخى... مەن
ئەنە شۇنداق سۆيۈنۈش، ئىپتىخار، غۇرۇر تۇيغۇسى ئىچى-
دە ئاستا كۆككە ئۆرلىدىم...

بىر سائەت ئەتراپىدا ئۇچقاندىن كېيىن بىز ئۈرۈمچى
ئايرودۇرومىغا كېلىپ خاڭجۇغا بارىدىغان نۆۋەتچى ئايرو-
پىلاننى كۈتتۇق. كۆزىمىزدە مەنزىلگە تېزرەك يېتىپ
بېرىش ئىستىكى يالتىرايتتى. كۈتۈش زالىدا ئولتۇرۇپ
تۈرلۈك چىرايلاردىكى مەنىلەرنى ئۇقۇشمۇ ئادەمگە ئۆز-
گىچە بىر ئوي ئاتا قىلىدىكەن. رايونىمىزدىكى ھەرقايسى
ۋىلايەتلەرگە بارىدىغانلاردىن تارتىپ رايون ھالقىغان،
دۆلەت ھالقىغان مەنزىللەرنى نىشان قىلغانلارنىڭ چېھرىدە
ئوخشاشلا بىر خىل جىددىيلىك، ھارغىنلىق ئەكس ئېتىپ
تۇرغاندەك تۇيۇلاتتى. سىرتقا چىقماي تۇرۇپمۇ، بۇ كى-
چىككىنە دۇنيادا ئوخشاشلا ھاياتلىق ھەققىدىكى ئەڭ
نادىر ئەسەرلەرنى ئوقۇغىلى بولاتتى.

2012-يىلى 16-مارت. بۇگۈننىڭ ئىچىدە 2-قېتىم

ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ خاڭجۇغا قاراپ يولغا چىقتۇق. «ھەر كاللىدا ھەر خىيال» دېگەندەك كۈچادىن نىڭبو شەھرىگە قاراپ يولغا چىققان 15 نەپەر ئوقۇغۇچىنىڭ كاللىسىدا شۇ تاپتا 15 خىل خىيال، تەلپۈنۈش، ئەزگۈلۈك ئەگىپ يۈرەتتى. بىز شىئەندە توختاپ ئۆتكەن يېرىم سائەت ۋاقىت ماڭا تولىمۇ يېقىملىق تۇيۇلدى. ئۆتكەن يىلى سەددىچىن سېپىلىغا قەدەم باسقاندا پەيدا بولغانغا ئوخشاش بىر خىل تۇيغۇ مېنى ھەدەپ گۈگۈم پەردىسى ئىچىدە خۇاڭخې دەرياسىنىڭ شاۋقۇنلىرىغا ئۈنسىز قۇلاق سېلىپ ياتقان شىئەننىڭ كەچمىشلىرىگە سۆرەيتتى. تالاي ئەللەرنىڭ كۆزى تىكىلگەن، تالاي سەلتەنەتلەرنىڭ ھۆكۈمدارلىق مەركىزى بولۇپ كەلگەن بۇ شەھەر چۈشلىرىدىكى ئات تۇياقلىرىنىڭ سۈكۈتلىرىدە ئۆزىنى تىڭشاۋاتقاندەك جىمجىت ئىدى.

بىز بېيجىڭ ۋاقتى كەچ سائەت 12 لەر بىلەن خاڭجۇ ئايرودۇرومىغا قوندۇق. ئېسىل تەرىپلىرى بىلەن ئاڭلىغانلا ئادەمنى تەلپۈندۈرۈپ كەلگەن گۈزەل شەھەر خاڭجۇ رەڭدار چىراغلار ئارىسىدا چاقناپ تۇراتتى. بىز نىڭبو شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسىدىن بىزنى كۈتۈۋېلىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلغانلارنىڭ باشلىشى بىلەن ماشىنىدا ئىككى سائەتتىن كۆپرەك يول يۈرۈپ نىڭبو شەھەرلىك پارتىيە مەكتىپىگە يېتىپ كەلدۇق، ياتىقىمىز شۇ يەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى.

غەربنى ئېچىش، ساھەلەر بويىچە شىنجاڭغا ياردەم بېرىش سىياسىتىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن نىڭبو شەھىرىنىڭ يۆلەش نۇقتىسى بولغان كۈچا ناھىيەسى يېقىنقى ئىككى يىلدىن بۇيان نىڭبودىن ياردەمگە كەلگەن ھەر ساھە خادىملىرىنى قوينىغا ئېلىش بىلەن بىللە، يەنە ھەر كەسىپ، ھەر ساھە بويىچە تۈركۈمگە بۆلۈپ ئىشچى-خىزمەتچىلەرنى تەجرىبە ئالماشتۇرۇش مەقسىتىدە نىڭبوغا ئەۋەتىۋاتاتتى. بۇ نۆۋەت مەن قاتارلىق بىللە كەلگەن 15 ئوقۇغۇچىمۇ مائارىپ سىستېمىسى بويىچە 2-تۈركۈمدە 2012-يىلى 16-مارتتىن 26-ئىيۇنغىچە 100 كۈندىن كۆپرەك مۇددەت بىلەن ئۆگىنىش ۋە تەجرىبە ئالماشتۇرۇشقا كەلگەندۇق. مەن نەزەرىمنى ئېلېكتىر چىراغلىرىنىڭ غۇۋا يورۇقىدا قارىيىپ تۇرغان بىنالاردىن سوغۇق قاراپ تۇرغان يۇلتۇزسىز كېچە ئاسمىنىغا يۆتكىدىم. ئاخشام مەن بىلەن خوشلاشقان نۇرلۇق يۇلتۇزلارنىڭ بىرەرسىمۇ كۆرۈنمەيتتى.

بىز تېزلا ئورۇنلىشىۋالدۇق-دە يېڭى ماكانىمىزدا ھارغىنلىقتا ئەسىر بولغان تېنىمىزنى شېرىن ئۇيقۇنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ، نىڭبودىكى تۇنجى كېچىنىڭ قوينىغا سىڭىپ كەتتۇق.

يېڭى ماكاندا

17-مارتتىن باشلاپ نىڭبودىكى يېڭى ھاياتىمىز باشلاندى. ياتاق بىناسىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرغان بۈككىدە يېشىللىق ئەمدىلا قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىشقا باشلىغان دەل-دەرەخلەر ئورناپ كەتكەن تۇيغۇمىزغا سىڭىپ كىرىشكە باشلىغاندا ئۆزىمىزنى باشقىچە يەڭگىل سېزىشكە باشلىدۇق. لېكىن ھاۋانىڭ سوغۇقلۇقى «ئۇ تەرەپلەر ئاللىقاچان ئىسسىپ كەتتى» دېگەن خاتا قاراش بىلەن يېنىكراق كىيىنىۋالغان ئۇچىمىزنى بىئارام قىلىپ كەيپىمىزنى ئۇچۇراتتى.

بىز ئورۇنلاشقان پارتىيە مەكتىپىنىڭ دائىرىسى خېلىلا كەڭرى بولۇپ، ھەرقايسى بىنالارنىڭ ئەتراپىنى زىچ ئوراپ تۇرغان تۈرلۈك دەل-دەرەخلەر، گۈل-گىياھلار ۋە ئەتراپىغا تاش تاغلار ئېلىنغان كۆلگە سايە تاشلاپ تۇرغان زىچ مەجنۇنتاللار مەكتەپ قورۇسىغا ئالاھىدە ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى. بىز ھاۋانىڭ سوغۇقلۇقىغا باقماي كۆكىرىپ تۇرغان رەت-رەت بامبۇكلارغا، گۈللىرى ئاپپاق ۋە قىپقىزىل ئېچىلىپ كەتكەن دەرەخلەرگە زوقلىنىپ قاراپ مەھەللىمىزدىكى دەرەخلەرنى، باغ-ھويلىلىرىمىزنى بېزەپ تۇرىدىغان تەشتەكلىرىمىزدىكى گۈللەرنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرۈپ كېتەتتۇق. شۇنداق قىلىپ بۈگۈن بىر كۈن نىڭبو ھەققىدىكى دەسلەپكى تەسىراتلىرىمىز بىلەن تېخى نۇرلۇق جامالىنى كۆرۈشكە ئۈلگۈرمىگەن قۇياشنى ئاسانلا ئالتۇن قەسرىگە ئۇزىتىپ قويدۇق.

2-كۈنى ئەتىگەندە بىز ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە نىڭبو شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ بىزنى قارشى ئېلىش مۇناسىۋىتى بىلەن ئورۇنلاشتۇرغان يىغىنىغا قاتناشتۇق ۋە شۇ يىغىندىن كېيىن ئۆزىمىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئۈچ ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە نېمە قىلىدىغانلىقىمىز ھەققىدە دەسلەپكى نىشاننى بەلگىلىۋالدۇق. يۇرتىمىزدىكى نۇرغۇن ئادەملەرنى جەلپ قىلىپ تۇرغان بۇ پۇرسەت-

نىڭ بىزگە نېسىپ بولۇشىمۇ بىزنى ئۆزىمىزنىڭ ھەر بىر
مىنۇت ۋاقتىمىزغا مەسئۇلىيەت بىلەن قاراشقا رىغبەتلەندۇ-
رۇپ تۇراتتى.

مېنىڭ بۇ ئوخشىمىغان رايون مەدەنىيەت مۇھىتىدىكى
ئۆزۈمگە تەسىر قىلغان ئىشلارنى باشتىن-ئاياغ خاتىرىلەپ
ساقلىغۇم، زۆرۈر بولغاندا بۇ خاتىرەمدىن باشقىلارنىمۇ
بەھرىمەن قىلغۇم بار، لېكىن قەلىمىمنىڭ ئۇي ۋە تۇيغۇلى-
رىمنى قانچىلىك خاتىرىلەپ ماڭالايدىغانلىقىنى بىلمەيمەن،
شۇنداقتىمۇ بۈگۈن قولۇمغا قەلەم ئالدىم.

1

بۇ قېتىم بىللە كەلگەن بەش نەپەر ئۇيغۇر ئوقۇتقۇ-
چى ھەرقايسى مەكتەپلەرگە تەقسىم قىلىندۇق. نىڭبو شە-
ھەرلىك 15-ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئىشخانا مۇدىرى جاڭ مۇ-
ئەللىم بەرگەن ۋەدىسى بويىچە 19-مارت ئەتىگەن سائەت
يەتتە يېرىم بىلەن بىزنى ئالغىلى كەلدى. ئۇلارنىڭ دەل
يەتتە يېرىم بىلەن يېتىپ كېلىشى بىزنىڭمۇ دەل يەتتە يې-
رىمغا ئۈلگۈرۈپ ئىشىك ئالدىدا كۈتۈپ تۇرۇشىمىز بىزنى
ۋاقىت قارىشى ھەققىدىكى ئازادە تۇيغۇغا ئىگە قىلغان-
دى...

قىزغىن پاراڭ بىلەن بىردەمدىلا مەكتەپكە كېلىپ قال-
غاندۇق. ۋۇ مۇدىر (بىز كەلگەن مەكتەپنىڭ مۇدىرى) ۋە
جاڭ مۇئەللىمنىڭ قىزغىنلىقى مېنى تونۇغۇنكى كۆڭۈلسىز
تۇيغۇلاردىن ۋە بۇ يەرگە قەدەم قويغاندىن بۇيانقى ئىپا-
دىلىگۈسىز بىر خىل غېرىبلىقتىن ئاستا-ئاستا تارتىپ چىقار-
دى.

بىز مۇدىر ئىشخانىسىدا يېتەكچى ئوقۇتقۇچىلىرىمىز
كىرگىچە بىز بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن كىرگەن جۇڭ مۇ-
ئاۋىن مەكتەپ مۇدىرى ۋە مەكتەپ ئىشچىلار ئۇيۇشما
رەئىسى يۇ مۇئەللىم بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇردۇق. ۋۇ
مۇدىر بىزگە چاي قۇيۇپ بولغاندىن كېيىن قىزىقارلىق
قىلىپ نىڭبو تىلى ھەققىدە سۆزلەپ بەردى:

— بىزنىڭ بۇ يەردە ھېچقايسىمىز ئۆلچەملىك تىلدا
(普通话) ياخشى سۆزلىيەلمەيمىز. ئۇنىڭدا ئالغان ئىمتى-
ھان نەتىجىمىزمۇ ناھايىتى تۆۋەن. سىلەر ياخشى سۆزلەي-
دىكەنسىلەر، ئۆزۈڭلارنىڭ تىلىدىن باشقا يەنە بۇ تىلنى
ئوبدان بىلىدىكەنسىلەر. يەنە چەت ئەل تىلى ئۆگىنىش
زۆرۈرىيىتى سىلەرنى ئالدىرىتىدۇ، سىلەرگە ھەقىقەتەن
ئاسان ئەمەسكەن، قالتىسكەنسىلەر. بىزنىڭ بۇ يەردە بىر
يەرنىڭ گېپىنى يەنە بىر يەردىكىلەر بىلمەيدۇ. ھەممىمىز-
نىڭ ئايرىم تىلىمىز باردەكلا، يېزىلار بىلەن يېزىلار ئوت-
تۇرىسىدىمۇ شۇۋە پەرقى چوڭ، بوش تۇرساق تىلىمىزنى
ئۇقۇشماي قالىمىز، — يەنە مۇنداق بىر ئىشنى ناھايىتى
قىزىقارلىق قىلىپ سۆزلەپ بەردى، — بىر قېتىم ياپونىيە-
دە بىر ئىلمىي تەتقىقات يىغىنى ئېچىلىپتۇ، ئۇ يەرگە دۆلىتى-
مىزنىڭ ھەرقايسى چوڭ شەھەرلىرىدىن بارغان ۋەكىللەرمۇ
ئانچە تونۇشۇپ كەتمەيدىكەن. يىغىن ئاخىرىدا بېيجىڭلىق-
لار شاڭخەيدىن بارغانلاردىن «سىلەر ياپونىيەلىكمۇ؟»
دەپ سوراپتۇ، بۇ چاغدا نىڭبودىن بارغانلار ئۆزلىرىنىڭ
ياپونىيەلىك ئەمەس، ئوخشاشلا جۇڭگولۇق، يەنى شاڭ-
خەيدىن بولۇپ يۇرتىنىڭ نىڭبو ئىكەنلىكىنى، نىڭبولۇقلار-
نىڭ تىلىدىكى تەلەپپۇز جەھەتتە ياپون تىلىغا بولغان يېقىن-
لىق ئۇلاردا شۇنداق خاتا چۈشەنچە پەيدا قىلىپ قويغانلى-
قىنى ئېيتىپتۇ. بىر قېتىملىق كىچىككىنە ئۇقۇشماسلىق ئو-
ڭايسىزلىق ۋە ئويلىنىش يوشۇرۇنغان كۈلكە بىلەن ئاخىر-
لاشقان بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئاڭلىغۇچىلارنىڭ ئېسىدىن چىق-
مايدىغان ئىش بولۇپ قاپتۇ.

مەن بۇ قىسقا ھېكايىنى ئاڭلاپ ئويلىنىپ قالدىم،
بىزمۇ تىلىمىزنى قېلىپلاشتۇرىمىز دەپ بۇ ھەقتە تورلۇك
مۇھاكىمە ۋە تالاش-تارتىشلارمۇ بولدى، مېنىڭچە بىزنىڭ
يەنىلا تىلىمىزنىڭ ئۆزىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىدىن باشقا يەنە
تىل مۇھىتى جەھەتتىمۇ نۇرغۇن ئەۋزەللىكىمىز باركەن.
كاللىمىز ھەممىنى يامانغا ئۆرۈپ ئادەتلىنىپ قالغانمىدۇ
ياكى بۇ مېنىڭ كاللامدىكى مەسىلىمۇ؟ ئەگەر رايونىمىزدى-
كى ھەممە يۇرتنىڭ تىلى بىر قېلىپتىن چىققان خىشتەك
ئوخشاش بولۇپ قالسا، بىز تېخىمۇ سۇنئىي ئادەملەرگە
ئوخشاپ قالامدۇق؟ تىلىمىزنىڭ يىلتىزى بىرىككەن ئا-
ساستىكى يەرلىك دىيالېكتىمىزغا سىڭىپ كەتكەن ئۆزگىچە
شۇۋىلىرىمىزدىن بالقىپ تۇرىدىغان مەدەنىيىتىمىزنىڭ رەڭ-
دارلىقى نەدە قالىدۇ؟ ھېلىمۇ تارىختىن بۇيانقى تەكرار يې-
ڭىلىنىشلار، ئالمىشىشلار كۆپ خىل دىن ۋە مەدەنىيەت
مۇھىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ كەلگەن تىلىمىزنى ھېچنېمە
قىلىۋېتەلمەپتۇ، مانا بۇ شۇۋە پەرقىدىكى ئەۋزەللىكتىن ئە-
مەسمۇ!؟ كونېلۇن باغرىدىكى بىر ئۇيغۇرنىڭ گېپىنى
ئالتاي ئېتەكلىرىدىكى قېرىندىشىمىز بىمالال چۈشىنەلەيدۇ.

www.uyghurkitap.com

دېمەك، تارىخ ئۆزىنى ھەرقانچە پەردازلىسىمۇ، يەنىلا تەكلىماكاننىڭ باغرىنى مەھكەم قۇچاقلاپ ياتقان توغراقلارنىڭ گىرەلەشكەن يىلتىزلىرىنى يوشۇرۇپ قالالمايدۇ. قەدىم- قەدىمدىن داۋاملىشىپ كەلگەن روھىمىزدىكى گۈزەللىكنى يۇيۇۋېتەلمەيدۇ...

يېڭى تونۇشتۇرۇشلار باشلانغاندىن كېيىن يېڭى ئىسىملارغا ئىگە بولدۇق. ۋۇ مۇدىر بىزگە ئۇچىمىزنىڭ يېتەكچى ئوقۇتقۇچىلىرىنى ئۇلارغا بولغان ھۆرمەت، ئىشەنچ ۋە پەخىرلىنىش تۇيغۇسى بىلەن تونۇشتۇردى. ئەلۋەتتە، بىزنىمۇ نۆۋىتىدە قەدىمىي دىيار كۇچادىن كەلگەن ئەڭ مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ۋەكىللىرى، ئۇلاردىن ئۆگىنىشكە تېگىشلىك تەرەپلەرنى چوقۇم ئۆگىنىمىز دېيىشنىمۇ ئۇنتۇمىدى...

قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە نەچچە قېتىم 茹老师 دەپ ئاتالغىنىم ئېسىمدە يوق، لېكىن ئېسىمدە قالغىنى يېڭى ئىسمىم ئاتا قىلغان مۇرەككەپ بىر خىل تۇيغۇ، ئۆزىنىڭ ئىممەتلىك ئەسەرلىرىنى ۋەتىنىمىزنىڭ مۇشۇ تۇپرىقىدا، مۇشۇ يەرچە نامىدا يېزىپ ئۆتكەن كۇماراجىۋا، سۇجۇپ، فاخۇي... قاتارلىق ئەجدادلىرىمىزنىڭ تولىمۇ يىراقتا قالغان غۇۋا سىماسى كۆز ئالدىمدا زاھىر بولدى.

كەچلىك تاماقتىن يېنىپ بەشىمىز بۇ يېڭى ماكاندىكى تۇنجى خىزمەت قەدىمىمىز ھەققىدە قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتۇق:

— ۋۇ مۇدىر تولىمۇ كىچىك پېئىل ئادەمكەن، ئەمەل كىبىرى يوق، ئوقۇتقۇچىلارغىمۇ شۇنداق ئوچۇق- يورۇق، يۇمۇرلۇق گەپ قىلىدىكەن، ئىشچى- خىزمەتچىلەر بىلەن باراۋەر مۇئامىلىدە بىللە خىزمەت ئىشلەيدىكەن. ئاشۇنداق بولسىمۇ ئوخشاشلا ھۆرمەت تۆرىدىكى مۇدىر بولىدىكەنغۇ !؟

— ۋۇ مۇدىر بىزنىڭ ئادەتلىرىمىز ھەققىدە تەپسىلىي سوراپ، ئۆرپ- ئادەتلەرگە ئۆزئارا ھۆرمەت قىلىشنىڭ بىر خىل ئەخلاق ئىكەنلىكىنى دەپ ئۆتتى. ئۇ ئادەمنىڭ كىچىك پېئىللىقىغا ۋە نەزەر دائىرىسىنىڭ كەڭلىكىگە قاراپ ئادەمنىڭ ئادىمىيلىك قىممىتى ۋە «ئادەمنى ئاساس قىلىش»تىن ئىبارەت بۇ ئېسىل گەپنىڭ ماھىيىتىگە يېتەلمەيدىۋاتقان كىشىلەر كۆز ئالدىمىزغا كېلىدۇ.

— يۇ مۇئەللىم كېرىيەدە خىزمەت بىلەن بىر يىل تۇرغانىكەن، ئۆزى تۇرغان مەكتەپتىكى بىر نەچچە ئوقۇتقۇچىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ ماختاپ كەتتى. «ئۇ يەردە دائىم توپا ياغىدۇ، تۇرمۇش جاپالىق، لېكىن ئۇ يەردىكى ئادەملەر ئىنتايىن قەيسەر، ئاق كۆڭۈل، مېھماندوست، سىرتتىن كەلگەنلەرگە بارىنى تۆكۈپ بېرىشكە تەييار تۇرىدۇ...» دەپ ئاغزى- ئاغزىغا تەگمەي تەرىپلەپ كەتتى.

— مېنىڭ يېتەكچى ئوقۇتقۇچۇمنىڭ قىزغىنلىقىدىن تەسىرلىنىپ نېمە قىلارىمنى بىلەلمەي قالدىم، تولۇپ كېتەي دەپ قىشلىق كىيىملىرىمنىڭمۇ غېمىنى قىلىپ كەتتى.

— ئىشقىلىپ ئوقۇتقۇچىلار ناھايىتى سەممىي، ئاددىي- ساددا ئىكەن، ئۇلارنىڭ ئۇچىسىغا قاراپ كۆزۈمگە ئىشىنەلمەي قالدىم...

— ...

بىزنىڭ بۇ يەردە دېيىشكەن گەپلىرىمىز ھەرگىز چېشىنىڭ ئېقىنى كۆرسىتىپ قويسا خۇدىمىزنى يوقىتىپ ئېرىپ كەتكەنلىكتىن ياكى زىيادە ھاياجاندىن ئېيتىلىۋاتقان گەپ بولماستىن، بەلكى ئۆزىمىزگە خاس تەپەككۇرغا، ئۆزىمىزنىڭ ئەركىگە، ئۆزىمىزگە بولغان ئىشەنچكە، ئادىمىيلىكىمىزنىڭ ئىززەتلىنىشىگە بولغان ئىنتىلىشىنىڭ ئىپادىسى ئىدى. مائارىپىمىزدىكى بىزنى بۇرۇقتۇم قىلىۋاتقان نۇرغۇن مەسىلىلەر ۋە ئادەملەر ھەققىدىكى ئىزتىراپلىق ئويلىرىمىزنىڭ تۇغۇمى ئىدى.

2

بۈگۈن تۇنجى قېتىم يېتەكچى ئوقۇتقۇچۇم تاڭ مۇئەللىمنىڭ «بورانقۇش قوشىقى» دېگەن دەرسىنى ئاڭلىدىم. كۆپ ۋاستىلىك ئوقۇتۇش بويىچە لايىھەلەنگەن دەرس تولىمۇ جانلىق تەييارلانغانىدى. گوركىينىڭ بۇ ئەسىرنى بەك ياقتۇرغانلىقىم، ئۆزۈممۇ مۇنبەردە تۇرۇپ نەچچە قېتىم ئۆتكەنلىكىم ئۈچۈنمۇ، تاڭ مۇئەللىمنىڭ يېقىملىق ئاۋازىغا مەپتۇن بولۇپ دەرسنىڭ ئىچىگە كىرىپلا كەتكەنىدىم. ئىنتوناتسىيە بىلەن ئېيتىلغان ھەر بىر سۆز مېنى ئاي يورۇقىدا كىتاب ئوقۇۋاتقان گوركىينىڭ يېنىغا، ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ تۈرلۈك ئوي- پىكىرلەر، سوئاللار كېزىپ يۈرگەن كۆزلىرىگە باشلاپ كېتەتتى...

مەن ئىشخانىغا كىرىپ ئولتۇرۇپ دەرس ئاڭلىغان سىنىپتىكى بالىلارنىڭ روھىي ھالىتىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈردۇم. 45 نەپەر ئوقۇغۇچىسى بولغان سىنىپ ئادەمگە

خېلىلا ئازادە تۇيغۇ بېرەتتى. ھەر بىر ئوقۇغۇچى ئۆچۈن
ئايرىم ئورۇن تەييارلانغان بولۇپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ چې-
رايىدىن بىر خىل مەغرۇرلۇق، جۇشقۇنلۇق ۋە ئۆزىگە
بولغان ئىشەنچى تۆكۈلۈپ تۇراتتى. مۇئەللىمنىڭ سورىغان
سوئاللىرىغا تولىمۇ پەس ئاۋازدا بەرگەن جاۋابىغا قاراپ،
باللار ئوقۇتقۇچىسىنىڭ تولىمۇ تۆۋەن ۋە يۇمشاق ئاۋازدا
سۆزلىشىنى ئۆلگە ئالغان بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدىم.
تولۇقسىز 2- يىللىقتا ئوقۇۋاتقان بۇ باللارنى تولۇق ئوت-
تۇرىدا ئۆزۈم دەرس ئۆتكەن باللىرىم بىلەن ۋە تولۇقسىز
2- يىللىقنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن، 2010- يىلى 4- ئايدا
مائارىپ نەشرىياتىنىڭ تەشكىللىشى بىلەن قاراماي بارغاندا
قاراماي شەھەرلىك 2- ئوتتۇرا مەكتەپتىكى تولۇق 2- يىل-
لىقنىڭ بىز دەرس ئاڭلىغان سىنىپىدىكى باللار بىلەن،
شۇنداقلا خەنزۇ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان باللارنىڭ روھىي
كەيپىياتى بىلەن سېلىشتۇردۇم. يەنە ئۆزۈمنىڭ بۇ يىل تو-
لۇقسىز 3- يىللىقنى پۈتتۈرىدىغان ئوغلۇم بىلەن سېلىشتۇر-
دۇم. باللىرىمىزدا قانداقتۇ بىر نېمە كەمدەكلا ھېس
قىلدىم، ئىختىيارسىز يۈرىكىم ئېچىشتى. بۇنىڭدىن كېيىن
قانداق ئالامەتلەرنى بايقايمەن، بۇنى بىر نېمە دېمەك
تەس، لېكىن بۇ باللارنىڭ روھىي كەيپىياتى شۇنداق ئازا-
دە، ئەركىن، مەغرۇر، ئۇلارنىڭ نەزەرىدە مۇشۇ سائەت-
لىك دەرستىن باشقا ۋە ئۆزىدىن باشقا ھېچ نەرسە يوقتەك-
كلا بىلىندى. ئۇلارنىڭ شۇ تۇرقىنى مېنىڭ ئاتا- ئانىسى
بىلەن تەڭ تۇرمۇشىنىڭ غېمىنى يەپ، كىچىك تۇرۇپلا نان
غېمىگە پېتىپ كېتىۋاتقان ئوقۇغۇچىلىرىم بىلەن سېلىشتۇ-
رۇشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ھېس قىلدىم، يەنە بىر سى-
نىپقا دەرس ئاڭلىغىلى كىرگەن خانىممۇ ماڭا ئوخشاش تە-
سىراتتا چىققانىدى.

شۇ تاپتا كۆز ئالدىمغا يەنە بىر سىنىپتا تىقما- تىقماق
بولۇپ 60- 65 كىچە قىستىلىشىپ ئولتۇرغان، دەرسخانىدى-
كى چىرايىدىن بىپەرۋالىق، بىزارلىق، ئۇيقۇسىراش ۋە
تۇرلۇك تەشۋىشلىك ئالامەتلەر چىقىپ تۇرغان ئوماق،
سەبىي باللىرىمىز كەلدى. ياشلىق دەۋرىگە قەدەم قويماي
تۇرۇپلا تورخانىلارغا، ئېلېكترونلۇق ئويۇنچۇقخانىلارغا
ۋە نەشىگە ئۆگىنىپ قېلىۋاتقان بىر قىسىم ئوغۇللىرىمىز ۋە
بىلىپ- بىلمەي ئىشرەتخانىلارغا پېتىپ قېلىۋاتقان بىر قىسىم
قىزلىرىمىزنى ئويلاپ تىترەپ كەتتىم، كۆزلىرىمگە ياش
كەلدى. ئۆزىمىزنى كەمسىتىدىغان، يېغىرىمىزنى تاتىلايدى-
غان، چاۋىمىزنى چىتقا يايىدىغان گەپلەرنى دېسەم بولماي-
دىغانلىقىنى بىلىمەن، لېكىن بۇ ئەمەلىيەتنى دەۋالمىسام بول-
مايدىغانلىقىنى تېخىمۇ بىلىپ تۇرۇپتىمەن...

سېلىشتۇرما خىياللار دەرسخانىدىكى «بورانقۇش قو-
شىقى» ئىنئام قىلغان تاتلىق تۇيغۇلىرىمنى ئاللىقاياقلارغا
ئېلىپ كەتكەنىدى.

3

ھەش- پەش دېگۈچە بۇ يەرگە كەلگىلىمۇ ئىككى
ھەپتىدىن ئېشىپ قاپتۇ. مەكتەپتىكىلەر بېجىرىپ بەرگەن
ئاپتوبۇس كارتىسى بىلەن ئالتە بېكەت يولدا كۈندە تۆت
ۋاخ قاتناش جەريانىدا نىڭبولۇقلارنىڭ يۈرۈش- تۇرۇشلى-
رى، كىيىنىش ئادەتلىرى، گەپ- سۆزلىرى ھامان بىزنىڭ
دىققەت نەزەرىمىزدە ئىدى. «شاڭخەيدىكى چوڭ بايلار،
ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى نىڭبولۇقلار» دېگەنىدى بىزگە
ۋۇ مۇدىر پەخىرلىنىپ تۇرۇپ. چىرايىدىن بىر خىل مۇلا-
يىملىق، سىپايىلىق چىقىپ تۇرغان بۇ ئادەملەر بىزگە ھەر
نەپەس ۋاقىت بىلەن بەسلىشىپ ياشاۋاتقاندەك تۇيغۇ بې-
رەتتى. 100 ئادەمگە قارىسىڭىز ئۇلارنىڭ ئۇچىسى
ئوخشاپ قالغان كىيىمنى تاپقىلى بولمايتتى، ھەممىسى
شۇنداق ئاددىي، لېكىن پاسونىدىن تارتىپ سۈپىتىگىچە
ھەر خىل. بىز تۇرۇۋاتقان مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلار
شۇنداق ئاددىي كىيىنىدىغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلىساق، 2-
ئوتتۇرىدىكىلەرنىڭمۇ تەسىراتى ئوخشاش ئىدى. «2-
ئوتتۇرا مەكتەپتىكى بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلار كىيگەن بەزى
كىيىملەرنى بىزنىڭ بەزى دېھقانلىرىمىزمۇ ھال تارتىپ
تۇرۇپ كىيىدۇ ياكى كىيمەيدۇ، سىرتتا ئۇچراپ قالسا،
ئۇلارنى بىز ھەرگىز ئوقۇتقۇچى دەپ ئويلىمىغىدەك-
مىز...» ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئاددىي- ساددىلىقى ھەققىدە ئېيت-
تىلغان بۇ گەپ ھەرگىز بىكار ئەمەس ئىدى.

ھەر بىر ئىش كاللىمىزغا تەسىر قىلغاندا ئىختىيارسىز
ھالدا سېغىنىش ۋە ئەپسۇسلىنىش بىلەن مەھەللە- كويلىرى-
مىزنى، كوچا- رەستىلىرىمىزنى ئەسكە ئالىمىز. يېقىنقى ئون
يىللاردىن بۇيان بىزدىمۇ سەھنىلەردە، تېلېۋىزوردا، مەتبۇ-
ئاتلاردا ۋە نەچچە ئادەم يىغىلغان سورۇنلاردا بىزدىكى
توي- چايلاردىكى ھەشەمەتچىلىك ۋە شۆھرەتپەرەسلىك
ھەققىدە ئوخشاش بولمىغان مۇلاھىزىلەر ئوتتۇرىغا قويۇ-

لۇپ، نۆۋەتتىكى ئەڭ مۇھىم رېئال مەسىلىلىرىمىز ئۈستىدە كىشىلەر ئويلىنىشقا دەۋەت قىلىنىپ كەلدى. بۇنىڭ تۈرتكىسىدە ئېگىز ئويغىنىشقا باشلىغان ئادەملەر نۇرغۇن ئىشلاردىن ئۆزىنى تارتتى، ئەرلىرىمىزنىڭ توي- چايلاردا هاراق- شارابنى زورلاش ئادەتلىرىنى ئۆزگەرتكەنلىكىنى، قايسىدۇ بىر ئەرلەرنىڭ ئارقا- ئارقىدىن هاراق تاشلىغانلىقىنى، رېستوران قىزغىنلىقىنىڭ يالقۇنلۇق تەپتىنىڭ ئاستا سوۋۇشقا قاراپ يۈزلىنىۋاتقانلىقىنى... ئاڭلاپ تۇرۇۋاتىمىز. لېكىن بىز ئاڭلاشقا ئىنتىزار بولغان بىر قىسىم مەسىلىلەر يەنىلا شۇ هالىتىدە تۇرۇۋاتقاندەك تۇيغۇ بەرمەكتە. بولۇپمۇ كىتاب ئوقۇش ۋە ئىلىمگە بولغان قىزغىنلىق ھەققىدىكى گەپلەر، ئاياللارنىڭ كىيىمگە بولغان ئىشتىياقى بىلەن تويى جابدۇشتىكى تېز سۈرئەتلىك مۇسابىقە ھەققىدە بىرەر قېتىممۇ ئۈمىدسىز گەپلەرنى ئاڭلىغىنىمىز يوق. يېقىنقى نەچچە يىللاردىن بۇيان ئۇيغۇر كىيىم- كېچەك كارخانىلىرىنىڭ سۆيۈنەرلىك تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ئەرلەرنىڭ كىيىم- كېچەككە بولغان ئېھتىياجىنىڭ ئېشىپ بېرىۋاتقانلىقىنى، مەخسۇس ئەرلەرنىڭ كىيىم- كېچەكلىرى سېتىلىدىغان دۇكانلارنىڭ سان ۋە سۈپەت جەھەتتە بۇرۇنقىدىن نەچچە ھەسسە كۆپىيىۋاتقانلىقىنى بايقايمىز. دۇرۇس، بىزنىڭ كىيىم- كېچەك مەدەنىيىتىمىز ئەزەلدىن تەرەققىي قىلغان، خەلقىمىز تارىختىن بۇيان يۈرۈش- تۇرۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ كەلگەن. يەنە كېلىپ ھەركىم ئەجرىگە لايىق يەيدۇ، ئىچىدۇ، كىيىدۇ... لېكىن مەسىلە ئاشۇ كۈندە بىر يەڭگۈشلىنىپ تۇرىدىغان قىممەت باھالىق كىيىم- كېچەكلەرنىڭ ئىچىدىكى روھ، كۆزلەردىكى مۆكۈشكە ئالدىراۋاتقان تەشۋىش ۋە خۇنۇكلۇك، چىرايلاردىكى غەم ۋە قېيىداشلار ئارىلىشىپ كەتكەن بۇرۇقتۇرمىلىق، لەۋلەردىكى سۈنئىي كۈلكىلەر... بۇنىڭ سەۋەبى نېمىدۇر؟

بۇ يەردە يەنە بىر نەرسە مېنىڭ دىققىتىمنى ئالاھىدە تارتتى، ئۇ بولسىمۇ بۇ يەردىكىلەرنىڭ قاتناش قورالى. نىڭبودا شەخسىي ماشىنىلار ئالاھىدە كۆپ بولسا كېرەك. ئادەتتە مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ ماشىنىسى باردەك تۇيغۇ بېرىدىكەن، ئاياللارمۇ ئوخشاشلا ماشىنىغا ئادەتلىنىپ كەتكەندەكلا، كىرا ماشىنىلىرى ئانچە كۆپ ئەمەسكەن، ئاساسلىق قاتناش قورالى كوچا ئاپتوبۇسى ئىكەن. يول- يوللاردىكى بېكەتلەردە قايسى نومۇرلۇق ماشىنىنىڭ سائەت نەچچىدىن نەچچىگىچە ئىشلەيدىغانلىقى ئېنىق ئەسكەرتىپ يېزىپ قويۇلىدىكەن، شۇڭا خېلىلا كەچ بولغاندىمۇ يولۇچىلارنىڭ ئاز ياكى كۆپ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئوخشاشلا ئاپتوبۇس ئۈزۈلۈپ قالمايدىكەن. ئاپتوبۇسلاردا ئېغىر بويى ئاياللارغا، قېرى- ئاجىزلارغا، بالىلارغا ئورۇن بوشىتىپ بېرىش ئاز ساندا ئۇچراپ قالغانلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئاساسەن يېشى سەل چوڭلارنى كۆرگەندە دەرھال ئورۇن بوشىتىپ بېرىش ئەھۋالى ئۇچرىمايدىكەن. بۇ ئەھۋال مېنى سەل ھەيران قالدۇرغان بولسىمۇ، يەنىلا بۇنى چوڭلارنىڭ ساغلاملىقىغا بولغان ئىشەنچتىن ئوخشايدۇ، دەپ چۈشەندىم. بىزنىڭ مەكتەپ ۋە ئائىلىلەردە بالىلار تەربىيەسىدە ئەھمىيەت بېرىپ كېلىۋاتقان چوڭلارنى ھۆرمەتلەش ھەققىدىكى تەربىيەنىڭ مۇھىملىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلغاندەك بولدۇم ۋە ئاشۇنداق ئېسىل تەرەپلىرىمىزنى ئويلاپ ئىختىيارسىز ئۆزۈمنى يەنىلا بەختىيار ھېس قىلدىم، گەرچە بىزدە بۇ بىر ئەنئەنىۋى ئەخلاق نۇقتىسىدىن ئەجدادلارنى ئۇلۇغلاش تەربىيەسى بولسىمۇ، نىڭبولۇقلارغا نىسبەتەن، يەنە ئۇلاردىكى ئۆز ئورنىنى بىسەۋەبتىن بىسەۋەب باشقىلارغا ئۆتۈنۈپ بېرىشنى بىر خىل ئەخمىقانىلىك ياكى مۇستەقىل خاراكتېرنىڭ ئاجىزلىقى دەپ قارىشىدىنمىكىن دەپ ئويلاپ قالدىم. نىڭبولۇقلارنىڭ شاڭخەيدەك دۇنياۋى شەھەرلەردە قەد كۆتۈرۈش ئۈچۈن چوقۇم ئورنىنى بوشىتىپ بېرىشنى ئەمەس، ئورۇنغا، ئىمتىيازغا ئېرىشىش ئىستىكىنىڭ كىچىكىدىن چوڭغىچە سىڭگەن پىسخىكىسىمىكىن دەپمۇ ئويلىدىم.

ئەسلىدە مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم شەخسلەرنىڭ ئەڭ مۇھىم قاتناش ۋاستىسى بولغان توكلۇق ۋېلسىپىت ئىدى. بىز ۋېلسىپىت يولىدا ۋە پىيادىلەر يولىدا شىددەت بىلەن ماڭىدىغان توكلۇق ۋېلسىپىتلارنى خېلى كۆزىتىپ باقتۇق. بۇ يەردىكىلەر ئاساسەن دېگۈدەك كىچىك تىپتىكى توكلۇق ۋېلسىپىتلەرنى ئىشلىتىدىكەن، يەنە كېلىپ بۇ ۋېلسىپىتلەرنىڭ كۆپ قىسمى ئىشلىتىلگىنىگە ئون يىللاردىن ئارتۇق بولغاندەك تۇيغۇ بېرىدىكەن. شۇنداق پاكىز بىر شەھەردە ھېلىلا ئالغاندەك كۆرۈنىدىغان توكلۇق ۋېلسىپىتلەرنىڭ بولماسلىقى ھەرگىز نامراتلىقتىن بولمىسا كېرەك. مۇشۇنداق چاغدا بىز يەنىلا ئۆزئارا ئۆزىمىز ئىشلەتكەن توكلۇق

ۋېلسىپىتلەر، ئىشلەتكەن مۇددىتىمىز، ئۇ يەردە «مودا»
بولۇپ تۇرىدىغان شەكىللىرى ھەققىدە سۆزلىشىپ قالىمىز.
بىز بىر-ئىككى يىل، ئېشىپ كەتسە ئۈچ يىل ئىشلىتىپ
نەگە تاشلىۋېتىشنى، نەگە سېتىۋېتىشنى بىلمەي كاللا قاتۇ-
رىمىز. يەنە كېلىپ ھازىر بىز ئىشلىتىدىغان توكلۇق ۋېلە-
سىپىتلەر بىر-بىرىدىن ئېسىل، چوڭ، كۆركەم؛ ئەركە بالە-
لىرىمىز كوچىلاردا مۇزىكىسىنى بولۇشىچە قويۇۋېلىپ ئۇچ-
قاندەك چېپىپ يۈرىدىغان ئالاھىدە چوڭ بولغان توكلۇق
ۋېلسىپىتلىرىمىزمۇ كۆپىيىپ كەتتى. بۇ يەردىكىلەر ئەتىۋار-
لاپ كۈندە تۆت ۋاخ قاتنايدىغان ۋېلسىپىتلەرنىڭ بەزىلە-
رىنى بىزگە بىكارغا بەرسىمۇ ئىشلەتمەيمىز ھەقەچان.
بىزگە بىر قارىماققا ئاشۇنداق نامراتلىق تۇيغۇسى بېرىدى-
غان ئاشۇ نەگبولۇقلارغا ئىنچىكىلەپ قارىساقلا بىر قېتىم-
لىق تەبەسسۇمنىڭمۇ ئىقتىسادىي قىممىتىنى ئويلىشىدىغان
بۇ يەرلىكلەرنىڭ ئۆتمۈش بىلەن ئەتىنىڭ گىرەلەشكەن
نۇقتىسىدا مەغرۇر تۇرۇپ تۇتام-تۇتام پۇللارنى ساياھەت-
كە، مائارىپقا، تىنچ-خاتىرجەم تۇرمۇشقا... خەجلەۋاتقانلى-
قىنى بايقايمىز.

4

مەن بۇ يەردە ھەر كۈنى بەدەن چېنىقتۇرۇشقا ئادەت-
لەنگەنىدىم، چېنىقىش داۋامىدا بەزىدە بىر ياشانغان ئايال
بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالاتتىم. بۈگۈن ئەتىگەنلىك چېنىقىشتا
ئۇ موماي بىلەن يەنە ئۇچرىشىپ قالدىم، ئۇنى كۆرۈپلا
يۈزلىرىم چىمىلداپ كەتتى. «سەن بەك غەيرەتلىك ئىكەن-
سەن، بۇ يەردە باشقا بالىلارمۇ جىققەن، لېكىن ھېچقايسى-
سىنىڭ سېنىڭدەك تۈزۈكرەك چېنىققىنىنى كۆرمىدىم» دې-
گەنىدى ئۇ بىر قېتىم. كۈندە چېنىقىشقا چىققاندا ئىللىق سا-
لاملىشىپ قويىدىغان، يېشى 70 لەردىن ھالقىغان بۇ موماي
يەڭگىل، چاققان ھەرىكەت قىلاتتى. مېنىڭ نەچچە ۋاقىتتىن
چىقمىغانلىقىمنى كۆرۈپ «مېنىمۇ موزاينىڭ يۈگۈرۈشى سا-
مانلىققىچە بوپتۇ دەپ قالمىغاندۇ؟» مەن ھەرىكەت قىلغاچ
ئۇ مومايغا نەزەر سالدىم، ئۇ پۈتۈن دىققىتى بىلەن ئۆز
ئىشىغا مەشغۇل بولغاندەك قىلاتتى. مەن يەنە توپ-توپى
بىلەن ياكى بىر-ئىككىدىن بولۇپ پەي توپ ئويناۋاتقان،
يۈگۈرۈۋاتقان، مېڭىۋاتقان، ھەر خىل ھەرىكەتلەرنى ئىش-
لەۋاتقان بۇ ئادەملەرگە قايتىدىن نەزەر سالدىم. ئۇلارمۇ
ئوخشاشلا ئۆزىدىن باشقا جىمى نەرسىلەرنى نەزەردىن

ساقىت قىلغاندەك ئۆزى قىلىۋاتقان ئىشلىرى بىلەن
مەشغۇل ئىدى. مەن شۇ چاغدا ئابدۇلئەھەد ئابدۇلرەشىد
بەرقىنىڭ 2010-يىلى كۈچاغا مەدەنىيەت-تەنتەربىيە ئىدا-
رىسىدىن ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئۈچ كۈنلۈك كۇرسقا تەكلىپ
بىلەن لېكسىيە سۆزلىگىلى كەلگەندە ئېيتقان بىر سۆزىنى
ئەسكە ئالدىم. «بىر ئىشنى ئىزچىل قىلىپ بېرىڭ، چوقۇم
نەتىجىسىنى كۆرىسىز». ئويلاپ باقسام، بىز نۇرغۇن نەر-
سىلەرگە قىزىقىدىكەنمىز، لېكىن كۆپىنچە ھاللاردا ئىزچىل-
لىقىنىڭ بولماسلىقى سەۋەبىدىن ئاشۇ چەكسىز قىزىقىشلىرى-
مىز ئىچىدە قايمۇقۇپ قېلىپ، بىرەر نەرسىگە بولغان قىزى-
قىشىمىزنى ئاخىرغىچە ئىزچىللىققا ئىگە قىلالماي، ئاخىرىدا
تاغدەك ئارمانلىرىمىزنىڭ بىرىنىمۇ يورۇقلۇققا چىقىرالماي
ئەپسۇسلۇق ئىچىدە لېۋىمىزنى چىشلەپ تەقدىردىن ئاغرى-
نىدىكەنمىز. ئەقىل بىلەن ئىش قىلىشنى تەكىتلەپ تۇرىدى-
كەنمىزيۇ، لېكىن ھەمىشە ئەقلىي مەسىلىلەر بىلەن ھېسسىي
مەسىلىلەرنى ئايرىلاشتۇرۇۋېلىپ، يا ئەقلىنىڭ يېتەكچىلىكى-
نى ئېتىراپ قىلماي، يا ئىنسانىي تۇيغۇلىرىمىزغا ھۆرمەت
قىلماي ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز قىيناپ، بىھۇدە ئازاب چېكىدى-
كەنمىز، ئاخىرىدا ئاشۇ ئازابلىرىمىزنى مەدھىيەلەپ جەمئى-
يەتلەشتۈرۈشكە ئۇرۇنۇپ باقىدىكەنمىز. ئويلاپ باقسا
مەنمۇ ئۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەسكەنمەن. ئىختىيارسىز سە-
تېندالنىڭ «قىزىل ۋە قارا» دېگەن رومانىدىكى سوت مەي-
دانىنى، ۋىكتور ھيۇگونىڭ «خارلانغانلار»غا قاراپ تۇ-
رۇلگەن قوشۇمىسىنى، مارتىن لۇتىر كىڭنىڭ «مېنىڭ غا-
يەم»نى سۆزلەۋاتقاندىكى كەسكىن قول ئىشارىسىنى، ئامې-
رىكىنىڭ بۈگۈنى ئۈچۈن ھېسابسىز رىيازەتلەرنى تارتقان
فرانكلىننىڭ مۇشەققەتلىك كۈنلىرىنى، 40 كۈن دېڭىزدا
يۈرۈپ ئاخىرىدا بېلىقنىڭ سۆڭەكلىرىنى سۆرەپ قىرغاققا
ئاران ئۇلاشقان ساندىياگ بوۋاينىڭ قاتتىق كارىۋاتتا سو-
زۇلۇپ ياتقىنىغا قاراپ ئېچىنغان ھېمىڭۋاينىڭ ياش قاپلى-
غان كۆزلىرىنى... كۆز ئالدىمغا كەلتۈردۈم. كۆز ئالدىمدا
يېيىلىپ ياتقان بۇ بوشلۇقتا نۇرغۇن نەرسىلەر قاپسىلىپ
قالغاندەك مېنى قىيناماقتا ئىدى.

«ئۆزۈم ئىشلەيمەن، ئۆزۈم...» ئەمدىلا ئۈچ-تۆت
ياشلارغا كىرگەن كىچىككىنە قىزچاقنىڭ جاھىللىق بىلەن
دادىسى بىلەن ئانىسىنىڭ قولىنى ئىتتىرىپ تۇرۇپ «پۈت
ھەرىكىتى ئىشلەيدىغان» ئۈسكۈنىگە ئېسىلىپ چىقىپ

قىلغان تاتلىق ھەرىكەتلىرى يەنە ئىختىيارسىز دىققىتىمنى تارتتى. بىر ئايغا يېقىن ۋاقىتتىن بۇيان كۈندە سەھەردە بۇ مەيداندا مەن كۆرگەنلەر ئىچىدە ئاتا- ئانىسى بىلەن تەڭ «چېنىقىدىغان» ئۇ قىزچاقمۇ بار ئىدى.

— بۇ مەكتەپكە چېنىققىلى كىرىدىغانلار ئاساسەن سىرتتىن كىرىدىكەن، ئۇلارنىڭ چېنىقىشقا بولغان قىزغىنلىقىدىن ھاياتقا بولغان مۇھەببىتى، ئىشەنچى ئۇرغۇپ تۇرىدىكەن، 90 ياشلىق مومايلارنىڭ ياشلاردەك ھەرىكەت قىلىشىدىن بەك تەسىرلەندىم. بىز بولساق 60 تىن ئاشقاندىن كېيىنلا ئۆزىمىز بىلەن ئۆزىمىز بۇرۇقتۇرما بولۇپ ھاياتقا قېيداپ قالىمىز.

— شۇنداق، شۇڭا بىز بۇ يەردە سېمىز ئادەملەرنى كۆپ ئۇچراتمىدۇق، بازارغا بارساقمۇ چوڭ نومۇرلۇق كىيىملەرنى ئاسانلىقچە تاپقىلى بولمايدىكەن، ئۇلار ساغلاملىققا ئالاھىدە ئېتىبار بىلەن قارايدىكەن، ساغلاملىق مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلىتىشكە ئەھمىيەت بېرىدىكەن. شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، ئاسانلىقچە دوختۇرخانىدا يېتىپمۇ قالمايدىكەن، ئۈچ ۋاخ گۈرۈچ تامىقى يەپمۇ ئۆت كېسىلى بولىدىغانلارنىڭ نىسبىتى يۇقىرى ئەمەس ئىكەن. بۇلارغا قارىغاندا بىز ھاياتقا بەكمۇ ئېتىبارسىز قارايدىكەنمىز، سۇ كەلگۈچە توغان تۇتمايدىكەنمىز، تىرىشىپ- تىرمىشىپ ئىشلەيدىكەنمىز، يىغىدىكەنمىز، چېنىقىشقا ئەھمىيەت بەرمىگەننىڭ ئۈستىگە يېمەك- ئىچمەككە دىققەت قىلماي ئاخىرىدا بىراقلا قان بېسىم، شېكەر كېسەل (دىيابېت)، يۈرەك كېسەل، راك... دېگەندەك تۈرلۈك كېسەللەر بىلەن بىرالا يېتىپ تاپقان- تەرگىنىمىزنى داۋالىنىش بىلەن تۈگىتىدىكەنمىز.

— بىزدە ئەزەلدىن چېنىقىش دەپ ئاتالمىغىنى بىلەن بۇلارنىڭ ھازىرقى چېنىقىشلىرىغا ئوخشاش تۈرلۈك پائالىيەتلەر بولغان، ئاتا- بوۋىلىرىمىز ئات ئۈستىدىن تارتىپ ئېتىز- ئېرىق ئىشلىرىغىچە كۈندىلىك تۇرمۇش ئادەتلىرىدە ھەرىكەت بىلەن يېمەك- ئىچمەكنى ئىلمىي ھالدا ماسلاشتۇرۇپ ماڭغان. ئۇ ئېسىل ئادەتلىرىمىزمۇ بىز يوقاتقان نۇرغۇن قىممەتلىرىمىز قاتارىدا بىزدىن يىراقلىشىپ كەتتى، ئۇنىڭ ئورنىنى ھېلىقىدەك كېسەللەر ئېلىۋاتىدۇ.

— بۇ يەردە نومۇرى بىزگە ماس كېلىدىغان كىيىم- كېچەكلەرنىڭ بولماسلىقى سېمىزلەرنىڭ بولماسلىقى بىلەنلا مۇناسىۋەتلىك بولۇپ قالماي يەنە بىزنىڭ تەن قۇرۇلۇشىمىزنىڭ ئالاھىدە ئىكەنلىكى بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك. بىزنىڭ ئۆزىمىزدىن خۇش بولۇشقا تېگىشلىك يەرلىرىمىز كۆپ جۇمۇ، لېكىن ھازىر قارىساق، مەكتەپلىرىمىزدىكى باللار بارغانسېرى كىچىكلەپ كېتىۋاتىدۇ. بۇ تەن ساپايىمىزنىڭ تۆۋەنلەپ بارغىنىدىنمۇ قانداق!؟

— شۇنداق، تەن ساپاسىمۇ بىر بايلىق. بىز بۇ بايلىقنىمۇ ئوخشاشلا قەدىرلىمەيۋاتىمىز.

— ...

چېنىقىشقا چىققان ھەمراھلىرىم بىلەن چېنىقىۋاتقانلارغا قاراپ، يەنە بىر قېتىم تەسىراتلىرىمىزنى قىزغىن بايان قىلىشتۇق. قارىغاندا ھەممىمىز ئۆزىمىز ئۈستىدە ئويلىنىۋاتقاندەك ئىدۇق. ھەر قېتىم ئاشۇنداق ئېغىر خىياللارغا بېرىلگەندە مېھرى ئىسسىق مەھەللە- كويلىرىمىز كۆزىمىزگە باشقىچە يېقىملىق، مۇڭلۇق كۆرۈنۈپ كېتەتتى، بۇ يەردىكى سۈنئىي گۈلدەكلا كۆرۈنىدىغان، دەل- دەرەخلەرنىڭ ئۈستىدە ئاپپاق، ھال، قىزىل ئېچىلىپ كېتىدىغان چىرايلىق گۈللەر، تال- تال بامبۇكلار، قەۋەت- قەۋەت شەكىلدە قىرقىپ پەرۋىش قىلىنىۋاتقان مەنزىرە گۈللىرى، ياپيېشىل چىملىقلار، ئالتۇن بېلىقلار ئۈزۈپ يۈرىدىغان شىپاڭلىق كۆل... قاتارلىقلار ھەممىسى بىزنىڭ قۇياش نۇرى بالقىپ تۇرىدىغان يۇرتىمىزغا بولغان سېغىنچىمىزنى باسالايدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

5

كۈنلەر بىر- بىرىنى قوغلىشىپ ئۆتمەكتە. ۋاقىت تولىمۇ ئاستا ئۆتۈۋاتقاندەك قىلغان بىلەن ئەمەلىيەتتە بىزنى قىلماقچى بولغان، لېكىن قىلىپ بولالمايۋاتقان ئىشلىرىمىزنىڭ تەشۋىشلىرى بىلەن قىستىماقتا ئىدى.

بۈگۈن بىز مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئالاقىلىشىپ بېرىشى ۋە يۇ مۇئەللىمنىڭ يول باشلىشى بىلەن نىڭبو شەھەرلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكە باردۇق. مەكتەپ ئالدىغا بىزنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن چىققان مۇئەللىم بىزگە مەكتەپنىڭ ئەھۋالىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتتى. بۇ مەكتەپ 1898- يىلى قۇرۇلۇپ، سۇن جۇڭشەنگە ئوخشاش زاتلارنىڭ ئۇلۇغ قەدەملىرىگە مەشئەل بولغان بۇ مەكتەپ 2008- يىلدىن باشلاپ مەخسۇس تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ بولۇپ ئۆزگەرگەن. 2009- يىلدىن باشلاپ شىنجاڭدىن ئىمتىھان

بەرگەن باللارنى قوبۇل قىلىشقا باشلىغان، بىز يىغىن
زالى، مەكتەپ كۆرگەزمىخانىسى، قىرائەتخانا، ئوقۇغۇچى-
لار ياتىقى، ئوقۇغۇچىلار مۇسۇلمانچە ئاشخانىسى ۋە
مەكتەپ ئىچىنى كۆرۈش ئارقىلىق، دەريا ساھىلىغا جايلاش-
قان بۇ مەكتەپنىڭ ئورۇن ۋە شارائىتى جەھەتتىن شىنجاڭ-
دىكى بەزى ئالىي مەكتەپلەردىن ياخشى ئىكەنلىكىنى ھېس
قىلدۇق. ئوقۇغۇچىلارنىڭ قومۇل ۋە تۇرپاندىن كەلگەن
ئىككى نەپەر يېتەكچى ئوقۇتقۇچىسى بىزگە ئوقۇغۇچىلار-
نىڭ تۇرمۇشىدا كۆرۈلگەن ۋە كۆرۈلىدىغان مەسىلىلەر
توغرىسىدا چۈشەنچە بەردى. بىز مۇسۇلمانلار ئاشخانىسى-
نىڭ تاماق ئېتىدىغان خانىلىرىنى ئۈچتۇرپانلىق ئاشپەز يە-
گىتنىڭ باشلىشى بىلەن بىر قۇر كۆرۈپ چىقتۇق. كۆزىمىز-
گە تولىمۇ ئىسسىق كۆرۈنگەن بۇ يىگىت بىزنىڭ ئۆزىگە
بولغان چەكسىز ئىشەنچىمىز ۋە ئۈمىدىمىزنى قويۇپ كەت-
كەنلىكىمىزنى بىلمەيتتى. بۇ مەكتەپتە مېنى ئەڭ خۇشال
قىلغان نەرسە مەكتەپ قىرائەتخانىسىدا ئۇيغۇر يېزىقىدىكى
گېزىت-ژۇرناللارنىڭ قويۇلغىنى ئىدى.

باشقا ئۆلكىلەردىكى مەكتەپلەردىمۇ مۇشۇنداق شارا-
ئىتلار بارمىدۇ؟ ئاتا-ئانىسىدىن كىچىكلا ئايرىلىپ، مۇس-
تەقىل ياشاشقا ئادەتلىنىۋاتقان بۇ باللار باش كۆتۈرمەي
ئۆگىنىشتىن باشقا يەنە نېمىلەرنى ئويلايدىغاندۇ؟ شۇ
چاغدا بېيجىڭدىكى بىر تولۇق ئوتتۇرىدا ئوقۇۋاتقان بىر
ئوقۇغۇچىنىڭ ياتاقدىشىغا تېلېفوندا ئېيتقان گەپلىرى ئې-
سىمگە كەلدى: «مەن كوچادىكى ساۋاقداشلىرىمغا تېلېفون
قىلىپ نېمە قىلىۋاتىسىلەر دېسەم، ئۇلار قاچانلا بولسا ئۇخ-
لاۋاتىمىز، ئويناۋاتىمىز دەيدۇ. ئىمتىھان ۋاقتىدىمۇ
ئۇلارنىڭ گېپى ئوخشاش. بىز بۇ يەردە ئۆگەنگەنچە يېتە-
شىپ بولالماي شۇنداق جىددىي ئۆتۈۋاتىمىز، تېخىمۇ
ياخشى ئۆگەنمىسەك بولمايدىغانلىقىنى كۈندىن-كۈنگە
ھېس قىلىۋاتىمىز. ئۇ ساۋاقداشلىرىمنىڭ نېمە ئويلايدىغانلى-
قىنى ھېچ چۈشىنەلمەيۋاتىمەن...» مانا بۇ باشلانغۇچ ۋە
تولۇقسىزنى ئوخشاش مۇھىتتا ئوقۇغان، ھازىر بولسا خا-
راكتېرى ئوخشاش بولمىغان مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان
ئوخشاش ياش، ئوخشاش يىللىقتىكى باللارنىڭ بۈگۈنكى
دەۋردىكى كەسكىن رىقابەتكە، ئۆگىنىشكە تۇتقان پوزىتسى-
يەسى.

باشلانغۇچ ۋە تولۇقسىزنى پۈتكۈزگەن باللار
ئۈچۈن ئېچىلغان ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى شىنجاڭ سىنىپلى-
رى ھەققىدە ھازىرغىچە ئوخشىمىغان قاراشلار بولۇپ
كەلگەن بولسىمۇ، يەنىلا كۆپچىلىك ئاتا-ئانىلار باللىرىنى
بۇ مەكتەپتە ئوقۇتالىغىنى ئۈچۈن پەخىرلىنىپ كەلمەكتە. با-
لىلارنىڭ نەزەرىدىمۇ ئاشۇ مەكتەپلەردە ئوقۇش بارغانسې-
رى بىر گۈزەل غايىگە ئايلانماقتا. ئۇلارنىڭ بۇ غايىسى
ھۆكۈمەتنىڭ ئالاھىدە غەمخورلۇقى بىلەن يولغا قويۇلغان
بۇ خىل تەربىيەلەش شەكلى ئارقىلىق باللىرىنى ئاز خىرا-
جەت بىلەن ئوقۇتۇۋېلىش ئۈچۈنمىدۇ ياكى مۇستەقىل
تۇرمۇشقا بالدۇرراق ئادەتلەندۈرۈشنى مەقسەت قىلىش
ئۈچۈنمىدۇ ۋە ياكى باللىرىنى بۈگۈنكى دەۋردىكى
كەسكىن رىقابەتكە تاقابىل تۇرالايدىغان ئىمكانغا ئىگە
قىلىش ئۈچۈنمىدۇ؟... كۆپىنچە ھاللاردا بۇرنىمىزنىڭ ئۇ-
چىنىلا كۆرۈپ ئادەتلەنگەن تەبىئىتىمىزگە كۆرە مەن ئاتا-
ئانىلار بىلەن باللارنىڭ ئالەمدە تۇرۇپ ئۇلارنىڭ ئوي-
خىياللىرىنى كېزىپ چىقتىم...

بىز بۇ مەكتەپتىن ئايرىلغاندىن كېيىن دۆلىتىمىزنىڭ
پەن-تېخنىكا ساھەسىدە بەلگىلىك تەسىرگە ئىگە بولغان
88 نەپەر نىڭبولۇق ئاكادېمىكنىڭ ئابىدىسى تۇرغۇزۇلغان
مەيدانغا كېلىپ خاتىرە سۈرەتكە چۈشتۇق. بۇ يەردە ھەر
بىر ئېغىز گېپىدە يۇرتىدىن ۋە نىڭبولۇقلاردىن پەخىرلىنىپ
تۇرىدىغان ۋۇ مۇدىرغا ئوخشاش ئادەملەرنىڭ ئىناقلىقىدى-
كى بىر يوشۇرۇن قۇدرەتنى كۆرگەندەك بولدۇق. يەر
كۆلىمى جەھەتتە كوچا ناھىيە ئىچىنىڭ كۆلىمىگىمۇ يەتمەي-
دىغان، بايلىق دېسە خەلقئارادا ئۆلچەملىك نام بىلەن ئاتى-
لىۋاتقان قېزىلما بايلىقلارنىڭ كۆپ قىسمى تېپىلغاندىن
سىرت، ئوتلاق بايلىقى، ئورمان بايلىقى ۋە تۈرلۈك ئېنېر-
گىيە بايلىقلىرى مول بولغان شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي تەرەق-
قىياتىنى نىڭبودىن ئىبارەت بىر شەھەر بىلەن سېلىشتۇرۇپ
بولغىلى بولمايتتى. سانائەتنى ئاساسىي ئورۇنغا قويغانلىقى
سەۋەبلىك تەرەققىيات جەھەتتىكى پەرقنىڭ چوڭلۇقى ئا-
دەمنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلاتتى. مەن نىڭبولۇق ئاكادېمىك-
لارنىڭ ئابىدىسى ئارىسىدا تۇرۇپ، تەكلىماكاننىڭ باغرىدا
ئالتۇن كالىغا مىنىپ ئولتۇرۇپ قۇتقۇزۇش پۇلىنى كۈتۈپ
ياشاۋاتقان، باللىرىنىڭ كەلگۈسى ھەققىدە تېخى نېمىلەرنى
ئويلىنىش زۆرۈرلۈكىنىمۇ ھېس قىلىپ بولالمايۋاتقان دېھ-
قانلىرىمىزنى؛ رېستوران ۋە ئېلېكترونلۇق ئويۇنچۇقخانا

ئېچىپ تاپقان پۇللىرىنى بىر كېچىدىلا ئۇتتۇرۇۋېتىپ قاق سەنەم بولۇپ كەتكەن بىر قىسىم بايلىرىمىزنى؛ جەمئىيەتتىن، مائارىپنىڭ قاتماللىقىدىن، تۈگىمەس شەكىلۋازلىقلاردىن، بىيۇروكرات مەكتەپ مۇدىرلىرىدىن، ئوقۇغۇچىلارنىڭ بوشاڭلىقىدىن، ئاتا ـ ئانىلارنىڭ بىغەملىكىدىن ئاغرىنىپ سۇنىڭ ئېقىشىغا قاراپ مېڭىشقا مەجبۇر بولۇۋاتقان بىر قىسىم پىداكار ئوقۇتقۇچىلىرىمىزنى؛ ئوقۇش پۈتكۈزگەندىن كېيىن يا دېھقان بولالماي، يا تىجارەتنى قاملاشتۇرالماي، ئۈمىدسىزلىكتىن ھەر خىل ناتوغرا يوللارغا كىرىپ كېتىۋاتقان باللىرىمىزنى؛ مىڭ ئارمانلار بىلەن چەت ئەللەرگىچە ئوقۇپ كېلىپ، تېگىشلىك ئورنىنى تېپىپ بولالماي، ھەسرەت يۇتۇپ سىرتلارغا ئېقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولۇۋاتقان ئىختىساس ئىگىلىرىمىزنى؛ سۈكۈت ئىچىدە ئۆزىنى ئۇنتۇپ كېتىۋاتقان زىيالىيلىرىمىزنى... نۇرغۇن، نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئويلىدىم. مەن يەنە خوتەنگە ئورنىتىلغان دېھقان ھەيكىلىنى، قىزىل مىڭئۆيگە ئورنىتىلغان كۇماراجىۋانىڭ ھەيكىلىنى، كۇچانىڭ مەدەنىيەت مەيدانىغا ئورنىتىلغان سۇجۇپنىڭ ھەيكىلىنى ۋە خەلق مەيدانىغا ئورنىتىلغان نىساخان ئانىنىڭ ھەيكىلىنى، ئاتۇشتىكى ئاكا ـ ئۇكا مۇسابايوفلارنىڭ ھەيكىلىنى... ئويلىدىم. ناھەيەمىزدىكى قايسىدۇر بىر مەكتەپكە ئورنىتىلغان، كېيىن «ئوقۇشماسلىق» سەۋەبىدىن بۇزدۇرۇۋېتىلگەن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تېخى مەن كۆرۈشكە ئۈلگۈرمىگەن ھەيكىلىنى ئويلاپ كۆزلىرىمگە ياش كەلدى... كۆز ئالدىمدا تۇرغان ئاشۇ 88 نەپەر ئابىدىنىڭ ئاراشلىرىدىن چىقىپ ئويلىرىمدا كېچىۋاتقان نۇرغۇن ئىشلار، ئادەملەر ۋە ئارمانلار مېنى ئۆزۈمگە بارغانسېرى يېقىنلاشتۇرماقتا ئىدى.

قوياش غەربكە سۇرۇلۇشكە باشلىغاندا بىزگە نۇرغۇن پىكىرلەرنى ئاتا قىلغان بۇ ئاكادېمىكلار مەيدانىدىن ئايرىلىپ، نىڭبودىكى بىردىنبىر چەت ئەل مەكتىپى بولغان نوتتىڭھام ئۇنىۋېرسىتېتى (诺丁汉大学) گە قاراپ ماڭدۇق.

مەن مەكتەپنىڭ ئالدىغا كېلىپلا، ئابدۇقادىر جالالىددىن مۇئەللىمنىڭ «ئۆزىنى ئىزدەش يولسۇغىسىدا» تىلغا ئالغان ياپونىيەدىكى «JAIST» مەكتىپى بىلەن ئەسئەت سۇلايمان «ئۆزلۈك ۋە كىملىك»تە تىلغا ئالغان شىۋېتسىيەدىكى بىر نەچچە ئۇنىۋېرسىتېتنى ئەسكە ئالدىم. دەرۋازا قويۇلمىغان، ھېچقانداق بىر توسالغۇ بولمىغان ئەنگلىيە باشقۇرۇشىدىكى بۇ مەكتەپنىڭ كىرىش ئىشىكى ھەققەتەن دۆلىتىمىزدىكى مەن كۆرگەن ئالىي مەكتەپلەرنىڭ دەرۋازىسىغا ئوخشىمايتتى. ئىسسىق بىر ئېقىم تومۇرۇمدا دولقۇنلاپ مەكتەپكە كىرىشكە ئىنتىلدىم. بىز يول بويىغىلا سېلىنغان تىزىملىتىش ئورنىغا تىزىملاتقاندىن كېيىن مەكتەپ ئىچىگە كىردۇق. مەكتەپنىڭ كۆلىمى خېلىلا چوڭ ئىدى، دەل ـ دەرەخلەر، چىملىقلار، بىنالارنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى تولىمۇ ئۆزگىچە ئىدى. بىزنىڭ باللىرىمىزمۇ مۇشۇنداق مەكتەپلەردە ئوقۇسا ھە! چەكسىز ئارمان بىلەن ئېيتىلغان بۇ گەپلەر بىلەن تەڭ يەنىلا كۆڭلۈمدە سۆيلەپ تۇرمىسا مۇئەللىم تاپشۇرۇق بەرمىدى، دەپ دەپتەر ـ قەلەمدىن قاچىدىغان پەرزەنتلىرىمىز، قەلبىدىكى غېرىبلىق ۋە ئېچىرقاش بارغانسېرى چوڭىيىپ كېتىۋاتقان ئوقۇغۇچىلىرىمىز، بەرگەن خۇشاللىقى بىلەن ئەمەس، سۈر ھەيۋىسى، مەجبۇرلاش كۈچى بىلەن بارغانسېرى باللارنىڭ قەلبىدىن يىراقلاپ كېتىۋاتقان مەكتەپلىرىمىز... يادىمىزغا يەتكەندە قانداقتۇر بىر مەسئۇلىيەت ئالدىدا ئۆز بۇرچىنى ئادا قىلالماي ۋىجدان ئازابى تارتىۋاتقان گۇناھكارلاردەك بىرىمىزگە ئۈلۈغ ـ كىچىك تىنىپ قاراشتۇق.

قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مەن توردىن «نوتتىڭھام ئۇنىۋېرسىتېتى (诺丁汉大学) ھەققىدە تەپسىلىي ئۇچۇرلارغا ئىگە بولدۇم ۋە ئۇلارنىڭ ئىلىم ئىگىلىرىگە بولغان كۆيۈنۈشنى ھەمدە ئۇچۇرچىلىققا ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتىم. مەملىكىتىمىزدە قۇرۇلغان تور بەتلەرنىڭ كۆپلۈكىگە ياندىشىش ھالدا پەقەت نىڭبونىڭ مەھسۇلاتلىرىنى، يېڭى ئىختىرالىرىنى، سىرتتىكى يېڭىلىقلارنى يەتكۈزۈش، تارقىتىشنى ئاساسىي نىشان قىلغان ھەر خىل خاراكتېردىكى 40 مىڭدىن ئارتۇق تور بەتنىڭ قۇرغۇچىلىرى دەل نىڭبو شەھىرىدە ئىكەنلىكىنى بىلگىنىمدە ھەقىقەتەن ھەيران قالماي تۇرالمىدىم.

مېنىڭمۇ ئىنتايىن گۈزەل ئارمانلىرىم بولىدىغان بالىلىقىمدا. دەۋرنىڭ ئۆزگىرىشىگە، ماددىيىتىمىزگە تەسىر قىلىۋاتقان ئامىللارنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ بىزنىڭ مەنىۋى دۇنيارىمىزمۇ ماس ھالدا ئۆزگىرىپ بارىدىكەن. ئارزۇلىرىمىز ھەرقانچە تاتلىق بولسىمۇ، بىزنى قىستاپ تۇرغان ماددىي موھتاجلىق سەۋەبىدىن بىز نۇرغۇن نەرسىلەردىن ۋاز كې-

چىدىكەنمىز ۋە ئاستا-ئاستا بىزنى قاڭقىر قاقشاتقان ئاشۇ ماددىيەت ئالدىدا باش ئېگىشكە مەجبۇر بولىدىكەنمىز. ئاشۇ ماددىي موھتاجلىق بىلەن مەنىۋى تەقەززالىقنىڭ ئارىلىقىدا بىزنىڭ قىممىتىمىزنى بىردىنبىر بارلىققا ئېگە قىلىدىغان نەرسە ئەقىدە ۋە ئىخلاس بولۇپ، ئۇنىڭ تېرەن ۋە تېيىزلىقى بىزنىڭ ماددىيەت ئالدىدىكى قۇلچىلىقىمىزنىڭ دەرىجىسىنى بەلگىلەيدىكەن. قورسىقى ئاچ، بىر قاچا تاماققا زار بولۇپ ئولتۇرغان بىر ئىلىمخۇمار بىچارىگە ئوغۇزخان، مەھمۇد كاشغەرىي، نەۋايى ھەققىدە ئەڭ تەسىرلىك ھېكايە ئېيتىپ بەرسەڭمۇ، ئۇنىڭ كۆزىگە ئاشۇ ئۇلۇغ باھادىرلار، ئەللامىلەر ئەمەس، ناۋاي ئۇستام كۆرۈنۈشى مۇمكىن. بىر بۈيۈك كىتاب، بىر پارچە شېئىر ئەمەس، ئالقانچىلىك بىر پارچە نان، بىر تاۋاق ئاش كۆرۈنۈشى مۇمكىن.

نىڭبو شەھەرلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ، ئاكادېمىكلار مەيدانىدىكى ئابىدىلەر ۋە «نوتتىڭھام» ماڭا مائارىپ ئۈچۈن ئىقتىسادنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى، مائارىپىمىزغا سېلىنىۋاتقان مەبلەغنىڭ بىزدە تېخى ئىقتىسادىي ئۈنۈم يارىتىش باسقۇچىغا يەتمىگەنلىكىنى، مائارىپىمىزنىڭ قاتتىق دېتال قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تېخى ھېچقانچە مەبلەغ سېلىنمىغانلىقىنى ئۈستىگە يۇمشاق دېتال قۇرۇلۇشىنى ئېلىپ بېرىش، مائارىپ بايلىقىنى قېزىش ئىشلىرىنىڭ تېخى ئەمەلىيەتتىن بەكمۇ يىراقتا ۋە بوز ھالەتتە تۇرۇۋاتقانلىقىنى؛ شۇڭا چېچەن، ئەقىللىق بالىلىرىمىزنىڭ توغرا، ئىلمىي يېتەكلىنىشكە ئېرىشەلمەيلا قالماستىن، ئوتتۇرا مەكتەپ باسقۇچىدىلا كۆپ قىسمىنىڭ ئۆزىگە، مەكتەپكە، ئاتا-ئانىسىغا، جەمئىيەتكە بولغان ئىشەنچىنى يوقىتىپ قويۇپ ھېمىڭۋاي ھەسرەت بىلەن ئېيتقان «گاڭگىرىغان بىر ئەۋلادلار»نىڭ تۈركۈملەپ مەيدانغا كېلىۋاتقانلىقىنى ۋە بىر مەزگىل داۋاملىق شۇنداق داۋاملىشىدىغانلىقىنى ھېس قىلدۇرغاندەك بولدى. كىچىكىدىن قەپەس ئىچىدە چوڭ بولغان قۇش كۆپكۆك ئاسماننىڭ تولىمۇ گۈزەل ۋە يېقىملىقلىقىنى ھېس قىلالمىغاندەك، بىر خىل تۇرغۇن ۋە قاتمال مائارىپ مۇھىتىدا ئوقۇتۇش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ئوقۇتقۇچىلار ۋە تەجرىبە قىلىنىۋاتقان بالىلىرىمىز يېتەكچىلىك خاراكتېرىدىكى ئوقۇتۇشنى ئاساس قىلغان بۇ يەردىكى بىر قىسىم ئوقۇتۇش تەرتىپلىرى ۋە ئامېرىكا، ياپونىيە، گېرمانىيە، فرانسىيە... قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ مائارىپ جەريانىدىكى ئۆزگىچىلىكلەرنى قوبۇل قىلالماسلىقى، ھېس قىلالماسلىقى مۇمكىن.

مەن ئاشۇنداق خىياللار بىلەن تولۇقسىز 3-يىللىقتا ئوقۇۋاتقان ئوغلۇمنى ئەسلىدىم. پەقەت ئوقۇمىسا كەلگۈسىدە ياخشى ياشىيالمايدىغانلىقىدىن ئىبارەت بىر بېسىمنىڭ تۈرتكىسى بىلەن بوينىدىن باغلىغاندەك مەكتەپكە بارىدىغان ئوغلۇم مەكتەپتىن تولىمۇ روھسىز، ئۈمىدسىز قايتىپ كېلىدۇ. ئۇنىڭ ھاشاراتلارنى، مىس، تۆمۈر سىملارنى نەچچە خىل سۇيۇقلۇققا چىلاپ تەجرىبە قىلىدىغان، تۈرلۈك ئويۇنچۇقلارنى ياساپ ئوينايدىغان قىزىقىشلىرىمۇ بارغانسېرى ئۇنىڭدىن ياتلىشىپ كەتكەن. ئۇنىڭ قورۇدىكى تەڭتۇشلىرىنىڭ ھەممىسى خەنزۇ مەكتەپتە ئوقۇغان، ئۇ بالىلار ھېچبولمىغاندا مۇشۇ ئارتۇقچىلىقى بىلەن؛ ئاتا-ئانىلىرى بولسا بىر غېمىنىڭ ئازىيىپ، ئاشۇ بالىلىرىنىڭ كەلگۈسىدە ئىستىقبالىنىڭ بولىدىغانلىقىغا بولغان ئىشەنچى بىلەن مەغرۇر. كىچىك ئوغلۇمنىڭ دەردىمۇ ئۇنىڭدىن قېلىشمايدۇ، باشلانغۇچنىڭ 3-يىللىقىغا چىققان بالا دائىم سوئال تەلىپىنى تازا ئېنىق ئاڭقىرىپ بولالمىغان ئىمتىھان سوئاللىرىغا يېتەرلىك جاۋاب بېرەلمىگەنلىكى ئۈچۈن بالىلىقىنى نەچچە كۈنگىچە ئۇنتۇپ قالىدۇ. بۇ ھەرگىز مېنىڭ بالامنىڭلا گېپى ئەمەس، بولمىسا باشلانغۇچ مەكتەپتە ئىشلەيدىغان ھېلىقى ساۋاقدىشىم: «ئوقۇتقۇچى بولۇشتىن ئەمدى زېرىكتىم، بۇ 5-يىللىققا چىققان بالىلار يا ئۆزىنىڭ ئىسمىدىن باشقىنى بىلمىگەن، يا ئانا تىلىدا ئۆز ئىسمىنى راۋان يازالمىغان، ئامالسىز ساۋادىمۇ بولسا چىقىپ قالسۇن دەپ ئۇيغۇرچە خەت كۆچۈرتۈۋاتىمەن، ئاشۇ بالىلارنىڭ ئالدىدا گۇناھكار بولۇشتىن قورقىمەن، شۇڭا ئەمدى ئىشلىگۈم يوق...» دېمەس ئىدى. «مايسىنى تارتىپ ئۆستۈرۈش»نىڭ نەتىجىسى پاجىئە بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. ئىقتىسادى يار بېرىدىغان ئاز سانلىق بالىلارنى مەركىزىي شەھەرلەردىكى نۇقتىلىق مەكتەپلەرگە ئاپىرىپ ئوقۇتۇۋاتىدۇ، يەنە بىر قىسىملار بارلىق ئاماللار بىلەن پەرزەنتلىرىنى كەلگۈسىدە ياخشى ئورۇنغا لايىق تەربىيەلەشنىڭ غېمىدە، لېكىن قالغان كۆپچىلىك بالىلارچۇ؟... «ئىشلىيەلىسەڭ ئىشلە، بولمىسا ئورنۇڭغا ئادەم بار» دېگەن بېسىم كۈندە دېگۈدەك ئوقۇتقۇچىلارنىڭ پېشانىسىگە تېگىپ تۇرغاندەك، «ياشىيالىغۇدەك بولساڭ ياشا، بولمىسا ئورنۇڭغا

www.uyghurkitap.com

ئادەم بار...» دېگەن خىرىسلارمۇ پۇل قايىنىمدا، ۋاقىتنىڭ ئۇچقۇر ئاياغلىرىدا تەمتىرەپ قېلىۋاتقان ئادەملەر ئارىسىدىكى بىچارە قەلبنى بارغانسېرى قۇرۇقداپ بېرىۋاتىدۇ، ھەسرەت يۇتقۇزۇۋاتىدۇ، غېرىبلىق كوچىسىغا ئىتتىرىۋاتىدۇ. ئاتا-ئانىسى يوق باللار تۇگۇل بارلىرىنىڭمۇ دەردى يېتىپ ئاشىدۇ. بۇ نېمە ئۈچۈن؟ مەن نېمىشقا دائىم مۇشۇنداق كۆڭۈلسىز، چۈشكۈن تەرەپلەرنى ئويلاپ قالىدىغاندىمەن؟... ھارغىن خىياللار ئىچىدە پىچىرلىدىم: كەچۈرۈڭلار ئوغۇللىرىم! كەچۈرۈڭلار قەلبى باھار پەسلىگە ئىنتىزار بولۇپ ئۆتۈۋاتقان كۆچەتلىرىم!... مەن زارلانماسلىققا نىيەت قىلغان، لېكىن مەن مۇشۇنداق ياخشى شارائىتلاردا بىزگە كەم بولۇۋاتقان نەرسىنىڭ نېمىلىكىنى بىلەلمەي يەنە ئىختىيارسىز قاقشاپ سېلىۋاتىمەن.

بۈگۈن مەن كۆرگەن، ئويلىغان، پىكىر قاتناشتۇرغان، ئارمان قىلغان بارلىق نەرسىلەر ئەتە بولماسلىقى مۇمكىن. لېكىن مېنىڭ تۇيغۇلىرىمنى ئويغاتقان، مېنى ئۆزگە چىللاۋاتقان، يالقۇنلۇق نەپەسلىرى بىلەن قەدەملىرىمگە خەيرلىك تىلەۋاتقان بىر مۇھەببەت ئەڭ قىزغىن ئۈمىدتە ئەتەمدە تېخىمۇ يارقىن قۇرلارنى قالدۇرۇشۇمغا مەدەت بېرىدۇ. شۇڭا مەن ئۇيقۇ ئالدىدا بۈگۈنگە بولغان مۇھەببەت بىلەن ئەتىنىڭ قوينىغا مەردانە قەدەم تاشلىدىم.

6

بۈگۈندىن باشلاپ نىڭبوغا شىنجاڭ ۋە چىڭخەيدىن كەلگەن 18 نەپەر ئوقۇتقۇچىغا ئۈچ كۈنلۈك لېكسىيە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. مائارىپ، كىتاب ئوقۇش ۋە ئوقۇتۇشتىكى تۈرلۈك مەسىلىلەر ھەققىدە ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئۈچ كۈنلۈك لېكسىيە ناھايىتى زىچ ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، كۈندە ئىككىدىن ئوقۇتقۇچى لېكسىيە سۆزلىدى. ئالدىنقى بىر يېرىم كۈنلۈك لېكسىيە تولىمۇ ياخشى بولدى، بىزمۇ قىزغىن ئىشتىياق بىلەن ئاڭلىدۇق. ئۇنىڭدىن كېيىنكى لېكسىيەلەر مېنى ئاستا-ئاستا دەرسخانىدىن يەنىلا باللىرىمنىڭ دۇنياسىغا — مۇنبەرگە باشلاپ كەتتى.

ھېلىمۇ چىدايدىكەن بىچارە باللار، 45 مىنۇت كىچىك باللارغا مۇنتىزىم ئولتۇرۇش ئاسانمۇ؟ مەن قانچىلىك بىزار قىلغان بولغىيتتىم باللارنى!؟ تۈنۈگۈنكى دەرستەك ياخشى ئۆتۈلسىغۇ خۇددى بىزگە بىلىنمىگەندەك بىردەمدە ئۆتۈپ كېتەر، لېكىن مۇشۇنداق ئۆتۈلسىچۇ؟ بىز چوڭلار تۇرۇپ چىدىماي ئامالسىز ئولتۇرۇۋاتىمىز. مۇشۇنداق زېرىكىشلىك دەرسلەر مەكتەپلىرىمىزدە نۇرغۇن. مەن بىر ئوقۇغۇچى سۈپىتىدە تىنىپ كەتكەن ئارمانلىرىمنى تۆكۈشكە باشلىدىم. بىزگە باشلانغۇچ مەكتەپلەردىمۇ، ئوتتۇرا مەكتەپلەردىمۇ، ھەتتا ئالىي مەكتەپلەردىمۇ مۇشۇنداق زېرىكىش ۋە بىزارلىق ئىچىدە دەرس ئاڭلايدىغان ئىش خۇددى نورماللىقتەك تۇيۇلىدىغان بولۇپ قالغان. مەن نېمە ئۈچۈن ھەر بىر مەكتەپ باسقۇچىدىكى ئوقۇتقۇچىلىرىمدىن بىر نەچچىنىلا ئېسىمدە مەھكەم ساقلاپ قەلب تۆرۈمدىن چۈشۈرمەيمەن؟ چۈنكى ئۇلارنىڭ ئېتىقاد ۋە مۇھەببىتى تومۇرلىرىمغا سىڭىپ كەتكەن. مەنلا ئەمەس قەلبىدە مۇھەببەتنى ھېس قىلالايدىغان باللارنىڭ ھەممىسىدىلا مۇشۇنداق تۇيغۇ بولىدۇ دەپ قارايمەن. لېكىن مەكتەپلەردە ئوقۇش زۆرۈر بولغان كىتابلارنىڭ كۆپلۈكى، بوخچىلىرىمىزنىڭ يوغانلىقىغا باقماي بىزگە يۈرىكىمىزدىن چىقمىغۇدەك، قېنىمىزغا ئىسسىق ئۆتكۈدەك دەرس بېرىدىغانلار بەكمۇ ئاز، بەكمۇ ئاز. بىزمۇ چەت ئەللەردىكى مەكتەپلەردىكىدەك تاللاپ ئوقۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولساق، ئۆزىمىزنىڭ قايسى ئىلىمنى نېمە سەۋەبتىن ئۆگىنىدىغانلىقىمىزنى بىلىۋالساق، ئۇستازلىرىمىزمۇ يۈرىكىدىن چىقىرىپ تۇرۇپ دەرس سۆزلىسە، چوقۇمكى ئۇ دەرس ۋە ئوقۇتقۇچى ئېسىمىزدىن ھەرگىز چىقمايدۇ. نېمە ئۈچۈن ھەممە دەرسلەر مۇشۇنداق ئۆتۈلمەيدىغاندۇ دەپ ئارمان قىلىمىز، ئاخىردا بەش بارمىقىمىزغا قاراش بىلەن ئۆزىمىزنى بەزلەيمىز. ئاق كۆڭۈللۈكىمىز سەۋەبلىك بولۇپ تۇرىدىغان بۇنداق كۆڭۈل ئاياشلىرىمىزدىن بولغان زىيانلار تارىختىن بۇيان تۈگىمەپتىكەن، يەنە قانچىلىك داۋام قىلار؟!... تۈنۈگۈن مۇنبەرگە تېزرەك قايتقۇم، باللىرىمغا دەرس ئۆتكۈم كېلىپ كەتكەنىدى. ھاياجان ئىچىدە: «مەڭگۈ مۇنبەردىن ئايرىلماي» دەپ ئويلىغانىدىم. بۈگۈنكى لېكسىيەنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ مېنىڭ باللىرىممۇ مەندەك ئۈمىدسىزلىنىپ قالارمۇ، دەپ ئۇ قىزغىنلىقىمدىن يالتىيىپ قالدىم. قارىغاندا مەسئۇلىيەت ئىككى شەكىلدىن ماھىيەتكە ئۆتمىسە، مائارىپ باللىرىمىزنىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن گۆركار بولۇپ قالامدۇ قانداق!؟ مەن خىيالىمدىن چۆچۈپ كەتتىم.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

«مىللەتلەر ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى تەھرىراتىدىكىلەر

«مىللەتلەر ئەدەبىياتى» ئۇيغۇرچە نۇسخىسى يازغۇچى، تەرجىمانلارنىڭ ئەسەر تۈزىتىش كۇرسى 9 ـ ئايدا ئۈرۈمچىدە ئېچىلدى

«مىللەتلەر ئەدەبىياتى» ئۇيغۇرچە نۇسخىسى تەسىس قىلىنغاندىن بۇيان مۇقىم، ساغلام تەرەققىي قىلىپ، ھازىرغا قەدەر دۆلەت ئىچى ـ سىرتىدىكى داڭلىق يازغۇچىلارنىڭ 300 ئادەم قېتىمدىن ئارتۇق نادىر ئەسىرىنى ئېلان قىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە شىنجاڭ ۋە بېيجىڭدىكى 100دىن ئارتۇق تەرجىمان ۋە يازغۇچى تەرجىمە خىزمىتىگە ئۆزلۈكىدىن قىزغىنلىق بىلەن قاتناشتى.

«مىللەتلەر ئەدەبىياتى» جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى باشقۇرىشىدىكى جۇڭگو يازغۇچىلار نەشرىياتى باش بولۇپ تەسىس قىلغان دۆلەت دەرىجىلىك ئەدەبىي مەتبۇئات. خەنزۇچە نۇسخىسى 1981 ـ يىلى نەشر قىلىنىشقا باشلىغان، 2009 ـ يىلى «مىللەتلەر ئەدەبىياتى» نىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسى نەشر قىلىنىشقا باشلىغاندىن بېرى ژۇرنال تەھرىراتىنىڭ تەرەققىياتى شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتى رەھبەرلىرى ۋە ھەر مىللەت يازغۇچىلىرىنىڭ زور كۈچ بىلەن قوللاپ، ياردەم بېرىشىگە ئېرىشىپ كەلدى.

«مىللەتلەر ئەدەبىياتى»نىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسىنى تېخىمۇ ياخشى ئىشلەپ، ئۇيغۇر يازغۇچىلىرى ۋە تەرجىمانلىرىنى تەربىيەلەش ۋە ياردەم بېرىش، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشىغا تۈرتكە بولۇش ئۈچۈن، مىللەتلەر ئەدەبىياتى ژۇرنال تەھرىراتى 9 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنىدىن 9 ـ كۈنىگىچە ئۈرۈمچىدە «مىللەتلەر ئەدەبىياتى» ئۇيغۇرچە نۇسخىسى يازغۇچى، تەرجىمانلارنىڭ ئەسەر تۈزىتىش كۇرسى ئاچتى ۋە بىرقانچە داڭلىق يازغۇچى، تەرجىمان تەكلىپ بىلەن دەرس ئۆتتى. بۇ قېتىمقى يىغىننىڭ ھەرقايسى تەرجىمان ـ يازغۇچىلىرىمىزنىڭ تەرجىمە سۈپىتى ۋە ئىجادىيەت ئىقتىدارىنى يەنىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈپ، بۇنىڭدىن كېيىن يۇكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن ياردىمى بولغۇسى.

— ئۆز خەۋىرىمىز

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

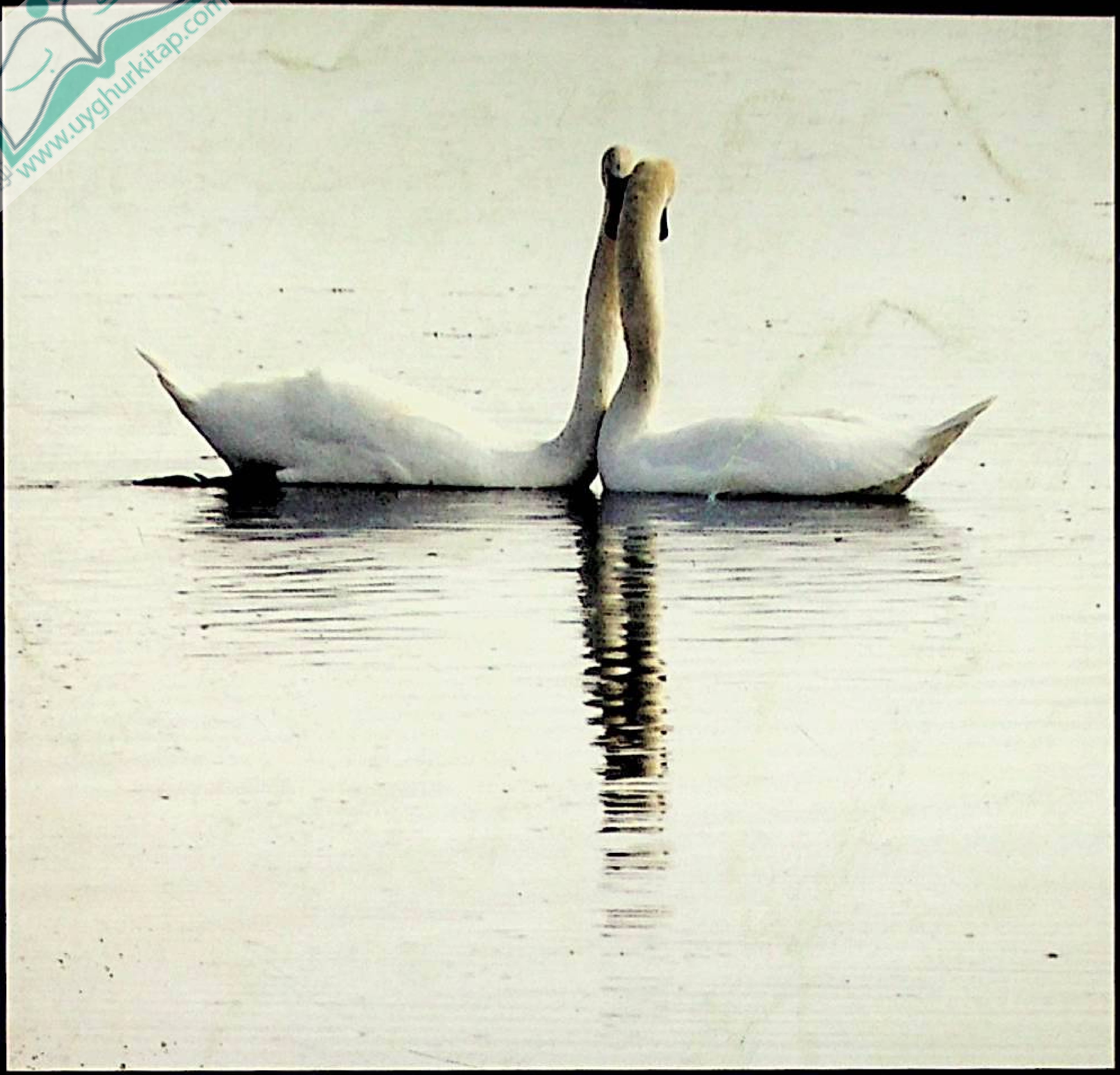

مېھىر - مۇھەببەتكە تولغان دۇنيا

ئابلىز ئابدۇللا فوتوسى

《新疆文化》(维吾尔文)
综合性文学双月刊

主管单位: 新疆维吾尔自治区文化厅
主办单位: 新疆维吾尔自治区艺术研究所
编辑出版: 《新疆文化》杂志编辑部
国际标准刊号: ISSN1008-6498
国内统一刊号: CN65-1073/I
海外发行: 中国图书进出口(集团)总公司出口部
代理者地址: 中国北京朝阳区工体东路16号
P.O.BOX 88, 16 Gongti East Road, Beijing 100020, China
海外发行代号: 6498BM
发行范围: 国内外发行
地 址: 乌鲁木齐市文化路28号井源办公大楼7楼
邮 编: 830002 电话: (0991)2856942
印 刷: 《新疆日报》印务中心
发 行: 乌鲁木齐市邮局
订 阅: 全国各地邮局

邮发代号: 58-22 定价: 6.00元

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» 2013 - يىلى 6 - سان (ئومۇمىي 324 - سان)
(قوش ئايلىق ئومۇمىيسال ئەدەبىي ژۇرنال)

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت نازارىتى
چىقارغۇچى: ش ئۇ ئا ر سەنئەت تەتقىقات ئورنى
تۈزۈپ نەشر قىلغۇچى: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى
خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1008-6498
مەملىكەتلىك نومۇرى: CN65-1073/I
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ئورنى: جۇڭگو كىتاب
ئىمپورت - ئېكسپورت (گۇرۇھى)
باش شىركىتى ئېكسپورت بۆلۈمى
چەت ئەللەرگە قارىتا ۋاكالەت نومۇرى:6498BM
مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەللەرگە تارقىتىلىدۇ
ئادرېس: ئۈرۈمچى شەھىرى مەدەنىيەت يولى 28 - نومۇرجىڭيۈەن خىزمەت بىناسى7. قەۋەت
پوچتا نومۇرى: 830002 تېلېفون نومۇرى: (0991)2856942
باسقۇچى: «شىنجاڭ گېزىتى» باسما مەركىزى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ
مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 22 - 58 باھاسى: 6.00 يۈەن